

HÖLDERLIN 250

4 250 éve született Friedrich Hölderlin (Kocziszkó Éva)

52–21 VERSEK

6–10 Brod und Wein

11 A sas (Márton László fordításai)

12 Kommentár A sas című vershez (Kocziszkó Éva)

16–18 HAT ÉJSZAKAI DAL:

Hardt rejtekhely, Az élet fele része, Életkorszakok (Márton László fordításai)

Vulkán (Tandori Dezső fordítása); A Reményhez, Könnyek (Rónay György fordításai)

19 Kommentár a Könnyek című vershez (Kocziszkó Éva)

23–45 KÖLTÉSZETELMÉLET

23 Levél Böhlendorffhoz (Pongrácz Tibor fordítása)

24 Levél Böhlendorffhoz (Kocziszkó Éva és Berényi Gábor fordítása)

25 Levelek Wilmanshoz (Pongrácz Tibor fordítása)

28 Megjegyzések az Oidipushoz (Szabó Csaba fordítása)

33 Megjegyzések az Antigónéhoz (Pongrácz Tibor fordítása)

38 Kommentár a Megjegyzésekhez (Kocziszkó Éva)

41 Pindaros-töredékek Hölderlin kommentárjaival (Kocziszkó Éva fordítása)

46–49 LUBOMÍR FELDEK Hogyan teremtette meg Goethe a szlovák nemzetet; Az abszolút magány;
Szerelem utazás közben (versek Tözsér Árpád fordításaiban)**50 SÁNTHA JÓZSEF**

Epidémia 2. A kocsis kocsisának kocsisa (novella)

54 DEBRECZENY GYÖRGY

A kutya (vers)

58 KÖTTER TAMÁS

Garai Imre rövid boldogsága (novella)

69 ORCSIK ROLAND

Melléüetések (vers)

72 NAGY GERZSON

Casablanca (novella)

75 MAKÁRY SEBESTYÉN

Kavafisz mester Déri Balázs műfordítását hallgatja (vers)

76 ÓDOR JÁNOS GÁBOR

Elfelejttem meghalni (novella)

82–84 HALMOSI SÁNDOR Korszakváltás; Vivisectio; Ha megbontjuk; Purgatórium;
Huzat; Az utolsó szó jogán (versek)**85 RASHWAN MOHAMED**

Boldog vagyok és halott (elbeszélés)

■	90	ÁDÁM GERGŐ	Révész Pub (novella)
■	95–97	JUHÁSZ GERGŐ	Frohe Weihnachten; Választások; Délen; Hazafelé (versek)
■	98	ZAKARIÁS CECÍLIA	Mentás lehelet, elmosódott szem (novella)
■	102	SCHILLINGER GYÖNGYVÉR	Valóságos csoda (novella)
■	106–107	NYIRÁN FERENC	Elvonulás; Varródoboz; Éjszakai párbeszéd (versek)
■	108	URBÁN BÁLINT	Oscuro (drámarészlet)
■	113	UNGVÁRY RUDOLF	A realizmus mint visszatérés (esszé)
■	127	RYSZARD NYCZ	Az új bölcsészet Lengyelországban. Néhány nagyon szubjektív megfigyelés, sejtés, refutáció (tanulmány Pálfalvi Lajos fordításában)
■	138	DÖMÖTÖR EDIT	Persepolis és Szentpétervár. A „statikus” és a „mozgásban lévő” város Voltaire és Dosztojevszkij műveiben (tanulmány)
■	150	PÁLFALVI LAJOS	„A tartalom szétépti a formát.” Svetlana Alekszijejics (tanulmány)
■	154	MOHÁCSI ÁRPÁD	Nem elfutni a halandóság elől (Kukorelly Endre: Cé cé cé pé, avagy lassúdad haladás a kommunizmus felé) (kritika)
■	156	KESERŰ JÓZSEF	A jövőre emlékezni (Bánki Éva Fordított idő-trilógiájáról) (kritika)
■	159	KOLOZSI ORSOLYA	Kevés kék, sok szürke (Gáspár-Singer Anna: Valami kék) (kritika)
■	161	FEKETE FLÓRA MÁRTA	Ha menekülnél, de nincs hova (Nemes Anna: Előled)
■	163	MOHAI ALETTA	Nem mese (Nemes Anna: Előled) (páros kritika)

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor
ms.kalligram@gmail.com

SZERKESZTŐK:

Ágoston Attila (koordinátor)

oz.kalligram@gmail.com

Száz Pál

palika.100@gmail.com

Szilágyi Zsófia

szilagyi73@gmail.com

Tóth-Czifra Júlia

toth.czifra.julia@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor

TÖRDELŐ: Róth Andrea

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
Grendel Lajos †

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Földényi F. László,
Keserű József,
Márton László,
Németh Zoltán,
Hiznyai Zoltán,
Rédey Zoltán

Szerkesztőség:
KALLIGRAM, spol. s r. o.
Staromestská 6/D
P. O. Box: 223
SK-810 00 Bratislava 1
Tel.: 00421/ 2 54415028

FELELŐS KIADÓ: Mészáros Sándor

Szlovákiai megrendelések:

oz.kalligram@gmail.com, valamint
a Szlovák Posta alábbi címén: Slovenská
pošta, a. s.; Stredisko predplatného tlačé;
Uzbeká 4; P. O. Box 164; 820 14 Bratislava
214; e-mail: predplatne@slpostas.sk

Magyarországi elérhetőség:
ms.kalligram@gmail.com

Támogatóink:

Kisebbségi Kulturális Alap
(Realizované s finančnou podporou
Fondu na podporu kultúry národnostných
menšín)

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja a Kalligram Polgári Társulás/OZ
Kalligram, Hlavná / Fő utca 37/19,
SK-929 01 Dunajská Streda / Duna-
szerdahely [IČO:42291810] és a
Pesti Kalligram Kft., 1094 Budapest,
Tűzoltó u. 8. sz. fél em. 2. Adószám:
12241273-2-43

Nyomja: Expresprint s.r.o., Partizánske
Példányszám/Náklad: 700 db/ks
Ára / Cena: 700 Ft / 2,5 EUR.

Magyarországon terjeszti
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
és a regionális részvénytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap
10. napjáig.

www.kalligramoz.eu

HÖLDERLIN

250 éve született FRIEDRICH HÖLDERLIN

Klein im Kleinen, Groß im Großen
Will ich sein; den Umredenden aber mit Sinnen
Den Dämon will ich üben nach meinem
Ehrend dem Geschick.

„A kicsiben kicsi, a nagyban nagy / akarok lenni; ámde érzékeimmel akarom a fecsegő / démont iskoláztatni / tisztelve a sorsot” – fordítja magához igazítva Hölderlin Pindaros *III. Pythói ódájának* sorait. A helyes mértéknek ez a tragikusan végződő kísérlete, az értekek tisztelése s daimonion reménytelennek bizonyult korlátozása jelzéseiben értekleletes képet ad a német költőről ma is.

Friedrich Hölderlin kétszázötven évvel ezelőtt született a tavaszi napéjegyenlőség napján – aminek ő maga szimbolikus jelentőséget is tulajdonított – egy sváb kisvárosban, Lauffenben. Saját korában az irodalmi alulértékelttségéhez egy hányatott élet is járult: Susette Gontardhoz fűződő érzékeny szerelmi kapcsolata szociálisan eleve kudarcra volt ítélve, egzisztenciálisan is hányatott sor jutott neki: a házitanítói foglalkozás, amiből megélni kényszerült, nem rá volt szabva. Amikor megélhetési gondok miatt másodszor is el kellett hagynia Németországot, ezt írta Casimir Böhlendorffnak: „Most csordultig vagyok a búcsúval. Régóta nem sírtam. Keserű könnyekkel fizettem elhatározásomért, hogy elhagyom szülőföldem, meglehet örökre. Pedig mi van nála kedvesebb számomra e világon? Csakhogy nincs rám szüksége.” Menedéket azonban sehol sem talált, az az asylum, amelyről az egyik Pindaros-fragmentumában úgy fogalmaz, hogy szent hely az, az isten és az ember összetalálkozásának a helye, nem adatott meg neki. Ahogy írja, „Apollón csapása” találja el Bordeaux-ból visszatérően, s 1806. szeptember 11-én kényszerrel beszállítják az autenriethi klinika pszichiátriai osztályára. Ezután élete hátralévő felét, harminchét évet, egy tübingeni asztalosmester gondozásában töltötte egy toronyszobában a Neckar partján. A költői sorsnak e különös helyszíne jeles német lírikusok egész sorát ihlette meg Paul Celantól Erich Arendten át Johannes Bobrowskiig és Friederike Mayröckerig, akik Hölderlinben utolérhetetlen kortársukat látták. A recepció és a jelenlét e bősége ellenére zavarba jöhetnek, ha arra kellene röviden válaszolni, hogy ki is ma Hölderlin nekünk, miért olvassuk a verseit, a drámafordításait, a leveleit. Talán csak Rüdiger Görner lapidáris válaszáat érdemes ezzel kapcsolatban idéznünk: „Amit Hölderlin megalapított, nem más, mint hogy felszólít minket arra, hogy egy hallatlan nyelvel szembesüljünk, azzal, ami németül költői hallatlanságként egyáltalán lehetséges. [...] Az ő versei nem útítársaink egy kényelmes séta során, hanem valami szédítő borotvaélen táncolásra invitálnak.”

Noha Hölderlin életműve a leveleivel együtt is elfér két vastkosabb kötetben, magyarul eddig csupán kisebb válogatásban jelentek meg a versei, csak drámatörredékének, az *Empedoklésnek* volt akkora szerencséje, hogy két fordításban is olvasható, sőt egy koncepcióval rendelkező „vulkánológiai” blokkban jelenhetett meg (Enigma, 1995/4–1996/1), továbbá magyar színpadon is játszották; regényét (*Hyperión vagy a görögországi remete*) azonban utoljára 1961-ben adta ki a Helikon Kiadó Szabó Ede fordításában. Jelen válogatás nem válalkozhat többre e hiány felelevenítésénél. Életművéből jelen keretek között két olyan corpus emelek ki, amelyekre a születésnap alkalmából a figyelmünket rá kívánom irányítani.

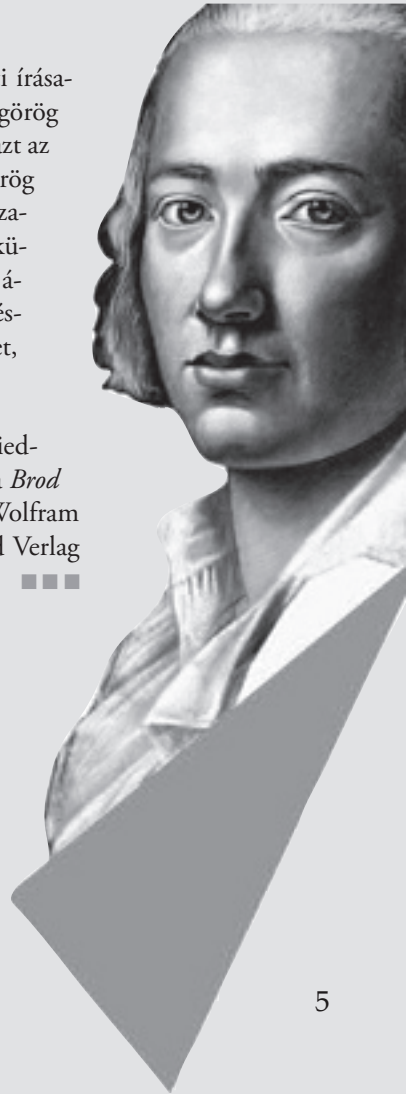
Ami az 1800 után született verseket, azaz a hölderlini költészet csúcsát illeti, azokból ugyan született több kiváló költői átültetés, ámde ezek elszórtan, töredékesen és kontextusukból kiszakítottan lettek publikálva. Egyetlen kései himnusza sem lett még az összes változatával, a lassan két évtizede hozzáférhető kritikai kiadások alapján magyarra fordítva és így publikálva. Ezért az e folyamatból mintegy önálló szövegekként kiragadott darabok értelmezhetetlenek maradtak. Nem járt sokkal jobban Hölderlin 1806 előtti utolsó ciklusa sem, az úgynevezett *Éjszakai dalok*. Ezt az összetartozást és a címet figyelmen kívül hagyva jelent meg néhány darabja a *Lyra Mundi* kis kötetében majd az *Enigma* Hölderlin-számban (2013/13).

E publikálási gyakorlattal jelen válogatás több vonatkozásban szakít. A *Brod und Wein* című nagy elégiát új fordításban közli, s a tervezet szerint az átírt változattal együtt kívánta megjelentetni. A karanténkörülmények miatt azonban ez utóbbit csak egy későbbi számban tudjuk közreadni. Amennyiben a *Brod und Weint* úgy olvassuk, hogy az Európa romjain íródott, ezt a szekvenciát folytatja *A sas* himnusz-törredék is, valamint az *Éjszakai dalok* két darabja, a *Könnyes és az Életkorszakok*. Noha koncepcióm része volt, hogy a kilencdarabos ciklust, az *Éjszakai dalokat* egészben közöljük, jelen helyzetben csak hat darabját tudjuk közreadni.

Megemlékezésünkhöz tartozik, hogy Hölderlin poétikai, költészetelméleti írásaiból ugyancsak egy kompakt egységet választottam ki: ezekben a költő a görög alkotásmóddhoz való saját, modern viszonyulását értelmezi, Hölderlinnek azt az intenzitását és eredetiségét máig felülmúlhatatlan nekifeszülését a görög tragédia és a pindaroszi himnuszok költészetének, melyekkel a toronykorszakáig szüntelenül vívódott. Az ebbe a corpusba tartozó művek rendkívül különböző műfajúak: íróársához, Casimir Böhlendorffhoz, valamint kiadójához, Friedrich Wilmansthoz írt levelei mellett kiemelttem a két Sophoklésfordításához írt *Megjegyzéseit*, valamint az úgynevezett *Pindaros-törredékeket*, melyeket Hölderlin erőteljesen áthasonított, a kommentárjaihoz igazított.

(A fordítások Michael Knaupp Hölderlin-kiadása alapján készültek: Friedrich Hölderlin: *Sämtliche Werke*, Hanser Verlag, München, 1992, kivéve a *Brod und Wein* elégiát, amely Wolfram Groddeck kiadása alapján lett fordítva: Wolfram Groddeck: *Hölderlins Elegie Brod und Wein oder Die Nacht*, Stroemfeld Verlag Frankfurt am Main–Basel, 2012. ■■■

Kocziszky Éva: irodalomtudós, germanista, klasszika-filológiai képzettséggel. Több magyar és külföldi egyetemen (NYME, Pannon, Université Lorraine) tanított egyetemi tanárként. Fő kutatási területe az antikvitás modern kori (utó)élete mellett a német költészet, az irodalmi művek értelmezésének elméletei (hermeneutika), filozófia és irodalom kapcsolata. Kötetei a témában: *Hölderlin. Költészet a sötét nap fényénél*, Budapest, Századvég, 1994; J.W. Goethe: *Faust I.*, a szöveget gondozta, kommentálta, a kísérő tanulmányokat írta, a képeket válogatta Kocziszky Éva, Budapest, Ikon Kiadó 1994; *Pán, a gondolkodók istene. Mitológia 1800 körül*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998; *Archeológiai költészet a modernitásban*, Budapest, Gondolat, 2015.

Kenyér és bor

1.

Körben nyugszik a város, fényteli, csendes az utca,
 Fáklyákkal ragyogón zúgnak el a szekerek.
 Ember, a nappallal ki betelt, hazatér nyugovóra;
 Károsodás, nyereség: mérlegel ésszel az agy
 5 Otthon elégűlten. A piac kiürülve virágtól
 S fürtöktől meg a kéz nappali műveitől.
 Ám húros zene szól kertekből: egy szerető lény
 Játssza talán; avagy egy férfi magányosan így
 Gondol a messzi barátokkal meg az ifjúkorrall;
 10 Illatos ágynál zúdul a kút, a szökő.
 Most a homályló lég csendjében szól a harang mind;
 Egy ór, mondva időt, mennyi az óra, kiált.
 Most fuvalom kél, és a ligetnek rezdül a lombja;
 Nézd!, most földünk árny-képe, a hús telihold
 15 Titkon előjön; az Éj, a rajongó, szintugyanúgy jön
 Csillaggal tele; gond értünk benne kevés.
 Fénylik a Bámulatotkeltő, köztünk idegenként,
 Hegyfokokon szomorún, gőgösen és magasan.

2.

Bámulatos a Magasztosnak kegye. Senki se tudja,
 20 Általa honnét és mily dolog érkezik el.
 Így mozgatja az Éj a világot, az emberi lelket:
 Bölcs sem értheti, mit készítet; a Legmagasabb
 Istenség, aki téged kedvel, emígy igazítja.
 Éjnél éppen ezért nappalt jobb szereted.
 25 Olykor azonban a tiszta szem is még vágyik az árnyra,
 Szükségnél hamarabb vágya az álom. Ahogy
 Egy hű férfi gyakorta tekintget ugyancsak az Éjbe,
 Illik szentelnünk Éjnek a dalt s koszorút.
 Mert a bolyongónak szent ő, s holtak seregének,

- 30 Megmaradad őneki még-is szabad állapota.
 Ámde nekünk kell tőle a szentrészeg feledettség,
 Így támpontra talál, aki sötétben időz.
 Adja nekünk ezt, tétova várakozás közepette,
 Adja a bővizü szót, mint a szerelmesek is,
 35 Szunnyadozástalanul, telt serleggel s a merész lét
 Szent emlékezetén, ébren az éjszaka közt.

3.

- Rejteni kár keblünkben a szívet. Vissza miért is
 Fogjuk a kedvünket, mesterek és inasok?
 Gátja-e ennek bárki? Betiltja-e szép örömmünket?
 40 Nappali, éji időn biztat az isteni tűz:
 Induljunk! Gyere, lássuk a nyílt teret, azt, mi sajátunk,
 Azt mi keressük meg, még ha de távoli is.
 Egy bizonyos: legyen az, hogy dél van, vagy legyen az, hogy
 Éjfél van: mérték áll oda mindenidőn.
 45 Mindre vonatkozik, ám ki-kinek megadott a sajátja,
 Jön s megy, ahogy tud mind, mert kijelölt az irány.
 Így gúnyt úzzön a gúnyból ujjongásteli téboly,
 Szentelt éj folyamán dalnokokon ha kitör.
 Hát jer az Isthmoshoz, hol a partra kizúdul a tenger.
 50 Parnassushoz: a hó delphoi szirtre ragyog.
 Jöjj az Olymposhoz s a Kithairónnak magasára,
 Jöjj a fenyőkhöz, jöjj thébai fürtök alá,
 Jöjj ide, hol zúg Isménos, eme kadmosi földről
 Jött a jövendő Bor-Istene – visszamatat.*

4.

- 55 Mindenik Égiek otthona vagy, boldog Görögország!
 Mit mind hallottunk ifjan, az így igaz-e?
 Ünnepi csarnok! Tenger a padló! Asztal a hegylánc!
 Kezdetől csakugyan erre a célra csinált!
 Ámde a trónok hol? Hol a szentély? És az edények,
 60 Bennük a nektár? Dal, zengeni isteneket?
 Messzire fénylő bölcs mondások, merre keressünk?
 Nagy Sors zeng – no de hol? Delphoi szunnyadozik!

* A harmadik nagysztrófa utolsó két sorának nemrég talált szövegvariánsa így hangzik:

Théba alatt és Isménis zúg s dirkei forrás:
 Vágyva s eléggülten arra tekint a szemünk.

(A fordító jegyzete.)

Hol van a gyors Végzet? Hol tör ránk mindenüvé, mely
 Mennydörgőn lezuhan, bárha derült is az ég?
 65 Éter Atyánk! – Röppent ajakokról így ajakokra
 Százszor is: életet el senki se bírt egyedül.
 Mind e javak kicserélve, megosztva, ha kell, idegennel;
 Míg vigadunk, alszik, s így kap erőre a szó:
 Zeus atya! Ujjongj! Zeng, amig elhallatszik, az ősi
 70 Jelszava; ránk hagyták, mélyrehatót, a szülők.
 Mert hozzánk így jönnek az égiek, így fut az éji
 Árnyból nappali fény, emberiségnek öröm.

5.

Észre se vetten jönnek először; csak gyerekek, kik
 Mennek elénk: olyan fénytünemény örömük.
 75 Óvakodik tőlük ki-ki; félisten sem igen tud
 Névre mutatni: a szép jókat adók kicsodák.
 Ámde a lelkületük nagy: tölti a szívet
 Örömük; ember, kérdd: az adomány mire jó?
 Munkál, tékozol, és már-már szentségtelen is szent,
 80 Míg hozzá keze nyúl ostoba-jószívüen.
 Túrrik az égiek egy darabig, majd testi valójuk
 Jön, s hogy boldog lesz, szokja az emberi faj.
 Szokja a napfényt, a Megnyilvánultat, az arcát
 Annak – a Minden, az Egy –, rég akit így nevezünk,
 85 És ki betölti a néma kebelt: szabadul s kielégül,
 Elsőként, egyedül könnyit akármi ohajt.
 Ilyen az ember, mert ha a jó megvan, s nosza, gondját
 Egy isten viseli: ismeri, látja-e? Nem.
 Hordani kell neki azt! Majd hívja a legbecsesebbnek:
 90 Már csak ezért is a szó nőjön, akár a virág.

6.

Boldogságteli isteneket tisztelni akarja
 Ő komolyan: dicsüket zúgja ez is, meg az is.
 Fényre csak az nézzen, aki tetszik a szent Magasaknak,
 Tétova próbáló bukjon az éter előtt.
 95 Így, hogy méltóképp társuljanak égiek által,
 Nagyszerű rendekben jönnek a népek elő,
 Építik a szép templomokat meg a városokat fel,
 Ott magasodnak azok fennen, ahol fut a part.
 Ám hol vannak, merre virulnak az üdv koronái?
 100 Hervad Athén s Thébai, nem röpül újra gerely

Fent az Olympia-játékon, harcos szekerek sem,
S nem kapnak koszorút már a korinthetai hajók.
S mért hallgatnak a régi, a szent színházak is éppígy?
Tánc avatottaknak mért nem örül szabadon?
105 Férfiu-homlokot egy isten mért nem jelöl úgy meg,
Mint rég, mért nem üti rá a pecsétet eképp?
Vagy maga jött, és ember-alakban adott vigaszunkra
Véget az ünnepnek, zárni tökéleteset.

7.

Ámde, barátom, későn jöttünk. Él a sok isten,
110 Ám a világ idegen, vannak ahol magasan.
Végtelenül munkálnak amott, nem ügyelnek is arra,
Hogy vajon élünk-e: óvnak az égiek így.
Gyenge edény nem mindig tudja magába fogadni
Őket, néha csupán bírjuk az isteni súlyt.
115 Róluk szóló álom az élet. Csakhogy a végzet
Nyújt segedelmet: erőt adhat a gond meg az éj,
Mígnem az ércbölcsőben a sok hős nőtt eleget már:
Szívük erőben emígy istenivé hasonul.
Jön nagy mennydörgéssel a sok félisten: aludni
120 Jobb nekem itt, semmint társ ha sehol, sehogyan,
Várni csak így, nem tudva, mit is mondjak, tegyek addig.
És költők mire jók, míg az idő nyomorú?
Költők: mint a boristen szentelt papjai voltak –
Mondod –; bolyganak, és szenteli őket az éj.

8.

125 Mert ugyanis, mi gyanítjuk, régen volt az idő, hogy
Fölfele szállt ki-ki mind, életet édesítő,
El hogy Atyánk fordítá arcát emberi fajtól,
Földi lakunkért így támada joggal a gyász.
Majd jött egy csendes genius, jött égi vigasszal,
130 Hirdeti nap végét, s ezt követőn nyoma vész,
És annak jeleül, hogy a nemtő visszajövend még,
Pár adományt ismét juttat a mennyei kar,
Miknek az emberi faj, maga módján, földileg örvend,
Égi örömhöz mert túl nagy amúgy, ami nagy.
135 Emberi lények közt, ha hiányzik az égi örömhöz
Még sok erős eleven, sűg csak a halk köszönet.
Földből nő a kenyér, de mely áldja, az égbeli fény az;
Isten, a mennydörgő küldi borunk örömét.

Jutnak eszünkbe a borról égiek így, akik egykor
140 Itt jártak, s jönnek vissza is épp idején.
Dalnok ezért éneкли meg oly komolyan a boristent,
És a dicséreteket nem veti meg amaz Ős.

9.

Ő – jogosultan mondják – megbékít napot és éjt;
Égbeli csillagokat fölvezet, és lefelé,
145 Víg-üde, mint a borostyánból koszorú a fején s mint
Fenyves, amit kedvel, s melynek a zöldje örök.
Ő marad itt, s tűnt isteneink nyomait viszi isten
Nélkülieknek az éj fekete fátyla alá.
Régiek éneke isten-utódokról ha jövendölt,
150 Lásd, mi vagyunk azok itt: Hesperiföld fia!
Pontosan és csodaként jeleníti a sors meg az embert,
Higgye, ha próbálta! Sok bekövetkezik oly
Dolgokból, mik nem hatnak: szív nélküli árnyak
Lettünk, Éter Atyánk mígnem előbb a miénk.
155 Fáklyavivőként ott jön a mennyekkel a Legfőbb
Úr fia, Szíriai, jön le az árnyak elé.
Boldog a bölcs, aki látja; fogoly lélek mosolyogva
Fényt villant, amittől olvad a szemben a fagy.
Föld karján szeliden szunnyad, s lát álmot a Títán;
160 Kerberos is, az irígy álmodozik s iszogat.

Márton László fordítása

A sas

Apám a Gotthardon vándorolt,
Ahol a folyók, lefelé,
Nyilván Etruriába, oldaliránt,
És egyenest előre,
A havon át is,
Az Olymposig és a Haimosig,
Ahol az Athos vet árnyat,
A Lémnos-szigeti barlangok felé.
Kezdetben viszont
Az Indus erdőiből,
Az erősen illatozókból
Jöttek a szülők.
Az ősatya pedig
A tenger fölött repült,
Fontolva éles eszűen, és a király
Arany feje csodálta
A vizek titkát, amikor a felhők
Vörösen gőzölögtek
A hajó fölött, és az állatok
Egymást némán figyelték,
Az eleségre gondoltak, de hiszen
A hegyek mozdulatlanok:
Hol akarunk maradni?

Őz.

.....

.....

A szikla jó legelőnek,
Itatónak a száraz,
A folyékony pedig eleségnek,
Ha valaki lakni akar,
Még ha a lépcső oldalán is.
És ahol egy házikó lefelé csüng,
A víznél tanyázz.
És amid van, az
Lélegzetvételhez való.
Ha ugyanis azt valaki
Napvilágra hozta,
Álmában ismét rátalál.
Mert ahol a szemek lehunyva,
És összekötözve a lábak,
Ott rá fogsz találni.
És ahol felismered [...]

Márton László fordítása

Márton László (Budapest, 1959): író, műfordító. Huszonegy éves korában azt hitte: le tudja fordítani Hölderlin antik strófáit.

HÖLDERLIN

Kommentár

A sas című vershez

Hölderlin himnusztöredéke, *A sas* két részre tagolódik, melyeknek nemcsak egyenkénti megértése, de egymáshoz kapcsolódásának rejtélye is komoly kihívás elé állítja az olvasót. Az első szakaszban a sas maga beszél, az a sas, melyet a hölderlini költészetből jól ismerünk, s amely többnyire az istenek követeként szerepel. A *Patmos* himnuszban a sas az, ami a repülésével – mintegy a költészet analógiájaként – egymással összekapcsolja az „idő csúcseit”, átíveli az egyes történeti kultúrák között húzódó szakadékokat. E vers magyarázata során is általában abból szokás kiindulni, hogy a sas, amellet, hogy az isteni követe, s a görög mitológiában Zeus madara, voltaképpen közvetítő. Csakhogy az a kép a sasról, amelyet Hölderlin többi verse bemutatna, éppúgy nem tűnik alkalmazhatónak e vers olvasása során, amiképpen az sem evidencia többé, hogy ez a királyi madár minden további nélkül a németseg emblémája is.

A sas ezúttal nemzedékének két vándorlását beszéli el a *translatio traditionis*, azaz az emberi kultúrának egyik kulturális-geográfiai egységről a másikra történő átvitele jegyében: Először azt az utat írja le, amelyet az atya tett meg északról délre haladva, a Gotthard hágójától a hellén archipelagusig, Lémnos szigetéig. Majd ezután azt, amikor az ősatya sokkal korábban keletről nyugatra repült, „aus Wäldern des Indus / Starkduftenden”:

Kezdetben vizont
Az Indus erdőiből,
Az erősen illatozókból
Jöttek a szülők.

Ezt az utóbb elbeszélte, ámde korábbi eseményt azonban a sas nem egy kultúráközvetítéssel kapcsolja össze, hanem világkatasztrófából való meneküléssel, az özönvízzel és a Noé bárkájában utazó állatokkal:

Az ősatya pedig
A tenger fölött repült,
Fontolva éles eszűen, és a király
Arany feje csodálta

A vizek titkát, amikor a felhők
Vörösen gőzölögtek
A hajó fölött, és az állatok
Egymást némán figyelték,
Az eleségre gondoltak, de hiszen
A hegyek mozdulatlanok:
Hol akarunk maradni?

A sas ősatyjának vándorlását a vizek fölött úgy mutatja be a beszélő, hogy alatta a hajóban az állatok utaztak, amelyek mintegy új hazát keresve fölteszik a kérdést: „Hol akarunk maradni?” Mindez arra enged következtetni, hogy maga a sas is új hazát keres velük egy pusztító katasztrófa következtében. A *translatio* ebben a kontextusban különös értelmet nyer, mert mindaz, amit a sas és az állatok elhagytak, már nem létezik, és az a hely, amelyre meg fognak érkezni, igencsak sivár. Ismeretes, hogy más verseiben támaszkodott Hölderlin Herdernek a kultúra fejlődésére vonatkozó eszméire, melyek a kultúrák keletről nyugatra történő átvitelében a fejlődés motorját mutatták ki. Vajon ezzel a korábbi szemléletével vitatkozik most a költő, s állítja egymással szembe – közvetítés nélküli ellentmondásként – azt a déli (antik, mert etruszk és görög) világot, ahová a sas egykor tartott, azal a hesperikus északkal, ahová most a bárka utasai tartanak? Mivégre való a sas ősenek és atyjának vándorlása? Hol van az ő hazája, és miért keres magának új hazát? És miért telepszik le az állatokkal éppen egy ilyen kietlen, sivár földön, ahogyan az új sziklás földet a második strófa bemutatja?

A sas mitikus alakja ezen furcsaságainak megértéséhez közelebb juthatunk, hogyha a kései hölderlini szövegek által véleményem szerint már elvetett herderi történet szemlélet helyett egy másik intertextuális kontextust vizsgálunk meg, mégpedig Hölderlin Bruno-olvasmányait. Ismeretes a költő érdeklődése Giordano Bruno írásai iránt, aminek eredete Schellinggel folytatott barátságára nyúlik vissza. Guido Schmidlin egy tanulmányában rámutatott arra, hogy a hölderlini költészet egyik visszatérő mitikus figurája, a kentaur Kheirón alakja is talán Bruno szatirikus dialógusára, a *Spaccio de la bestia trionfante*-ra vezethető vissza, amelyet a költő Bordeaux-ban olvashatott, talán Bayle közvetítésével. Bruno e dialógusának nyomaira lelünk az idézett versben is: Bruno szatírája arról tudósít, hogy az istenek nagytakarítást tartanak az Olymposon, és kiselejteznek egy sor mitológiai rekvizitumot. Ezek közé tartozik végül Jupiter sasmadara is:

Ami pedig a sast illeti, ezt az isteni és heroikus madarat, a császárságnak a jelképét, vele kapcsolatban arra az elhatározásra jutottam, és azt kívánom, hogy távozzon el ez a madár az iszákos Németországba, hogy beleveggyüljön az ott lakók habitusába, s minden más országnál inkább megdicsőüljön képekben és szimbólumokban, festményeken, szobrokon és pajzsokon, úgy, ahogy a tépelődő németek szeme az ég csillagait szemléli.

Miközben a sas atyja egykor (feltehetőleg innen menekülve) a Gotthardon át etruszk földre, majd onnan Lémnos szigetére menekült, a „királynak” („és a király / Arany feje most”) most az „özönvíz” katasztrófájának következtében délről a kies északra kell költöznie, ahol

A szikla jó legelőnek,
Itatónak a száraz,
A folyékony pedig eleségnek.

Ezek a paradoxonok nemigen racionalizálhatók, nyilvánvalóvá teszik e sorok keserű iróniáját, mely még szembetűnőbbé válik, ha azokat ismételten Bruno dialógusával együtt olvassuk. Jupiter javaslatát ugyanis, hogy tudniillik a sast küldjék a nagyívó, részeges, paraszti németek közé, merőben ellenzi Merkúr, azt vetve Jupiter ellenében, hogy a sas természetétől teljesen idegen a rideg paraszti közeg, nem fog ott otthonra lelni:

Az a sas, amely keveset eszik, ellenben sokat eszik és sok állatot nyel el, szemei élesek és tiszták, gyorsan repül és könnyedén szárnyal az ég felé, s fent a magasban, száraz és sziklás helyeken fészkel, nem tud mit kezdeni egy paraszti népséggel.

A brunói és a hölderlini szöveg e párhuzamai segítségünkre lehetnek annak a megértésében is, hogy hogyan értelmezzük a sas és a hajóban lévő többi állat viszonyát. Ez utóbbiakat a szükség vezérli, („Egymást némán figyelték, / Az eleségre gondoltak”), s ebben a szükségben is valószínűleg a sas az, aki ezen néma állatok kérdésének végül nyelvet ad, mintegy a költő feladatával analóg módon megfogalmazza a néma kimondatlant: „Hol akarunk maradni?” A kérdés azonban, amelyet ez a királyi állat a magasból nézve megfogalmaz, egyszeresmind egy otthontalan beszélőnek a hangján szól, azén a lírai énén, aki a saját vándorlása során hiába keresett magának otthont.

A vers második felében részben talán még továbbra is a sas az, aki lapidárisan konstatálja a szűkös, sivár viszonyokat azon a földön, ahová megérkeztek:

A szikla jó legelőnek,
Itatónak a száraz,
A folyékony pedig eleségnek,
Ha valaki lakni akar,
Még ha a lépcső oldalán is.

Mіндеzen közben nyilvánvaló, hogy a sas és a legelő barmok teljesen eltérő szükséglettel rendelkeznek, a horizontális és a vertikális perspektíva ellentmondásban van egymással. A sas vertikális perspektívája egyben át is alakul, mintegy összeolvad a lírai én hangjával, aki önmagával folytat párbeszédet:

És amid van, az
Lélegzetvételhez való.
Ha ugyanis azt valaki
Napvilágra hozta,
Álmában ismét rátalál.
Mert ahol a szemek lehunyva,
És összekötözve a lábak,
Ott rá fogsz találni.
És ahol felismered

Akárki beszéljen is itt, egy minimumra redukált létezésről beszél, a test legszükségesebb életfunkcióinak fízológájáról, a ki- és belélegzésről, a fekvésről, az alvásról. Ez a legszükségesebbre zsugorodott élet nem illeszkedik többé nappal és éjjel, ébrenlét és alvás ritmusaiba, s ezen felül sajátosan hely nélküli is ez az egzisztencia, mert egy belakhatatlan helyet nevez meg alvása helyének, a lépcsőt. A vers értelmezői a „lépcsőt” olvasva általában a tübingeni toronyra asszociálnak, amelytől lépcsők vezetnek le a Neckarhoz. A reáliák értelmezési horizontja mellett azonban nyilvánvalóan egy *per definitionem* tranzitorikus helyet is jelöl a vesszor egy felfelé csüngő házzal és lépcsővel: alvás és ébrenlét, halál és élet határmezsgyéjét, amelyben a lélegzetet nappal mintegy „felhordja” a fekvő, hogy azután álmában újra megtalálja: „Hat einer ihn nämlich hinauf / Am Tage gebracht, / Findet er ihn im Schlaf wieder”.

A lélegzet „felhordása” nappal egyszeresmind azt is jelzi, hogy az ébredés, az ébrenlét hiábavaló sziszifuszi munka, céltalan erőlködés, teher, egy megváltoztathatatlanul féleber, félálomszerű létezés. Az elalvással együtt alkotnak pusztát, mezítelen életet. Ez az alvás nem vitális, nem pihentető, hanem megkötöző, amilyen az a végképp otthontalanná vált vad vagy ember élete. Az alvás bilincsbe verő jelenségéről az antik mitikus képzetek is tanúsokodtak, Hypnos, az alvás istensége maga is megkötözi az alvót. Ezt a képzetet eleveníti fel Hölderlin, amikor a szem betakarásáról, a megkötözött lábokról beszél:

Denn wo die Augen zugedeckt,
Und gebunden die Füße sind,
Da wirst du es finden.
Denn wo erkennest, [...]

Mert ahol a szemek lehunyva,
És összekötözve a lábak,
Ott rá fogsz találni.
És ahol felismered

Mi az, amire rátalál az alvó, amit felismer? Ezt nem tudjuk meg, hiszen a töredék itt félbeszakad, csak sejtéseink lehetnek, az abbamaradás mikéntjét tartva szem előtt, és más hölderlini szövegeket is szükséges segítségül hívnunk. A betakart szem és az összekötözött láb utalhat a halottra is. Talán a halál az, amit fel fog ismerni az alvó? Vagy pedig *éppen* ellenkezőleg, a lélegzetet fogja megtalálni, felismerni, azaz a pusztá életet, mint egy lehetet? Vagy valami még eddig el nem hangzottra utal a német eredetiben az „es” névmás, tehát valami mást fog megtaláltatni, például a szót? A megszólalást?

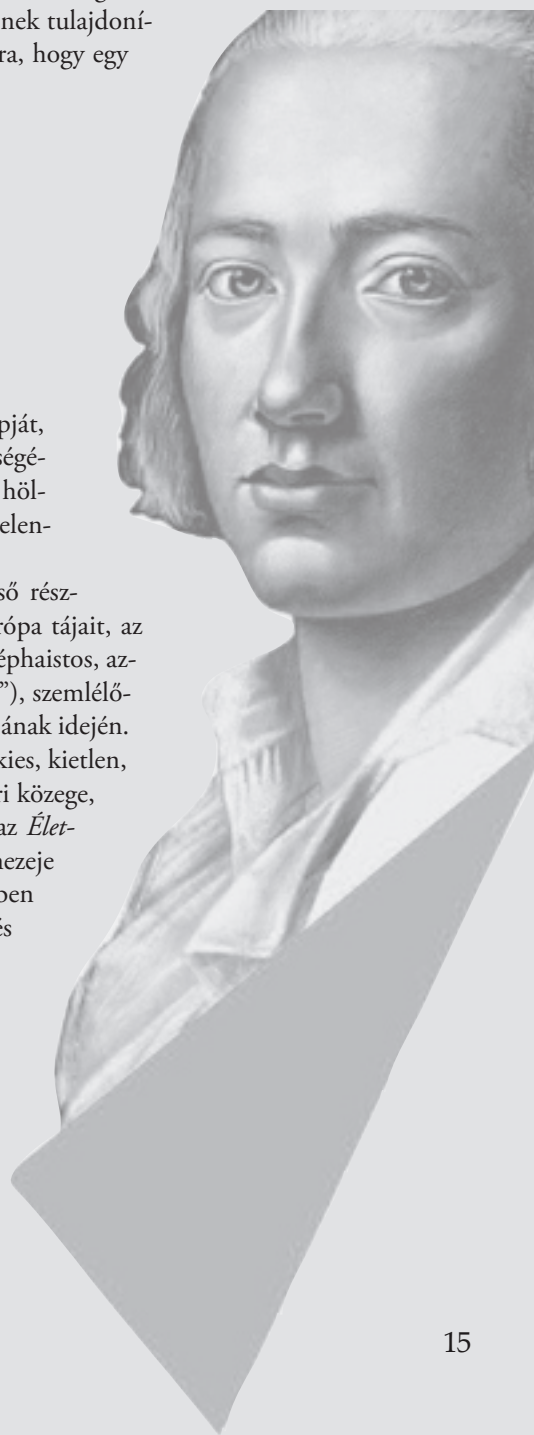
Az alvás ebben a versben is tranzitorikus jelenséggént kerül szóba, az ébrenlét és a halál közötti köztes jelenséggént, merthogy az alvásban benne rejlik valami derengő ismeret a halálról. Egy emlékkönyvbejegyzésben Hölderlin Klopstock egyik versét idézte, a *Die Zukunft (A jövő)* című ódáját, amelyben szerepel egy felismerés helye, ezt ott rejtélyes országnak nevezi. A korábbi Hölderlin-kiadások, többek között még Friedrich Beißner kritikai kiadása is, tévesen eredeti Hölderlin versnek tulajdonította ezt a bejegyzést, s csak később mutatott rá a filológia arra, hogy egy Klopstock-idézetről van szó:

[...] Er erschreckt uns,
Unser Retter der Tod! Sanft kommt er
Leis' im Gewölcke des Schlafs;

Aber er bleibt fürchterlich uns der befreyende
Schlummerer, ob er uns gleich weg zur Vollendung
Führt, aus Hüllen der Nacht hinüber
in der Erkenntniße Land.

Azért idézem itt Klopstockot magát, és nem az emlékkönyv lapját, mert rá kívánok világítani a két költő látásmódjának különbségére is. Klopstock a halálról mint jövőről beszél, a sas azonban a hölderlini versben az ismeretnek olyan helyét említi meg, ahol a jelenben megismerhető a halál.

Összefoglalva a vers két részéről megállapítottakat: az első részben a sas atyja vándorlásának tág perspektívájából láttatja Európa tájait, az Olympos és az Athos szent hegyei felett repül el Lémnosra, Héphaistos, azaz az isteni tűz szigetére. A sas maga éleslátón („scharfsinnend”), szemlélődőn („schauend”) repült, az istenek és a kezdetek nagy nappaljának idején. A második részben változik a perspektíva, az északra térés egy kies, kietlen, szűkös helyen való letelepedéssel zárul. Ez a költői én jelenkori közege, Hespéria. A két világ közötti ellentét legalább akkora, mint az *Élet-korszakokban* Palmyra iszonytatóan fenséges romjai és az őz mezeje közötti diszkrépancia. Ez az ellentmondás azonban a töredékben maga is tranzitorikus, egy hallucináció álom és ébrenlét, élet és halál határmezsgyéjén, amelynek lényege szerint lezáratlannak, befejezetlennek kell maradnia. ■ ■ ■

Éjszakai dalok

A hardti rejtekhely

Hullajtja magát az erdő,
 És mint a rügyek, befelé
 Fordulnak a levelek, nekik
 Alul virágzik majd a talaj,
 Nem éppen védtelenül.
 Ugyanis Ulrich
 Menekült erre: lába nyomán
 Gyakran tervez és készen áll
 Egy nagy sors, másik színhelyen.

Az élet fele része

Arany körtéssel és
 Vad rózsákkal tele
 Hajlítsátok a tájat
 A tóba, ti kegyelemteli hattyúk,
 És a kapott csókoktól ittasan
 Merítsétek fejeteket
 A szentjózan víztükörbe.

Jaj nekem, honnan veszem, ha
 Jön a tél, a virágokat és
 A nap sugarát
 És árnyékát a földnek?
 A falak kihúlva
 És elnémulva állnak, a szélben
 Csikorognak a vaskakasok.

Életkorszakok

Ti eufráteszi városok!
 Ti palmyrai utcák!
 Ti oszloperdők a sivatag lapályán!
 Mi lett belőletek?
 Fejetekről a koronát,
 Amiért túlléptetek
 A lélegzők határán,
 Az égiek füstpára által
 És tűzben leverték;
 Most pedig felhők közt ülök (ahol
 Kinek-kinek megvan nyugalma),
 Jól növesztett tölgyek közt, az őz
 Csalitosában, és idegennek
 Rémlenek és meghaltak nekem
 A boldogok lelkei.

Márton László fordításai

Vulkán

Most jöjj, boríts, tűz szelleme, jó barát,
Fellegbe gyengéd női kedélyeket,
Álmon, s aranylón, véd meg őket,
Szívük örök-viruló nyugalmát.

Hagyd, férfinak: bölcselmeit, üzletét,
Gyertyája fényét és a jövő napot,
Tetszésre, csüggedés, gonosz gond
Kedve szegője ne lenne, túlság,

Hogy most, ki folyton tombol, e Bóreász,
Ős-ellenem, s egy-éjten a tájra fagy
Páncélt ver, és a szunnyadókat
Tébolyos éneke pengve dúlja,

Városfalat, s kert-ház körül így, amit
Gondunk emelt, védőn, s liget ernyeit
Tépi, s dalomba is beléront,
Lelkemen ott ez a Minden-Átka,

S túr-fúr csak, és zúdít a szelíd folyam
Színére éj-felhőt, hogy a völgy, körül
Zsong s forr, s akár ha lomb leszédül,
Dombhasadáson a szikla omlik.

Átszellemültebb más eleven-való
Körnél az ember; kint ha dühöng, belül
Pusztán magáé: elme, nyugszik
Így szabad élete, s óvja hajlék,

S egy-egy a kedves géniuszok közül,
Még készen él ott, áldva, vele, s ha mind
Bosszúsak is, nyers, műveletlen
Szellem-erők, szerelem szeret, véd.

Tandori Dezső fordítása

A Reményhez

Remény! te nyájas! jóra serénykedő!
ki búsak házát meg soha nem veted,
s szolgálva égiek s halandók
közt örömet, nemesen serénykedsz,

hol vagy? Rövid kort értem, az est hideg
fuvalmát küldi máris. Akár az árny,
úgy élek itt, borzongva szunnyad
s daltalanul a riadt szív bennem.

Zöldellő völgyben, ott, hova friss vizét
hegyről a forrás ontja naponta, és
kedves időtlenség virul rám,
ősszel, a csöndben akarlak, nyájas,

keresni téged, vagy mikor éjfelen
a láthatatlan lét szövi műveit
berkekben, s fönt a víg virágos-
kert, virul a sok ezernyi csillag,

ó, Éter lánya! szállj le közénk atyád
kertjéből akkor, vagy ha te nem jöhetsz,
mint földi szellem, ó, riaszd meg,
mással ijessz legalább a szívem.

Könnyek

Feledjelek tán, szent szerelem? Szelíd!
Feledjelek, ti végzetesek, heves
tüzűk, ti hamvatokba holtak,
kikre magány borul és kopárság

úgyis, csodás világ szeme, szigetek!
Hiszen csak rátok gondolok egyre én,
partok, hol a bálványimádó
vágy vezekel, de csak isteneknek.

Mert túl buzgóak voltak a szép napok
során a szentek és haragos szívű
hősök szolgálatukban, és sok
nagy fa is állt ott, valamint város,

szemlátomást, mint férfi, tűnődve; most
a hősök holtak, s a szerelem sziget-
világa elzüllött. A dőre
vágynak ilyen csalatás a sorsa.

Ne oltsátok ki véglegesen szemem
világát, könnyek, mégse, nemes halált
halnom, hagyjátok, orv Csalók, hogy
létem utánra maradjon emlék.

Rónay György fordításai

Tandori Dezső (1938–2019): Kossuth- és József Attila-díjas költő, író, műfordító.

Rónay György (1913–1978): József Attila-díjas költő, író, műfordító, irodalomtörténész.

Kommentár a *Könnyek* című vershez

A kilenc *Éjszakai dalt* Hölderlin kiadója, Friedrich Wilmans felhívására írta, aki az 1805-ös zsebkönyvét a szerelem és a barátság témakörének akarta szentelni. Az almanachhoz készült ciklusról a költő így ír kiadójának: „Örömet jelent számomra, ha áldozatot hozhatok az olvasónak, s a mi még gyermekkorban leledző kultúránk szorosabb korlátai közé lépek.” Hölderlin tehát ezzel egy új egyszerűség és érthetőség felé kíván közelíteni, amilyenek például korának szerelmes versei. Eközben azonban a címadás, az „éjszakai dalok” elnevezés komorabb témákat sejtet. A korabeli olvasó éppúgy asszociálhatott Edward Young melankolikus *Éjszakai gondolataira*, mint Novalisra, a *Himnuszok az éjszakához* (1800) halálközelségére. Ezenfelül, mint már a *Brod und Wein* alapján is megállapítható, az éjszaka képe Hölderlinnél ugyan vonatkozhat egy napszakra, a nappal és éj természetes váltakozására, de többnyire ez a váltakozás nála egyszersmind történetfilozófiai relevanciával is rendelkezik. Ebben az értelemben az éjszakai dalok a hesperikus korszak világéjszakájának termékei.

A fenti bevezetőben említettem, hogy a jelen válogatásban közölt verseket tematikusan összefogja az, hogy Európa romjain íródtak. Így van ez azzal az éjszakai dallal, az alkaioszi strófában írt *Könnyek* című verssel, melyet kiemelve kommentálok. A szeretet, szerelem témáját maga Wilmans rögzítette az általa kiadandó almanach számára, s ez a vers valóban a szeretet kérdéséhez kapcsolódik, az igaz és a helytelen, bálványimádó szeretet mibenlétére kérdez rá.

A szeretet hybrisét Hölderlin *Patmos* töredékei nemcsak a tanítványok és Jézus viszonyában, illetve általában a kereszténységben mutatták be a maga tragikus kimenetelében. A *Hyperión* athéni beszédének ama passzusa, miszerint az ókori görögök még egyensúlyban tudták tartani a föld és az ég iránti szeretetüket, a Casimir Böhlendorffhoz írt első levél tanúsága szerint egyre inkább megrendül Hölderlinben. Vajon nem hasonlítható-e össze a korai kereszténység önpusztítása az *Iliás* és a tragédiák görögségének dionysikus önmegsemmisítésével? Vajon mi a közös az isteni túlzott szeretetének pogány és keresztény formái között, ha egyszer mindkettőt megkíséríti az isteninek a mértéktelen közelsége, azaz az isteni „*abgöttisch*” imádata?

E kérdések inspirálták az *Éjszakai dalok* egyik, fentebbi válogatásunkban is szereplő, az eredeti számozás szerint második darabját, a *Thränent* (*Könnyeket*), melyet ezúttal németül és a saját prózafordításommal idézek:

Himmlische Liebe! zärtliche! wenn ich dein
Vergäße, wenn ich, o ihr geschicklichen,
Ihr feurgen, die voll Asche sind und
Wüst und vereinsamet ohnedies schon,

Ihr lieben Inseln, Augen der Wunderwelt!
Ihr nämlich geht nun einzig allein mich an,
Ihr Ufer, wo die abgöttische
Büßet, doch Himmlischen nur, die Liebe.

Denn allzudankbar haben die Heiligen
Gedient dort in Tagen der Schönheit und
Die zornigen Helden; und viel Bäume
Sind, und die Städte daselbst gestanden,

Sichtbar, gleich einem sinnigen Mann; jetzt sind
Die Helden tot, die Inseln der Liebe sind
Entstellt fast. So muß übervorteilt,
Albern doch überall sein die Liebe

Ihr weichen Tränen, löschet das Augenlicht
Mir aber nicht ganz aus; ein Gedächtnis doch,
Damit ich edel sterbe, laßt, ihr
Trügrischen, Diebischen, mir nachleben.

(Prózaparafrázisban:

1. „Mennyei szeretet! Gyengéd! Bárcsak / elfeledhetnélek, ó ti sorsszerűek / tüzesek, hamuval teltek és / pusztán, elhagyatottan állók,
2. Ti kedves szigetek, a szem csodás világa! / Egyedül ti érintetek engem, / ti partok, ahol a bálványozó / szeretet az égieknek lakol.
3. Merthogy túlzott hálával szolgáltak / a szentek ott a szépség napjaiban / és a haragos hősök; és sok fa áll, / ott ahol városok lakoztak,
4. Láthatóan, a töprengő elme előtt; most / a hősök halottak, a szeretet szigetei / szinte eltorzultak. Így kell hogy előnyt élvezzen / botor módon mindenütt a szeretet.
5. Ti lágy könnyek, ne oltsátok ki szemem világát / teljesen; maradjon az emlékezet, / hogy nemesen haljak meg, adjátok meg, / ti csalókák, tolvajok, hogy nyomdokotokban éljek.”)

A kezdő verssorok egyenesen az „isteni szeretetet” invokálják: „Mennyei szeretet! Gyengéd! Ha én téged / elfeledhetnélek...” Ennek az egykori mennyei, isteni szeretetnek az emlékezete fűzi a versbeszélőt az Archipelagus egykor léttel teli szigeteihez, amelyek azóta pusztasággá és hamuvá lettek. Kiknek a szeretete volt ez?

A második strófa a szigetek pusztulásának miéértjére kérdezve ezt a pusztulást „szentek bálványozó” szeretetének műveként mutatja be:

Denn allzudankbar haben die Heiligen
Gedient dort in Tagen der Schönheit und
Die zornigen Helden;

(„Mert túlzott hálával szolgáltak a szentek / a szépség napjaiban és / a haragos hősök.”)

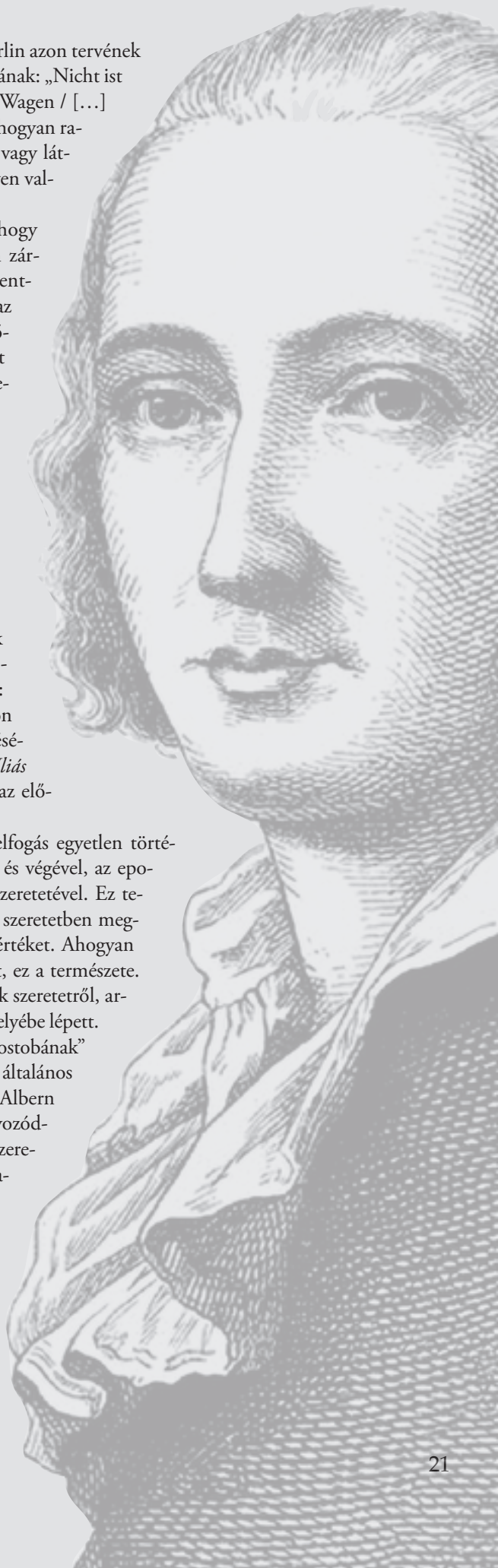
A szeretet túlsága, mely mindenkor az isteni iránti felfokozott hálában fejeződik ki, ez töltötte el a „szenteket” és a „haragos hőöket”. Az utóbbiak nyilvánvalóan az Iliás hősei, egy Akhilleus például. De kik azok, akiket a költő a „szentek”-nek nevez? Nem valószínű tehát, hogy a „szentek” egyszerűen a „görögök” vagy a „hősök” szinonimája lenne. Ez iránti kételyeinket megerősítheti továbbá az a körülmény is, hogy (a) „die Heiligen” kifejezés összesen még kétszer fordul elő Hölderlin verseiben. Az egyik utolsó fragmentális versben, a *Griechenland (Görögország)* második vázlatában, ahol ismételtlen a Föld eszkatologikus pusztasággá válásával kapcsolatban van szó „a szentek kísértéseiről”. A másik, a Beißner ál-

tal 59-es számmal jelzett fragmentum, mely Hölderlin azon tervének a lenyomata, hogy emléket állítson Klopstock halálának: „Nicht ist voruaszusagen, / wie Gott hinwegnimmt auf dem Wagen / [...] einen Heiligen oder Seher.” (Nem megjósolható, / hogyan ragadja magához Isten a kocsiján / [...] egy szentet vagy látnokot”.) A szent, a látnok itt azonos a *Messias* mélyen vallásos szerzőjével, Klopstockkal.

Mindhárom szöveghely azt bizonyítja tehát, hogy „a szentek” kifejezés hölderlini használatából nem zárható ki az újtestamentumi jelentés. A Könnyek „szentjei” és „haragos hősei” mintegy együttesen lakják az Égei-szigeteket. Ámde állíthatjuk-e, hogy a költő időszinkroniát hoz létre a hősök és szentek által jelzett különböző idősíkok, a különböző pusztulástörténetek között? A versbeszélő megjelöl egy sajátos idődimenziót, amelyben a szeretet szigetei hamuvá égtek: a „Szépség napjaiban” történt ez.

A „Szépség napjai” bizonyára az antik görög kultúra egészére utalhatnak, a görögök esztétikai vallására, a szép ember, a szép istenek ábrázolását célzó művészetük korára. Ámde ehhez voltaképpen Krisztus ideje is hozzátartozik, akit Hölderlin másutt az antik félistenek közé is sorol, aki utolsóként zárja le az istenek epifániáját, aki közöttük a beteljesítő: Ő az, akin a Patmos-himnusz második változata szerint „a szépség leginkább csüngött”: „An dem am meisten / Die Schönheit hieng”. Vajon nem kapcsolódik-e itt össze a szigetek hamuvá égésében a görögök kezdete és vége, nem válnak-e az *Iliás* haragos hősei a szenteknek, Jézus tanítványainak az előfutárává? A kezdet és a vég összeérne?

Úgy is fogalmazhatunk: a hölderlini történetfelfogás egyetlen történésnek olvassa a görög világot, a maga kezdetével és végével, az epózi hősök és az evangéliumi szentek mértéktelen szeretetével. Ez tehát az egyik szeretet, a szigeteké, amelyek ebben a szeretetben gemmisültek, mert ez a szeretet nem ismerte a mértéket. Ahogyan az Ég iránti tüzes szeretet sohasem ismer mértéket, ez a természete. A versben azonban ellentétként szó van egy másik szeretetről, arról, amelyik e lobbanékony, önfelemesztő szeretet helyébe lépett. Ez utóbbiról összesen két sorban szól a költő. Ez az „ostobának” nevezett szeretet a hölderlini jelent jellemzi, mint általános és mindenütt jelen való: „So muß übertorheit, / Albern doch überall seyn die Liebe.” („Így kell túlhangsúlyozódnia, – botorul és mégis mindenütt jelenvalóan a szeretetnek”). Vajon arról az „ostoba”, sekélyes, képmutató szeretetideológiáról van-e itt szó, amit a jámbor vallásos kispolgárok a szeretetről mint keresztényi elvről mindközönségesen össze szoktak hordani? Aminek mint nagyon is emberi szeretetnek voltaképpen semmi köze sincs a hősök és a szentek „mennyei”, lángoló, elemesztő szerelméhez? A vers zárlatából arra következtethetünk, hogy a költői én mindkét szeretetformát visszautasítja. Az elemesztő szerelem könnyei helyett az emlékezés distanciált poétikáját választja. ■ ■ ■

Auf Lieb'ig, Lieb! kommt doch die Dorf mit mir!

Pöschel.

Casimir Böhlendorffhoz

Nürtigen Stuttgartnál, 1801. december 4.

Drága Böhlendorff!

Jóságos szavaid, s ahogy egész lényed átsugárzott rajtuk, nagyon megörvendeztettek.

A *Fernando* olvastán jócskán megkönnyebbült a lelkem. A barátom fejlődése kedvező jel a számomra is. *Egy* a sorsunk. Ha az egyikünk előbbre jut, a másik sem fog vesztegelni.

Kedves barátom! Pontosság és találmányosság dolgában sokat gyarapodtál, miközben mit sem veszítettél a hang melegségéből, épp ellenkezőleg, szellemed rugalmassága csak megnövekedett, akár valami jó pengéé, amint az iskolázás során megedzik. Ez az, amiért kiváltképp elismerés illet. Semmit sem tanulunk nehezebben a nemzeti adottság szabad felhasználásánál. Azt hiszem továbbá, hogy számunkra eredendően épp az ábrázolás világossága olyan természetes, mint a görögöknek az ég tüze. Ezért inkább a szép szenvedélyben – amire Te is szert tettél – kell *felülmúlnunk* őket, mintsem a homérosi szellemi jelenlét és ábrázolótehetség terén.

Ez paradoxonnak hangzik. Én azonban újfent csak azt állítom, ennek megítélését és felhasználását tetszésre bízva: a tulajdonképpeni nemzeti elem a műveltség kibontakozása során mind csekélyebb előnyt jelent. Emiatt a görögök kevésbé mesterei a szent pátosznak, minthogy velük született, miközben kiválóan mutatkoznak az ábrázolótehetség terén, kezdve Homérosszal, mert ez a rendkívüli férfiú elég lélekkel telt volt ahhoz, hogy a maga apollóni birodalma számára birtokba vegye a nyugati, *junói józanságot*, és így valóban elsajátítja az idegent.

Nálunk ez fordítva van. Ezért is olyan veszedelmes a művészet szabályait egyedül és kizárólag a görög mintaszerűségéből absztrahálni. Sokat foglalkoztam ezzel, s most már tudom, hogy azon kívül, aminek mind a görögöknek, mind a mi számunkra a legmagasabb rendűnek kell lennie, nevezetesen az intenzív (lét)viszonynak és sorsnak, aligha van valami *közös* közöttünk.

Csakhogy a saját adottságot éppúgy meg kell tanulni, ahogy az idegent. Emiatt nélkülözhetetlenek számunkra a görögök. Azonban épp a saját adottságban, a nemzetiben nem fogunk a nyomukban haladni, mert, mint előbb mondtam, a *saját adottság szabad* használata a legnehezebb.

Úgy látom, géniuszod sugalmazására a drámát epikusán kezelted. Így az, egészében véve, *valódi* modern tragédia lett. A tragikus számunkra ugyanis abban áll, hogy mi szép csendben, valami tokba becsomagolva távozunk az élők birodalmából, nem pedig lángoktól emésztve bűnhődünk oly tűzben, amit nem áll hatalmunkban megfékezni.

És valóban! az első éppúgy megindítja lelkünk legbelsejét, mint az utóbbi. Nem olyan impozáns, de mélyebb az a sors, és ezt a halandót is egy nemes lélek vezeti félelem és részvét közepette, és felmutatja a szellemet a harag állapotában. A halandó utolsó gondolata pusztulása során mégiscsak a dicsőséges Jupiter, haljon akár modern, akár antik sors szerint, ha a költő ezt a haldoklást úgy mutatta be, ahogy kellett neki, és ahogy láthatólag Te is akartad, és amit néhány mesteri vonással el is értél:

„Keskeny út tart egy sötét völgy mélyére,
Árulás kergette oda”

és egyebek. – Jó úton jársz, maradj is rajta. A *Fernandót* még tanulmányozni fogom, illő komolysággal fontolóra veszem, s talán tudok majd mondani valami számodra fontosat. Még semmiképp sincs elintézve!

Magamról s arról, hogy ment sorom idáig, mennyire maradtam számodra és barátaim számára az, aki voltam, hogy mivel foglalkozom, s mit terem majd, bármily csekély is legyen az, arról hamarosan a Te Hispániád szomszédságából, nevezetesen Bordeaux-ból fogok írni. Jövő héten utazom egy ottani német-evangélikus családhoz házitanítónak és lelkesznek. Alaposan össze kell szednem magamat Francia földre, Párizsra; előre örülök a tenger látványának, a provence-i napfénynek is.

Ó, barátom! a világ most világosabban tárul elém, mint korábban, és komolyabban is. Igen! tetszik, ahogy zajlik a világ, tetszik, ahogy nyáron „a szentséges ős Atya higgadt keze görgő fellegekből villámvetéssel áldja a földet”. * Most mindazon dolgok közül, amiket Istennel kapcsolatban megfigyelhetek, ez a jel lett számomra a kitüntetett.

Máskor megmámorosodtam egy új igazságtól, annak az igazabb képétől, ami fölöttünk és körülöttünk van, most félek, hogy nehogy úgy járjak végül, mint az öreg Tantalos, akinek több jutott az istenektől, mint amennyit meg tudott emészteni.

De teszem, amit tudok, amennyire tőlem telik, és azt gondolom, amikor látom, az én utam is oda vezet, ahová a többieké, hogy istentelen dolog és döreség olyan utat keresni, amelyik minden szerencsétlenségtől védve lenne, s hogy a halálra nincs gyógyír.

Élj hát békében, drága barátom! továbbra is. Most csordultig vagyok a búcsúval. Régóta nem sírtam. Keserű könnyekkel fizettem elhatározásomért, hogy elhagyom szülőföldem, meglehet örökre. Pedig mi van nála kedvesebb számomra e világon? Csakhogy nincs rám szüksége. Mindamellet én német akarok maradni, és így is kell lennie, még akkor is, ha a szív és a nélkülözés keserve Tahitiig űz.

Üdvözzölj Muhrbeck barátunkat. Mi van vele? Biztos fönntartja magát. Ő megmarad nekünk. Bocsáss meg a hálátlanságomért. Felismertelek, láttalak Titeket, de sárga szemüvegen keresztül. Annyi mindent kellett volna mondanom! Bizonyára Ti is így vagytok ezzel. Merre vet majd a sorsod, Böhlendorffom? Hát, ezek a gondok. Ha írsz nekem, a levelet Landauer kereskedőnek címezd, Stuttgartba. Ő biztos utánam küldi. Írd majd meg a címedet is.

a Te Hölderlined

Pongrácz Tibor fordítása

Casimir Böhlendorffhoz

Nürtingen, 1802. december 2-án

Drága barátom!

Régóta nem írtam neked, ezalatt Franciaországban voltam, s láttam a szomorú, magányos földet; a dél-francia pásztorokat, egyedülálló szépségeket, férfiakat és asszonyokat, akik a hazafiúi kétely és az éhség szorongatásában nevelkedtek. A hatalmas elem, az ég tüze és az emberek csendessége, természeti életük, korlátoltságuk és elégedettségük megragadott, s amint a hőrosokról beszélük, én is bizvást elmondhatom, hogy Apolló sújtott le rám.

* Goethe: *Az emberiség határa* (Szabó Lőrinc fordítása)

A Vendée-vel határos területeken a vad, a háborús, ama tisztán férfias elem foglalkoztatott, amelyben a létezés világossága közvetlenül megjelenik, és a szemekben, a tagokban és a halál érzetében mintegy virtuozitásban megérezköl, betöltve a tudás iránti szomjúságot.

Az atletikus déli ember az antik szellem romjai között közelebb vitt a görögök volta-képpeni lényegéhez; megismerkedtem természetükkel és bölcsességükkel, testükkel, azzal a móddal, ahogyan éghajlatuk alatt felnövekedtek, s a szabályokkal, amelyek révén gőgös géniusukat megóvták az elemek kényszerétől.

Ez határozta meg nemzeti lényegüket, azt a képességüket, hogy befogadjanak tőlük idegen természeteket, és közölni tudják magukat nekik. Ezért van sajátos individualitásuk, amely eleven, mert a görögök számára a legmagasabb értelem a reflexió ereje, s ezt mi akkor érthetjük meg, ha megértjük a görögök heroikus testét; az ő nemzeti lényegük gyengédség, a miénk pedig józanság.

Az antikok látványa nyomán az a benyomásom, hogy nemcsak a görögök váltak számomra érthetőbbé, hanem az is, hogy egyáltalán mi a legmagasabbrendű a művészetben. A művészet ugyanis a fogalmak legmagasabbrendű mozgékonyosságában és megjelenítésében is minden komolyan veendő gondolatot a maga állandóságában és önmagáért valóságában tart meg, úgy, hogy a bizonyosság ebben az értelemben ennek a jelnek a legfőbb jellegzetessége.

A lélek számos megrázkódtatása és felindulása után kis időre le kellett telepednem, s ezért most szülővárosomban élek.

A hazai természet annál erőteljesebben ragad meg, minél alaposabban tanulmányozom: a vihar, éspedig nemcsak a legfőbb megjelenési formájában, hanem ebben a nézetben, mint hatalom és mint alak, az ég egyéb alakzataiban, a fény, amint hat, nemzeti jellegzetességgel és mint princípium, a sors módzatait mintázva, azért, hogy maradjon számunkra valami, ami szent, ahogyan megjelenik és tovatűnik, az erdők jellegzetességei és a természet különböző karaktereinek összetalálkozása egyetlen tájékon, hogy a Föld minden szent helye egyetlen hely köré összesereglik, és a filozofikus fény, ami örömmre szolgál, ablakom körül; bárcsak megőrizhetném, ahogyan megérkeztem!

Kedvesem! Azt hiszem, hogy nem fogjuk ezután már kommentálni az előttünk élt költőket, hanem más jellegű lesz maga a költészet, s azért nem kelünk versenyre, mert a görögök óta mi kezdünk először újra nemzeti jellegünk szerint és természetesen, valóban eredetien költeni.

Írj hamarosan, szükségem van tiszta hangodra. A művésznek szüksége van a barátok lélcseréjére, a gondolat a beszélgetésben és a levélben születik meg. Az különben sem a miénk, hanem ahhoz a szent képhez tartozik, amelyet alkotunk. Éljen boldogan!

H.-ed

(Kocsizky Éva, Berényi Gábor fordítása alapján, in: Walter Benjamin: *Német emberek*, Európa, 1984.)

Friedrich Wilmansnak

Nürtingen Stuttgartnál, 1803. szept. 28

Tekintetes és kiváltképp mélyen tisztelt Uram!

Nagyon köszönöm, hogy pártfogásába vette a sophoklési tragédiák fordítását.

Mínthogy Schelling barátomtól, aki e fordításokat megpróbálta a Weimari Színházhoz közvetíteni, ez idáig nem érkezett hír, így inkább a biztos utat választom, és élnék az Ön nagyvonalú ajánlatával.

Örömmre szolgál, hogy az első kötet csak a Húsvét utáni vásáron jelenik meg, annál is inkább, mert elegendő anyagom gyűlt össze, hogy abból egy előszót írjak a tragédiákhoz, s ezzel még előreláthatólag ezen az őszön végezni tudok.

Remélem, hogy a görög művészetet – amely a nemzeti hagyomány és azon hibák révén, amelyekkel rendszeresen kisegítette magát, idegen a számunkra – elevenebben mutatom be a közönségnek a szokásosnál azáltal, hogy az orientális elemet, amit eltagadott, jobban kidomborítom, és a melléfogásaikat, ahol előfordul, kijavítom.

Örökké hálás leszek Önnek, hogy jóindulatú levelével megtalált, mert lehetőséget biztosított az önkifejezésre, most, amikor a természet és a szülőföld érzületétől eltelve többet tudok írni, mint különben.

Igaz nagyrebecsüléssel
a Tekintetes Úr

alázatos szolgálója
Friedrich Hölderlin

Friedrich Wilmansnak

Nürtingen Stuttgartnál, 1803 dec. 8

Tiszteletre méltó Uram!

Bizonyára megbocsátja, hogy a sophoklési tragédiák kéziratával késlekedtem. Minthogy módomban volt a dolgot szabadabban szemügyre venni, néhány részletet a fordításban és a megjegyzésekben meg akartam változtatni. Az Antigoné nyelvezetét nem éreztem elég élőnek. A görög művészetéről vallott meggyőződésemet tartalmazó megjegyzések sem fejezik ki megfelelőképp a darabok értelmét. Még mindig nem kielégítőek a számomra. A Sophoklés tragédiáihoz tervezett előszót, külön kidolgozva, ha az Önnek megfelel, a következő félévben, vagy más megfelelő időpontban küldöm Önnek.

Egy almanachba szánt kisebb költeményeket, közvetlenül e kézirat elküldését követően, összeválogatok Önnek a papírjaim közül. Van néhány dolog, ami talán elnyeri majd az Ön tetszését.

Schellingnek még nem írtam. Ezen a héten sort keríték rá.

Ha kellemetlen lenne az Ön számára e tragédiák kiadását Goethének vagy a Weimari Színháznak elküldeni, akkor arra kérem, szíveskedjék tudatni velem. Minthogy Goethe urat személyesen ismerem, nem lesz tolokodás a részemről.

Nagyobb, különálló lírai költeményeimből van 3-4 ívnyi, mindegyik külön nyomtatandó, mert a tartalmuk közvetlenül a hazát vagy korunkat érinti. Még ezen a télen elküldöm őket.

Szíves bátorítása nagyon felvidített. A sors kegyének tartom, hogy megismerkedhettem Önnel.

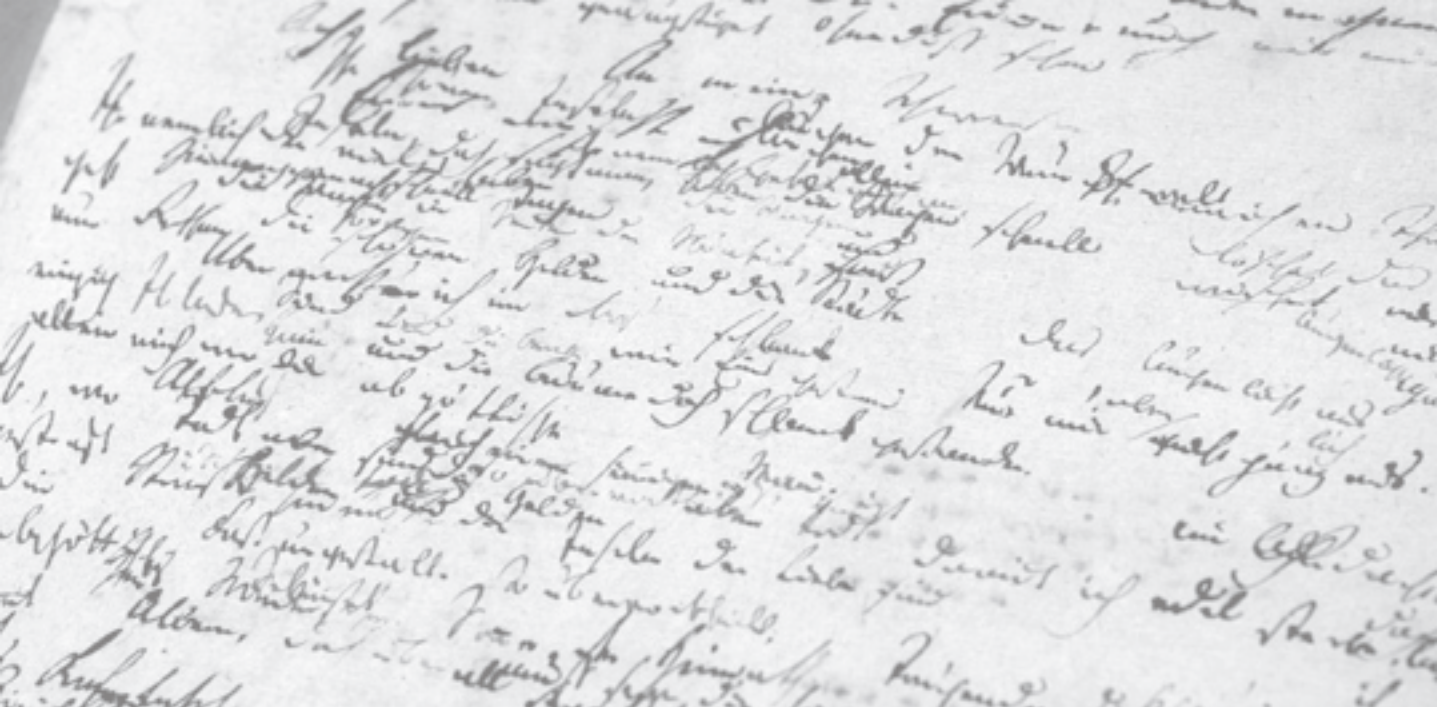
Híve: Friedrich Hölderlin

Friedrich Wilmansnak

Nürtingen Stuttgartnál, 1803 dec.

Tiszteletre méltó Uram!

Köszönöm abbéli fáradozását, hogy mutatványt küldött a sophoklési tragédiák nyomdai változatából. Azt hiszem, hogy ezek a betűk kényelmesebbé teszik a szemnek megtalálni az értelmet, mert a túlságosan erős szedés könnyen arra csábít, hogy csak a betűtípust lássuk meg.

A nyomás szépségén, legalább nekem úgy tűnik, ez mit sem változtat. A sorok így biztosabb egyensúlyban állnak.

Éppen az Ön almanachjába szánt éji dalok átnézésén dolgozom, de nyomban akartam Önnek válaszolni, nehogy a késlekedés beárnyékolja a kapcsolatunkat.

Örömömről szolgál áldozatot hozni az olvasóért, s vele együtt belépni a még gyermeki fázisban lévő kultúránk szűk korlátai közé.

Egyébiránt a szerelmi dalok mindig szárnyaszegett repüléshez hasonlatosak, mivel mindig csak eddig jutunk, dacára az anyag sokrétűségének; más a szülőföld dalának magasrendű és tiszta öröme.

A Messiás profetikussága meg néhány óda kivételt képez.

Nagyon kíváncsi vagyok, hogyan fog tetszeni Önnek a néhány nagyobb lélegzetű lírai költeményemből küldött kóstoló. Remélem, januárban el tudom küldeni őket, s ha ezeket a kísérleteket úgy ítéli meg, ahogy én, talán a Húsvét utáni vásárig megjelenhetnek.

Úgy gondolom, a sophoklési tragédiákhoz tervezett bevezetést külön írom meg, esetleg az őszi vásárra. Az Ön tetszésére van bízva, Tisztelt uram, hogy számít-e erre, vagy sem.

Schellingtől, remélem, hamarosan választ küldök Önnek.

Az *Ansichten* kiadására, amiről egy beharangozót volt szíves küldeni, előfizetőket fogok keresni Stuttgartban. Itt helyben megismerkedtem néhány emberrel, akik ilyen írásokat megvásárolnának, és másoknak is ajánlanák.

Drága Uram, ajánlom magamat, hálám további bizonyítékáig.

Hölderlin

Fordította Pongrácz Tibor

Pongrácz Tibor (1962): a Filozófiai Intézet (Bölcsészettudományi Kutatóközpont) kutatója, a Debreceni Egyetem oktatója.

Megjegyzések

az *Oidipus*hoz

1

Jó lesz, ha, hogy a költőknek, nálunk is, polgári egzisztenciát biztosítsunk, a poiézist, nálunk is, leszámítva a korok és az állapotok különbözőségét, az ókoriak *μηχανή*-jének szintjére emeljük.

A görögökkel összevetve más műalkotások is híján vannak a megbízhatóságnak; legalábbis mostanáig inkább az általuk tett benyomások szerint ítélték meg őket, semmint a törvényként működő kalkulus és egyéb eljárás mód szerint, ami által a szépet létrehozzák. A modern poiézis pedig különösen az iskolázottság és a kézműves tudás tekintetében szenved hiányokat, abban ugyanis, hogy eljárás módja kiszámítható és tanítható, és ha megtanulták, a gyakorlatban mindig megbízhatóan megismételhető legyen. Emberek között, minden egyes dolog esetében, mindenekelőtt azt kell tekinteni, hogy az valami, vagyis hogy az megjelenésének eszközében (*moyen*) megismerhető, hogy dologi feltételezettségének módja meghatározható és tanítható. Ezért és magasabb rendű okokból van szüksége a poiézisnak különösen biztos és jellegadó elvekre és korlátokra.

Ehhez tartozik először is éppen ama törvényként működő kalkulus.

Aztán azt kell tekinteni, hogyan különbözik ettől a bennfoglalt tartalom, milyen eljárás mód révén, és hogy a végtelen, de keresztül-kasul meghatározott összefüggésben hogyan viszonyul a különös tartalom az általános kalkulushoz, és hogy a kifejlés és az, ami rögzítendő, vagyis az eleven értelem, amelyet nem lehet kiszámítani, hogyan kerül vonatkozásba a kalkulálható törvénnyel.

A törvény, a kalkulus, az a mód, ahogyan – egy érzérendszer – az egész ember, mint az elem befolyása alatt álló, kibontakozik, és képzet és érzés és ésszerű meggondolás, különböző szukcessziókban, de mindig egy biztos szabály szerint következnek egymás után, nos, ez a tragikusban inkább egység, mint tiszta egymásra-következés.

A tragikus *transport* ugyanis tulajdonképpen üres, és a leginkább kötetlen.

A képzetek ritmikus egymásra-következésében, amiben a *transport* megjelenik, ezért válik szükségessé az, amit a *versmértékben cezúrának hívnak*: a tiszta szó, az ellen-ritmikus megszakítás, mégpedig azért, hogy ez a képzetek szaggatóan sebes váltakozásával, ennek összegző csúcspontján, úgy találkozzon szembe, hogy aztán már nem a képzet váltakozása, hanem a képzet maga jelenik meg.

Ezáltal a kalkulus szerint egymásra következők sora és a ritmus megosztódik, és két fele úgy vonatkozik egymásra, hogy a kettő mint egyensúlyban levő jelenik meg.

Mármost ha a képzetek ritmusa úgy van megalkotva, hogy, excentrikus sebességgel, inkább az *előzőket* ragadják magukkal az aztán *következők*, akkor a cezúrának vagy ellen-ritmikus megszakításnak az *eleje táján* kell elhelyezkednie, úgy, hogy az első felet mintegy védi a másodikkal szemben, és az egyensúly, éppen mert a második fél eredendően gyorsabb és súlyosabban látszik nyomni a latban, az ezzel szemben ható cezúra miatt, inkább hátulról az eleje felé hajlik.

Ha a képzetek ritmusa úgy van megalkotva, hogy inkább a *következőket* szorítják-nyomják a *kezdetiek*, akkor a cezúra inkább a vége felé fog elhelyezkedni, mert a vég az, amit mintegy védeni kell a kezdettel szemben, következésképp az egyensúly inkább a vége felé hajlik majd, mert az első fele hosszabbra nyúlik, következésképp az egyensúly később történik meg. Ennyit a kalkulálható törvényről.

Nos, az itt jelzésszerűen érintett tragikus törvények közül az első az Oidipusé.

Az *Antigoné* az itt másodjára érintett törvény szerint bontakozik ki.

Mindkét darabban Teiresias beszédei jelentik a cezúrát.

Teiresias belép a sors menetébe mint felügyelője ama természeti hatalomnak, amely, tragikusan, az embert a maga életszférájából, benső életének középpontjából kimozdítja egy másik világba és a holtak excentrikus szférájába szakítja.

2

Az egész *érthetősége* főként azon nyugszik, hogy szemügyre vegyük azt a jelenetet, ahol Oidipus az orákulumot *túl végtelenül értelmezi*, elragadja a **nefas** kísértése.

Ugyanis az orákulum így szól:

*Világosan parancsolt Phoibosz, a király:
Hogy országunk gyalázatát, e talajon tápláltat,
Üldözzük azt, ne tápláljunk gyógyíthatatlant. [95–97]*

Ez annyit jelenthetett: ítélkezzetek, általában, szigorú és tiszta bíraskodással, tartsatok jó polgári rendet. Oidipus azonban rögtön ezután úgy beszél, mint egy pap:

Miféle tisztulással, etc. [98]

És átmegy az általánosból a *különösbe*:

S mely férfinak mutatja ezt a sorsot? [101]

És Kreón gondolatait *így* juttatja el eddig a félelmetes mondatig:

*Korábban, ó király! itt Laios volt az úr
A városban, kormányzásod előtt. [102sk.]*

Ez hozza összefüggésbe egymással az orákulumot és a nem szükségképpen ahhoz tartozó történetet Laios haláláról. A rögtön ezután következő jelenetben pedig, haragos sejtésben, Oidipus szelleme, mindent tudón, tulajdonképpen kimondja a **nefast**, azáltal, hogy az általános parancsot gyanakvóan a különösbe átcsapva értelmezi, és Laios gyilkosára alkalmazza, aztán pedig a bűnt is végtelennek veszi:

*Ki ismerte a Labdakos fiát,
Laiost, és hogy ki ölte meg, neki
Mondom, tudasson mindent énvelem etc. [228–230]*

*Az ilyet
Elátkozom, akárki is, e földön itt,
Amelynek erejét és trónját bírom,
Ne hívja senki, meg sem szólíthatja őt;
Nem lehet társ isteni fogadalmakban,
Se áldozásoknál. [240–245]*

*Ezt mutatja nekem
Pythia jóslata világosan. [247sk.]*

Ezért jelenik meg a rákövetkező, Teiresiaszal folytatott beszélgetésben a csodálatos haragos kíváncsiság, merthogy a tudás – ha átszakította korlátját, akárha ittasultan önnön gyönyörű harmonikus formájában, amely mégis megmaradhat, egyelőre – magamagát ingerli, hogy többet tudjon, mint amennyit elviselhet vagy felfoghat.

Ezért jelenik meg aztán a Kreón-jelenetben a gyanakvás, merthogy a féktelen és szomorú titkokkal terhelt gondolat bizonytalanná válik, és a hűséges biztos szellem haragvó mértéktelenségben szenved, amely, a rombolásban örömételve, csupán követi a magával sodró sebes időt.

És ezért azután, a darab közepén, a Iokastéval folytatott dialógusban a hatalmas férfi szomorú nyugalma, elbárgyultsága, szánalomra méltó naiv tévedése, ahol vélt szülőföldjéről mesél Iokasténak és Polybosról, akit, attól fél, meg fog ölni, mert ő az apja, és Meropéról, akitől menekülne, nehogy őt, állítólagos anyját, feleségül vegye, Teiresias szavait követően, mivel ez mégiscsak azt mondta neki, hogy ő Laios gyilkosa, aki az apja. Teiresias ugyanis a már érintett vitában, mely közte és Oidipus közt folyik, azt mondja:

*A férfi, akit rég kutatasz
Fenyegetéssel s Laios gyilkosát jelentve, itt
Van ő; mondják, mint idegenek közt
Lakik velünk, de mindjárt megismerjük őt
Mint bennszülöttet is, mint thébait, s nem örvend majd
A balesetnek. [455–460]*

*És ismerjük majd őt, ki testvér- s apaként
Él gyermekeivel, s a nőnek, aki szülte,
Fia és hitvese, egy ágyban hál
Apjával, s gyilkosa. [463–466]*

Ezért van aztán a darab második felének elején, a korinthoszi hírnök jelenetében, ahol Oidipus újra megkísértetik az életre, a kétségbeejtő gyürkőzés, hogy magához térjen, a letaposó s szinte szemérmetlen törekvés, hogy úrrá legyen önmagán, a tudatot kereső tébolyult-vad kutatás.

IOKASTÉ.
*Mert fölfelé hajlítja kedvét Oidipus
a sokszorozott kínban, és nem férfiként
eszmél, csak újat hüvelyez a régiből. [935–937]*

OIDIPUS.
*Ó kedvesem, Iokasté, asszonyfő!
miért hívtál ki palotámból? [972sk.]*

OIDIPUS.
Betegség hervasztotta őt, úgy látszik.

HÍRNÖK.
És mérve eléggé nagy kort megért. [984sk.]

És észre kell venni, hogyan emelkedik itt fel Oidipus szelleme a kedvező beszédet hallva; így a következő beszédek mint nemesebb motívumból eredők jelenhetnek meg. Itt veti el a királyi gondokat Oidipus, aki terheit most éppen nem herkulési vállakkal viseli, nagy gyengességében, hogy úrrá legyen önmagán:

*No hát! ó, asszonyom, ki kérdezné
A jósló tűzhelyet eztán, vagy fön
Rikoltozó madarakat? azok szerint
Meg én ölném apámat, aki pedig
Most holtan szunnyad föld alatt, de én
Meg itt vagyok, és tiszta lándzsám is, hacsak
Nem rólam szőtt álmában halt meg. Gyilkosa
Talán ha így volnék. A máj jóslatok
Is mentek vele, mind, Hadésban fekszik
Most Polybos, és nem érvényes már. [986–995]*

Végül főként a tudatra törekvő tébolyult kérdés uralkodik a beszédekben.

HÍRNÖK.
Már látszik jól, fiam, nem tudod, mit teszel.
OIDIPUS.
Hogy mi? az istenre, öreg! mondj valamit! [1032sk.]

OIDIPUS.
Mit mondasz? Nem Polybos nemzett?
HÍRNÖK.
Nagyjából úgy, mint bárki közülünk.
OIDIPUS.
Ez hogy? apám, aki a senkihez hasonlít?
HÍRNÖK.
Apának épp apa. Nem Polybos, nem én.
OIDIPUS.
Hát akkor mért nevezett gyermekének az? [104–1045]

HÍRNÖK.
Kibontalak, mert lábad összevarrva.
OIDIPUS.
Hatalmas szégyent hoztam én a pólyából.
HÍRNÖK.
Úgyhogy ennek nyomán kaptad neved.
OIDIPUS.
Az istenekre! már, anyám, apám, beszélj! [1058–1061]

IOKASTÉ.
*Az istenekre! Ne! ha félted életed,
Ne kutakodj! Elég beteg vagyok már.*
OIDIPUS.
*Csak bátorság! ha három anyától lennék
Háromszorosan szolgál, téged nem silányít. [1084–1087]*

OIDIPUS.
*Törjön fel, ami kell. Ősömet akarom,
Bármi csekély, de meg akarom tudni.
Hisz nők nagyságról képzelegnek, joggal
Szégyen neki alacsony származásom.
De engem, ki a tehetséges sors fia
S tartom magam, gyalázat nem fog érni.
Mert az az én anyám. És velem együtt szült
Holdhónapok fogtak körül, nagyok s kicsik.
S kit így nemzettek, nem tűnök el úgy,
Hogy nem kutattam föl, egészen, ki vagyok. [1100–1109]*

Éppen ez a mindent kutató, mindent értelmező vonás az is, hogy szelleme a végén alulmarad a szolgálók nyers és együgyű nyelvével szemben.

Mivel az ilyen emberek erőszakkal teli viszonyokban állnak benne, ezért a nyelvük is, csaknem fúriaszerűen, erőszakkal telibb összefüggésben beszél.

3

A tragikus ábrázolása legkivált azon nyugszik, hogy az a szörnyűség, ahogy az isten és ember párosodik, és ahogy határtalanul eggyé lesz a haragban a természeti hatalom és az ember legbensője, azáltal ragadja meg magát, hogy a határtalan eggyé-válás határtalan szétválás által megtisztul. Της φυσικης γραμματικης ην τον καλαμον αποβρεχων ευνουν.

Ezért a mindig vitázó dialógus, és ezért a kórus mint annak ellentéte. Ezért a túlon túl szűzies-tartózkodó, túlon túl mechanikus és faktikusan végződő egymásba-kapás a különböző részek között: a dialógusban, valamint a kórus és a dialógus között és a nagy formarészek vagy drámai egységek között, melyek kórusból és dialógusból állnak. Másik beszéd ellen megszólaló beszéd minden, és kölcsönösen megszüntetik egymást.

Ekképp van az *Oidipus* kórusaiban ama siránkozó és szelíd és vallásos vonás, a jámbor hazugság (*ha látnok vagyok én, etc.*), és a teljes kimerülésig menő részvét egy olyan dialógussal szemben, amely, haragvó érzékenységekben, éppen e hallgatók lelkét majd' szétszaggatja; ekképp vannak a fellépésekben ama rettentő ünnepélyes formák, és a dráma, akár egy eretnekper drámája, mint nyelv egy olyan világ számára, ahol pestis és zűrzavar és általánosan fellobbant jósszellem közepette, céltalan korban, az isten és az ember, azért, hogy a világ folyamatában ne szakadjon fel rés, és *az égiek emlékezete ne hunyjon ki, a hűtlenség mindent feledő formájában közlik magukat*, hiszen isteni hűtlenséget lehet a legjobban megtartani.

Az ilyen momentumban az ember elfelejti magát és az istent, és, persze szent módon, fordulatot tesz, mint egy áruló. – A szenvedés legszélső határán ugyanis már nem áll fönn semmi, csak az idő vagy a tér feltételei.

E határon megfelelkezik magáról az ember, mert ő egészen a momentumban van; és az isten, mert ő semmi egyéb, mint idő; és mindkettő hűtlen: az idő azért, mert az ilyen momentumban kategorikusan megfordul, és benne kezdet és vég éppenséggel nem illenek össze; az ember pedig azért, mert ebben a momentumban követnie kell a kategorikus fordulatot, és így abban, ami következik, éppenséggel nem hasonlíthat a kezdetihez.

Így áll Haimón az *Antigoné*-ben. Így áll Oidipus maga Oidipus tragédiájának közepén.

Szabó Csaba fordítása

A szöveg eredeti változatában a *Vulgo* 2002/1. számában jelent meg.

Szabó Csaba: germanista, fordító; az Eszterházy Károly Egyetem német tanszékének munkatársa. Doktori dolgozatát Hölderlin-versekről írta „*erlaubt, geboten*” (*Beiträge zu Hölderlins Zäsuren und Zitieren*) címmel. Legutóbbi fordítása Werner Hamacher: *Menedékhely (a kutatáshoz és oktatáshoz való jogról és más írások)* címmel jelent meg a Ráció Kiadónál.

Megjegyzések az *Antigoné*hoz

1

Az *Antigoné* kiszámítható törvénye, szabálya úgy viszonyul az *Oidipusé*hoz, ahogy $\perp$ aránylik $\perp$ -hoz, úgy, hogy a kiegyensúlyozás folyamata inkább a kezdettől a vége felé tart, mint a végétől a kezdet felé.

Ez a szabály az egymásra következés különböző típusainak egyike, melyben a képzet, az érzés és az ésszerűség a költői logika szerint bontakozik ki. Amiként ugyanis a filozófia mindig csak a lélek valamely képességét tárgyalja, mégpedig úgy, hogy ezen egyetlen képesség ábrázolása egy egészet alkot, és a szóban forgó képesség *alkotóelemeinek* pusztá összekapcsolását logikának nevezzük, úgy a költészet az ember különböző képességeit oly módon kezeli, hogy eme különböző képességek ábrázolása egy egészet alkot, és a különböző képességek *önállóbb részeinek* az összekapcsolását nevezhetjük a magasabb értelemben vett ritmusnak vagy kiszámítható törvénynek.

Ha azonban a képzetek ritmusa úgy van megalkotva, hogy a fokozatos átletesülés sodrásában, az *első* képzeteket inkább a *későbbiek* rántják magukkal, úgy a cezúrának (a), vagy a *ritmusrend megtörésének* az elején kell bekövetkeznie, úgy, hogy az az első felét a másodikkal szemben mintegy megvédje, és a kiegyensúlyozás folyamata, minthogy a második fele eredendően gyorsabb és úgy tűnik, súlyosabban nyom a latba, az ellene ható cezúra miatt, inkább a végétől (b) tart a kezdet (c) felé: $c^a \perp b$.

Azonban, ha a képzetek ritmusa úgy van megalkotva, hogy a *későbbieket* a *kezdetiek* inkább háttérbe szorítják, akkor a cezúra (a) inkább a vége felé helyezkedik el, mert a vége az, amit a kezdettel szemben mintegy védelmezni kell, következésképp a kiegyensúlyozás folyamata inkább a vég (b) felé tart, mivel az első fele (c) nagyobb terjedelmű, a kiegyensúlyozás azonban csak később következik be: $c \perp^a b$.

[...]

2.

Hogy merészelsz egy ilyen törvényt megszegni?

Azért, mert Zeus nem hirdette ki sem nekem,
Sem itt, a halál isteneinek házában, a jogot. [466–468]

A cselekmény egész napjának vagy a műalkotásnak az a legmerészebb pillanata, amikor az idő és a természet szelleme, az égi elem, ami megragadja az embert, és a dolog, ami betölti életét, a legvadabb módon szemben áll egymással, mert az érzéki dolog csak a feléig tart, a *szellem* azonban a *legerőteljesebben feltámad* ott, ahol a *második fél* kezdetét veszi. Ebben a pillanatban kell az embernek a legszilárdabban megvetnie a lábát, ezért is táru fel ekkor a legnyíltabban a jellem.

Az idő tragédiát mérséklő lanyhasága, aminek a tárgya a szív számára tulajdonképp nem is érdekes, mértéket nem ismervé követi a szakító idő szellemét, és e szellem akkor a maga vad mivoltában jelenik meg, de nem kímélendő az embert, akár valami nappali szellem, hanem kíméletlenül, az örökké élő, íratlan, vad szétbomlás és a holtak világának szellemeként.

KREON

A jót mégsem lehet úgy venni, mint a rosszat.

ANTIGONÉ

Ki tudja, lehet, ott lenn más a szokás. [541–542]

A szeretetre méltó, a szerencsétlenségben is értelmes lány. A naiv álmodozó. Ez Sophoklés tulajdonképpeni nyelve, mert Aiskylos és Euripidés a szenvedés és a harag nyelvét beszéli; kevésbé tudják az emberi értelmet, ahogy az elgondolhatatlan égisze alatt átalakul, objektiválni.

KREON

Ha az ősi eredetemhez hű vagyok, hazudok?

HAIMÓN

Nem vagy hű, ha nem tartod szentnek az Isten nevét. [773–774]

Ahelyett, hogy: lábbal tiprod az istenek tiszteletét. Itt szükség volt a szent kifejezést megváltoztatni, mert annak jelentősége van közepén mint komoly és öntörvényű szónak, amelyből minden objektiválódik és szellemivé alakul.

Az a mód, ahogy a közepén megfordul az idő, aligha változhat úgy, ahogy egy szereplő változása kategorikusan következik a kategorikus időből, vagy ahogy a görögökből a hesperikusba megy át. Ezzel szemben áll a szent név, amelynek uralma alatt a legmagasabb rendűt megérezzük, vagy az meg is történik velünk. A beszéd Kreón esküjére vonatkozik.

Nem kotlasz többé

A féltékeny nap alatt. [1106–1107]

A földön, az emberek közt, a nap, miként relatíve fizikai lesz, úgy valóban relatívvá válhat a morális szférában is.

Hallottam, a pusztával lett egyenlő stb. [852]

Alkalmasint ez az *Antigoné* legfennköltebb tulajdonsága. Fenséges gúny rejlik abban, hogy a szent örület a legmagasabb rendű emberi jelenség, amelyben több adatik a lélekből, mint a nyelvből, mert felülmúlja annak valamennyi kifejezési módját; ezért is szükséges a szépségről ilyen szuperlatívuszban beszélni, mert a magatartás egyebek közt az emberi szellem és heroikus virtuozitás szuperlatívuszán alapul.

A titkon munkálkodó lélek nagy segítsége, hogy a legmagasabb rendű tudat szintjén kikerüli a tudatot, és mielőtt valóban megragadná a jelenvaló Istent, merész, majd hogyan blaszfémikus szavakkal esik neki, és a szellem szent, eleven lehetőségére így tesz szert.

A magasrendű tudat szintjén aztán mindig olyan dolgokkal hasonlítja össze magát, melyek nem rendelkeznek tudattal, de a tudat sorsában formát öltenek. Így lehet valaki kipuhtult föld, melynek kezdetben meglévő burjánzó termékenységét a napfény ereje túlságosan felfokozta, és ezért terméketlenné vált. A fríg Niobé sorsa ez. Miképp az ártatlan természet sorsa, hogy virtuozitásban épp a túlságosan is organikus fázisába lép, úgy az em-

ber az aorgikus felé tart a heroikusabb viszonyok és lelki megrázkódtatások közepette. És akkor Niobé tulajdonképp a korai zseni mintaképe.

Számolta az idő atyjának
Az aranyló óraütéseket. [987–988]

Ahelyett, hogy: felvigyázza Zeusnak az aranyáradatú keletkezést. Azért, hogy jobban közelítsünk a mi képzetmódunkhoz. A meghatározottabban vagy a kevésbé meghatározottban is ki kell mondani Zeust. Inkább komolyabb: az idő atya vagy: a föld atya, mert az ismérve, szemben az örökkévaló tendenciájával, az *a törekvés, hogy ebből a világból a másikba* forduljon át, s *egy másik világból ebbe*. A mítoszokat ugyanis mindenütt *bizonyíthatóan* kell ábrázolnunk. Az aranyáradatú keletkezés nyilván a fény sugarait jelenti, melyek Zeushoz tartoznak, amennyiben a megnevezett idő kiszámolható ezekkel a sugarakkal. És pedig mindig kiszámítható, az időt a szenvedés során számoljuk, mert a lélek ekkor sokkal érzékenyebben követi az idő változását, s így jóllehet felfogja az órák egyszerű múlását, de az értelem nem tud a jelenről a jövőre következtetni.

Mivel a változó időben a legszilárdabb állhatatosság, a heroikus remete-lét valóban a legmagasabb rendű tudat, s a következőkben ez motiválja a kart, mint a tiszta általánosság és a leglényegibb nézőpont képviselőjét, amelynek az egészket kell megragadnia.

Ugyanis a kar testesíti meg, a megelőző passzusok túlzott bensőségségével szemben álló ellentétként, a dráma egyéb szereplőinek cselekedeteit meghatározó két szembenálló jellem fölötti legmagasabb pártatlanságot.

Először az, ami az Antitheost jellemzi, amikor valaki Isten nevében Istennel szemben lép fel, a legmagasabb rendű szellemet törvénytelennek nyilvánítva. Aztán van a sorstól való jámbor félelem, ezzel pedig az Isten mint törvény tisztelete. Ekképp jelenik meg a kar-

ban a két pártatlanul egymással szembe állított ellentét szelleme. Az első értelemben inkább Antigoné cselekszik. A másodikban Kreón. E kettő, amennyiben szemben állók, nem úgy ellentétesek egymással, mint a nacionális és az antinacionális, azaz képzett, mint Aias és Odysseus esetében, s nem is úgy, mint ahogy Oidipus áll szemben a görög paraszttal, vagyis mint az antik eredendő természet a szabad szellem formájában, szemben a szelíd egyszerűséggel, hanem mint két, kezdetben egymással egyensúlyban álló, s csak idővel eltérő erő. Az egyikük főleg azért veszít, mert ő kezdi, a másik azért nyer, mert ő folytatja. Ennyiben az elkülönülő kar, amiről idáig beszélünk, a legtökéletesebb módon illeszkedik az egészbe, és a hideg pártatlansága gyengédség, éppen mert oly különlegesen tapintatos.

3

A tragikus ábrázolás, ahogyan arra a *Megjegyzések az Oidipushoz*-ban rámutattam, azon nyugszik, hogy a közvetlen Isten teljesen egy az emberrel (egy apostol Istene ugyanis közvetetebb, legmagasabb rendű értelem a legmagasabb rendű szellemben), úgyhogy a *végtelen* átlelkesültség *végtelesen*, vagyis ellentétekben, a tudatot megszüntető tudatban szentségesen szétválva, ragadja meg magát, és az Isten a halál alakjában jelenvalóvá válik.

Ezért, ahogy azt már a *Megjegyzések az Oidipushoz* érintette, a dialogikus forma és a kar egymás ellentétei, ezért a jelenetekben a veszélyes forma az, amelyik – görög módja szerint – szükségképp faktikusan végződik abban az értelemben, hogy a szó *közvetlenül faktikussá* válik, amennyiben a szó az érzékibb testet a hatalmába keríti. A *görög-tragikus szó halálos-faktikus*, mert a test, amit hatalmába kerít, valóban gyilkol. Számunkra azonban – akik a tulajdonképpenibb Zeus uralma alatt állunk, aki nemcsak együvé tartja a földet és a holtak vad világát, hanem a másik világra tartó, örök emberellenes természeti folyamatot *határozottabban a földre kényszeríti* – mindez a lényegbevágó hazai képzeteket jelentős részben megváltoztatja, márpedig a mi költészetünknek hazainak kell lennie, olyannyira, hogy anyagát a világnézetünk alapján választja meg, s képzeleti is a szülőföldből táplálkoznak. A görög képzetek annyiban változnak meg, hogy a fő tendenciájuk önmaguk megragadni tudásában áll, mert épp ebben rejlik a hiányosságuk. A mi korunk képzeletének fő tendenciája ezzel szemben arra irányul, hogy képesek legyünk valamit megtalálni, hogy sorsunk legyen, mert a sorstalanság, a *δυσμορσον*, a mi hiányosságunk. Emiatt van a görögnek több sorsa és atléta-erénye, és ezt, bármily paradoxnak is tűnjének számunkra az *Iliás* hősei, tulajdonképpeni *kiválóságként* és komolyan veendő erényként kell számon tartanunk.

Ennélfogva a *halálos-faktikus*, a *szavakból következő valódi gyilkosságot inkább tulajdonképpeni görög jelenségnek, egy hazai művészeti forma alárendelt formájának kell tekintenünk*. Egy honi szó, bizonyítható módon, inkább megsemmisítő-faktikus [tötendfaktisch], mint halálos-faktikus [tödlichfaktisch]; tulajdonképp nem gyilkossággal vagy halállal végződik, mert a tragikuson mégiscsak ezt értjük, hanem inkább az *Oidipus Kolonosban* hangnemében, úgy, hogy az átlelkesült szájából érkező *szó* az iszonyatos és az semmisít meg, nem görög módra felfogva, az atletikus és plasztikus szellemben, ahol a szó a testet keríti hatalmába, hogy az öljön.

Ekképp a tragikus ábrázolás görög vagy hesperikus módon, erőszakosabb vagy feltartóztathatatlanabb dialóguson nyugszik és a kar szólamain, melyek fenntartva vagy értelmezve a dialógust, a végtelen vitának irányt szabnak és erőt kölcsönöznek, mint az istenien-küzdő test *szenvendő szervei*, melyek alkalmasint nem hiányozhatnak, mert az Isten a testnek tragikus-végtelen alakjában sem adhatja át magát abszolút közvetlen módon, ezért értelem szerint kell megragadni vagy elevenen elsajátítani. A tragikus ábrázolás azonban főképpen a faktikus szóban mutatkozik meg, amely inkább az összefüggésből megnyilatkozva mintsem kimondva, sorsszerűen a kezdettől a végig tart. Jelen van a folyamat kibontakozásában, az egymással szemben álló szereplők csoportosításában, és az ésszerűség formájában, amely egy tragikus kor félelmetes nyugalmában alakul ki, és miközben a vad keletkezéskor

ellentétekben ábrázolta magát, utóbb, egy humánus korban, szilárd, az isteni sors akaratóból született általános nézetnek számít.

Az *Antigonéban* a folyamat kibontakozásának módja a lázadás, ahol, amennyiben ez a szülőföldhöz tartozó dolog, arról van szó, hogy mindenki, akit a végtelen felfordulás [Umkehr] magával ragadt és megrendített, végtelen formában érzi magát megrendülve. A szülőföldön bekövetkező felfordulás ugyanis a képzet valamennyi fajtáját és formáját áthatja. A teljes felfordulás azonban, ahogy általában a minden mérték nélküli teljes felfordulás, az embernek mint megismerő lénynek, nincs megengedve. Továbbá, a szülőföldön végbemenő felfordulásban, ahol a dolgok egész alakja megváltozik, a természet és a szükségszerűség, melyek mindig fennmaradnak, másféle alak felé kezdenek vonzódni, átmennek a vad szétbomlás állapotába [Wildnis] vagy új alakot öltenek. Az ilyesfajta változásban minden pusztán szükségszerű elkötelezett a változás iránt, emiatt, az ilyen változás lehetőségeként, a közömböst is (nem csak azt, akit a szülőföldön honos formával *szemben* a kor valamely szellemi hatalma ragadja magával) arra kényszeríti, hogy patrióta, jelenidejű legyen, mégpedig szülőföldje végtelen vallási, politikai és morális formájában (προφανεῖ θεός).^{*} Ilyen komoly megjegyzések szükségesek a görög, de valamennyi valódi műalkotás megértéséhez. Egy lázadás (ami persze a szülőföldön végbemenő felfordulásnak csak az egyik fajtája, és még határozottabb ismérvekkel rendelkezik) lezajlásának tulajdonképpeni módozatát épp most jeleztük.

Ha egy ilyen jelenség tragikus, akkor előhívja a reakciót, és a forma nélküli lángra lobban a túlságosan is megformálton. A mérvadó mozzanat ennél fogva abban áll, hogy az *ilyen* sorsban részesült szereplők nem – mint az *Oidipusban* – eszmealakok, akik az igazságért vitáznak, úgy, mint aki az eszét akarja megvédeni, s nem is mint olyasvalaki, aki az életét vagy a tulajdonát vagy a becsületét védi, mint az *Aias* szereplői, hanem azok mint szigorú értelemben vett szereplők, társadalmi rangjuknál fogva állnak szemben egymással, s ezáltal formalizálódnak.

Az ilyen szereplők csoportosítása – ahogy az *Antigonéban* történik – a futók versenyéhez hasonlítható, ahol az, aki elsőként fullad ki és ütközik az ellenfelének, veszített, míg az *Oidipusban* zajló küzdelmet egy ökölharccal, az *Aias*-belit pedig kardvívással lehet összehasonlítani.

Az a gondolkodási forma, amely itt tragikus módon alakul ki, politikai, mégpedig republikánus, mert Kreón és Antigoné, a formális és formaellenes között az egyensúlyt túl egyformán tartja fenn. Ez kiváltképp a végén ütközik ki, ahol Kreónt majdnem bántalmazzák a szolgálói.

Sophoklésnek igaza van. Ez korának sorsa és szülőföldjének formája. Ezt lehet idealizálni, például a legjobb pillanatot kiválasztani, de a szülőföldhöz tartozó képzetfajtákat, legalábbis ahogyan a költő azokat a szülőföldnek alárendeli, aki a világot kicsinyített mérték szerint ábrázolja, nem lehetséges megváltoztatni. Számunkra az ilyen éppenséggel alkalmas forma, mert a végtelent, mint az államok és a világ szellemét, amúgy sem lehet más-ként, mint gyengített szempontból megragadni. A mi költőink szülőföldhöz tartozó formáit, ha vannak ilyenek, mégis előnyben kell részesíteni, mert ezek nem pusztán azért léteznek, hogy megtanulják a korszak szellemét megérteni, hanem azért, hogy képesek legyenek azt szilárdan megtartani és átérzeni, ha már egyszer felfogták és megtanulták. ■ ■ ■

Pongrácz Tibor fordítása

* Jelenj meg, Isten!

Kommentár a *Megjegyzések*hez

Oidipus Tyrannos

Sophoklés tragédiájának cselekménye azzal veszi kezdetét, hogy egy iszonyatos csapás éri Théba városát: megállíthatatlanul dúl a pestisjárvány. A király Oidipusra hárul a feladat, hogy küldöttséget küldjön Delphoiba, és megkérdezze a jósisten Apollónt a járvány okáról és a megszüntetésének módjáról. Hölderlinnek a drámafordításához írt *Megjegyzései* is úgy tekintik a drámai cselekményt, hogy azt abból a mozzanatból kell megérteni, hogy a király az istennek feltett eredeti kérdésfeltevésétől – mi a poliszban uralkodó pusztító dögvész oka – eltér, és hirtelen az után kezd nyomozni, hogy ki volt a korábbi királynak, Laiosnak a gyilkosa.

A Hölderlin-filológia ugyan a költőnek ezen olvasatát termékeny félreértésnek tartja, hiszen a sophoklési műben Apollónnak Kreón által hozott válasza is tartalmazta már e két mozzanat összekapcsolását, Hölderlin mégis ki tudja bontani ebből az egyetlen termékeny félreolvasásból a saját tragédiaelfogását. Eszerint Oidipus a kérdés átalakításával egy sajátos hybrisbe esik: átlépi királyi hatáskörét, azt félretéve, mintegy „papi” módon lép fel: végtelenként fogja fel az igazság keresését, a jóslat isteni értelmének megértését, s ezzel öntudatlanul is saját magára vonatkoztatja. Következésképp Oidipus egyszersmind saját magát is abszolutizálja, s ezzel vétkezik az istenek ellen. A jóslat Oidipus által történő „végtelen értelmezése” paradox módon egy saját magáról való implicit, felfedetlen tudásból ered. Ez az értelmezés tehát azért „papi”, mert a király saját magát teszi a jóslat értelmévé, amelynek igaz voltát majd a dráma során Teiresias fogja először kimondani. Oidipus tehát Hölderlin szerint bűnös, mert nem királyként cselekszik, nem a köz javát tartja szem előtt, az általános helyett a „különösbe” téved az értelmezésével, nem a dögvész terápiáját kutatja, hanem a saját öntudatát fürkészi. Ezzel egyszersmind a saját identitásának kérdését azonosítja a polisz üdvével.

Az *Oidipus királyhoz* fűzött *Megjegyzések* tehát egy paradoxonra épülnek fel: Hölderlin egyfelől „mindent kutatóként”, „mindent értelmezőként” jellemzi Oidipust, akinek tudásvágya minden korlátot átszakított, másfelől azonban arra mutat rá, hogy a király kérdése voltaképpen banális, a saját származására irányul csak. Ezt azonban egyáltalán nem volt szükséges kutatnia. Azonban ha a Hölderlin által vázolt kontextusában illegitimnek tűnik is a kérdés, hogy „ki vagyok én?”, nemde ugyanakkor mi lehetne lényegesebb és fontosabb e kérdés kutatásánál?

Az *Oidipus Tyrannos* tehát Hölderlin olvasatában isten és ember drámája az öntudatban, a véges és a végtelen, a halandó és a halhatatlan olyan egymásnak feszülése, mely a költőt más szövegeiben is folyamatosan foglalkoztatja, s amelyekben nem tud elszakadni Oidipus tragikus alakjától. Valószínűleg az oidipusi végtelen értelmezés ihlette *A végtelen* című Pindaros-töredék fordítását: „Hogy vajon a jognak magas falán, / Avagy a görbe csalattatásnak magasán / Áthágok-e, és ezzel magamat / körülírva, magamból / Kifelé élek, erről / Kettős a lelkem, / Hogysem világosan megmondhatnám.” Majd ehhez a „nefas”-hoz hozzáfűzi: „A bölcsek tréfája ez, s a rejtvényt szinte nem szabadna megoldani.” Végül abban a szövegben, amely talán a toronyköltészet előtt a költő életművének utolsó dokumentuma, s amelyet az őt szorgosan látogató Wilhelm Waiblinger hagyományozott ránk, a prózaversként lejegyzett *In lieblicher Bläue* szövegében ez áll arról a végtelen önreflexióról, amely a királyt kelepcebe csalta: „Szeme van az ember képmásának, a Holdnak ellenben fénye. Oidipus királynak eggyel több szeme van.”

Antigoné

Az *Antigoné* olvasását Hegel és Hölderlin értelmezése határozta meg alapvetően két évszázadon át. Hegelnek *A szellem fenomenológiájában* kifejtett gondolatait populáris változatban szinte minden neves színházi rendező ismerte. Eszerint két értékrend, két szociális szféra feloldhatatlan, tragikus ellentéte mozgatja a tragédia hőseit: a családi összetartozás archaikus értékrendjét képviselő női főhős, Antigoné szükségképpen összeütközésbe kell hogy kerüljön az állam racionális értékeit és hatalmi érdekeit képviselő Kreóonnal, s kollíziójuk csak Antigoné tragikus halála révén válthat ki katharizist. Friedrich Hölderlin *Antigoné*-fordítása és -kommentárja a maga korában közneveltség tárgya volt, s 20. századi újrafelfedezése is megtartotta elit exkluzivitását, és inkább a művészek és a filozófusok körében hatott, hogy csak néhány nevet említsünk, a George-kör nyomán Carl Orff operáját, Martin Heideggert, Jacques Lacant vagy Alain Badiou-t ihlette meg.

Hölderlin értelmezése egynéhány évvel korábbi a Hegelénél, 1806-ban jelent meg a fordítással együtt. Ezt a hölderlini értelmezést nem lehet megérteni az őt megelőző *Oidipus*-kommentár nélkül, mert annak alap gondolatát fejtegeti tovább, hogy tudniillik a görög dráma nem más, mint istennek és embernek az öntudatban lefolytatott tragikus párharca. Míg azonban Oidipus magányos hős, az *Antigoné*-ban a női főhős mellett ott van Kreón is, a király, s a hölderlini olvasat az istenihez való radikálisan ellentétes viszonyulásokban látja a tragikus konfliktus és az abból következő pusztulás forrását. A szinte kimeríthetetlenül gazdag és rendkívül sűrű, s ezért egyszersmind enigmatikus kommentárból ezt az egyetlen gondolati szálát emelem ki: Kreón, a király saját hatalmi rendszerét „organikus”, azaz rendszerbe foglaltan szemléli, amelyben csak a jó és a rossz, az ellenség és a barát, a parancs és az engedelmesség terminusainak van értelme. Ezzel a megmerevedett – törvé-

Peter Lenk: Nietzsche – Hölderlin on a pen

nyi, jogi – valósággal szemben Antigoné világa – Hölderlin kifejezését használva – „aorgikus”, amit más szóhasználatnál „dionysikusnak” is nevezhetnénk, amennyiben az isteni törvényeket a holtak világából vezetve le, egyszerűen azokat szubjektivizálja is: amikor Kreón azt kérdezi tőle, hogy hogyan merete áthágni a rendeletét, azt válaszolja: „Az én Zeussom nem ezt mondta nekem, / Sem pedig itt a házban a halál istenségeinek joga”. Hölderlin ezzel minden vele kortárs értelmezésnél markánsabban emeli ki Antigoné alakját a többi, ugyancsak tragikus pusztulásra ítélt *dramatis personae* közül, ő az, aki szinte démonikus megszállottsággal éli meg a holtak vélt íratlan törvényeivel való excentrikus egygyé-válását, az isteninek olyan bensőségesülését, amelynek a drámai cselekmény során szükségképpen iszonytató szétváláshoz kell vezetnie. Talán éppen ez a nem pusztán a jellemekben megmutatkozó differencia – amelynek egyébként Hölderlin nem tulajdonított különösebb jelentőséget, mivel a tragédia lényegének a cselekményt tartotta –, hanem, mondhatni, metafizikai ambivalencia, amely a fivér iránti szeretetben a ha-

lálnak és a pusztulásnak sötét erőit hozza felszínre, ez a „naivitás” és az istenivel is szembezálló „antitheos” között feszülő ellentmondás teszi a hősnőt félelmetesen megközelíthetlenné, idegenné Kreón, Haimón vagy Isméné közös világában.

A görög tragédiát az idő drámáinak is szokás tartani, mivel különösképpen Sophoklésznel a tragikus pusztulás többnyire a felismerés, a belátás (*anagnorisis*) elkésztettségéből következik: az események sorsszerűen maguk alá gyűrik a hősokeket, és a látszatok, a tévhitek, a tévedések mindig csak későn ismerhetők fel. Az *Oidipus királyban* azt mondja a kar a megvakult királynak: „Megtalált téged akaratom ellenére a mindent látó idő, és megítél...” Hölderlin az idő e tragikus dialektikájához az *Antigonét* kommentálva még a tragikus cselekmény egy másik jellegzetességét is hozzákapcsolja: ez a „szakító idő”, mely magával ragadja azt a hőst, merthogy a tragikus hős, akárcsak a költő – mint Rimbaud később a költő vonatkozásában megjegyezte –, „az élettempó túlságában szenved”.

A 20. századi színpadokon, Magyarországon is, Antigoné többnyire a zsarnok önkényes szemben fellépő, az emlékezés és a háborúban elesettek jogát megtestesítő *forradalmárt* alakította, azt az ideális embert, aki a törvényi tiltás ellenére illegálisan is cselekedni képes a zsarnoki hatalommal szemben. Ez az olvasat, melyet egyébként Brecht vagy Hochhuth is osztott, kétségkívül arra a politikai-szociális dimenzióra egyszerűsítette a drámát, melyet Hölderlin sem hagy figyelmen kívül, amikor határozottan „republikánus” szelleműnek nevezi a művet. Ugyanakkor bármennyire is akut társadalmi kérdés ma is az emberi kultúra alapjának az a rétege, melyet Antigoné a holtak iránti pietásával képvisel, és bármennyire is megingott ez nemcsak Oszama Bin Laden holttestének történetével vagy ma a járványban elhunytak siratásának állami megvonásával, Sophoklés hősnőjének a holtakhoz való viszonya mégis több, mint tiltakozás. Hölderlin az első, aki felfedezi ebben a látszólag ideális nőalakban „az elgondolhatatlan alatt történő bolyongást”, kemény szavaiban az „emelkedett gúnyt”, a „szent tébolyt”. A mai feministák közül többen (például Judith Butler) a hősnőnek erre a sötét oldalára reflektálnak, amikor hangsúlyozzák, hogy a hősnő vérfertőzésből született, szociális és egzisztenciális státusza eleve a kirekesztetté, s az a vérségi rokonsági viszony, amelyet a szeretet nevében védelmébe vesz, minden ízében deformált.

Hölderlin *Antigoné*-fordítása a számos lapszusa ellenére olyan költői erővel áthatott szöveg, s olyan, a nyelv végső határáig töredezett és túlfeszített beszédmódokat használ, hogy a színpadon máig elementárisabbnak bizonyul a klasszikus német fordításoknál. A magyar közönség is megbizonyosodhatott e nyelvezet drámai energiájáról: Bozsik Yvette társulata 2019-ben a hölderlini szöveggel (németül) és Carl Orff zenéjével „táncolta el” az *Antigonét*, szuggesztíven mutatva be egy elszívárosodott, beteg társadalmat, melyben egyedül a minden életet learató Sors hírnökének, a jós Teiresiasznak jut triumfus. ■ ■ ■

Pindaros-töredékek

A bölcsesség hűtlensége

Gyermekem, kinek lelke a pontusi vadnak,
a sziklakedvelőnek a bőrén
csügg, társulj minden városhoz,
a jelenvalót dicsérve
jóakarattal,
és mást és mást gondolj más időkben.

A magányos iskola adottsága a világ számára. A tiszta tudás ártatlansága, mely az okosság lelke. Merthogy az okosság annak a művészete, hogy a különböző körülmények között hűnek lehet maradni, a tudás pedig annak a művészete, hogy pozitív tévedések közepette az értelemben bizonyos az ember. Ha az értelem intenzíven munkálkodik, megtartja erejét a szétszórtság közepette is. Amennyiben az értelem könnyedén felismeri az idegent a saját kiköszörült élességén, nem téved el egykönnyen a bizonytalan helyzetekben sem.

Így lép Jasón, a kentaurok növendéke Pelias elé:

Úgy hiszem,
enyém Kheirón tanítása. A barlangból jövök,
Charikli és Philyra környékéről, hol
a kentaur lányok tápláltak engem,
a szentek; húsz év
múlt el, hogy tőlem szennyes tett vagy szó
nem érte őket, s íme hazajöttem,
hogy atyám uralmát helyreállítsam.

Az igazságról

Nagy derekasság elindítója, igazság királynő,
hogy ne taszítsd
a gondolkodásom durva hazugságra

Félni az igazságot, mivelhogy kedvünket leljük benne. Annak első eleven megragadása ugyanis, mint minden tiszta érzés a maga eleven értelmében, ki van téve az összezavarásnak: úgyhogy nem saját hibájából téved az ember, és nem is valami zárlat miatt, hanem a tárgy magasrendűsége miatt, amelyhez viszonyítva az értelem túl gyenge marad.

A nyugalomról

A nyilvánvalót, ha a polgár azt
csendes időben megragadja,
tanulmányoznia szükséges
a nagyemberi nyugalom szent fényét,
és a keble felindulásának, a viharoknak
teljesen ellen kell állnia. Mert ínséget
hoz, és a kicsinyek nevelőjének ellenségévé lesz.

Mielőtt a törvények, a nagyférfiúi nyugalom szent fénye tanulmányoztatik, szükséges, hogy egy törvényhozónak vagy egy fejedelemnek meg kell ragadnia ama sorsnak a jellegét, amely a haza válságos vagy állandó sorsában a nép receptivitásának különböző módozatai szerint alakul: a királyit vagy pedig az összegyűltet az emberi viszonylatokban, amikor zavartalan az időszak, és az usurpatorikusát, mint például a görög természetfiaknál, avagy a tapasztaltat, mint a nevelésben részesült embereknél. Ebben az esetben a törvény az az eszköz, amellyel a sors a maga zavartalanságában megtartható. Ami a fejedelemre vonatkozólag eredendő módon érvényes, az követendő példaként érvényes a tulajdonképpeni polgárra.

A delfinről

Amelyet a hullámtalan tenger mélyén fuvólájával
a dal kecsesen mozgásba lendített.

A természet éneke a Múzsák évszakában, amikor a virágok fölött pehelyként csüngnek a felhők, s az arany virágok öntvénye fölött. Ez idő tájt minden lény hangját hallatja, a hűségét, azt a módot, ahogyan az egyes önmagával összhangban van. Csak az egyes fajok közötti különbség alkot ekkor elválasztásokat a természetben, úgyhogy minden sokkal inkább dal és tiszta hangzat, mintsem valamely szükség kifejezése vagy pedig nyelv.

A hullámmász nélküli tenger az, ahol érzi a mozgékony hal a tritónok kürtjeit, s a puha vízínövények sarjadásának visszhangját.

A legfelső

A törvény
mindenek királya, halandóké és
halhatatlanoké. Ezért irányítja
hatalommal
a legjogosabb jogot, magasságos kezével.

A közvetlen, szigorúan véve, lehetetlenség a halandók számára éppúgy, mint a halhatatlannak. Az istennek különbséget kell tenni a különböző világok között azok természete szerint, merthogy a mennyei jósnak, már önmaga miatt is, szentnek kell lennie, azaz ve-gyítetlenné. Az ember is, amikor megismerésre tesz szert, különbséget kell hogy tegyen a különböző világok között, mivelhogy ismeret csak szembeállítással nyerhető. Ezért lehetetlen a közvetlenség mind a halandók, mind pedig a halhatatlanok számára.

A szigorú közvetlenség azonban maga a törvény.

Ezért irányítja hatalommal a legjogosabb jogot, magasságos kezével.

A fegyelem, amennyiben az a forma, amelyben az ember és az isten találkozik, az egyház és az állam törvénye, és az átöröklött rendelkezések (isten szentsége és az ember számára a megismerésének, a kinyilatkoztatásának a lehetősége), mindezek irányítják a legjogosabb jogot, magasságos kezükkel, ezek tartják az eleven viszonylatokat a művészetnél is erősebben össze, amelyekben egy nép magára ismert, és idővel magára ismer. A „király” itt egy felsőfok, amely csak jelzi a legmagasabbrendű megismerésnek az alapját, de nem azonos a legfelső hatalommal.

Az életkor

Aki derekasan és szentül
éli le az életét,
s édes táplálója a szíve,
hosszú életet adván,
azt a Remény kíséri,
aki a legtöbb halandónál
a sokfordulatú vélelmet uralja.

Az élet egyik legszebb képe, hogy miként tartja meg az ártatlan erény az eleven szívet, amelyből a reménység származik; ez a reménység bontja ki azután az egyszerűség virágját, a maga sokszerű kísérletével, s fordítja meg annak értelmét, s hosszú életet ad a maga sietős időzésével.

A végtelen

Hogy vajon a jognak magas falán,
avagy a görbe csalattatásnak magasán
áthágok-e, és ezzel magamat
körülrva, magamból
kifelé élek, erről
kettős a lelkem,
hogyesem világosan megmondhatnám.

A bölcsék tréfája ez, s a rejtvényt szinte nem szabadna megoldani. Az ingadozás és vita a jogosság és az okosság között ugyanis csak az átjárható viszonylatok által oldódik fel. „Kettős a lelkem, / Hogy pontosan megmondhatnám”. Mivelhogy ezután rátalálok egy összefüggésre jogosság és okosság között, amely egyiküknek sem, hanem csak valami harmadiknak tulajdonítható, amely révén ezek végtelenül összefüggnek, ezért rendelkezem kettős lélekkel.

A menedék

Elsőként vezették
a jótanácsú Themist
arany paripán az
óceán sójánál az isteni
hórák a létrához,
az Olymposra vezető szenthez, a
fénylő visszatéréshez,
idős lányát
a megmentő Zeusnak,
ki
megszülte az aranykapcsú, jóságos,
fénylőn-termékeny menedékhelyeket.

Hogyan tételezi magát az ember, Themis fiaként, amikor mindaddig nem talál nyugalomra sem földön, sem égen a tökéletességre hajló szelleme, amíg a sorssal szembesülve, a régi fegyelem nyomdokában ismét egymásra ismer ember és isten, és az eredendő szükség emlékezetében boldog lesz ott, ahol meg tudja tartani magát. Themis, a rendszerető szülte az ember menedékét, a nyugalom csendes helyeit, amelyeknek nem árthat semmi idegen, mert rajtuk összpontosul a természet munkálkodása és élete, és az őket körülölelő sejtelem, mintegy emlékeztetőül arra, hogy amit azok korábban már megtapasztaltak, az tapasztaltatik meg.

A megelevenítő

A férfiakat leigázót, miután
megismerték a kentaurok
hatalmát
a mézédés bornak, nyomban eltaszították
a fehér tejet, az asztalt maguktól,
és ezüst szarvakkól iszogatván
lerészegedtek.

A kentaurok fogalma bizonyosan a folyam szellemének a fogalmából való, amennyiben az erőszakkal utat és határt szab az eredendően ösvénytelen, fősarjadzó földön.

Képe ezért a természet olyan helyein található, ahol a part sziklákban gazdag, kiváltképp oly vidékeken, ahol a folyam eredetileg el kellett hogy hagyja a hegyek láncolatát, és azok vonulatát keresztben átszakította.

A kentaurok ezért eredetileg a természettudomány tanítómesterei is, mivelhogy ebből a nézőpontból látható be jobban a természet.

Ilyen vidékeken kellett eredetileg bolyongania a folyamnak, mielőtt utat szakított magának. Ezáltal a tavaknál mintegy nedves rétek képződtek, s barlangok a föld mélyében az emlősállatok számára, a kentauro pedig eközben vad pásztor volt, az *Odysseia* küklópszaihoz hasonlóan. A vizek vágyakozva keresték az irányukat. Minél inkább szilárdná vált a partok szárazabb része, és irányra lelt a szilárdan gyökerező fák, a bozót és a szőlőtőke által, annál

inkább nyert irányt a folyam is, miután a part alakja határolta be mozgását, míg azután saját eredetétől szorongattatván egy helyütt áttört, ott, ahol a hegyek, amelyek őt körülzárták, a leglazábban függtek össze.

Így ismerték meg a kentaurok a mézédés bor hatalmát, mozgást és irányt nyertek a megszilárdult, fában gazdag parttól, és kezükkel eltaszították a fehér tejet és az asztalt, a képződő hullám visszaszorította a tó nyugalját, és a part menti életmód megváltozott, az erdő benyomulása a viharral és a rengeteg biztos fejedelmeivel felbolydította a síkság életét, az állóvíz mindaddig el volt zárva a korábbi parttól, mígnem karokat kapott, és így saját irányával, magától iszogatóván az ezüstkürtökből, utat tört magának, meghatározottságot nyert.

Osszián énekei kiváltképp igazi kentaurenekek a folyamszellemmel dalolva, miként a görög Kheiróntól valók is, aki Akhilleust lantjátékra tanította. ■ ■ ■

Kocziszy Éva fordítása

HÖLDERLIN

Lubomír Feldek versei

A szlovák költészet doyenjeként emlegetett Lubomír Feldek (1936) eddig már szinte az irodalom minden műnemében és műfajában jelentőset alkotott. S hogy az irodalomtörténetek mégis elsősorban költőként tartják számon, az talán azzal is magyarázható, hogy nemcsak a látszólag könnyed hangvételi, de erősen intellektuális, a cseh poetistáktól tanult metaforizmusú, ironiára (és önironiára) hegyszett verseit, hanem drámáit, szépprózáját, meséit, esszéit, paródiáit is evidensen költő írta/írja, azaz az ő hősei és antihősei minden esetben (és minden műfajban) „költőien lakoznak”, lakják be a világot, a létet.

A 2016-ban, a költő 80. születésnapjára megjelent Životopis vo veršoch (Életrajz versekben) c. válogatás is elsősorban verseket tartalmaz, de azért van itt prózai szöveg is bőven, sőt, drámává stilizált hosszabb költeményt is találunk a műben – szóval a feldeki létezők és lét tömörített univerzuma a kötet. – Az alábbi három vers ebből a terjedelmes válogatásból való.

Tózsér Árpád

Hogyan teremtette meg Goethe a szlovák nemzetet

Immáron csaknem hetvenéves,
életműve kész, híve sok
(de azért az Ulrike Lovetzov-
-elégia még hátra van),
Christiane egy éve halott,
August, a fia nőül éppen
s Napoleón száműzve régen,
mikor ő tisztes fővel,
de még tele életerővel,
hirtelen egyet gondol,
s csodát tesz, csak úgy
unalomból.

Ez történt: egy nap fogadását kérte
nála egy ifjú, egy szlovák legényke,
Mosócról – s ez Goethét meglepte,
mármint a szlovákok léte,
eddig még nem hallott róluk – nohát
Ján Kollárnak, mert ő volt az ifjú,
ez viszont só volt égő sebére!
A költő, vendége arcát látva,
csodálkozását mosolyra váltva,
a diák urat arra kérte,
hogy ha csakugyan létezik népe,
hozzon dalaiból neki csokrot,
Kollárunk meg a bokros
teendői közepette
az egészet elfelejtette.
Valahol azonban véletlen megint
találkoztak, s Goethe a diákra kacsint:
„Mi van a dalokkal, diák uram?”

S Kollár erre most már csakugyan
népdalgyűjtésbe fog.
(Hogy a
gyűjteményt ki adta ki és oda
Goethének? Talán Šafárik...)

De mondhatok én itt akármit,
a tény ez:
a *Népi dalok** című mű alapkő lett
irodalmi nyelvünk
épületéhez.
Štúr és társai később ezen alapra
húzták fel a szlovák nyelv tan falait,
s köszönhetjük nekik naponta:
nyelvünk citadellaként áll ma itt.

Viszont Ján Kollár álláspontja
Štúrék jöttével megváltozik,
nyelvüket kocsisnyelvnek mondja,
s maga is kocsisként káromkodik.
(Máig élő példát mutatva ezzel
szlovákjainknak.)

Persze mi már ezt a kort régen
túlléptük, Goethe immár az égben
titkos tanácsos, most
Szent Pétert okítja éppen:
„Látod, Péter, még alig virrad,
s amott, lejjebb,
a Tátra, e roppant hordó mellett
dalol és iszik egy kis nép,
s ítéletnapig s túl azon is még,
énekli sajátos dalait,
s könyvbe is van már gyűjtve mind.”
S ahogy a költőnk letekint,
akár afféle csínytevő,
mosolyog: „E könyvből csírázott ki
a szlovák nemzet,
s e kezdet
ekképp hozzám is köthető.”

* 1834–35-ben Ján Kollár, csehül író, de szlovák származású költő, *Národnie spiewanky* (Népi dalok) címmel kiadott egy kétkötetes szlovák népköltészeti gyűjteményt.

Az abszolút magány

Egy reggel majd kimegyek a konyhába,
az asztalon már ott lesz a kávé s az aznapi újság.
Jó kedvem lesz – olvasni kezdem a lapot,
ahogy szoktam: hátulról előrefelé,
nem veszem észre: az első oldalon
megint kitört valami helyi háború,
örülök Zsolna 5:0-ás győzelmének,
jót nevetek egy karikatúrán,
átnézem a napi árfolyamokat,
megtudom, kinek van nevenapja,
elolvasom az aznapi horoszkópomat,
megállapítom: nagyon kedvező,
s az utolsó előtti oldalon arra leszek figyelmes,
hogy egy hír azt közli:
elhaláloztam.

Bejön a konyhába kisírt szemű nőm,
„jó reggelt!”, mondom neki, nem válaszol,
arra a székre ül le, amelyiken én ülök,
minthogyha ott sem lennék,
kezdi inni a kávé, amelyet az előbb én már megittam,
végre felfogom: nem látja, nem hallja, hogy itt vagyok. –
Nem élek, nem létezem.

Elindulok hát oda, ahová való vagyok –
a temetőbe,
remélve, legalább a holtakkal szót értek majd.
S valóban találok ott néhány megboldogultat, padokon üldögélnek.
Megszólítok egy szép lányt, gyászkeretes képe
szintén ott volt a reggeli lapban,
halála oka: autóbaleset,
érdekes módon csak egy kék folt van szeme alatt.
„Jó napot! Olvastam esetét. Egyébként
illik magának az a kék folt”,
kezdenék vele beszélgetni,
megjegyzem: erős büntudattal,
épp csak meghaltam, a feleségem sirat,
én meg máris flörtölök.
De a halott lány nem reagál,
ő sem lát, nem hallja, amit mondok.

Csak most értem meg, mi történt velem –
a halál abszolút magány.

Szerelem utazás közben

1.

Amikor Velencében jártam,
a Dózse-palotát épp tatarozták.
Mikor Nápolyt megláttam,
a Vezúvot köd takarta,
senki sem tudta, vajon
létezik-e még.

Amikor Tvrdošinja értem,
a Hold kézzel elérhető volt,
épp a ti kéményetekből szállt föl.
Nem voltál otthon,
de hazahívtak,
két év múlva összeházasodtunk.
Dózse-palota a ház, ahol lakunk,
öt gyerekünk van,
a kutyánk Vezúv,
valamennyiünknek ő parancsol.

Mért utazna hát,
aki szerelmes!

2.

Amit az úrhajósok láttak az úrból s a Holdban,
az gyermekeink mesekönyvében régen ott van.

Azt pedig hogy milyen a teljes világ,
csak az öregek és a holtak
tudják,
kik életükben a szomszéd faluban sem voltak.

De a világ egyeteméről a szerelmesek tudják a legtöbbet,
bár ki sem mozdulnak az ágyból,
fekszenek szótlan, meztelenül.

Elesett katonák, csupaszak, némák,
már nevük sincsen,
valami idegen föld öleli
őket körül.

Tózsér Árpád fordításai

Tózsér Árpád (1935): költő, műfordító, irodalomtörténész, nyugalmazott egyetemi oktató. Költőként 1963-ban debütált, *Mogorva csillag* című verskötetével, 2015-ben, 80. születésnapja alkalmából a Kalligram Könyvkiadó adta ki összes verseit (*Erről az Euphorboszról beszélnek* címmel), valamint válogatott tanulmányait (*A könyv színe előtt* címmel). Kossuth-díjas, Pozsonyban él.

Epidémia 2.

A kocsis kocsisának kocsisa

AZ egyszerűség kedvéért úgy mesélem el ezt a történetet, mintha velem esett volna meg, mondta Csicsikov, azon a reggelen, amikor ő, Csicsikov, elmondása szerint megkötözve ébredt, mint egy frissen füstölt sonka. Mi vár rám, miben is reménykedhetnék; úgy érzem, mintha fejbe vertem volna magam egy kalapáccsal. A múltamat előre küldtem, gondosan becsomagoltam mindent, de nem tudom mégse, hol a merre. Hova csábítsam magam ebből az örök üres sivárságból?

Az előregedett utcákon, a lyukas fogakhoz hasonló fogyatkozásokot mutató házfalak között, a mindenfelé járdákat felszaggató gyomok sűrűjében, ahol már csak összegyűrt, szétmálló újságpapírokat görgetett a szél, és futtában belesomagolta a civilizáció egyéb haszontalan apróságait, használt szájmaszkokat és gumikesztyűket, még üres konzervdobozok is zenéltek, miközben a házak szélárnyékos zugaiban még ott rostokoltak a minden reményüket rég elveszítette hajléktalanok, akik nem is voltak igazából szokatlanok ezeken a sivárságra berendezkedett tereken, csupán rusztikus díszei voltak az egész várost tenyerében hordozó pusztulásnak és kíméletlenségnek, ahol csupán a halk nyöszörgések és az ödémás, könnyes tekintetek gondolták úgy, hogy mondanak valamit, ha ezt jószérivel nem is érthette senki. De még a szemeknél is beszédesebbek voltak a kezek görcsbe dermedt ujjpercei, a testek lustán, támasz nélkül is semmibe hajló, a gerincek púposra görnyedt ívei, amelyek minden szenttelen szemlélőben a körülményekhez gondosan alkalmazkodó páriák mozgását vélte felfedezni. A legrémesebb volt mindebben, hogy ezek az emberek még képesek voltak kinézni magukból, érzékelték, hogy az általuk láthatónak gondolt világ mennyire különbözik tőlük. A nyomor átszivárog akár évszázadokon, és mindig ugyanazokat az érzékszerveket támadja meg, amelyek a leginkább képesek lennének egy boldog múlt, a régen volt gyermekkor derűsebb pillanatainak a felidézésére. Valaki egyszer azt mondta nekem, mondta Csicsikov, hogy egy bizonyos ár-ápály váltakozása az, ami képessé teszi az utcákon lakókat a túlélésre. Sokat gondolkodott ezen, de semmiképpen nem tudta értelmezni, hogy miféle belső hullámvás is az, ami néha mégis arra serkenti, hogy a legrettenetesebb helyzetekből is újra és újra talpra álljon. Nem volt itt semmi, amibe belekapaszkodhatott, vagy amiből erőt meríthetett volna. Máskülönb, mondta neki az asszony, aki egyáltalán nem méltányolta a távolról jött uraság különös szokásait, ugyanakkor beleegyezett abba,

hogy a fia Csicsikov segítségére legyen, napközben intézze annak apró-cseprő ügyeit, bár gyorsan megjegyezte még, mintegy tört szúrva Csicsikov, azaz az én szívembe: a maga neve itt a járvány, már kimondani is halálos betegséget jelent. Ahogy a cseperésző esővel kár lenne vitába szállni, az asszony kijelentését is annak tekintette, ami: az ember természetével megegyező rosszindulatú megnyilatkozásnak.

Csicsikov, vagyis én, mondta Csicsikov, azon a napon indulni készült, mert úgy gondolta, hogy immár minden dolgának végére járt, fölösleges időtöltés lenne, ha tovább időzne ezen a vidéken, különös tekintettel az asszony által említett sértésekhez hasonló bántásokból kifolyólag. A kocsisáért üzent, aki a falu végén szállásolta el magát, s akit bőségesen megfizetett, hogy ne szenvedjen semmiben hiányt, amíg ő az ügyes-bajos dolgait a városban intézi. Mennyire más most elzárva a világtól, akár egy lábon ugrálva, fejemen baseball-sapka, szüntelenül gondolkodva, nem ragadva meg semmit, szinte a semmi szélén egyensúlyozva, ügyesen, akrobatikusan, akár Lenin bús magányában éjszakánként az üvegekoporsóján lovagolva; kinézve az ablakon, ahol az élet nyomai még: egy-egy felzúgó tank motorja, öngyilkosok imája a templomból jövet, visszafojtott beszélgetések, zuhanó liftben rekedtek sikolya, az űrkabinokban fuldoklók feltépett halálos sebei olykor; de főként a természet, madarak csicsergése máskor, főként kora reggel vagy kora este; mennyire más... Akárcsak Csicsikov ábrándos mosolya, amikor a kocsisa helyett egy legény jelentkezett, hogy majd elviszi ő a kocsisához személyesen, mert úgy tudja, hogy sürgős dolga akadt valamelyik szomszédos faluban, amit semmiképpen el nem mulaszthatott súlyos anyagi veszteségek nélkül.

Az ágyában ébredő, az álom és az előpárálló tudat foszlányait kellemes vegyülékké olvasztó beteg szellem lassú kitérülése, kéje olykor, akár egy borospince rozsdás, korhadat ajtaja; a fáradtság legyőzésére szövetkező akarat, amelyik lassan otthonra talál az emlékeiben, a múltjában, semmit nem vét el, csupán kívánságai vannak, olykor apró dolgok, mintha az előkészületek nem vonatkoznának semmi másra, mint hogy az előtte feszülő teendőit óvatosan apróbb szakaszokra ossza; olyan mértéktartást erőltet magára, amelyik nem fogja meghaladni fogyasztó erejét, mondta neki a kocsis kocsisa, aki készségesen a korai óra ellenére készen állott, hogy a mondott faluba egyből elinduljon, s ezzel felbecsülhetetlen értékű szolgálatot ajándékozzék Csicsikovnak. Belülről nem leszek jobb, mondja Csicsikov, vagyis én, belülről már soha nem lesz jobb, és ezt mindenki érti, mindjárt azért értik, mert nincs más időbeosztása, már egy ideje megszületett... Magában folytonosan méri egy borozó hamis mércéjével a halált.

Ki megy melletted mindig harmadiknak? – kérdezi Csicsikov, amikor a kocsisa helyett a szomszéd faluban ugyancsak egy idegen fiúra lel, aki ugyancsak tájékozott a kocsisa dolgait illetően, és máris készen áll, hogy azonnal befogjon, és induljanak is a fél napi járásra időző kocsisáért. Amikor Csicsikov, vagyis én, mondja Csicsikov, meglátja maga mellett a kocsis kocsisát, valamint a kocsis kocsisának kocsisát, pontosan nem is tudja, hogy hány embert lát.

Az ön kocsisának, Uram, már egy ideje ugyan nem szelel a pipája, még talán az ostora is elhalt. Tudja, hogy mihelyt kikel majd az összedült ágyából, egy sajátos csatatér képe bontakozik ki előtte, az ő Waterlooja, ahol a takarók gyűrődései leharcolt dombok benyomását keltik benne, a völgyekben halálos sérültek hevernek, a magasabb ormokon elhagyott ágyúk és aknavető heverésznek, de ő mosolyogva és füttyörészve simítja el ezeket a mesterséges gyűrődéseket, úgy ágyaz be, hogy pontosan tudja az éjszakai háború áldozatainak számát, de nem érez sem lelkiismeret-furdalást, sem pedig szégyent (megfizette a statisztákat) sem akkor, sem máskor... Bohócok voltunk, csupán bohócok, hiszen olyan ritkán értettünk meg valamit is a világból, a legkevésbé magunkat, de hogy minek a szélén óvakodtunk olykor, hol vártuk be rendszerint az alkonyt, az már a mi bűnöségünk bizonyítéka, olyan vigasság, ami mindig boldoggá tett, hogy aztán már könnyű szívvel fekhessünk be a takarónk alá. Nem mintha, csak ezért... Meséli majd neki a kocsis kocsisa.

Legfeljebb az íróasztalára pillantva szólal meg benne egy hang, amikor az Athénból kapott két kis ókori gipsz szobormásolatra pillant: mit akarál volna, mit szerettél volna ebben a világban elérni, milyen belőled ki sosem érő szenvedély mozgatott, amelynek kétértelmű jelképei ezek az arasznyi figurák? A távolságtartás nagyító, sőt, párolgó gondok, sétálgató viszonylagosságok, anyós-ikrek. *Ki jön mögöttünk mindig harmadiknak?* – kérdezi Csicsikov, vagyis én. A kocsis kocsisa, feleli a fiú, aki most a kocsisának adja ki magát mégis csak, meg én, a kocsis kocsisának a kocsisa. Kell, hogy legyen, aki a jót még jobba teszi, kiálljon másokért, akik valamiben hiányt szenvednek, vagy akár csak a saját kedvükre szeretnék tölteni az idejüket olykor, hogy le ne maradjanak a világ vigalmairól.

Szó kifordul hűlt helyéről, de minek is ez a profi módra túljátszott tetzetoszaság, amikor mindig reálisak voltak a céljaink, amelyeket ugyan képtelenek voltunk teljesíteni, de ez sosem volt jellemző ránk. Az idő mulatsága, sőt!, mindaz, amit a táncparketten töltöttünk. Egy nap, amikor kezembe adták apám kalapját, hogy a golyó helyét befoldozzam. De mindig korán... .. tiltakoztam, mert még nem rendelkeztem azzal a belátással, amellyel király-apám halála után... sem akkor, sem máskor. Mindig taszított a külön-vérűségem. Anyám azt mondta, sem akkor, sem máskor... Hogy nem a szerelem teremtett, az ő szerelmük a legkevésbé. Valahol máshol kell keresni a hibát. Mindezt olyan természetességgel mesélte olykor, hogy Csicsikov úgy érzi, egyből lepottyan az arca, és majd keresgélne kell a gyanús félhomályban, mert egy arc magától nem világít semmit.

Az asszony egyedül futott a keskeny és karámszerű kerítésekkel leszűkített utcákon. Nem tudhatta, hogy mindenki ott van, látják az emberek a házaikból; az élet kijárási tilalom bi-

zonyos személyek számára, akik még úgy gondolják a régi szenvedélyüket, mint beteg rózsákat a haldokló. Hogy ha ki is tették az ablakokba a saját időszámításukat, csupán az érzékenységünket bősztítették. Hogy sosem lesznek képesek megbékélni, halálig haragtartó nemzedéket szült ez a háború.

De mi lesz a mi uraságunkkal, Csicsikovval, aki tökéletesen elfeledkezett arról, hogy bizonyos körülmények között önmagáért is helyt kell állnia? Nem veszélyes-e az ő követelődző igényei szerinti hamisságokat utolérni és leleplezni? Még túlságosan korán van ugyan, hajoltam oda a kísérőm felé, meséli Csicsikov, vagyis én, de túlzásnak tartom, hogy ha egy figura minden elérhető leplet magára vonva próbál érvényes jelenségként az üzemszerűen működő társadalmunkban érvényes szerepet kitaposni magának.

Induljunk hát neki, ne maradjon itt se későn se korán. Ügető, mindig ügető lépésben az elmaradó halottak tiszteletére rendezett búcsú bálon. *De ki jön mögöttünk mindig harmadiknak?*

Hullámzó halottakon keresztül áttör, mint érett búzamezőn, a kalászokkal ékes fenséges mezőn, ahol kakasok érkeznek vörös taréjokkal a pofozóversenyre. Ha mozdul, minden alattunk mozdul, sosem felettünk, mert azt az *ott*-at már régen el is felejtettük. Nem, sosem az ég borult alá, mindig csak a kocsi fel. A második fogadóban, ahol a kocsis kocsis is leitta magát, előugrott a derékaljból a kocsis kocsisának kocsisa, és kiragadta a gyep-lőt a haldokló király kezéből. Remélve csak, hogy itt nem minden ostornyél mérgezett.

Most ketten megyünk, én és a kocsis kocsisa. Elmegyünk a kocsis kocsisáért előbb, aztán lovak váltása nélkül a kocsisért, aki végre megindulhat velünk holt lelkek élén a messi holt hazába, ahol már nem fog rajtunk semmi félelem, és nem lesz bennünk semmi kétség. Elmegyünk a gyerekért, aki az apja halála után fogamzott egy üvegekoporsóban; azok a csodás szerek, amelyek manapság még egy lukas medencecsontból is előcsalogatják a termékeny falloszt.

Olykor.

■ **Sántha József** (1954, Karcag): kritikakötete: *Talányaink összessége* (Műút-könyvek, 2011); novelláskötete: *A télgylülő* (Tiszatáj-könyvek, 2015); kisregénye: *A húgom operája* (Kalligram, 2016).

KUTYA a kutya YA

a kutyát már több mint tíz éve
2010 augusztus 21-én hoztuk el az Illatos útról
talán a legnagyobb kutyát
német juhász és valamilyen pásztorkutya
keveréke lehetett
barna és fekete színű
egyszer odajött a ketrec elejéhez
szégyellősen megnyalta a kezemet
aztán a legtávolabbi helyre visszavonult

többször is körbejártunk a fiammal
mindegyik ketrec tele volt
és minden kutya gazdát szeretett volna
én eredetileg egy német juhászt
néztem ki magamnak a weblapjukon
de annál még nem telt le a várakozási idő
ám Csibészhez (mert végül ez lett a neve)
mindig visszatértem
kérdzte is többször a fiam
biztos hogy ezt a kutyát szeretném?
a végén már dühös is lettem
hogyan miért kérdezgeti folyton

mivel már több hónapja volt fogságban
(valahol a Népliget környéki utcák egyikében
fogták be egy másik kutyával együtt
még áprilisban) előbb-utóbb az elaltatás
veszélye fenyegette
mert ha túl sok kutya gyűlt össze a telepen

ez volt a helyhiányra a megoldás
s az állati fehérje feldolgozó üzem
ott működött a szomszédban
így nem kellett messzire szállítani
a helyhiány miatt megölt kutyák tetemét

végül megtörtént a kiválasztás
ha már a kutya kiválasztott engem
aztán a várakozás az adminisztrációra
chip oltások oltási könyv
és még egy nyakörvet
és egy pórászt is kaptunk ajándékba
mert aznap épp akció volt
és vihettük a kutyát
fél az autótól
úgy kellett berángatni szegényt a Suzukiba
de aztán hamar megszokta
s már önként szállt be boldogan

ami a nevét illeti gyerekkoromban
volt mellettünk egy építőanyagtelep
s az egyik ottani kutyát hívták Csibésznek
aki anyjával őrizte a telepet
ahova miatta lettem bejáratos
káromkodni is ott tanultam meg rendesen
s Feri bácsi az egyszemélyes telep vezetője

havas teleken szitával galambokat fogott
és levest főzött belőlük nekem ízlett
pár év múltán a kutya beleesett a meszesgödörbe
utána még pár napot élt
Feri bácsi Kispesten lakott
a Vörös Október utcában
akkoriban jártam is néhányszor náluk

egyszer a 90-es években
amikor autóval arra jártunk
immár a teljes családdal
feleségemmel és mindhárom gyerekkel
gondoltam meglátogatjuk
az új lakók mondták hogy meghalt
és a fia is elköltözött

Csibésszel szerencsésen hazaértünk
nagyon rémült volt szegény
a korát pontosan ma sem tudjuk
2 és 4 év közöttire saccolták akkoriban
a fogazata vagy intuíció alapján
vidéki teleki kutya lett belőle
amolyan zártkerti kutya
ott töltöttük együtt a telet
és bár be volt kerítve a telek
ő már az első alkalommal kibújt a kapu alatt
és az országúton s a környéken kóborolt
azt hittem mire este a könyvtárból megjövök
többé már nem lesz kutyám
este fél 10 felé a kerítésen belül várt rám
mintha mi se történt volna

aztán a kerítés alatt is talált vagy csinált lukakat
összegyűjtötte a környék üres fémdobozait
ősszel a sünöket ásta ki és a szájában hordozta őket
alig lehetett elvenni tőle
különben pedig szerette a virágokat
szeretett a virágágyásban heverészni

sebtében vásároltunk egy használt kutyaházat
a létező legnagyobb méretet
hogy szegény kis árvának legyen hol laknia
a tetőcsomagtartón csúszkálni kezdett igencsak
de végül szerencsésen célba értünk vele
egyszer ment bele a kutya végigszaglászni
azért mégsem maradt haszontalan:
oda raktuk be a vizét és a kajáját
hogy ne essen be a tálba az őszi eső

ugatni sosem ugatott
csendesen nyüszített amikor eljött
a munkába indulás ideje
azt hittük talán nem is tud ugatni szegény
aztán úgy fél év elteltével
hárman elsétáltak előttünk az utcán
akkor és ott őket ugatta meg először
szép mély hangján
a kerítésen belül kísérve őket
azóta mindenkit megugat

februárban egy délelőtt
összemart hónaljjal véresen
elesett állapotban
tért meg esedékes napi útjairól
ki kellett hívnunk az állatorvost
talán a harmadik volt hajlandó kijönni
és a sebellátás után felajánlotta
hogy akciós áron kiheréli
de hát miért is fizetne külön az ember
e műveletért egy kiherélt országban?

■ **Debreczeny György** (1958, Budapest): könyvtárosként dolgozik. Tagja a Szépirók Társaságának, valamint a Nagy Lajos Társaságnak. Legutolsó kötete: *ezen a szép napon* (Thomas Bernhard-breviárium), AJ Téka, 2019.

Garai Imre rövid boldogsága

AZ erdő mélyén megbúvó egykori főúri kastélyt Oroszország új urai pártüdülőknek használták. Az elvtársak, hasonlóan az elődeikhez, a cárokhoz, nemesekhez, a jó levegő mellett a pompát és a kényelmet sem vetették meg. A gyönyörű klasszicista kastély így megmenekült a rombolástól, az enyészettől, és a bútortzatát sem hordták szét a polgárháború alatt, eredeti pompájában tündökölhetett tovább. Az épület fehér falai éles kontrasztot alkottak a kastélyt körülölelő, nyár lévén, buján zöldellő parkkal. Csak az udvaron parkoló katonai járművek, az oszlopos, erkéllyel koronázott bejárat előtt hanyagul strázsáló őrök, az örökké járó motorral várakozó, érkező és távozó motoros futárok jelezték, hogy háború van. Mivel az ezerkilencszáznegyvenegyves, mindent elsöprő német offenzíva idején a kétségbeesetten védekező Vörös Hadsereg nem alakította át erőddé, és a visszavonulás során felgyújtani is elfelejtette a kastélyt, így sérülés nélkül, berendezve került előbb a németek, majd a következő évben az őket váltó magyar megszálló alakulatok kezébe. A szállásmesterek tökéletesen alkalmasnak találták arra, hogy a parancsnokság itt rendezkedjen be.

A kastély számtalan szalonjából az egyiket, amelynek falait kissé keleties hangulatot árasztó, aranyszínű tapéta fedte, az egykori nyaraló közönség számára mozinak rendezték be. A megszállást követően a hadosztály parancsnoksága itt tartotta a tiszteknek az eligazítást. Ezen az álmos nyári délutánon csak két férfi tartózkodott a teremben; mindketten a Magyar Királyi Honvédség gyalogságának tábori egyenruháját viselték. Az egyik, egy alacsony, széles vállú, de már gömbölyödő hasú, őszülő férfi, fűzőld hajtókáján három aranycsillaggal, a mozivásznon helyére akasztott, nagyméretű hadműveleti térkép előtt állt, s mint ha csak előadást tartana, a kezében tartott lovaglópálcával hol ide, hol oda bökött a térképen, attól függően, hogy éppen miről beszélt. Egyszemélyes hallgatósága a nézőtérén foglalt helyet, és percről percre lankadó figyelemmel, amit szigorú arckifejezéssel próbált pallástolni, időnként jegyzetelt az ölébe fektetett fekete bőrkötésű noteszben. Az éles profilú, barna, kunarcú férfi, keskeny szája fölött vékony, divatos bajusszal, hajtókáján egy aranycsillagot viselt, posztó zubbonyának jobb mellzsebe felett pedig a haditudósítók számára rendszeresített megkülönböztető jelvényt, amely kiterjesztett szárnyak között lángoló fákllyára fektetett római kardot ábrázolt.

– Nézze, őszinte leszek magához, aztán azt ír meg belőle, amit akar, meg persze amit majd engedélyeznek a felettesei – folytatta ugyanazzal a lendülettel a térkép előtt álló százados, amellyel korábban, hosszú percekben át elmagyarázta a hadosztály szervezeti felépítését, harctéri feladatait és a német parancsnoksághoz fűződő, meglehetősen kusza viszonyát. – A helyzetünk egyáltalán nem rózsás. Nap mint nap harcban állunk egy kegyetlen, kíméletet nem ismerő ellenféllel, aki minden tekintetben előnyben van velünk szemben: nem hord egyenruhát, sem más megkülönböztető jelzést, két akció közt könnyedén elvegyül a civil lakosság közt, amelynek számíthat a támogatására. És ha mindez nem lenne elég, itt van még a terep, ami tovább nehezíti a dolgunk. Az általunk biztosított terület északi határa a brjanszki erdőség: nagyjából száz kilométer hosszúságban és ötven kilométer szélességben húzódik délnyugat-északkelet irányban. Az erdőséget nyugatról a Gyeszna folyó határolja. A Gyeszna katonai értelemben nem túl széles, egy szabályos háborúban nem jelentene különösebb akadályt, de nem győzöm hangsúlyozni, hogy itt most másfajta háborút vívunk. A mi szakaszunkon a folyó szélessége úgy hatvan-nyolcvan méter lehet, de mivel viszonylag lassan folyik, az árterülete igen kiterjedt, és völgyének szélessége néhol eléri a tíz-tizenöt kilométert, ráadásul a folyó igen kanyargós, remek búvóhelyet kínál az ellenségnek, és az előbb említettek miatt az átkelés nekik sem jelent akadályt. A brjanszki erdőtől húsz-harminc kilométerre terül el a Csinelj-erdő... de látom, hogy már kezdem unatni, hadnagy – szakította meg a kisebb földrajzi előadásnak is beillő helyzetismertetését a százados. A hangjában nyoma sem volt nehezitelésnek, sőt még egy cinkos félmosolyt is megengedett magának, mintegy maga is belátva, hogy a vendége nem azért jött a hadosztály parancsnokságára, hogy megírja a környék víz- és természetrajzát.

– Elnézését kérem – szólalt meg a százados előadása alatt első ízben a hadnagy. Feszült figyelmet mímelni próbáló arckifejezése ellazult, mosoly suhant át az arcán. – Bevallom, hogy elkalandoztam. De folytassa, kérem, figyelek – tette hozzá udvarias hangon, miközben rendezte az arcvonásait, felemelte és írásra készen a jegyzetfüzet fölé tartotta a tollát, hogy jelezze érdeklődését.

– Ugyan, hadnagy – legyintett a százados. – Hagyjuk az udvariaskodást! Inkább mondja el, mire kíváncsi.

– Nos, ha már szóba hozta – ejtette vissza az írószközt a noteszébe a hadnagy –, szeretnék ennél valami konkrétabbat látni, hogy legyen anyagom az íráshoz.

A hadnagy igyekezett diplomatikusan fogalmazni. Amennyire a rövid ismeretség engedte, egészen megkedvelte a hadosztálytól összekötő tisztként kirendelt századost. De még neki sem árulhatta el, hogy a vezérkar elégedetlen volt a fronton működő haditudósítók munkájával. Az volt a véleményük, hogy az írásaik szürkék és érdektelenek. Ezért elhatározták, hogy egy olyan különtudósítói csoportot hoznak létre, amely jó tollú, katonaviselt újságírókból áll. Garai Imrét, a *8 Órai Újság* főállású munkatársát, tartalékos gyalogsági hadnagyot napra pontosan két hónapja tájékoztatták reaktiválásáról a Vezérkari Főnökség 6. osztályának székhelyéül szolgáló, Fortuna utca 21. szám alatti kis barokk palotában, egyben áthelyezéséről a különtudósítói egységhez.

– Szóval újra egy kis puskaport akar szagolni.

– Mire gondol? – kérdezte Garai kimért hangon, miközben érezte, hogy gombóc nő a torkában.

– Természetesen a Nagy Háborúra.

A százados, Garai korát megsaccolva, joggal következtetett arra, hogy a vele szemben ülő haditudósító megjárta az akkor már huszonnégy éve véget ért világéget, amelyet akkorigiban csak Nagy Háborúként emlegettek.

– Kimaradtam belőle. Mire befejeződött a kiképzésem, már mindennek vége volt – felelte a hadnagy színtelen hangon.

– Ó, értem – mondta a százados rövid, zavart csönd után. – Szerencséje volt – tette még hozzá, mintegy vigasztalásképpen. De most rajta volt sor, hogy magyarázkodásba kezdjen az ennyi év távlatából is defetistának tűnő szavai miatt: – Tudja, mindkét bátyám ott esett el.

– Ahogy mondja, szerencsém volt – hagyta rá Garai.

Már mások is, köztük nem egy katonaviselt ember, a századossal egyező véleményen volt, ha szóba került Garai elmaradt frontszolgálat. Olyan sokan és olyan sokszor mondták el neki, hogy egy idő után, feledve a fiatalkori hévet, maga is a józan ész pártjára állt: belátta, jobban járt, hogy az a vonat nem indult el vele az olasz frontra, ahová az egységét szánták – de azért, ha itt-ott társaságban vagy négy szemközti beszélgetésben szóba jött a Nagy Háború, mindig valami ürességet érzett magában, és ahogy a helyzet engedte, igyekezett kivonni magát a társalgásból.

– Az én bátyám is ott volt – folytatta Garai, mintha egy el nem hangzott kérdésre válaszolt volna.

– Sajnálom – mondta a százados.

– Elnézését kérem, rosszul fogalmaztam. Az én bátyám hazajött – tisztázta gyorsan a félreértést Garai, majd maga sem értette, miért, de hozzátette: – Tudja, ő egy igazi hős volt.

– Valóban? – kérdezte őszinte érdeklődéssel a hangjában a százados.

– Igen. Megkapta a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét – folytatta Garai, aki már bánta, hogy szóba hozta a dolgot, de nem tehetett róla, a Nagy Háború említése mindig két dolgot juttatott azonnal az eszébe. Az egyik Géza hőstette volt, amelyet a hadvezetés az akkoriban magyar katonának adható legmagasabb kitüntetéssel jutalmazott. A hadnagy, hasonlóan a család minden tagjához, roppant büszke volt a bátyjára. És persze ott volt még az ő, mások szerint hallatlanul nagy szerencséje, hogy az utolsó pillanatban lemaradt a mézsárszékről.

– Valóban kivételes személyiség lehet a bátyja – bólintott a százados, akire szemmel láthatóan nagy hatást tett a Mária Terézia-rend említése. – Szívesen megszorítanám a kezét.

– Nos, ha a János Kórházban jár, amit őszintén nem kívánok önnek, keresse meg nyugodtan dr. Garai Gézát, a bátyám ott főorvos a sebészetben.

Pillanatnyi csend ereszkedett a két tiszt közé, amelyet végül a százados tört meg:

– Nos, hadnagy, akkor, ha jól veszem ki korábbi szavaiból, terepre szeretne menni.

– Igen, azt hiszem, az lenne a legjobb – bólintott Garai. – Úgy gondolom, enélkül az írásaim szürkék és érdektelenek lesznek – idézte a hadnagy akaratlanul is a vezérkar sommás véleményét kollégái tudósításairól.

Nem telt bele két napba, és a hadnagy a kastély lépcsőjéről hallgatta a dandárparancsnok beszédét, amelyet a palota bejárata feletti erkélyéről intézett a partizánvadászatra induló különítményhez. Az ezredes külön engedélye alapján Garai is csatlakozhatott hozzá. Mialatt az ezredes a bolszista gonosztevők, banditák elleni harcról, elszántságról és a haza iránti hűségéről szónokolt, a hadnagnak volt ideje alaposan szemügyre venni leendő társait.

Valamennyien jól fel voltak fegyverkezve. A karabélyok mellett Király-géppisztolyok, géppuskák és golyószórók alkották a nagyjából század erejű magyar honvédcsoport kézi fegyverzetét. A katonák úgy roskadoztak a rájuk aggatott felszereléstől, mint valami alaszakai aranyásó csapat: a jobb vállukat gázalarctáska, kenyeres zsák húzta, erre kötözték rá a szürke, egészségtelen bádogszínű evőcsészét, kulacsot. Az expedíció tagjai nem elégedtek meg a bőr derékszíjra felfűzött tölténytáskákkal, a hátizsák fölé szíjazott tölténybőröndben is tartalék lőszeret cipeltek. Terepszínű sátorlap, szürke tábori takaró, köpeny egészítette ki a felszerelést. Néhányan közülük felül tarka, a zöld és a barna különféle árnyalatait foltokban egymásba vegyítő álcaruhát viseltek. A derékszíjukba tűzött gránátok, a bal oldalukon tokban lógó bajonett még tovább fokozta harcias megjelenésüket. A csapat élelmiszerkészletét, további lőszeres ládákat, néhány könnyű aknavetőt és hozzá való gránátokat, a rádiót, amelyen majd naponta jelentést kell tenniük a parancsnokságnak, lovakra kötözték. A teherhordó állatok az alakzat végén ácsorogtak, kettős sorban, rövid száron, kettősével egy-egy honvéd őrizetére bízva. Mialatt a katonák feltűzött szuronnyal vigyázzállásban álltak végig a búcsúztató beszédet, a lovak az ezredes dörgedelmeivel mit sem törődve, unatkozva rágták a zablát, a lábukkal fücsomókat kapartak ki a földből, a nyakukat nyújtogatták és olyan erővel rázták meg, hogy a katonák meg-megtántorodtak, hogy aztán dühös zablarángatással fegyelmezzék meg a rájuk bízott állatokat. Távolabb, a még mindig a beszédét harsogó ezredes látókörén kívül, mintegy kiteszítva a szabályos alakzatban álló honvédek tömbszerű, monolit csapatától, rendetlen, sornak alig nevezhető, girbe-gurba hármastalban, mint a gyerekek, ukrán segédszolgálatosok ácsorognak kifürkészhetetlen tekintettel – ez volt Garai első benyomása, amikor végignézett a német, magyar vagy éppen a Vörös Hadsereg egyenruháinak darabjaiba és sokféle színű, anyagú civil ruhadarabba öltözött csapaton. A fegyvereik sem voltak különbeke: Moszin–Nagant-puskák, magyar karabélyok mellett itt-ott német Mp40-es géppisztolyok lógtak a szakállas, hegyi rablókra emlékeztető ábrázatú segédszolgálatosok vállán, nyakában. A parancsnokuk, egy báránykucsmás, szakállas, nagydarab, igazi hentesalkatú férfi volt, aki azt állította, valamennyien kiismerik magukat ebben a fél magyarországi területű vadonban, és nem mellesleg egyszerűbben

szót értenek az erdőben élő honfitársaikkal, mint a honvédek. A parancsnokság felderítőnek és útikalauznak rendelte őket a csapat mellé. Hogy a magyarok harc esetén meg tudják különböztetni a segédszolgálatosokat a partizánoktól, bal felkarjukra vászonból hasított, csaknem tenyérenyi széles fehér szalagot kötöttek. Ennek a szedett-vedett társaságnak a látványa, ezek a kiismerhetetlen, vadul villódzó tekintetek furcsa, jóleső izgalommal töltötték el Garait, bár maga sem értette, miért. Háború volt, és ő, igaz, a saját elhatározásából, mégiscsak embervadászatra indult; és még abban sem lehetett biztos, hogy élve megússza a kalandot. Mindazonáltal annyi, de annyi rég elfeledett érzést ébresztettek fel benne ezek a vad tekintetek, a zablájukat idegesen rángató lovak és a honvédek csillogó szuronyai: mintha egy sok-sok éve szunnyadó álom vált volna valósággá ebben az életképben. És amilyen távoli, olyan édes volt ez a látomás. Egyenest a Nagy Háború utolsó évébe repítette vissza, amikor maga is készen állt rá, hogy a bátyja nyomdokaiba lépjen, és ha mód nyílik rá, még az övénél is nagyobb hőstetteket hajtson végre – ilyen és ezekhez hasonló a gondolatok vagy inkább csak érzések zsongtak a hadnagyban, mialatt a csapaton legeltette a tekintetét. De nem olyan idők jártak, hogy egy Garaihoz hasonló férfi Ukrajnában sokáig időzhetett volna az álmai birodalmában.

– Honvédek, Isten áldjon benneteket! Jó vadászatot!

Az ezredes utolsó szavait követő csönd, majd a „pihenj”, „vigyázz”, „jobbra át”, „lépés indulj” vezényszavak rángatták ki Garait az emlékeiből, és egyben figyelmeztették: ideje csatlakozni az időközben elindult menetoszlophoz.

Ahogy elhagyták a kastély bejáratául szolgáló cirádás kovácsoltvas kaput, a tisztelő őrséget, a lépések szabályos üteme felbomlott, és az egyetlen hangba, amelyet a csapat addig kibocsátott, az oldalukról lelógó, hátukra erősített felszerelési tárgyak és fegyverek fémes zajába rövidesen emberi beszéd keveredett. A menetoszlop pillanatok alatt felöltötte a küldetéséhez méltó alakzatot: egy szétterülő, zsvajgó, porfelhőbe burkolózó embertömeg képe bontakozott ki Garai előtt. Letért az útról, és kissé előreszaladt, hogy néhány képet készítsen róla. Néhány ukrán is kivált az alakzataból, és futólépésben elsiettek mellette. Garai követte őket a tekintetével, amíg az úttal együtt el nem nyelte őket az erdő. Felderítők, gondolta magában, és ugyanaz a furcsa, szédítő érzés kerítette hatalmába, mint az ezredes beszéde alatt.

Miután elkattintott néhány kockát, odalépett az osztag parancsnokához, aki a menet élén gyalogolt.

– Mit gondol, találkozunk majd partizánokkal?

– Ha akarják, akkor hamarosan igen – felelte a magas, hirtelenszóke főhadnagy.

– Hogy érti?

– Ez az ő területük. Akkor támadnak, amikor akarnak.

Egy ideig némán lépdeltek egymás mellett, mindketten elmerültek a gondolataikban. A csendet végül a főhadnagy törte meg. Úgy érezte, bővebb magyarázattal tartozik Garainak, és nem akarta megijeszteni a haditudósítót.

– De ne számítson valami nagy csatára. Odacsapnak, megpróbálják a legnagyobb veszteséget okozni nekünk, aztán eltűnnek a vadonban – bökött állával a látóhatár szélét áthatolhatatlan zöld falként lezáró erdősegre. – Egyszóval ez nem olyasmi lesz, mint amit már megtapasztalhatott a Nagy Háborúban. Itt nem lesz tüzérségi előkészítés, szurony- vagy lovasroham. Örüljünk neki, ha egyáltalán látjuk őket, és viszonzni tudjuk a tüzet, mielőtt felszívódnának. Azt tanácsolom, hogy harc esetén maradjon hátul, lapuljon meg. Nincs magára írva, hogy haditudósító – foglalta össze a főhadnagy a partizánháború lényegét. – Persze, azért mi is rájuk bukkanhatunk. Erre vannak az ukránok, hogy felhajtsák nekünk a vadat – tette hozzá rövid szünet után.

Garai egy bólintással nyugtázta a jó tanácsot; nem akart sem a Nagy Háborúról hallani, sem a – legalábbis egyesek szerint – szerencséséről magyarázkodni ennek a hozzá képest tejelezzájú főhadnagynak.

Vagy egy kilométert mehettek némán egymás mellett, amikor a parancsnok ezzel a kérdéssel lepte meg Garait:

– Hadnagy, maga merre harcolt?

A főhadnagy nem véletlenül tette fel éppen ezt a kérdést Garainak. Amióta megtudta, hogy egy haditudósító csatlakozik az egységükhöz, szinte azonnal motoszkálni kezdett benne egy gondolat, egy merész ötlet, amely a felkészülés két napjában kész tervvé érett. Elhatározta, hogy addig ügyeskedik, amíg a *Katona Újság* címlapjára nem kerül. Micsoda dicsőség lenne szerepelni a lapban, és persze a karrierjének sem tenne rosszat. Régóta esedékes az előléptetése, de azért nem árt egy kicsit megolajozni a gépezetet – okoskodott magában.

A főhadnagy, hogy valóra váltsa a tervét, elhatározta, a tisztek közt szokásos bajtársi viszonyon túl valamiféle barátságához közelítő bizalmi viszonyt alakít ki Garaival az expedíció idejére. Az volt a tapasztalata, hogy a Garai korú férfiak általában megjárták a Nagy Háborút, és előszeretettel beszélgetnek harctéri élményeikről, ezért terelte erre a szót.

– Az olasz fronton – felelte a gondolataiba merült Garai.

Amint kimondta, már meg is bánta. Ijedten nézett a főhadnagra. Előre rettegett attól, hogy a másik rákérdez valamilyen részletre, példának okáért az egysége számára. A főhadnagy azonban már az eget kémlelte. Egy repülőgép motorzaja töltötte be a teret. A furcsa külsejű, német felségjelű gép, amely egyetlen vadász- vagy bombázógépre sem hasonlított, mélyrepülésben elhúzott az oszlop felett, majd köszöntésképpen szárnyait billegtetve kelet felé vette az irányt.

– Ez miféle szerzet? – kérdezte Garai, aki kapva kapott a repülő váratlan megjelenése teremtetten alkalmon, hogy az olasz frontról elterelje a szót.

– Egy német Gólya felderítőgép – felelte a főhadnagy. – Ő lesz a szemünk odafent, de ha kell, biztosítja az összeköttetést a másik egységgel – magyarázta lelkesen.

A főhadnagy csapatával egyidejűleg, egy jó ötven kilométerrel északabbra fekvő támponttól elindult egy másik egység is, hogy a repülő segítségével harapófogóba fogják a köztük rekedt partizánokat. Miközben mindketten követték tekintetükkel repülőgépet, amíg a tiszta kék égen egy apró fekete ponttá nem zsugorodott és végül el nem tűnt, Garainak sikerült összeszednie magát: azonnal kérdésekkel kezdte el bombázni a csapat parancsnokát a partizánokról, a harcmódorokról, a harctéri élményeiről. A főhadnagy készségesen elégitette ki a haditudósító kíváncsiságát. Mire elérték az erdőt, mindketten elégedetten meneteltek egymás mellett. Garainak sikerült elterelnie a főhadnagy gondolatait a Nagy Háborúról, a főhadnagy pedig meg volt győződve róla, hogy tervének első része remekül sikerült, egész rendesen összebarátkoztak Garaival. Elégedetten dörzsölte a kezét, miközben lelki szemeivel szinte már látta is magát a *Katona Újság* címlapján.

Sötét, néma erdőségeken keltek át: a fák olyan hatalmasak voltak, mintha az ősidőkből maradtak volna fenn. Lombkoronájuk boltíveket alkotva eltakarta a napot; ebben a buján zöldellő katedrálisban nappal is sűrű félhomály uralkodott. A fák közt megrekedő hajnali párák ködben minden apró neszre megridva, szinte vakon tapogatózva, a fegyvereiket mindig lövésre készen tartva settenkedtek előre. Időnként vadakat vertek fel fészükéből, odújukból, jávorszarvasok vonulását, vaddisznók csapását keresztyétek. Többször is átkeltek a Gyeszán és még két másik, jelentéktelen kis folyón, Garai nem jegyezte meg a nevüket. Átkutatták a százados által is említett folyókanyarulatokat, ártereket, miközben szűnyoghadseregekkel csaptak össze, de minden igyekezetük ellenére nyomát sem lelték az igazi ellenségnek, a partizánoknak.

A tizedik napon már esteledett, amikor egy erdőtől ölelt rétre értek; a csapat letáborozott az apró virágok végtelen szőnyegén. Mire besötétedett, a fekete égbolton ragyogó csillagok halvány földi tükrörképeiként tábor tüzek hasítottak ki fénylő foltokat az éjszakai mezőből; a rögtönzött tábor szélén a fény és a mindent beborító feketeség határán örök rőt-ták egyhangú útjukat.

– Mit gondol, látunk még egyáltalán élő partizánt? – kérdezte Garai a főhadnagytól.

A hadnagyon néhány napja erőt vett a csüggedés. Úgy érezte, teljesen feleslegesen kutatnak vadonban, mocsaras árterületeken a partizánok után; mintha a föld nyelte volna el őket, egyszerűen eltűntek. Az időnként fel-felbukkanó Gólya sem látta őket a magasból. Hogy a fenébe írjak így fotókkal illusztrált, színes, igazi harctéri riportot – ahogy azt a főparancsnokságon kérték – az egyik hős magyar alakulatról, amely Ukrajnában harcol a partizánok ellen, dühöngött magában.

– Ha kitart a szerencsénk, akkor nem – adott lakonikus választ a főhadnagy, akinek a harci kedve a nap folyamán erősen megcsappant. Néhány órája rádión kapta a figyelmeztetést, hogy erős partizáncsapatok tevékenykednek abban a körzetben, ahol ők is tartózkodnak. A másik egységen már rajta is ütöttek. A parancsnokuk és a legénység egy része elesett, sok a sebesült, megkezdték a kivonásukat. Rájuk már biztosan nem számíthattak. A főhadnagy a felderítést átkozta, és tudta, hogy mostantól nehéz útjuk lesz hazáig, és ezalatt könnyen válhatnak vadászból üldözött vaddá.

– Hogy érti?

Garait meglepte a parancsnok válasza, hiszen a főhadnagyban addig csak úgy buzgott a tettvágy.

– Higgye el, eddig szerencsénk volt. De ha belefutunk egy komolyabb csapatba, akár mézszárlásba is fordulhat a dolog. Jobb nem kísérteni a szerencsét.

A főhadnagy senkinek sem szólt a másik osztag pusztulásáról, a rádiót kezelő zászlóst is hallgatásra utasította. Nem akarta, hogy pánik törjön ki a katonák közt. Különösen az ukrán segédszolgálatosok reakciójától tartott, mert gyakran előfordult, hogy megszöktek vagy ha harc közben veszni látták a helyzetet, egyszerűen átálltak a partizánokhoz. A főhadnagy tisztában volt vele, hogy hiába a térkép és az iránytű, nélkülük nehezen boldogulnak. Garai szeretett volna többet megtudni a főhadnagy hirtelen páfordulásáról, de a parancsnok jelezve, hogy részéről befejezettek tekinti a beszélgetést, felállt és jó éjt kívánva magára hagyta a hadnagyot.

A főhadnagy megkedvelte Garait, és a beszélgetéseik alapján értelmes embernek ismerte meg. Biztos volt benne, hogy remek kis cikket írna a csapatról és persze róla, de már egyáltalán nem vágyott a *Katona Újság* címlapjára, csak az járt a fejében, hogy mielőbb kijusson erről az átkozott helyről.

Garai erről mit sem sejtett, amikor lefeküdt a fekhelyként szolgáló sátorlapra. Csak annyit tudott, hogy ha nem történik valami csoda, búcsút inthet az annyira várt kalandnak, és élete nagy riportja, a színes, izgalmas tudósítás egy partizánvadászatról, sohasem készül el. Pedig mióta imádkozott titokban, hogy vele is történjen végre valami, valami igazán izgalmas dolog, ami megváltoztatja az életét!

Mert mit ért el ő addig az életben? – tette fel magának a kérdést a csillagokat bámulva. Semmit. Illetve szinte semmit, javította ki magát. Az egyetemi tanulmányok nem hozták lázba. Elvégezte ugyan a bölcsészkart, de csak úgy ímmel-ámmal, félszívvel. Tanítani már nem akart. Jobb híján elment újságírónak Bethlen kedvenc bulvárlapjához, a *8 Órai Újsághoz*.

Az apja nem volt kibékülve a kisebbik fia sorsával. „Elmúltál negyven, és se feleséged, se gyereked! Ideje lenne már felnőni! – szüntelenül ezzel végzálta. – Vegyél példát Gézáról!”, tette még hozzá minden alkalommal jó tanácsként. Pedig Géza sem volt más vagy több, mint ő, amikor tizenötben elvitték katonának. Az esze, ahogy akkoriban majd minden fiatalembernek, a nők, az ital és a barátok körül járt. Az volt a közös titkos tervük Imrével, hogy írók lesznek, és olyan fantasztikus történeteket ötlenek majd ki együtt, mint amilyeneket Verne Gyula írt. De amikor első ízben hazaérkezett a frontról, Imre azonnal észrevette, hogy valami végleg megváltozott kettőjük közt. Úgy érezte, mintha száz év választaná el őket egymástól. A háború után a bátyja többé szóba sem hozta a közös írói tervüket; az orvosi karra iratkozott be. Az apjuk lelkesen fogadta Géza döntését, és pálfordulását a háború jellemformáló erejének tudta be.

Géza, ez a komoly sebészorvos, boldog többgyerekes családapa, nem mellesleg a Mária Terézia-rend Lovagkeresztjének büszke birtokosa, már a pusztta létével eltékozolt életére figyelmeztette Imrét. Legalább a háborúból ne maradtam volna ki, dühöngött magában minden alkalommal, amikor végig kellett hallgatnia annak az átkozott rendjelnek a történetét: hogy miként vette észre Géza a zászlóalj oldalában előre nyomuló oroszokat. Hogyan ismerte fel szinte azonnal, mit kell tennie, hogy aztán két altisztal az oldalán, egyetlen géppuskával állást foglaljon egy erdősávban. És végül, az állvány nélküli fegyvert a két bátor katona térdére fektetve, hogyan kaszabolta le a rohamra induló muszkákat. Garai Imre ilyenkor – főként társaságban, idegenek közt – csendben, a háttérbe húzódva, mint ha ott sem lenne, hallgatta a bátyja történeteit. Erős szorongás vett rajta erőt, rettegett attól, hogy valaki egyszer nekiszegezi a kérdést: Imre, mondd csak, te melyik fronton is szolgáltál?

Hogyan is versenyezhetne az ő élete az ilyen és ehhez hasonló történetekkel, állapította meg magában szomorúan. Neki az Arizóna, a Moulin Rouge, a Polo Bar és a többi hasonló éjszakai szórakozóhely jutott harctérnek. Ott kellett megküzdenie a sztorkért, amelyeket – ezt még a többi újságíró is kénytelen volt elismerni – mindig szellemes, könnyed, itt-ott fanyar humorral fűszerezve írt meg a társasági rovatba. Az olvasók kedvelték Garai stílusát, és amikor át akart szerződni a *Pesti Hírlaphoz*, a főszerkesztő szinte könyörgött neki, hogy maradjon. Ennek ellenére elképzelhetetlen volt számára, hogy otthon szóba hozza a pesti félvilág viselt dolgairól szóló írásait. Amikor az apja, ez a szigorú tekintetű gimnázium igazgató a hogyléte felől érdeklődött, kénytelen volt mindig valamilyen elcsépelet udvarias frázissal elütni a választ. Ilyenkor tiszta szívéből utálta az éjszaka világát, a nők és a pezsgő körül forgó bohém életét.

Tízet mutatott Garai órája, amikor az utolsó tábortüzek is összeszoktak. A fényvel együtt az emberi neszek, zajok is elhaltak körülötte a táborban. De hiába volt Garai holtfáradt, még sokáig nem jött álom a szemére; egyre csak az apja szavai jártak a fejében: „ideje lenne felnőni!”

Másnap a főhadnagy, hogy az emberei gyanút ne fogjanak, nagy félkört leírva megfordította a menet irányát. A manőver az egész napot igénybe vette. A parancsnok a Gólyát is elküldte. Úgy okoskodott, ha eddig nem fedezték fel őket, akkor minek hívja fel a partizánok figyelmét azzal, hogy ott köröz a fejük felett egy repülőgép. Ezzel ugyan elveszítették az égi szemüket, de a főhadnagy nem bánta, sok hasznát eddig sem vettük, győzte meg magát a döntése helyességéről. A csapat újra belevetette magát a vadon sűrű félhomályába, megint folyókon és mocsaras területeken keltek át, és tovább hadakoztak a szűnyogseregekkel.

A partizánok a tizenharmadik napon ütöttek rajtuk. A füzesek közt lomhán kanyargó Gyészna egyik kanyarulatában, egy félszigetnek is beillő területen vertek tábort éjszakára. Három oldalról a folyó vette körül őket, az egyetlen kijárat egy süppedős, víztől csillogó réten át vezetett, amelyet rekettyések és szomorúfűzligetek pettyeztek. Támadás esetén jól védhető hely volt, de most inkább csapdának bizonyult. Az oroszok táborbontást követően támadtak; kivárták, hogy a magyar oszlop elhagyja a félsziget nyújtotta természetes védelmet, és a réten átvágva a közeli erdő felé vegye az irányt. Az ukránok egy része, ahogy arra a főhadnagy számított, karszalagját letépve, fegyvereit a feje fölé tartva a partizánok felé rohant, de az oroszok aznap úgy döntöttek, hogy nincs átállás. Legéppuskázták őket mind egy szálíg. Azok a segédszolgálatosok sem jártak jobban, mint a réten vérükbe fagyva, holtan heverő társaik, akik a Gyészna felé vették az irányt, hogy a folyón átgázolva nyerjenek egérutat, mert a partizánok a túlparton is felállítottak egy géppuskát. Hamarosan vértől piroslott a folyó, és hullákat sodort a víz.

A honvédek, felocsúdva a támadás okozta első sokkból, tisztjeik vezetésével igyekeztek valamiféle védvonalat alkotni a patkó alakú félsziget bejáratánál. Nem telt el tíz perc az első lövés óta, és a géppuskák kelepelésébe tompa puffanásra emlékeztető hangok keveredtek: mindkét oldalon működésbe léptek az aknavető. A puha, szivacsos ártéri talajba becsapódó gránátok robbanásai nyomán sár- és vízgejírek szöktek a magasba. Mindenütt hullák és jajgató sebesültek feküdtek. A számbeli fölényben lévő partizánok heves tüze a földre kényszerítette a honvédeket; ha valaki megpróbált akár csak feltérdelni a pontosabb célzáshoz, azonnal leterítette egy golyó.

Kétségbeejtő és egyben kaotikus volt a helyzet. A főhadnagy megpróbálta túlüvölteni a fegyverek hangját, Garai így találta meg. Egy vízzel félig teli mélyedésben feküdt, és éppen a helyettesével, egy hadnaggal beszélte meg a hadihelyzetet, amely nem volt túl rózsás.

– A folyón át nem tudunk visszavonulni, a rohadékok bekerítettek bennünket, és most azon ügködnek, hogy közelebb kerüljenek hozzánk és lerohanjanak – foglalta össze he-

lyettesének a helyzetet a főhadnagy, majd azzal küldte a jobb szárnyon, néhány kidőlt fa fedezékéből tüzelő géppuskához a hadnagyot, ne engedje, hogy a ruszkiak teret nyerjenek.

– Maga mi az istent keres itt?! – üvöltött rá a mellé kúszó Garaira a meglepett parancsnok.

– Segíteni szeretnék! – kiabálta vissza Garai.

– Nem tud! Menjen hátra! Itt csak útban van és a végén még lelöveti magát! Már hívunk rádióon légi támogatást, addig megpróbáljuk távol tartani őket!

Azzal, Garai választát meg sem várva, kimászott a gödörből, és görnyedt tartásban, szinte már a földhöz lapulva végigfutott a honvédek csatárláncán, közben néhány pillanatra meg-megállt, hogy kiadjon egy-egy parancsot.

Garai magára maradt a gödörben. Nem messze tőle, sűrű gőzfelhőt préselve ki magából, egy Schwarzlose géppuska szórta a halált a partizánokra. A fegyver már az első világháborúban is használatban volt, a bakák csak Schwarzjósának becézték. Hangja, a kezelő felsőteste, amely a tüzelés ütemére rázkódott, az üres hüvelyek csilingelése különös hatást gyakorolt Garaira. Az egész testét adrenalin öntötte el. Kimászott a mélyedésből, és a körülötte fűtyülő lövedékekkel mit sem törődve úgy lépett oda a géppuskásokhoz, mint aki teljesen biztos a dolgában.

– Maguk hárman! – szólt rá a fegyver személyzetére. – Hozzák a géppuskát, velem jönnek! Átgázolunk, a folyón és az oldalukba kerülünk – közölte ellentmondást nem tűrő hangon haditervét a három honvéddal.

A folyó partján álltak, a félsziget északi oldalán, a bokrok közt, egyelőre biztonságban. Garai úgy saccolta, hogy a géppuska kezelője, aki a félsziget kiöblösödése miatt a vízben át menekülő ukránokat legyilkolta, a sűrű növényzettől nem láthatja őket. A honvédek egyetlen biccentéssel vették tudomásul a parancsot. A következő néhány idegőrlő percben Garai és az emberei a fejük fölé tartott fegyverrel, állvánnyal és a tartalék lőszeres rakaszokkal észrevétlenül átgázoltak a mellig érő folyón. Sem a túparti géppuska, sem a félsziget bejáratát ostromló partizánok nem vették észre őket.

– Hagyja, majd én – mondta Garai a kezelőnek, és leült az időközben újra felállított géppuska mögé. Az irányzékon át tisztán látta a mezőn éppen rohamra induló partizánok barna foltjait. Amíg Garai és a három honvéd az átkelésnél volt elfoglalva, az oroszoknak sikerült egyetlen rohamnyi távolságra megközelíteni a kétségbeesetten védekező magyarok vonalát. Az orosz parancsnok a helyzet láttán úgy határozott, hogy dűlőre viszi a dolgot: elrendelte a támadást. A mezőt hangos „huri! huri!” kiáltással rohmozó partizánok lepték el. Ekkor szólalt meg Garai géppuskája. „A rohmozó katona szemből még csak elviseli, de oldalról már nem szenvedheti a géppuskatűzet”, erre még tizenhétben, a kiképzése során egy frontot megjárt, félkarú törzsőrmester oktatta Garait és a társait – és ő most a fegyvert, ahogy azt annak idején tanulta, a rohmozók oldalában állította fel. A partizánok közt pillanatok alatt eluralkodott a pánik. Sorra buktak fel, és maradtak holtan vagy feküdtek sebesülten, jajgatva a földön. Néhányan a géppuska felé rohantak, hogy egy géppisztolyosorozattal vagy gránáttal elnémítsák Garai fegyverét, de a próbálkozást egyikük sem élte túl.

A főhadnagy, látva, hogy az orosz támadás összeomlik, maga is rohamra vezette a honvédek. A megzavarodott partizánok közül sokan felemelt kézzel megadták magukat, mások a közeli fűzfaerdőbe próbáltak bemenekülni, de a Schwarzlose lekaszálta őket; csak kevesen érték el a biztonságot jelentő fákat.

Már mindennek vége volt, csak néhány kósza lövés dörrent itt-ott, amikor Garai nagy ütést kapott a bordái közé. Mintha mellbe vágták volna. Nem volt fájdalmas, de elsőprő fáradtság lett úrrá rajta, a karjai lecsúsztak a fegyverről.

– Hadnagy, ezt igazán jól csinálta, kitüntetést érdemelne érte! Ma ugyan elhagyott bennünket a szerencse, de hála magának, végül mégis a miénk lett a nap! – kiáltotta oda Garainak a főhadnagy, aki akkor tért vissza az üldözésből a csapat zömével. A köréjük gyűlt honvédek is mind hálával vegyes tisztelettel néztek a hadnagra.

– Jól van – bólintott Garai feléjük, és elmosolyodott. Elégedettség töltötte el. A kezféjével még legyintett egyet, de gyorsan fogott a lélegzete. Mintha egy kéz nyomta volna le a nyakánál fogva: akárhogy igyekezett, képtelen volt megtartani a fejét; rábukott a mellkasára, és nem is emelte fel többé. Így maradt a fegyver mögött szoborrá meredve, dermedt ajkán egy férfi mosolyával. ■ ■ ■

■ **Kötter Tamás:** 1970-ben született Csornán. Jelenleg Budapesten él, és ügyvédként dolgozik. Kötetei a Kalligram Kiadónál: *Rablóhalak* (2013), *Dögkeselyűk* (2014), *A harcból nincs elbocsátás* (2015), *Ikea, vasárnap* (2017), *Nem kijárat (Apró hazugságok egy férfi életéből)* (2019), *Férfiak fegyverben (Frontnovellák a II. világháborúból)* (2020).

Nem
 tör
 lesz
 tek tovább
 fizesse más
 a hit
 elem
 nem ver át
 sem a nem
 zet sem a bank
 sem a sema
 tikus tört
 é
 n
 elem

Vagy nem
 lesz
 ek
 vagy igen
 ha mégis
 vesz
 ek
 egy trombitát
 éjjel-nappal
 fújom
 nem javítok ki
 semmi hibát

Ha mégis
 újra
 lesz
 ek
 be
 ék
 előd
 öm az
 utód
 om elé
 hadd vizsg
 álja meg
 él-e még
 a fél
 ig meddig
 boldog
 elő
 zó élet
 em

Nem
 vagyok
 senkinek
 nem vagyok
 senkinek nem
 vagy
 ok aki
 mi
 az ok
 a bűn
 a bak
 be
 tört
 a
 blak

Nem
ebben az év
században
szül
ettem
hanem ebben
az évszázadban
hal
ok
meg
de
hát egy
által
án nem
mind
egy mi
kor hol szül
ettem mikor
hol hal
ok meg

Egy arc
még nem ar
c
csupán egy
karc
olat az ablakon
tolat
a vonat
több arcot
vontat és
máris lobban
a mozdony
a kar
mesteri indulat

Nincs
kar
kapasz
kodik ahogy
tud nincs kar
mester csupán
a kopasz én
ek füttyül
indul a
vonat

Mint a
ki néma
mint aki
játék
mint
aki rá
ér *mint*
aki né
ma
játék
ra ér
ez nem egész
a szó
feles
leges
ölel
kező csend
ek ját
ék
ával indul
reggel a nap
om

Mi az író
nia kér
dezi
a lányom
hol hal
lottad ezt a sz
ót pedzeget
tem
hát Gar
field mondja
Johnnak a gazdáj
ának ha élet
társat keres mag
ának előtte
nézzen utána
mit jelent
az irónia
azt hittem
az irónia az
amikor az író ír
majd
nem inkább
fordított besz
éd válaszoltam
mint amikor
nyáron téli kab
átot húzol föl
és azt nyög
öd milyen át
kozott hideg
van a
kár egy trükk zár
ja le a lányom

Öröm minden
féle mellé
beszéd nélkül
csupasz öröm
ahogy a nap
paliban a fiam
ujjaival végig
fut a pianínó
billen
tyűin

Szer
etlek ez
nem fölös
leges ha
nem egy
finom feles
ég
nek ajánlott
nem szó
hanem szer
tömény gyümölcs
oldat lapozz
vár a követ
kező oldal
nem szó
lok
fölösleges
en enn
él több
et

Orcsik Roland (1975, Óbecse):
költő, író, irodalomtörténész,
szerkesztő. Szegeden él.

Fotó: Tereks Anna

Casablanca

Casablanca

Veronika felhív, szerzett két repülőjegyet Marokkóba. Casablanca, all-inclusive tengerparti hotel, hat éjszaka, még az őszi szemeszter kezdete előtt. Lőttek a harmincezer forintnak, amit a nyáron kerestem.

Apám úgy néz rám, mint valami elmeháborodottra. De nem a pénz miatt. Megörültél, fiam, mondja, amikor ebéd után kiülünk a nyárikonyha elé, az árnyékba. Az már Afrika, tisztában vagy velem? Anyám odabentről kiabál, nem lehet érteni. Csak az edények csörömpölését hallom, a fecskék ricsaját az udvar felett.

Két éve nem engedett Moszkvába, egy hathetes tanulmányi útra, pedig már le volt zsírozva minden. Rettegett, hogy nem lát többé viszont. Elrabolnak, eladják a húsomat. A májamat, a vesémet, a szívemet. Akkor belenyugodtam. Kimaradt egy éttermi lövöldözés, néhány végtelen metróút, meg a szőke, feszes seggű csajok a kollégiumban. És tengernyi vodka. Bár a vodkát mindig is utáltam.

Erről az utazásról nem vagyok hajlandó lemondani. Veronikával kettesben, a tengerparton. Megmakacsoltam magam. Apám látta is. Anyám nem, még mindig a konyhában tett-vett, futkosott. Nem is repültél még, kiabálta odabentről. De ez már nem volt komoly próbálkozás. Kijött, levette a kötényt, Casablanca, mondta, van az a híres film, tudod, Ingrid Bergman, Humphrey Bogart, sóhajtott, jaj, de szeretem.

Veronika a reptéren közli, változott a terv, az úticél Marrakech. Így alakult, mosolyog és széttárja a karját. A repülőn végig szorítja a kezem.

A taxi a belvárosba visz, egy körforgalomnál félreállunk. Veronika franciául tárgyal a sofőrrel. Az utca szennyes, a falak omladoznak, iszonyú a hőség. Felfelé kaptatunk egy szűk utcán, ömlik rólam a víz. A szerelőműhelyek, kifőzdék mellett háromszög alakú térre jutunk. Veronika a térképet vizsgálja, itt kell lennie, morogja. Befordul a legközelebbi kapualjba. Pár lépés és a sötét átjáróban felvillan a hotel fémtáblája. Négyzet alakú udvar, középen medence. Boltíves, mozaikkal borított falak, narancsfák, cédrusok. A nyitott tetőn át ferdén tűz be a nap. A szobában két keskeny ágy, ruhásszekrény, függönnyel leválasztott fürdőszoba. Veronika zuhanyozik, a tetőterasz mellvédjén könyökölve bámulom a várost.

Azzal fogad odalent, hogy nem hozott magával bugyit. Ruháit az ágyra dobálja, átkutatja a bőröndöt újra. Holnap majd veszünk a piacon, mondja. Addig kölcsönadod az alsógatyádat.

A recepción figyelmeztetnek, az utcakölykökkel vigyázzunk, elhagyatott síkatorba csálnak, hogy kiraboljanak. Especially such a beautiful young lady, kacsint rám a fénylő arcú concierge. A térképen gondosan berajzoljuk az útvonalat az étteremig, amit ajánlott. A harmadik saroknál eltévedünk. Sodor magával a tömeg, a térkép használhatatlan, az utcákat lehetetlen beazonosítani. Tanácstalanul ácsorgunk, elindulunk, visszafordulunk. Tízéves fiú toppan elénk a semmiből, rángatni kezdi Veronika ruháját. Restaurant, restaurant, kiáltja. Nem bírunk ellenállni, loholunk utána. A helyzetet felmérni sincs időm, pánikolni még kevésbé. Pár perc múlva megállunk az étterem kivilágított ablaka előtt. Ez az, amit eredetileg kinéztünk. A fiú tartja a markát, belejtek egy ötdirhamost. Rápillant, feljebb tolja a tenyerét, az orrom alá. Bemene-külünk a kinyíló ajtón.

Toljuk össze az ágyakat, próbálkozom, amikor visszaérünk a szállásra. Úgy kényelmesebb. Álmodoz csak, nevet Veronika és eltűnik a takaró alatt.

Másnap, a Souq-ban rám tör a halálfélelem. A vágatózó számárkordék elől be kell húzni az áruval tömött asztalokat az utcáról. De nem amiatt. Az állandó zsvivaj, az émelyítő szagok miatt sem. Nem a füstfelhőben száguldó robotgók, a lábatlan, sebhelyes arcú, levakarhatatlan kéregetők miatt. Azért, mert nem lehet látni az eget. Veronika beül a bőröket árusító üzlet mélyére, keresztbe veti a lábát, a mentateát szüröcsöli. Nekem nem jut pohár, az arab a sajátját csúsztatja elé. Maszatos az oldala. Elhárítanám, de Veronika oldalba bök, ez udvariatlanság volna. Az arab mosolyog, magasról tölti ki a gőzölgő levet.

Estére kikészülök. Selyemkendők, zsebkések, berber ékszerek. Alkudozás, amiből nem lehet kiszállni. A tetőterazon fekszem, Veronika abszintot szerzett, ásványvízzel hígítjuk. A tenger hiányzik, kérdezi. Apámnak volt igaza, felelem. Ez már Afrika. A hajamba tūr. Ha csak ez kell, mondja, elviszlek holnap a tengerhez. Felpattan, szó nélkül elsiet. Éjszaka kerül elő, arra riadok, hogy a fogát sikálja.

A müezzin ébreszt hajnalban, az órára nézek, negyed öt. Nem bírok visszaaludni. Világosodik. Veronika álmában a fal felé fordul, lecsúszik róla a takaró. Boxeralsóm felgyűrődött a fenekén. Úgy helyezkedem, hogy belásak. Feláll a farkam, kiverem.

Pakold be az úszónadrágodat, utasít a reggelinél. A síkátor kijáratánál egy kopott Renault-ból a fénylő arcú concierge ugrik elő, táskánkat a csomagtartóba hajítja. Veronika ül előre. Hosszú ideig tart, amíg kivergődünk a városból. Az ablakok rénsnyire letekerve, elviselhetetlen a meleg. Franciául beszélgetnek, elnyom az álom, mire felébreddek, megváltozik a táj, szerpentinén kanyarog az út, zöld a hegyoldal.

A part mentén dűnék, erős nyugati szél fúj, a hullámok embermagasságúak. Egy nád tetejű kalyiba árnyékába húzódunk. Limonádét hoznak, sült halat, pitát, fűszeres, korianderes salátát. Tabbouleh, most hallom először ezt a nevet. Négy körül alábbhagy a hőség. Az öböl jobb oldalát széles betonmellvéd zárja le, mögötte kikötői daruk, hajórudak magasodnak. Színes ruhákba öltözött zenekar játszik a kalyibák előtt. Berohanunk a vízbe.

Hanyatt fekszem, nézelődöm, a nyílt tengeren bevont vitorlájú halászhajó imbolyog. Félóra után érzem, hogy fáradnak az izmaim. Erős az áramlat, a mellvéd felé sodor. Veronika is jelez, tempózni kezdünk kifelé. Most veszem észre, mennyire eltávolodtunk az indulási ponttól. Erős karcapásokkal úszom a kalyibák irányába. Zenefoszlányokat hoz a szél. Arcomba csap a sós víz, lenyelem. Nem bírom, kiáltja Veronika. Dehogynem, tempózz csak tovább, egyenletesen. Elfáradtam, lihegi, átkarolom, hogy pihenjen. A hullámok feldobnak, visszaejtenek. Úgy tűnik, a halászhajó közelebb, a part távolabb kerül. Ráfekszem a víz felszínére, beledok mindent, de Veronika lemarad. A gát fölénk magasodik, árnyéka hamarosan ideér. Segítség, kiáltja, de hangját elnyomja a hullámverés. Segítség! A betonfal egyre erősebben veri vissza a robajt. A hátamra kapaszkodik. Minden levegővételnél szemembe csap a víz, megteelik a szám, marja a só a bőrömet. Beterít az árnyék. Arra gondolok, nem így kéne meghalni. Néhány pillanatra tisztán hallom a dallamot, no women, no cry. A homokban emberek ugrálnak. Nem látnak, nem hallanak minket. Megfordulok, a betonfal, a halászhajó ugyanott. Egyetlen métert sem haladtunk, de nem is távolodtunk a parttól. Rúgásaim ereje gyengül. Help, hörög Veronika. Nem adhatom fel. Csak tempózni, szabályosan, keményen. Égnek az izmaim, szúr a tüdőm, az agyam viszont tiszta, a hullámok ütemére figyelek, arra, hogy a lehető legkevesebb vizet nyeljem. Az áramlat a part betongát melletti szakasza felé fordít, háttára vesz, megtáncoltat a magasban, lezúdít. Mindjárt szét pattan a koponyám, az orromon fújom ki a vizet. A harmadik zuhanás után elsimul a felszín, megérzem a talajt a lábam alatt.

Veronika reszket, öklendezik. Bikinifelsője a derekán. Először látom a mellét. Leguggolok, átölel, sokáig fekszünk mozdulatlanul a fövényen.

Éjfélre érünk vissza Marrakechbe. Átaludta az utat, a karomban viszem a szobába. Nem vagyok álmos, a maradék abszinttal a tetőteraszra vonulok. Az ívelt partvonal jár az eszemben, a hullámok megtévesztő iránya. Utólag minden olyan nyilvánvalónak tűnik. Az utolsó percek kivételével az árral szemben úsztunk. Hűvös az éjszaka, néhány forró széllelkést kivéve, a sivatag felől.

Arra ébrednek, hogy rázzák a vállam. Veronika áll az ágy előtt, felöltözve. Hasogat a fejem. Indul a gép, szedd össze magad, mondja. De hát, dadogom, ez még csak a negyedik nap. Sajnálom, feleli. Így alakult. Elmosolyodik, megemeli a ruháját, csípője oldalán kivilán egy piros selyembugyi pántja. ■ ■ ■

Nagy Gerzson: 1975-ben született. Budapesten él. Könyvet vizsgál, de ír is. A *Délután apámmal* című első könyve a Kalligramnál jelent meg 2020-ban.

Kavafisz mester Déri Balázs műfordítását hallgatja

Balázs, kicsit átírtad a végét.
És a nemek oly végzetes szétválasztását
feloldottad abban a szóban,
hogy *vele*. Nekem ez, Balázs,
nagyon tetszik.
Ha majd én fordítalak téged,
mondd, férfi, női
vagy semleges alakot válasszak?
Amit neked lehet,
nekem nem.
Alexandria súlyos levegője,
ami felemel minket,
és a hagyományok kereszteződése,
a hely, ahol állunk,
míg téged szabaddá tesz,
engem végzetesen meghatároz.
Vezesd ide tanítványaidat,
mutasd meg nekik a szabadságot,
de mutasd meg nekik azt is,
amit már nem lehet átlépni.
Hátha átlépik.
És akkor
majd kiemelkedik közülük
leendő barátunk,
és ahogy mi, ő is
Alexandriába térhet.
Balázs, te tudod, hogy a Város
nem múlik el, és hogy a Város
mindenütt ott van. Gazdag utadon
Phanar, Isztambul, Alexandria és Kairó után
most Yeniköyben is láttalak.
Lassan bejáród
életem állomásait.
Ha majd megállsz,
tudni fogod, hol keress.

Konstantin

Makáry Sebestyén (Budapest, 1992): az ELTE magyar-történelem tanárszakjának ötödéves hallgatója. Egy fetelepen dolgozik. A Szerdai Szalon irodalmi alkotókör tagja. Szabadidejében a Dunát, az erdőt, a hegyeket járja.

Elfelejtettem meghalni

Pipája göndör füstje mögé bújik az igazgató, hátradőlve hallgatja az énekesmadarak csivitelését. Délelőtt tíz óra körül vonul ki a szabadba tömbösített szünetére. Egy telitömött pipa elszívása eltarthat akár fél óráig. A cherry ízesítésű dohány keserű és füstje csiklandozza a szájpadrását. A magával hozott olvasnivalót félre teszi, nincs hozzá kedve. Élvezi a napsütést, a meleget, s benne az árnyékot. A fáról időnként ráhulló bogarak és a padon vonuló hangyák sem zavarják. Azt képzelem, minden a helyén van, ő meg része a természetnek. Arra lesz figyelmes, hogy egy alacsony, cingár, hófehér hajú idős asszony áll meg mellette, a napról beérve az árnyékba. Két súlyos cekkert cipel magával.

– Édes jó Istenem. Jaj.

– Mi a baj, néni? Nem érzi jól magát? Tessék leülni ide mellém!

A felszólításra lassan reagál. Aztán sóhajtozva lerogy a padra, tanácstalanul néz körbe.

– Hol vagyok?

– A múzeum előtt. Pihenjen meg egy picit. Hozzak egy pohár vizet?

– Jaj, nem tudom. Megzavarodtam a melegtől. Hirtelen elfelejtettem, hol lakom.

– Várjon egy kicsit, hozok vizet.

Az igazgató beszalad az irodába, jól kiengedi a csapot és tele pohárral siet kifelé. A néni közben feláll és jobbra-balra tekintget. Amikor észreveszi, kicsit megnyugszik.

– Azt hittem, itt hagyott, megijedt tőlem és elment végleg. Majdnem elindultam.

– Dehogya. Üljön le és igya meg ezt azonnal. Könnyen ki lehet száradni ebben a melegben.

A néni szót fogad és nagyokat kortyol a vízből. Műfogsora hozzákoccan a pohár falához.

– Köszönöm, fiatal ember, most már jobban érzem magam. Megyek tovább.

– Ne tessék sietni. Várja valaki otthon, akinek telefonálhatok?

Az öregasszony előrehajol és eltűnődik. Sötétkék, sűrű szövésű vászonból készült, rövid ujjas nyári ruhát hord. Elvászott, csatos barna szandálja kilyukasztotta térdig érő vastag harisnyáját. Rövidre vágott, fiúsan frufus haját közepén választja el. Ósdi szemüvegének törött szárát barna szigetelőszalaggal ragasztotta meg. Szikár, széles arcát a ráncok sűrűn behálózták. Pengevékony szája száraz, hiába ivott az előbb bőségesen.

– Nem vár engem senki.

– Merre lakik?

Nem válaszol azonnal. Röviden, visszafojtva fel-felnevet, leplezni próbálja bizonytalanságát.

– No, lássa csak, itt van a nyelvem hegyén az utca neve. A központban, túl a művelődési házon. Tudja, ahol van az a sok bérház. Várjon csak, megkeresem az igazolványomat, abban benne van.

Beletúr az egyik szatyrába és kisvártatva előszed egy nejlonzacskót.

– Itt van, ni. Nézze csak meg, fiatalember, magának jobb a szeme.

A férfi a zacskóból kihámoz egy viharvert, sötét bordó színű, keményfedeles igazolványt. Jó ideje nem látott már ilyet. Az iratot 1977-ben állították ki, 1982-ben meghosszabbították, és öt évvel később véglegesítették. Mindhárom dátumnál: elől egy, hátul két fénykép dokumentálja a néni arcának változását. Az elsőn egy kissé pufók, riadt arc nézett a kamera felé, haja apró kontyban. A másodikon már elkezdett őszülni, a harmadikon pedig egy a maihoz hasonló, lefogyott asszony fénytelen tekintete tükröződik vissza. Olvassa az adatokat. Név: Ijj Józsefné, született Puxler Rozália. Születési hely, idő: Mőzs, 1919. augusztus 17. Megdöbben, nem gondolta, hogy ilyen idős, csupán néhány év hiányzik a százhoz. Odalapoz a lakhelyhez, 1984-ben költözött be a városba. Az utca neve azonban olvashatatlanul elmosódott. Visszacsomagolja az okmányt. Sejtje a választ, azért megkérdezi.

– Rozika néni, él még a férje?

Lassan, fátyolos hangon válaszol.

– Harminckét éve élek egyedül, akkor halt meg az uram. Utána költöztem be a városba.

– Van gyereke, vagy olyan rokona, aki tud segíteni?

Szemét összehúzza, ráncos kezeit felemeli. Ujjbegyével lassan, belülről kifele haladva masszírozza a homlokát.

– 1938-ban született a fiam, féléves korában elvitte a torokgyík. Több gyerekem nem lett. Józsikának szép, sűrű, fekete haja volt.

Könnycsepp buggyan elő szeméből. Szívgöggel fogadja el a felkínált zsebkendőt.

– Aztán a háború elején magunkhoz vettük a nővérem negyedik lányát, Klárikát. Ők szegények voltak, nekünk jobban ment a sorunk. Az uramnak volt tizenhét katasztrális hold földje, szőlő is a Palánki-hegyen. Én kitanultam a fodrász szakmát. Szép házat építettünk a falu főutcáján. Klárit neveltük majd tíz évig. A családomat 1947. szeptember elsején telepítették ki, mert svábok vagyunk. Engem azért hagytak meg, mert a férjem magyar volt. Elvitték a testvérem és az unokatestvérem családjait is, köztük Klárikát. Tübingiába kerültek, a férfiakat uránbányában dolgoztatták. Megszakadt velük a kapcsolat. Egyedül édesanyám maradt itt, aki évekig bujkált a szőlőben. Szörnyű idők voltak.

Utolsó mondatát alig hallhatóan mondja.

– Mondja, fiatalember, maga ölt már? Biztosan ölt már meg valamilyen állatot, mondjuk kismacskát vagy ilyesmit.

Nem tud azonnal megszólalni, annyira váratlanul éri a kérdés. Kapkodja a levegőt, miközben válaszol.

– Hová gondol, Rozika néni? Miért kérdezi ezt?

– Semmi, semmi, csak úgy eszembe jutott.

Felrémlik neki, hogy az apja gyerekkorában megmutatta, a kölyökmacskákat hogyan kell vízbe fojtani. Azt mondta, tudnia kell, a felesleges szaporulattól hogyan szabadulhatunk meg. Szörnyű volt látnia a még ki sem nyílt szemű kiscicák vonaglását, de végignézte. Nehezen hessegeti el ezt az emléket, de a kíváncsiság visszatéríti a beszélgetéshez.

– A férjével mi történt?

– Az orosz fronton került fogságba a Donnál, csak negyvennyolcban tért haza, csontsoványan. Felépült, de haláláig rémálmok gyötörték. Nem bánja, hogy ilyen sokat beszélék magamról? Olyan jólesik.

Kis noszogatásra folytatja. Elmondja, hogy földjüket kényszerből beadták a közösbe. Két lovukat, a temperamentumos Szilajt és a nyugodt Csendest az ura sírva vitte be a téeszbe. Férje rákapott az italra, pedig előtte nem ivott. Erről az ismeretlen férfiről eszébe jut az igazgatónak a kuláknak kikiáltott, s ezért börtönt is megjárt apai nagyapja, aki szintén az alkoholba menekült. A padon félig egymás felé fordulva ülnek, az idős ember tovább beszél.

– Józsi megvert engem néha, de nem haragudtam rá. A keserűség a szívére ment, a harmadik infarktus vitte el hatvannyolc évesen.

Néhány pillanatra megakad az asszony, félig nyitott szájjal keresi a szavakat. A temetés után felszámolt mindent, eladta a házat, a szőlőt, a fodrászatot becsukta. Nyugdíjasként úgy döntött, elhagyja a falut. Pénzén vett egy belvárosi panellakást, édesanyjával oda költözött. Ott lakik ma is.

A hosszú beszéd után elcsendesedik, megissza a maradék vizét. Hintőpor illatát érzi meg a férfi, az enyhe fuvallat miatt megborzong. Furcsa módon ismerős neki ez a szag és ez a helyzet, régi emléket idéz fel benne, anyja egyik gyámolítóját. Anna néni az utcájukban lakott egyedül, gyermektelenül. Varrónőként dolgozta le az életét, bútoraiból és használati tárgyaiból a szokatlan polgári élet szaga áradt. Budapesten született a századfordulót követő évben, és iskoláit a fővárosban járta ki. Nagy lelkesedéssel mesélt IV. Károly koronázásáról, amikor kirendelték osztályával együtt az utcára, hófehér ruhában virágszirmot szórni a lovon érkező király elé. Havonta egyszer mentek át hozzá anyjával kettesben teázni. Szép, antik herendi porcelánban szolgálta fel a teát, és aprósüteményt is készített mellé.

– Rozika néni, hogy teltek a napjai a városban? Gyorsan megszokta?

Nagyot sóhajt, hátrádól a padon. Szatyrait beszorítja a lába közé.

– Nem, dehog. Minden idegen volt. Az elején alig tudtam aludni, sok ismeretlen zaj behallatszott, felzavart. Anyukám halála után elkeseredtem, mert egyedül voltam, mint az ujjam. Nem csináltam semmit, és ez fájt. Vártam a halált, reméltem, hogy eljön értem. Nem hagy egyedül. De nem jött, nem jött, és egyszerre csak azt vettem észre, hogy elfelejtettem meghalni. Nem tudom, miért van ez így. Sokat gondolok a halálra, egyszer majdnem bevettem az összes gyógyszeremet.

– Véget akart vetni az életének?

– Igen, de nem tudtam megtenni.

A férfi eltöpreng a magányról. Családjában ketten is felakasztották magukat, de ők a fizikai szenvedést és a kiszolgáltatottságot akarták megelőzni. Apai nagyanyja nem várta meg, hogy teljesen megvakuljon. Egy unokatestvére a pénzügyi gondok elől menekült a halálba.

– Rozika néni vallásos? A kereszténység szerint az öngyilkosság bűn, istenkáromlás.

– Hittem Istenben, van Bibliám is. Érdekes módon nem akkor haragudtam meg rá, mikor elvette a fiamat, a családomat, a férjemet. Hanem amikor magamra hagyott.

– S hogyan lett tovább?

– Nincs tovább, én teszem a napi dolgomat, és lehet, örökké fogok élni. Mit tehetnék, egyedül egy bérházban? A nyugdíjам kevés, ezért elkezdtem újra dolgozni.

– Azt mondja, hogy több mint kilencven évesen is hajat vág?

– Bizony ám! Meg göndöríték is igény szerint. Szeretem csinálni. Most is munkából jöttem!

Büszkén és kíváncsian néz szét, fürkészi az igazgató elképedt arcát. Szatyrait szétnyitja és mutatja a munkaeszközeit. Használt törölközők mellett ütött-kopott ollókat és ezeréves hajcsavarókat látni, de sampon és egy nagy teljesítményű hajszárító is van ott.

– Hány emberhez jár, Rozika néni?

– Több, mint húszhoz! Mind szegény nyugdíjasok, férfiak-nők vegyesen. Egy hónapban legalább tíz helyre megyek, mindig házhoz. Elég fárasztó, de az időből kitelik. No, sokáig feltartottam, lassan indulok. Köszönöm, hogy szóba állt velem!

Hálásan mosolyog, majd korához képest szinte felpattan, de abban a pillanatban megszédül. A férfi felugrik, elkapja. Visszatámogatja a padra, az asszony hóka arcából kifut a vér.

– Ne kapkodjon azzal a menéssel, várjon még egy kicsit. Ilyen állapotban nem mehet haza egyedül. Hívjak valakit, aki elkíséri, vagy rendeljek egy taxit?

– Nincs, akinek szóljak, autó meg nem tud odaállni a bejárathoz.

Vár egy keveset, majd megkérdezi:

– Maga nem kísérne haza, fiatalember?

Úgy néz rá, mintha benne látná az utolsó mentsvárát. Az igazgatónak lenne dolga, de megszánja.

– Persze, elmegyek magával. Csak beviszem a poharat. Eszébe jutott az utcája neve?

– Nem, de a művelődési házig biztosan tudom az utat, ott szoktam elkanyarodni.

Sietősen magához veszi az iratait és a mobiltelefont. A parkon keresztül vezető úton lassan haladnak, igazodva az öregasszony tempójához. Elkéri tőle a táskáit, és javasolja, nyugodtan karoljon, kapaszkodjon belé, ha szükséges. Az árnyas fák sötétzölden borulnak fölējük. Sok ismerős néz rá csodálkozva, honnan szerezte ezt a pótnagymamát. Két nagyanyja a néninél ténylegesen jóval korábban, a század első éveiben született. Kisiskolás kései unokaként halálukat zokszó nélkül elfogadta. Dédelgetésük, családi meséjük később hiányzott neki.

– Nem gondolja, hogy követne valaki minket?

A kérdés meglepi, de azért körbenéz.

– Nem, csak a járókelők mennek a sétányon. Miért gondolja, hogy követne minket bárki is?

– Ez csak megérzés, több alkalommal is észrevettem, hogy jönnek utánam. Amikor lepihenek, megállnak. Amikor indulok, ők is szedelőzködnek.

A művelődési ház előtt szomorkodó költő szobránál elidőznek. A néni hunyorog, tétován nézi a lehetőségeket a kereszteződésben. Jobb kezének mutatoujjával válogat az utcák közül, bal kezét szája elé emeli.

– Megvan, igen, ez az. Jobbra kell menni, mert ott az ABC, ide látom. Mögötte van az óvoda, és amellet a házunk. Igen, ez lesz az.

A múzeumtól az állodogálással együtt negyedórás sétával érnek el a Rozika néni lakását rejtő szocreál paneltömbig. Remegő kézzel nyitja ki a lépcsőház kapuját. Az első emeleten lakik.

– Köszönöm, fiatalember, hogy elkísért. Nem tudom, mivel hálálhatom meg, esetleg jöj-jön be, igyon nálam meg egy hideg málnát!

Úgy érzi, sokáig volt már távol munkahelyétől, nem megy be, talán nem is illene. Aztán mégis, valami furcsa kíváncsiság azt mondatja vele:

– Az jólesne ebben a melegben. Egy pillanatra beugrom.

A lakás mélybarna kazettás ajtaja nyikorogva tárul ki. A kukucskáló alatt a néni neve olvasható, piros alapon besárgult fehér betűk egy ragasztócsíkon. Az előszobában kalaptartó, rajta egy magányos esernyő lóg. Az előtérből nyílik a nappali, egy hálószoba, a konyha, a fürdőszoba és a mellékhelyiség. Mindenhol tüchtig tisztaság és egyszerűség.

– Jöjjön, fiatalember, üljön le a konyhában. De rég járt nálam bárki is! Mindjárt készítem a szörpöt!

Egy műbőr borítású hokedlire huppan le, ülőfelülete kopott, több helyen kirepedt. Szerencsére nem roskad össze alatta. A konyhabútor a lakással egyidős lehet, legalább negyvenéves. A néni boldogan szorgoskodik.

– Kitől vette ezt a lakást?

– Egy fiatal házaspár adta el, berendezéssel együtt. A második gyerekük születése után nagyobb helyet akartak, és építettek egy családi házat a domboldalban. Akkor még építkeztek az emberek.

Az üveget és a szódát visszateszi a szinte üres hűtőbe. A túlédés szörpöt egyszerre lehajtja. Indulnia kell, nem maradhat tovább.

– Rozika néni, most már megyek vissza a munkahelyemre. Köszönöm az italt.

Szomorúan néz rá, az idő múlását nem egyformán érzékeli, ő kevésnek érzi azt, amit a férfi soknak.

– Hálás vagyok a segítségéért. Mit adhatok cserébe? Fogadjon el egy kis zsebpénzt!

– Ugyan, hová gondol. Tehetek még valamit magáért?

– Hát, ha esetleg hozna a boltból nekem néhány dolgot? Nincs messze, itt van alattunk. Szükségem lenne lisztre és olajra.

Az igazgató megadóan bólint, arra gondol, ma túlóráznia kell. A néni ad egy fonott kosarat, meg némi pénzt. A lépcsőház kulcsát a kezébe nyomja.

– A lakásajtóm nyitva lesz. Míg visszaér, leülök egy kicsit, kinyújtózatom a lábam. Idejét sem tudom, mikor beszélgettem ezekről a régi dolgokról.

A bevásárlással negyedóra alatt végez. Csenget, de a néni nem jön elő. A bejárati ajtaja nyitva, ahogyan ígérte. A kilincset lenyomja, a konyhaasztalra teszi a kosarat. Végül a nappaliban talál rá a néni, a foteljában ül. Nem mozdul, a feje hátrabilen.

Szólongatja, közelebb hajol hozzá. Nem lélegzik. Kezét összekulcsolja, arca kisimult. Talán még mosolyog is. A férfi gondolatok cikáznak, mit tegyen. Miközben a mentők telefonszámán gondolkodik, a néni hirtelen nagy levegőt vesz.

Hatalmas megkönnyebbülést érez a férfi, nagyot fújtatva beleroskad a másik fotelbe, szembe vele. Észreveszi, hogy az asztal közepén cakkos peremű, megsárgult fotó áll, régi fakeretben. Szigorúan metszett ajkú, sötét ruhás fiatalasszony néz a lencsébe. Mellette nyilván a férje áll, monarchiás katonai egyenruhában. Tipikus fotó, az első világháborús frontra vonuló férfi búcsúfotója.

– Hát visszaérkezett, fiatalember?

– Igen, a konyhába tettem a vásárolt dolgokat. Nagyon megijesztett ám! Azt hittem az előbb, hogy nem lélegzik.

Fejét megmozgatja jobbra és balra, ásít.

– Én így szoktam aludni.

Az igazgató pillantása újra a fotóra téved, kézbe veszi, tüzetesen megnézi. Szíve még mindig hevesen kalapál. A pár festett háttér előtt áll, bizonyonnyal fényképésznél készült ez a szokványos felvétel. A bajuszos férfi arca kissé elmosódott, bemozdulhatott a hosszú exponálási idő alatt. Túlméretezett honvéd egyenruhában feszít, bakancsa legalább három méterrel nagyobb a lábánál. A nő arca határozott, széles járomcsontja kele-

ti eredetre vall. Keményített, sötét fejkendőjét álla alatt csomózta meg. Mellkasa előtt egy nagy, virágos vállkendőt húzott keresztbe úgy, hogy hátul megköthesse. Köténye sötét, lábán pacsker. Jobb kezében zsebkendő, bal kezével fogja a férfi jobbját. A beállított jelenet ellenére megható ragaszkodás sugárzik kettőjükből. Az asszonyban a néni vonásait fedezi fel, de az nem lehet, mert ő már a háború után született. Látta az igazolványában. Akkor talán az anyja van a képen.

– Rozika néni, ezek itt a szülei?

Odafordítja a fejét, fáradtan, lassan válaszol:

– Nem. Az az asszony ott én vagyok. Mellettem meg az uram.

Értetlenül néz rá a férfi.

– Az hogy lehet? Olvastam a papírjában, hogy 1919-ben született.

Reszelős hangon folytatja:

– Az az igazolvány a kisebbik lányomé. Ezen a fotón már terhes voltam a nagyobbikkal, Kátival. Rozi a háború után született. Nem mondtam magának igazat, ne haragudjon miatta. Annak a pár embernek, aki meghallgat, ezt a történetet mesélem, az itthon maradt lányom történetét. Húsz éve porlad már ő is a sírjában, eltemettem, de a sírkőre az én adataim kerültek. Életem tovább az ő életét. Nem tudom, hogy mertem ezt megtenni. Mondtam magának, hogy nem tudok meghalni.

Ki hinné el, hogy 1894-ben születtem? Hogy a nagyobbik lányom családját kitelepítették? Hogy négy éven keresztül bujkáltam a szőlőben, amíg újra megkaptam az állampolgárságot? Nyolcvanévesen nem öregedtem tovább, ottmaradtam élet és halál között. Férjem halála után költöztem a lányomhoz, aki szintén megözvegyült. Gyorsan egymáshoz öregedtünk, inkább néztünk ki testvéreknek, mint anyának és lánynak. A fodrázkodást tőle tanultam el. Amikor beköltöztünk a városba, itt senki sem ismert. Rozi váratlanul halt meg és én a lányaként temettem el gyermekemet. Még valamire megkérném magát – folytatja átmenet nélkül.

A férfi tudatáig alig jut el a néni mondandója, nyugtalanul mered maga elé. Sietni kéne vissza a múzeumba, de azért azt feleli:

– Tessék parancsolni, ha tudom, megteszem.

– Segítsen rajtam. Öljön meg. Én nem merem megtenni. Nagy segítség lenne. Kín nekem már csak az élet; láthatja.

Hallja a kérést, de nem jut el a tudatáig.

– Hogy megöljem magát?

– Igen, akkor vége lenne. Nem kellene tovább szenvednem. Ideáll – a kezével a háta mögé mutat –, megszorítja a nyakamat, egy perc alatt végem. Maga meg utána elmegy szépen, behúzza az ajtót, senki sem ismeri magát, senki sem tudja, hogy itt járt.

– Nem, nem... – motyogja – megyek már. Mennem kell, dolgom van a munkahelyemen.

Kihátrál a szobából; mintha egy szó sem hangzott volna el. Az asszony békésen ül a foteljében és barátságosan mosolyog.

– Viszontlátásra, Rozika néni.

– Viszontlátásra, fiatalember. Vigyázzon magára.

Az igazgató siet vissza a múzeumba. Egy órát volt távol; nem érdekes. ■ ■ ■

Korszakváltás

A szimbolizmus kora lejárt.

A dolgok és a fogalmak megszívták magukat eddigi vonatkozásaikkal, és önálló entitássá váltak. Meditációs objektumokká és direkt kinyilatkoztatássá. Ami elbírja már kiüresedett jelentését is, és magában hordozza a csendet. Már a narratív én sem használ nagybetűt, és a megilletődés nem egy következmények nélküli tapasztalás. Az ember új szövetséget kötött a dolgokkal és fogalmakkal, kész kimondani őket sallangok és trükközés nélkül, a maguk törvényei és súlyuk szerint. Ha megkarcolják a jelenlétet, vállalja érte a felelősséget. Ha átszakítják a papírt, együtt szakad velük. Mindenki önmagával azonos. A pincelejáró ajtaja kitámasztva. A diófa és az asztal harmattól nedves. Ünnepe van.

Vivisectio

Ha így megy tovább, megcsömörlesz a versektől is. Szalonnán, vízen és kenyéren fogsz élni. Már, ha lesznek még disznók, kötött fogású viadalok ember és állata között. És ha lesz még élveboncolás, ami a vers.

Ha megbontjuk

Ha megbontjuk a köteléket, egyenként vadásznak le. Ha nem vagyunk hajlandók áldozattá válni, megbontjuk a köteléket. Sátántangó.

Purgatórium

Nem érzem már a közelséget, de a testem még magán viseli jegyeit. Ha elmegyek valami mellett, önkéntelenül hozzáérek, végigsimítom. Emlékszem a felületekre s a felületek alatt húzóódó árkokra. Hogy képes voltam átvenni az emberek rezgését, és a föld másik végéből is megérezni, ha osztódik a sejt. Én találtam ki a szerelmet, kezem alatt remegett minden. Együtt lüktettem, együtt lélegeztem a dolgokkal és a dolgok közé szorult emberekkel. A dolgok egymás után kiváltak, keringenek a mag körül. Pokoli a csend.

Huzat

Az utolsó áldást megkaptad ma is, mit akarsz még? Tágulás fog el, a sírás utáni sírás, ami beékelődik az ácsolatba, de azt a pár lépést még meg kell tenned. Nézz fel. A halálba menők köszöntenek.

Az utolsó szó jogán

Ha mondanánk is valamit az utolsó szó jogán,
biztos nem az utolsó lenne. Azt nem mi
mondjuk ki. Jön majd egy nagy subás angyal,
vagy egy favágó, egy kántor (van különbség?),
és lerogy elénk, és zokogni kezd. Talán nem
is könnyel, talán nincs is hozzá közünk.
De ha feláll, és szembefordul, kórusban zeng
a világ összes bocsánata. A tiéd is.

Halmosi Sándor (1971, Szatmárnémeti): költő, műfordító, kiadóvezető, matematikus. 1989 és 2006 között Németországban élt. Eddig nyolc verses- és számos műfordításkötete jelent meg, verseit több mint tíz nyelvre fordították. Aktív kapcsolatot ápol a világ számos országának írószövetségével és írójával, 2020-tól teljes jogú tagja a párizsi székhelyű Európai Tudományos, Művészeti és Irodalmi Akadémiának. Az AB ART kiadó két új világirodalmi sorozatának (*Lyra omnis*, *Prosa omnis*, sorozatterv: Fábrián István) életre hívója, Balázs F. Attilával közösen. Számos hazai és nemzetközi irodalmi és kulturális egyesület tagja és alapítója.

Boldog vagyok és halott

I.

Tudja, uram, életem során minden nyavalya elkapott. Malária, influenza, hörghurut, prosztatagyulladás, májzsugorodás. Vagyis betegeskedő ember vagyok. Éltem a szegénység betegségeivel, néha dédelgettem őket, olykor felvettem ellenük a harcot, de végül megbarátkoztam azzal a ténnyel, hogy mindenkinek megvan a maga nyavalyája, keresztje. Ám ez, ami most történt velem, fejbe kólintott, de nagyon. Nem vagyok ijedős, de ez, uram...! Régen azt mondták, hogy a betegség a szegény ember utazása. Nem értettem ezt a patetikusan hangzó mondást. De most, hogy megkaptam ezt a betegséget, rájöttem, mit jelent, hiszen éjjel-nappal nem jár más a fejemben, csak ez az átkozott daganat.

Természetesen kérdezni fogja: ha ennyire beteg, miért üldögél a kocsmában, és vedeli ezt az olcsó bort? Rádásul más számlájára. Ne haragudjon rám, és tekintse ezt a néhány deci bort alamizsnának egy haldokló koldus számára. Igaz, nem látszik rajtam, de az orvosok ezt állítják. Ne csodálkozzon, és ne emelje így a szemöldökét, mindjárt megmagyarázom, hagyjon csak innom egy korty bort, hátha megnyugszom kicsit, és el tudok kezdeni mesélni.

Tudja, krónikus prosztatagyulladásom van. Ezt réges-régen megállapították, de mint sok betegségnek, ennek sem voltak tünetei, ezért éltem vele, és nem tulajdonítottam jelentőséget neki. De a kor és az idegesség nagy úr. Az éjjel kellős közepén rohannom kell a wc-re pisilni. Viszont mihelyt kitolom a farkam a gatyámból, nem akar jönni semmi. Erőltetem, nyomom, és végül vékony sugárban indul a vizelet. S amint visszaérek az ágyba, megint rám jön az inger, és visszarohanok. Reggel, ébredés után, hasonló a helyzet. Mi ebben az új? Semmi. Minden ötven fölötti férfi tapasztalja ezt. Végül több hónap halasztás és nyavalygás után megelémelem ezt az állapotot, rászánom magam, és elmegyek az urológushoz. Ő is ötvenéves forma férfi, azzal kedveskedik, hogy járt Egyiptomban, és mennyire szeretne oda visszamenni. Közben kéri tőlem, hogy húzzam le a gatyámat, és hajoljak le. Jaj-jaj, ismerem a járást. Felvesz egy gumikesztyűt, és bedugja az ujját a seggembe. Nem fáj, de kellemetlen. Megállapítja, hogy tényleg prosztatagyulladásom van, ami világos jele a gyulladásának. Kéri tőlem, hogy feküdjem a vizsgálóágyra, és emeljem fel az ingemet. Vizsgálja a baloldali vesémet, és utána a jobboldalt. Ezt kicsit tovább tapogatja és nyomja. Csodálkozik, ultrahanggal kezdi felmérni. Kérdezi, hogy nem vettem-e észre dudorodást a jobboldalamon? Nemmel válaszolok. Leültet az íróasztalhoz, ír néhány receptet, és további vizsgálatokra küld – CT-re és

HALOTT

laborra. Kérdezem kicsit megijedve, minek ez? Megnyugtat, csak elővigyázatosságból, hogy megállapítsuk, mi ez a dudorodás, milyen fajtájú, de egyébként semmi ok az aggodalomra. Kimegyek a rendelőből, és elhatározom, hogy nem megyek sehova. Nem fogok megint órákig várni a laboratórium vagy a CT-vizsgálat szobája előtt. Csinálják ezt a primitív emberek, engem nem érdekel. Maximum kiváltom a recepteket, és kalap.

Felmegyek a lakásomba, leülök az ágy szélére, ahogy szoktam, amikor valami aggaszt. Kis idő után észlelem, hogy tapogatom a jobboldalamat, és kezdem én is érezni, hogy ez kicsit nagyobb, mint a bal. De ez lehet hárj is. Fene egye meg, meg kell csináltatnom a CT-vizsgálatot. Ha nem, akkor az aggodalom fog emészteni, és nem hagy nyugton az a gondolat, hogy valami baj van a jobb vesémmel.

Másnap felébredek hajnalban, éhes vagyok. Berohanok a konyhába, és jól teleeszem magam. Gyalog megyek a klinikára, a recepciónál alá kell írnom egy nyilatkozatot, amiben beleegyezem, hogy belém fecskendezzék a kontrasztanyagot. Te jó ég! Ennyire veszélyes ez az anyag? – kérdezem a recepciós lánytól. Próbál megnyugtatni, hogy csak azért, mert néhány betegnek, aki allergiától szenved, nem tanácsos beadni, de mivel nem vagyok allergiás, nincs mitől félnem. Leülök a radiológiai laboratórium folyosóján. Elöttem a falon rögzítve egy tábla, amelyre nagy betűkkel rá van írva: sugárveszély. Alatta egy kisebb, rajta utasítások a betegeknek, az első és legfontosabb, hogy a has-CT-nél éhgyomorral kell jönni, mert az evés eltorzíthatja a felvétel eredményét. A fene! Jól telezabáltam magam.

A laborból kikukkant egy kövér ápolónő, és kiabálja a nevemet: dr. Rashwan!

Csodálkozva és gyanakodva néz rám. Mít keres itt egy orvos? És miért nem jött be a szobába, és miért nem kérte egyik kollégájától, hogy azonnal vizsgálja meg, várakozás nélkül? Itt, ebben az országban, minden külföldiről, akinek a neve előtt szerepel ez a két betű (dr), feltételezik, hogy orvos. Eszükbe sem jut, hogy lehet jogász vagy közgazdász, vagy akár bölcsész-doktor is. Bent rájövök az ápoló és a technikus viselkedéséből, hogy tartanak tőlem. Gondolják, hogy valamelyik orvosi bizottság egyik tagja aljas módon betegnek álcázva jött ellenőrizni, és titokban vizsgálja egy beteg panaszát, akit valami sérelem ért. Rájátszom a helyzetre. Kezdek érdeklődni és kérdezősködni az ápolónőtől a munkakörülményekről, és a többi kollégáról. A nő készségesen és megijedve válaszol, hangsúlyozva, hogy minden rendben, és mindennel meg van elégedve. A vizsgálat eredménye, mondja a laborotechnikus, egy héten belül elektronikusan érkezik a beutaló orvoshoz.

Kimegyek a laborból, szaporítom a lépteimet hazafelé. Meleg van. A higanyszálak majdnem megközelítik a 38 fokot. Igaz, hogy ez a nap folyamán lesz, de délelőtt is lehet érezni a nap erejét. Útközben jut eszembe Jules Romains híres darabja: „Knock, avagy az orvostudomány diadala”. A francia író majdnem száz évvel ezelőtt rájött arra a megdöbbentő tényre, hogy az orvos érdeke mindenkivel elhitetni, hogy beteg, gyógyításra szorul, és ha nem veti alá magát kezelésnek, megdöglik. Betegek nélkül elveszíti az orvos a jelentőségét. Miközben egészségről és gyógyításról beszélnek, elemi érdekük, hogy több beteg legyen. Tehát el kell ültetni az aggodalmat az emberekben az egészségükért és száználmas életükért. Enélkül nem rohangálnak, mint a mérgezett egér, a kórházakba, az orvosi rendelőkbe és a gyógyszerárakba. És én is, a nagy bölcs, beleestem ebbe a csapdába. Beteg lettem. Vagy legalábbis potenciális beteg, aki járkál az orvosok között, lesi a kegyüket, és beváltja a recepteket egymás után. Nyavalya! Mi lenne, ha élném az életem tovább, és nem vesztegetném az időt erre a marhaságra. Hány betegségem volt az utóbbi negyven évben, ami miatt nem mentem orvoshoz, nem vettem gyógyszereket, nem vesztegettem az időmet, és ezzel jobban jártam. Ha bemegegyek az orvosi világ ördögi körébe, akkor ennek nem lesz vége. És tényleg el fogok pusztulni. Nem ismerek senkit, akit elkezdtek piszkálni és gyógyítani, gyógyszerekkel tömni, és túlélte volna ezt a procedúrát. Biztos, hogy előbb vagy utóbb megdöglik.

Megérkezem a házhoz. A kapunál megállok. Nincs kedvem felmenni a második emeletre, ahol kis szobám vár rám. Ebben a lyukban élek 25 éve. Mít csináljak? Állok, és bámulok magam elé. Az utca üres, mindjárt dél lesz. Nincs az az örült, aki az utcán mászkál ebben a melegben rajtam kívül. Hova menjek most? Vagy hova menjek általában? Jó lenne, ha elpusztulnék minél hamarabb, s megoldódna ez a kérdés. Nem csak ez, minden kérdés és probléma (mors omnia solvit). Idegen vagyok idegen országban. Nem igazán ismerem sem a népet, sem a nyelvet, hontalan vagyok, személytelen, és így maradok halálomig. A szomjú-

ság és a nap mégis arra kényszerít, hogy árnyékot keressék, vagyis felmenjek a lakásba. A szobában szokásom szerint leülök az ágy szélére. Az ágy – ez a szó jelképes olyan képződményre, amely mostanában nem hasonlít semmiféle ágyhoz. Mihelyt leülök rá, vagy akár érintem, nyikorogni, nyöszörögni kezd, mintha szét akarna esni. A matrac közepén hatalmas mélyedés, amelyet nem tudok kikerülni, ha feküdni szeretnék. Minden reggel fájó háttal veszem tudomásul, hogy itt van, mint a dudor a jobb vesémben, de fordítva, befelé. Töprengek, vajon miért kért az urológus CT-vizsgálatot? Mi ez a dudor a jobb vesémben? Csak nem?! Kezdek aggódni. Ilyen tomográf vizsgálatot nem szoktak csak úgy kérni az orvosok! Hiába kérdeztem tőle, kitérő választ adott, ami megerősítette azt a benyomást, hogy valami nagy baj van. A szobában érzem a halál szagát, vagy mintha árnyékként besuhant volna, és leülne mellém az ágy szélére. Néz rám kárörvendően, és vár. Na, pajtás, olyan gyorsan nem fogok elpusztulni! Ráadásul hiába mosolyogsz, nem lesz nagy zsákmányod. Tudod-e, hogy nem félek tőled? Inkább, mint a legtöbben, a meghalástól. Emlékszem egyik rokonomra, aki tüdőrákban halt meg. Emlékszem, milyen fájdalmi voltak. Ahogy mondta egyszer nyögve, kibírhatatlan. Vagy, ahogy kifejezte: az elefántnak is sok. Ebben az esetben egyetlen gyógyszer, ami meg tudja állítani ezt a vad, láthatatlan állatot, a morfium. De szépséghibája, hogy pusztítja a maradék egészséges sejteket. Vagyis miközben csillapítja a kínokat, felgyorsítja az összeomlást. De legalább – mondom magamban hetykén, és szemem sarkából nézve az árnyékra: legalább bajtárs, meg fogom kóstolni a kábítószer, hiszen tudod, nem használtam ezeket egész életemben. A mocskok mosolyog gúnyolódva, jól tudja, hogy a látszatbátorságom ellenére belül félek, nagyon félek. Bár ne mentem volna orvoshoz! Akkor nyugtom maradna ebben a hátralévő pár hónapban vagy hétben. Tünetmentes vagyok, legalább jelenleg. Csodálkozom, hogy egyáltalán miért mentem orvoshoz. Amiatt a hülyeség miatt, hogy nem tudok rendesen pisilni, és gyakran kell menni a wc-re? Mi van, ha bepisilek, és nedves lesz a gatyám? Mi ez ahhoz képest, ami most megjelent. Buta vagyok és hiú. És tessék! Megkaptam a magamét! Ha semmiséért nyavalogysz, akkor adok neked igazi nyavalyát, mondta diszkréten a halál.

II.

Elballagok a klinikára a CT eredményéért. Egy hét eltelt azóta, amióta csinálták. Még reggel 7 sincs. Igyekszem korán menni. A meteorológiai előrejelzés szerint ma is megközelíti a hőmérséklet a 39-et. Ez majdnem a szokásos, hiszen augusztus eleje van. Valójában nem ez az elsődleges oka annak, hogy korán rohanok, hanem az, hogy megtudjam, mi lapul a jobb oldalamon.

Félelem és szorongás fészkel magát belém. Mi az új ebben? Hogy nem tudok már uralkodni rajta. Bánom, hogy elkezdtem az egész procedúrát. Elmegy az idő. Elmegy az egész élet erre, hogy odamegyek a rendelőbe és várok két órát, és utána a laborba, és várok megint, és így megy az élet, az egész élet. Ráadásul a félelem és a rossz sejtések egyre inkább elhatalmasodnak rajtam. Miért kért az orvos ennyi vizsgálatot, ha nincs semmi baj? És ha van valami, mit kezdek vele? Nem akarok semmiféle gyógyszert beszélni. Elég beteg a májам.

Megérkezem a klinikára, átvesszem az eredményt, és mindjárt fordulok vissza. Az utcán kinyitom a borítékot, benne egy papír és CD-lemez. A papíron a diagnózis. Olvasom, de nem értek semmit. A szöveg tele van szakkifejezésekkel. Az ördögbe is, mi ez az ákombákom?

Otthon felhívom az urológust, megkérdezve, mikor mehetek, hogy megmutassam a leletet. Meglep, hogy az asszisztensnő kedélyesen beszél velem, mondván, hogy az orvos tegnapelőtt várt rám. S amikor említem, hogy éppen ma kaptam meg az eredményt, elismétli, amit tudtam a laborból, hogy elküldték a leletet e-mailben. Az asszisztensnő hangjából rosszat sejtek. Tele szokatlan kedvességgel és együttérzéssel. Miért? – nem értem. Az orvosok és az asszisztensek a közrendelőekben nem szoktak csak úgy kedvesek lenni. Attól félek, hogy ez nagy bajt jelez. Kéri, hogy másnap reggel fél 8-kor legyek a rendelőben. A megadott időpontban állok az ajtó előtt. Kopogok, az asszisztensnő beenged, annak ellenére, hogy kint nyolc-tíz páciens várakozik. Az orvos is kedvesen fogad. Ez növeli bennem a félelmet. Beszél, beszél, és mellékesen,

halkan dobja a bombát: a CT megerősítette a diagnózisom. A jobboldali veséjében 8 cm-es daganat van, és minél előbb el kell távolítani. Az orvos könnyedén és halkan mondja ezt, hezitálás és együttérzés nélkül. Mintha értesítene egy holnapi kirándulásról, vagy meghívna egy csésze kávéra, vagy ajánlana egy kellemes estét a színházban. Bámulok rá, és elhomályosodik előttem a jelenet. Látom, valaki mozgatja a száját, de igazából nem értem, mit mond. Amikor magamhoz térek, kérdezem én is halkan és nyugodtan: milyen daganat? Válaszol anélkül, hogy rám nézne: sajnós, rosszindulatú. Ez remek, gondolom, és én is messzire nézek, valahova el.

A szoba falai tiszta fehérek, és ez most nagyon irritál. Idegen és ellenséges minden. A fény, a számítógép, az orvos, az asszisztenső. A helyiség tárgyai közömbösek, és az emberek is. Mi ez? Rossz álmom? Jó lenne, ha az volna. De az orvos hangja újra rám koppint: Attól tartok, hogy áttétele van a tüdőben. Ezért ismét el kell menni a laborba, új CT-t csináltatni, de ezúttal a mellkasáról.

Mondani akarom neki: hagyd abba ezt a marhaságot! Nem fogom folytatni ezt a játékot! Nem érdekel! Kimondta a halálos ítéletet. Rosszindulatú daganat a jobb vesémben, áttétel a tüdőmben. Akkor mit akar? És ezek után folytassam a vizsgálatokat, a rohanást és a rettegést? Abszurdum. Minek, ha a kocka el van vetve? Megdöglöm és kész. Hagyjatok békén. De közben átveszem tőle a beutaló papírt, és kimegyek a szobából.

Az utcán nézek az emberekre. Mennek mellett, jönnek velem szemben. A közeli preszszóból hangos éneklés hallatszik:

*Az első villamos már elindult felé.
Csilingel, amerre jár.
Az első villamosra vár a napsugár.
Hosszú volt az éjszaka,
Álmosan néz rá a lány.
Szemében még különös álma jár.
Az első villamosra vár a napsugár, a napsugár.*

Ja! Milyen első villamos, és milyen napsugár, kedves barátom? Vesedaganatom van, 8 cm, és ki kell venni a vesémet! És te beszélsz az első villamosról és az álmokról? Emberek! Így megdöglöm! Szeretném elmesélni nekik, mi történt velem. Szeretnék kiabálni, és értesíteni mindenkit: Emberek! Vesperákom van, és lehet, hogy a tüdőmbe is átterjedt! Ismétlem a mondatot számtalanszor. Nézem a velem szemben jövőket, és mondom nekik. Az emberek csodálkoznak, de nem tulajdonítanak jelentőséget egy külföldi hülyének, aki kuruttyol valamit tört magyarsággal.

Egy nappal ezelőtt tök egészséges voltam, vagy legalább nem tudtam a nyavalyámról. Tüneteim nincsenek, fájdalmaim nincsenek. Nem jobb lett volna, ha maradok úgy, vesztetg? A nem tudás megmenti az embert a szomorúságtól és a szorongástól. És most, hogy tudom, hogy súlyos beteg vagyok, mire mentem vele? Mondják, ez jó, mert elkezdik kezelni. Nem tudják a marhák, hogy nem megyek sehova. Sem orvoshoz, sem gyógyszertárba, sehova. A maradék kevés időt a leghűségesebb barátommal töltöm, magammal. S ha meghalok, akkor hagyjatok meghalni békésen az ágyamban. Nem akarok kórházba menni, és ott megdögleni egy kórteremben, ahol az ember elveszíti a személyiségét, a privát szféráját, a lelkét. Ezt a procedúrát másnak hagyom, annak, aki félti a szaros életét, és kapaszkodik belé, mint megveszett kutya a lerágott csontba. Nekem elég volt. Ez a projekt a kezdet kezdetén bukkott volt. Sötét és megalázó. A sors rosszindulatú volt velem. Első pillanattól kezdve kimutatta foga fehérjét. Kegyetlenség, gyűlölet és nyomorúság. Akkor mi a bánatot veszítenék?

Hogy most meghalok, rendjén van. Az lett volna a meglepő, ha a sors ezúttal kegyes lett volna velem. Így kellett lenni. Szenvedni, megaláztatni, és meghalni fiatalon. Így kellett lenni. Beszélnek az Istenről és a mindenható kegyelméről. Most mutassátok nekem, emberek, ezt a mindenhatót.

Emlékszem az egyiptomi mitológiára, amely elmagyarázza, miért olyan gonosz a világ. Úgy szólt a legenda, hogy két isten akarta megteremteti ezt a világot. Az egyikük a jó, a másik a gonosz isten. Amikor nem tudtak békésen dűlőre jutni, megállapodtak, hogy harccal viszik végbe a döntő játszmát. Szembeszálltak egymással, és harcoltak éjjel, nappal. És a hetedik napon a gonosz isten győzedelmeskedett a jó fölött, és megteremtette a világot. A le-

genda végén elhangzik ez az örök igazság: ezért olyan a világ, amilyen. Nem lesz jobb soha. Marad örökkön örökké a szenvedés, a kegyetlenség és a gyűlölet földje.

Járkálók az utcán, és rájövök, hogy az egyiptomi legenda közelebb áll az igazsághoz, mint a modern vallások. Jobban megközelíti a valóságot, mint a hazug állítások a jó és meghatározó istenről, aki gondoskodással kíséri az életünket.

Hazaérek. Gyorsan levetkőzöm, és lefekszem az ágyba. Bámulok a plafonra, és csodálkozom. Pár óra alatt megváltozott a világ, megváltozott minden. Hivatalosan és visszavonhatatlanul élő halott lettem. Felriadok a telefon hangjára. Felveszem. A túlóldalon a házi orvosnő érdeklődik az eredményről. Röviden elmesélem. A nő próbál vigasztalni, naiv és semmitmondó érvelésekkel. Megüti a fületem egyik mondata: „De ha jól megnézzük a dolgot, akkor mondhatom, mázlid van, hiszen korán felfedezték a daganatot.” Korán? Milyen korán? – kérdezem bosszankodva. A daganat átmérője 8 cm, vagyis a vesém majdnem kétharmada. Akkor milyen korán? Ekkora méretű nem lehet, hogy egyik napról a másikra alakult ki. Félbeszakítom a mondatot, nem akarom megbántani, és hanyagsággal vagy hozzá nem értéssel vádolni. Érzem, hogy a nő el akarja hártani magáról a felelősséget, hiszen az utóbbi félévben számtalanszor megvizsgált, és nem gyanakodott semmire, annak ellenére, hogy a dudor a jobboldalon szabad szemmel is látható. Vajon miért? Ennyire képzetlen és buta? Vagy egyszerűen azt gondolta, hogy ez háj, miután a súlyom meghaladta a 85 kilót. Kéri, hogy ugorjam be hozzá a rendelőbe, hogy megmutassam a leleteket. Mormolok valamit, és leteszem a kagylót. Menj a pokolba, buta liba. Nem megyek sehova. Szeretnék aludni hosszan, bánat nélkül, gondolkodás nélkül, emlékek nélkül. Rájövök, hogy most két napja nem foglalkoztat semmi, kivéve a betegségem. És az a gyanúm, hogy így marad halálomig. Már nem gondolok sem az írásra, sem a nőkre, sem a világra. Beszűkül a tudat erre a kis pontra, a betegségre, és ez bosszantó és zavarba ejtő. A halál szelleme uralkodik. Jó lenne messzire menni, és ott meghalni, ahol nem ismer senki. Hosszú ideje álmodom erről. Hogy meghalok idegen földön, ahol sem rokonok, sem ismerősök, sem emlék. Jó lenne, ha nem maradna utánam jel, hogy itt jártam ezen a világon. Jó lenne. Nem is születtem, nem is haltam meg, nem is léteztem. De most nincs rá lehetőség. Nincs rá idő, keresni egy új földet vagy új országot.

Visszaülök az ágy szélére, és bámulom az ablakot. Nyár van. Madarak röpködnek a fán, autók suhannak. A világ nem akar tudomást venni a fájdalmaimról. Nézek az égre, és sírok. Hát ha valaki vagy valami megkegyelmez nekem, és megmondja, mit jelentsen az egész. Mi lesz, azt nem tudom. Amit tudok, hogy keserves idő vár rám. Egyre inkább elhatalmasodik rajtam a betegség, a daganat nagyobb lesz, és kínzó is. Nézek az égre, mormolom a rég elfelejtett mondatokat. Talán közhelyek, talán lerágott csontok, de örök igazságok ezek: a világ olyan, amilyen, az élet olyan, amilyen, igazságtalan és vak. Az istenek – ha vannak – szintén. A természet az abszurditás és az ambivalencia játéktere, nem ismer kegyelmet, megbüntet amiatt, mert szenvedtem. A szomorúság, a szorongás és a stressz kialakította a daganatot, és ahelyett, hogy kártérítést kapnék az istenektől, vagy a sorstól, vagy a természettől, büntetnek a szenvedésemért. Az abszurditás, a vakság és a kegyetlenség netovábbja. Hogyan lehet ez? – kérdezem magamtól. És a válasz közönséges és régi: ez a világ. Ha nem tetszik, ki kell menni belőle, öngyilkosnak lenni vagy semmivé válni. De ha nem vagy rá képes, el kell fogadni ezt az örök igazságot.

Kinézek az ablakból, sötét van. Felállok az ágy széléről, és lefekszem. Hallom a hangomat, ismételten suttogja ezt a félelmetes mondatot: *boldog vagyok és halott... boldog vagyok és halott... boldog vagyok és halott... boldog vagyok és halott... boldog vagyok és...* ■■■

■

Dr. Rashwan Mohamed: egyiptomi filozófus. Kairóban született. Nemes földbirtokos családból származik, az ötvenes évek elején, Nasszer katonai puccsa után (1952) elvették a család birtokát. Hazájában és külföldön közismert éles kritikája az iszlámmal szemben, amelyben rámutat az iszlám brutalitására és veszélyeire. Számtalan újságban és folyóiratban jelentek meg írásai. Írásai miatt több ízben kényszerült elmenekülni Kairóból Bejrútba és Londonba, halálos fenyegetések után. Az iszlám és a terrorizmus kapcsolatáról szóló egyik cikke (*Miért van kudarcra ítélve a terrorizmus elleni harc*, 2002) miatt Magyarországon is feljelentette a muzulmán közösség elnöke, közösség elleni izgatás vádjával. Az ügyészség végül ejtette a vádat Fodor Gábor (SZDSZ) 2003. decemberi parlamenti interpellációja után. A legfőbb ügyész, Polt Péter válaszában bocsánatot kért a filozófustól.

Révész Pub

*Csillagom, révészem, vígy által a Dunán!
Uramról maradott subám neked adom!
Nem viszlek ám, nem biz én, mert nagy zaj mén a Dunán,
Mert nagy zaj mén a Dunán!*

*Csillagom, révészem, vígy által a Dunán!
Uramról maradott lovam neked adom!
Nem viszlek ám, nem biz én, mert nagy zajmén a Dunán,
Mert nagy zajmén a Dunán!*

*Csillagom, révészem, vígy által a Dunán!
Uramról maradott magam neked adom!
Át is viszlek a Dunán, arany szőrű paripán,
Megölellek a partján.*

(Lédec, Bars vármegye – Kodály Zoltán)

A robogó elakadt a sínszárban, megpördült a levegőben, és leszánkázott a töltésen. Anna lefordult a járműről, beverte az ülepét, tarkóját, lehorzsolta a tenyerét, és legurult a jegesre fagyott kavicságyon.

Felkönyökölt, de a fájdalomtól forgott vele a világ, úgy érezte, szétreped a koponyája. Egyik szemét csak félig bírta kinyitni. A robogó mellett feküdt. Belekapaszkodott, megpróbált felállni, de rátört a rosszullet. Oldalra fordult, és lehányta a kormányt markoló kezét.

Pár méterre tőle zajlott a Duna. Anna felemelte a fejét, és buta arccal meredt a vízre, miközben a hányás íze visszakúszott a torkába. Kinyitotta a száját, és apró kortyokban szűr-csölte a párás levegőt. Csak ekkor vette észre, mennyire hideg van. Alvadó vérral borított arca teljesen átfagyott, ujjai is kezdtek érzéketlenné válni. Kabát helyett Tibor régi, szakadt köntösét viselte. Búzlótt az olajtól, és a csíkozása is elhalványult már.

Talpra állt, de még percekig nem tudott továbbmenni a vissza-visszatérő émelygés miatt. Próbálta felszívni és kiköpködni a kesernyés ízt.

Hirtelen megmerevedett. Mintha valaki közeledett volna, de csak a vízben koccantak össze a sodródó jégtömbök.

– Ki az? – akarta kérdezni, de csak vinnyogott.

A parton egy sötét alak figyelte. Egyik kezében evezőt tartott, fején csuklyát viselt. A nő tett felé két lépést, és az arc egy pillanatra ismerőssé vált. A férje, Tibor arca volt: szemrehányóan nézte. Anna megállt, hátrálni akart, de a sarka kövekbe botlott. A keze támaszt keresett a levegőben.

A férfi bőre, húsa és szeme felszívódott, beleivódott a csontba. Csak egy csupasz, vicsorgó koponya maradt a helyükön.

Anna kővé dermedt. Szerette volna azt hinni, ha nem mozog, a túlvilági alak nem látja őt, de a koponya pontosan rá nézett.

Egyre erősödő robajjal közeledett valami a töltésen. Biztosan kocsikkal jönnek érte, gondolta a nő. Kutyákkal, fegyverekkel, bilincssel. A Dunán nem juthat át motorral. A koponya sötétbe vesző szemüregébe nézett.

– Vigyél át! Kérlek!

Az alak a víz felé mutatott, és mintha a zajló folyó beszélt volna helyette, két hatalmas jégtábla tajtékot vetve összecsattant.

A zaj egyre közeledett. Anna idegesen végignézett magán. A köntös véres volt, de nem volt egyebe. Levette, és a csontváznak nyújtotta.

– Vedd el! Tiéd, csak vigyél át! Most! Kérlek!

Vonatfüty harsant, Anna felsikoltott. A mozdony előtűnt a ködből, és fülsüketítő zakatolással tovaszárguldott. A mögötte sorakozó kocsik kattogva követték.

Egy másodpercre csend lett.

– Morcos! Hozzám! – kiáltotta egy férfi.

Anna a töltés felé fordult. Két sötét folt rajzolódott ki a síneken. A nő kapkodva a révészre terítette férje köntösét.

– Kérlek! Vigyél át! Neked adom a motort is – mutatott a robogóra, aminek mindkét visszapillantója letört.

A révész nem szólt. Evezőjével némán bökött a folyó felé. Anna szóltanul nézte.

– Van ott valaki? – hangzott a kiáltás a távolból.

Anna megint a töltés felé fordult. El fognak kapni, lüktetett az agyában. El fognak kapni!

– Hahó! Minden rendben? – hangzott odafentről. Egy kavics pattogott le Anna lábához.

Vulkán szülei tehetős vállalkozók voltak, akik úgy gondolták, fiuk több tapasztalatot szereshet, ha a maga útját járja. Amikor felvették az egyetemre, megvették neki a házat a nagy kerttel és a hosszú, kanyargó kocsifeljáróval, ahol most egy vadonatúj Audi A5 parkolt.

Aznap este, amikor hazaért a frissen szerzett diplomával, egyedül volt otthon. Négy éve élt együtt Vikivel, akinek két hónapja kérte meg a kezét, de a lány aznap este vidéken volt. Vulkan elindította a *Sikoly*-széria első részét, felbontott egy üveg Coca-Cola Zérót, kipatogtatott két csomag kukoricát, és beült a tévé elé. A film közben ingatlanokat nézegetett a laptopján. Mielőbb nyitni akart egy jól menő helyet. Aztán a következőt, hogy épüljön a brand. Mindenhol ott lesznek a pubjai Pesten, és idővel ő már nem is kell az üzlethez, harmincéves kora előtt nyugdíjba mehet a Bahamákra. Legalábbis így tervezte.

Amikor a film a felénél járt, és már csak pár darab kukorica volt az edény alján, talált egy helyet Budán. A képek alapján lepusztult, de nagy ingatlan volt, jókora kerthelyiséggel. Mellette egy stég nyúlt a folyóba. Maga az épület megfelelt volna a célnak, ám csak nehezen lehetett megközelíteni. Parkolási lehetőség zéró, minden utat elvágott az épülettől egy vasúti töltés.

Vulkan megivott fél pohár kólát, majd új ingatlant akart keresni, amikor meglátta a túlparton lévő telephelyet. Egy taxivállalat volt, éppen szemközt. A férfit az állat dörzsölve ugráltatta tekintetét a két hely között. Aztán felpillantott a tévére. A csuklyás gyilkos ép-

pen akkor szúrta le az iskolaigazgatót. Vulkán leállította a filmet. Visszanézett a laptopjára, és ebben a pillanatban bombaötlete támadt. Ha a város engedné, hogy kompot járasson, a részeket félóránként egyszer hozhatná-vihetné a taxiállomás és a pub között. Kitehetne egy olyasféle figurát a stég bejáratához, amelyet a filmben is látott, és a hely neve lehetne Révész Pub.

A következő egy év az épület renoválásával és az új berendezés megvásárlásával telt. Vulkán a szüleitől kapott „zsebpénz” javát erre költötte. A menyasszonya hiába könyörgött, hogy ne csinálja, hiszen ekkora örültséget, mint a komp, nem fog jóváhagyni a főváros, Vulkán hajthatatlan volt. Különbösen is, volt B-terve. Ha a komp nem jön össze, vesz két csónakot a maradék pénzből. Az esküvőt elhalasztották egy évvel. Vulkán biztos volt benne, hogy annyi idő alatt visszahoz akár két lakodalomra is elegendő pénzt a Révész Pub.

A kompot persze nem hagyta jóvá az önkormányzat, de a motorcsónakokra sikerült kiváltani az engedélyt. A nyitóbuli hatalmasat szólt. Vulkán később úgy fogalmazott, hogy még állóhely sem volt. A hűtőt és a konyhát lenullázták a vendégek. Vulkán taxival küldte be a városba a barátait, hogy hozzanak még italt a dohányboltokból.

A Révész Pub jól menő hely lett. Az odavezető úton lámpákat állítottak. Még a vasúti töltéshez is szereltek belőlük. Két biztonsági őr este nyolc és hajnali négy között csak azt ellenőrizte, hogy a vonatok érkezési idejekor valóban senki nem akar-e átkelni a síneken.

A révészfigurával bárki fotózkodhatott. Sokan üres üvegeket dugtak a markába, kalapot tettek csuklyás fejére, cigit tömtek a szájába.

A bár egyre több figyelmet és energiát igényelt. Vulkán alig volt otthon. Rákapott a spurira és a kokóra. Annnyira elhanyagolta a magánéletét, hogy Viki búcsúlevelét is csak három nappal később találta meg. A lány borítékba tette az eljegyzési gyűrűt, és megírta a férfinak, hogy ha olyan rohadtul bele van esve abba a kurva kocsmába, akkor vegye feleségül. Vulkán rosszkedvűen újraolvasta a levelet, aztán visszacsúsztatta a borítékba, és felszívott egy csíkot.

A Révész első évfordulóján nagyobb buli volt, mint a megnyitón, aztán nyár végéig minden este telt házzal üzemelt a hely. Vulkán egyedül az augusztus huszadikai pihenőnap-hoz ragaszkodott. Nincsen nyitvatartás Vulkán nélkül, márpedig Vulkán meg akarta nézni a tűzijátékot.

Csak az őrszolgálat dolgozott, nehogy egy arra botorkáló részeg elcsapjon a vonat. Hirdették mindenhol, hogy zárva lesznek, de jobb félni, mint megijedni. De amíg a biztonságiak a töltést felügyelték, senki nem vigyázott a csónakházra.

Viki két részeg egyetemistával tört be csónakokhoz. Amikor a fiúk már éppen visszakoztak, hiszen lepattintani a lakatot nemcsak hangos, hanem illegális lett volna, Viki előhúzott egy tartalék kulcsot a zsebéből.

Bemásztak az egyik csónakba. A két srác a kormányért marakodott. Viki csak nevetett rajtuk, és nagyokat kortyolt a vodkásüvegből. Aztán elindultak. Ütemesen dobálták őket a hullámok. Vikivel forgott a világ. Aztán felrobbant felettük az első rakéta. Óriási vörös virágként nyílt szét, amit egy zöld, majd egy kék követett.

Viki hátrafordult hányni, de a csónak akkorát ugrott, hogy a nő belezuhant a vízbe. A két egyetemista előbb felröhögött, aztán megfordították a csónakot. A lány a víz alatt is hányt, alig tudott feljönni. A csónak elszárguldott fölötte, de a fiúk nem látták. Ekkor rémültek meg. Megint fordultak egyet, és telefonnal megvilágították a vizet.

Közben Viki nevét kiabálták. Amikor harmadszor fordultak, a lány a felszín közelébe ért. A propeller elkapta a haját, felcsavarta, majd ahelyett, hogy megskalpolta volna, a fémlapátok szilánkosra törték a koponyát, kikanalozták az agyvelőt, míg

végül a feltekeredett hajcsomótól és bőrtől leállt a motor. A csónak lassulva siklott tovább a vízben. A két fiú a far mögé világított. A vér hosszú csíkban hömpölygött mögöttük, mielőtt eltűnt volna.

Vulkán másnap bizonytalan időre bezárta a Révészt. Alig evett, nem tisztálkodott, és nem engedett a házába senkit. A számlákat a szülők intézték.

Vulkán félhomályban töltötte a mindennapjait. Azt pletykálták

róla, hogy megőrült, pedig tökéletesen tisztában volt azal, mit csinál. Amikor már majdnem meggyőzte magát az öngyilkosságról, mindig talált valami apró menedéket, ami megakadályozta. Ilyet nem tehet a szüleiével; egy nő nem ér ennyit, és már amúgy is szétmentek; ha Viki nem esik bele a vízbe, biztosan felcsinálja az a két személtáda.

December közepén az anyja meglátogatta. Tudta, hogy zárva lesz az ajtó, de azért keresztülsétált a kerten, és bekopogott. Vulkán az ajtóhoz ment. Az anyja azt mondta, tudja, hogy hallja, és hogy most nehéz időszakon megy keresztül, nem is akar a terhére lenni, de szeretné, ha tudná, hogy ha bármire szüksége van, rá és az apjára mindig számíthat. Vulkán nem tudta, készen áll-e arra, hogy újra emberek közé menjen. Nem tudatos döntés volt, csak úgy magától mozgott a keze. Leakasztotta a láncot, és kinyitotta az ajtót. Az anyja úgy meglepődött, hogy szóhoz sem jutott. Nagyra nyitotta a száját, és csendben állt. Mulatságosan nézett ki, de Vulkán nem nevetett. *Szia, anya*, mondta, és akkor a nő elsírta magát. *Bejössz?*, kérdezte a férfi, mire az anyja alig érthetően azt mondta, *igen, kisfiam, igen, bemegyek*.

Másnap a lánc visszakerült a helyére, de az anyja már nyugodtabb volt. Attól kezdve naponta bekopogott a fiához, és beszélt hozzá. Meg volt győződve róla, hogy minden alkalommal az ajtó közelében áll, és hallgatja őt.

Karácsony közeledtével arra kérte Vulkánt, hogy menjen át hozzájuk, vagy legalább engedje be őket, hogy átadhassák az ajándékokat. Vulkán azonban mást talált ki. Huszonharmadikán este lefűrdött, tiszta ruhát húzott, kocsiba ült, és egy éjjel-nappaliban bevásárolt. Utána a bár felé vette az irányt. A töltésnél lerakta az Audit, átsétált a síneken, kinyitotta a Révészt, belépett, és magára zárta az ajtót. A pult mögé sétált, az étellel teli zacskót a hűtőbe tette. A polcról levett egy üveg vodkát, és töltött egy felest. Szörnyen hideg volt odabent. Ivott és újratöltött. Végül félretette a felespoharat, és az üvegből itta a piát. Fél órával később már régi rock'n'roll számokra ugrált. Minden dal végén nagyot kortyolt. A harmadik szám után hanyatt zuhant, oldalra fordította a fejét, és hányt. Köhögött, megtörölte az arcát, egyre lassabban vette a levegőt, végül elaludt.

Másnap hajnalban pokoli fejfájásra ébredt. Feltápáskodott, és a hűtőhöz ment. Kivetete az ételes zacskót, és belenyúlt. Addig keresgélt, amíg meg nem találta a tejet. Felbontotta, és megivott fél dobozzal. Úgy volt vele, hogy vagy semlegesíti az alkoholt, vagy óriásit fog okádni tőle. Ezután szendvicseket készített, és rögtön tömni is kezdte a fejét. Azonban pár falat után elfogta a hányinger. Tele szájjal mély levegőt vett, és koncentrált. Leküzdötte a falatot, és félretolta a tányért.

Odakint elrobogott egy vonat. Úgy tűnt, percekig zakatolt. Aztán valaki elkiáltotta magát. – Morcos, hozzám!

Vulkán megtörölte a száját, és az ajtó felé botorkált. Félúton megtorpant. Jókora hányásfolt száradt a földön. Fintorogva kikerülte.

– Van ott valaki? – kiabálta megint a férfi. – Hahó! Minden rendben?

Vulkán kitarta az ajtót. Csak úgy dőlt be a hideg. A férfi rögtön dideregni kezdett. Odakint mindent beborított a köd, de a stég elején látott egy nőt, amint egy szakadt köntöst igazgatott az ő révészfiguráján. Mögötte egy robogó hevert.

– Mi a fasz? – motyogta Vulkán, majd előregörnyedt, és öklendezni kezdett.

Anna szíve újra normális ütemben vert. Úgy érezte, apránként kifakul ebből a világból. Előbb csak a félelme, a gondolatai, aztán az egész lénye.

A csónakházban lánc csörgött, aztán csobbant valami.

A koponya hosszan nézett a nőre, majd aprót biccentett.

Anna úgy érezte, egy felhőben sétál. Elment a révész mellett, és úgy tűnt, már nem is ő mozgatja a lábát. Fellépett a stégre, megkapaszkodott az utat lezáró rácsos ajtóban. A jeges érintést alig érezte.

Egy csónak sodródott a stég felé, oldaláról rozsdás vaslánc lógott a folyóba. A farmotor csendben vágta a vízfelszínt.

Anna átlépett a túloldalra, és továbbsétált. Szörnyen fázott, a reszketés mégis abbamaradt. Látott maga előtt egy üres folyosót. Egy fehérbe vesző utat, aminek a végén ott sejtette a révész vízben himbálózó csónakját. A folyó morajlása helyébe a szél zúgása lépett. Eltűntek a képek.

Olyan könnyű volt, mint egy tollpihe.

Forgott és libegett.

Egy pillanatra megállt a levegőben. Aztán óvatosan, nagyon lassan ereszkedett lefelé. Pelyhecskéit cirógatta a szél.

Vulkán felegyenesedett, de a nő addigra eltűnt. Kitámolygott a figuráig, amin a köntös volt. Nem messze tőle egy összekaristolts robogó feküdt. Akkor mégsem csak hallucinálta az egészet, gondolta.

– Hé! Jól van?

A férfi pár méterről szólt. Vulkán odakapta a fejét.

Alig múlhatott húsz. Úgy nézett ki, mint egy pizzafutár: passzos ruhák, gyér szakáll, kötött rakodómunkás-sapka. Talán Burknek hívják a barátai. Nem, az túl menő, inkább Petike. Vagy csak Peti. A kutya valami rövid szőrű, fajtiszta állatnak tűnt. Idegesen ugatott.

– Aha – válaszolta Vulkán.

– Hogy a francba... Morcos! – kapta el a kutyáját Talán Peti, és rátette a póráz, mielőtt közelebb ment volna Vulkánhoz. – Hogy a francba jött át ezen a csúszós szaron robogóval?

– É... én nemtom – felelte Vulkán. – Nem az enyém.

– Hogy mi?

– Az a rommá tört szar. Kurvára nem az enyém. Valami nő volt itt... maga nem látta?

Mindketten a Duna felé fordultak. A motorcsónak gyöngén nekikoccant az egyik cölöpnek. Morcos még mindig ugatott. ■■■

■ **Ádám Gergő** (1988): Kiskőrösön nevelkedett, Szegeden járt egyetemre, jelenleg Budapesten él.

JUHÁSZ RÓBERT

Frohe Weihnachten

Kifeküdt matrac a völgy.

Oldalát száraz gyülmölcsös döfi át. A rugó hegye.

Terem még olykor. A vadalma bőrén

sebek, var, heg.

Egymást váltják viszonylag szabályos időközönként.

Ha összeolvasom, ősi germán nyelvnek hat.

Ezt erősíti, élnek itt vandálok. A buszmegálló bezúzott

üvegfa siratja Indoeurópát.

Halkan rezeg, ahogy a megélhetési bűnözők

szomszédságában értéktelenednek az ingatlanok.

Néhányan németül tanulnak, szobalánynak, pincérnek,

mosogatónak készülnek.

Egy megbuherált villanyórában mérik a napokat.

Alultáplált gyerekek plüss szőrányához simulnak.

Egy tökéletes országban tökéletes kitüntetések tűznek

az ingen át a húsba mélyen.

A hasadékba halkan érkezik a szenteste, ma kevésbé

karcolnak a kiálló sérelmek, fenyőtüskével lehet

visszaszúrni nekik.

Erőszakosan ereszkedik a mennyből az angyal, miközben

az itt ragadtak kétségbeesetten próbálják belefარaggni

a tartóba, ami maradt még belőlük.

Választások

Régóta tudom, hogy nem létezik semmi.
Ezt súgtad a fülemben
megdöbbenő volt ez a mondat a te szádból
nyolcéves vagy
szabadkoznom kellett volna
érvelni
hogy gyenge az idej szarvasbögés
de azért mégis volt
ez is szezonális
a boldogság is
akár virágboltosnak a nőnap roham
a falu is él bizonyítja
hogy a sírköves tönkrement szentivánban

madárijesztők lakják a dombság lankáit
ezért madaraknak is lenniük kell valahol
sőt a gyermektelen zsákfalvakba is
épített játszóteret az unió
azt is mondtam volna
a nem létezik semmi
valójában pont azt jelenti hogy igen
de csak néztelek letaglózva
te pedig nem tudom tán szánalomból vállon
veregettél
s mosolyogva a másik fülemben pusmogtad
nem kell féljek
csak a mikulásra és a jézuskára gondoltál.

Délen

Az Ezüstparton sétálva belém hasított
miért erőltetted neked az ezüstöt
talán mert kettőnknek
együtt hatvan is volt belőle
bár az arany jobban ment volna
a szemedhez
nem hiszem
hogy a második helyről lett volna szó
ilyennek képzeltelek
a vádliid lándzsa
a szellő jobban illett hozzád
bármilyen ruhánál
a nyárfák levelei is összeverődnek
a legkisebb légmozgástól
mint tenyerek az elragadtatásban
sosem szavaltam még hangosan
hitelesen akartam
mélyebben mint ez a víz
a szabadtéri színpad maradványaihoz
tartottam

a vasúti átjárónál „s” alakban
terelték a népet a korlátok
nézzen mindkét irányba
én a földet
a zsebem tele volt veled
így foglalok el bármit
a pódium leharcolt szerkezete
épphogy megtartotta tömegem
a nézőtér kongó gyomrába nyelte
az ott felejtett némaságot
végül még te sem jöttél el
pedig ott akartam elmondani
amit a madarakról gondoltam
a repülésről
és azt
ha szeretnéd addig eszek flamingót
míg rózsaszínnek nem látsz
aztán szél kelet
a nyárfák levelei tapsolni kezdtek
s én zavaromban meghajoltam.

Hazafelé

Az Északnyugat-magyarországi Közlekedési Központ Zrt. Setra márkájú buszának oldalára ragasztva vadludak körvonalai suhannak. Karcsú öntapadó matricák repülnek megállótól megállóiig.

A sofőr mosolyog, a tájban gyönyörködik. Este madártej lesz náluk. A felvert tojáshabot félrehúzza majd. Nem szereti, ami ennyire légies.

A feliratok elárulnak mindent. 51 ülőhely, 30 álló és 0 kerekesszékes. A pótdíj 8000.

Ennyiből most dal is születhet.

A póznák között kábelek szállítják a fényt. Öt huzalt látok hirtelen.

A költözni készülő fecskék hangjegyek. Soha nem tanulhatják meg, hogy a szabadvezetékek veszélyesek, hiszen az oszlopra ülve vagy nem tapasztalnak semmit, vagy tapasztalatuk halálos.

Hazafelé azt számolom, hány udvarban van garázs. 94. Nem kérdés, túl messze lakom.

Le kell szállnom. Mentségem csupán annyi, hogy fel sem kellett volna. A vezető olyan kifejezéssel néz rám, mint a szülő, ki kénytelen volt túlélni saját gyermekét.

Ősz haját elnézve az apám is lehetne.

Juhász Róbert: 1980-ban született Zalaszentgróton, mikor még ott is lehetett. Német nyelvet és irodalmat tanít, művei többek között megjelentek a Hévíz, a Székelyföld, a KULTer.hu, a Tiszatáj, a Bárka hasábjain. Első kötetének címe és a szerzője már megvan.

Mentás lehelet, elmosódott szem

Minél mélyebbre kell temetni, nehogy baj legyen. Egyszer, még ovis koromban a nagypapa sem kaparta el jól a macskát, és a kukacokra jöttek a madarak. A spániel merev testét a kedvenc rongyába csomagoltam. Egy vékony fadarabot tettem rá, amit a szellemház udvarán törtem le az almafáról, és anya varrós dobozából lopott zöld szalaggal tekertem át. A zöld az újjászületés, legalábbis a keltás könyvben, amit épp olvastam.

Az őszi hűvös ellenére megizzadtam a vékony kabátban. Nehezen ástam fel a virágágyást.

Szili néni délután csöngetett át hozzánk, hogy temessem el Grétit. Nincs pénze leadni az állatorvosnál, panaszkodott. Ne sötétedés előtt intézzed, aranyom, meg ne lássák, suttogta a visszhangos lépcsőházban. Miután becsuktam az ajtót, anya hozzátette, szerinte a néni hamarosan megy a spániel után.

Lapátolás közben a felvételin gondolkodtam. Az osztályfőnök kikötötte, hogy több helyet jelöljünk meg, nem eshetünk ki az oktatási rendszerből. Én a festőművész szakokat jelöltem meg többféle képzőművészeti egyetemen az országban. Próbáltam kitalálni, melyik munkáimat válasszam az első rostára. Régóta készültünk a gyakorlati felvételire, kiállításokra is sokat jártunk. Előző nyáron is egy múzeumban kaptam munkát, és évközben néha belépőt szedtem egy budai galériában. Decemberben ott akarták kiállítani az osztály legjobb munkáit.

Ahogy Grétire lapátoltam a földet, eszembe jutott a róla készült portré. A kezemben neheznek éreztem a lapátot. Akadt pár vázlatom Ilkáról is. Egyiket se dolgoztam ki, két éve porosodtak. Ha egymásba botlottunk, csak elmotyogtunk egy *szíát*.

Röplabdán összebarátkoztam Liliékkal, anya legalább örült, hogy nem lógtam. Az öltözőben a fiúkról pletykáltak, hogy melyikkel akarnak randizni, vagy épp szakítani. Én csak gyorsan átöltöztem, nem néztem se jobbra, se balra. Csak hallgattam őket, de nevettem, amikor ők is. Néha elhívtak moziba. Megnéztük a *Twilight*ot, de fogadásból beültünk a *Fűrész 5-re* is. Én majdnem kijöttem róla, de inkább bent maradtam, hogy később én is poénkodhassak róla.

Ott volt még a rengeteg házi, a kiállítások. Sokat segítettem otthon a nagymamának, anyánál késő estig kattogott a varrógép, a szalagavatók miatt sok megrendelést kapott. Még így is nyagगतott, hogy ezek a legszebb éveim, ne kuksoljak annyit a rajzok és az ezós könyvek felett, és erre mindig becsaptam az szobajót.

Késő este, térdig összesározva fejeztem be Gréti temetését. Az ásó nyele a nagymama gazolós kesztyűjén át is feltörte a kezemet. Felmentem szólni Szili néni almaecet szagú lakásba.

Mire kiléptem a kapun, eleredt az eső. Fejemre húztam a kapucnit. Cipőkopogást hallottam a hátam mögül.

Hát te? Ilyen későn mész haza?, nézett Ilka meglepetten, majd folytatta, hogy kocsmázni voltak, mert még mindig nem szólaltam meg.

Eltemettem Grétit, böktem ki végül.

Mi van?

Meghalt Gréti, baszd meg, vettem oda. Csendben tettük meg a hús métert a kapunkig, és nem hittem neki, amikor arról gyözködött, hogy segített volna.

Hallottam, hogy rosszabbul van a nagymamád is. Sajnálom! Mesélhetnél, mi újság, mondta búcsúzásképp.

Másnap elkísért menzára. Nem akartam sokat beszélgetni, de nem találtam Ábelt vagy Krisztit, hogy átüljek hozzájuk. Végül csak kiadtam magamból mindent Grétiről meg a nagymamáról, amíg a borsófőzeléket piszkáltam. Szomorúan könyökölt a kockás terítőn, hallgatott, és azt ismételte, hogy sajnálja. Megkérdeztem, jár-e még versenyekre, és hova felvételizik. Zsomborról nem érdeklődtem, az osztálytársaitól tudtam, hogy az utóbbi évben egy másik fiúval járt a testnevelési egyetemről.

Ha megláttam Ilkát a folyosón, már nem fordultam sarkon. Próbáltam felidézni, milyen volt az az érzés, amikor pár éve nyáron majdnem naponta eltekertünk a város széléig, és még nem kellett az érettségim izgulni.

Mikuláskor elhívott Tündiékkel teázni. Valami fahéjasat rendeltem, a forró csésze melegítette az ujjaimat. Azt mesélte, az apja szeretné, ha érettségi után kiköltözne hozzá Angliába az anyjával. Az apjának bejött a raktáros munka, az anyja takaríthatna valahol, Ilka pedig egy jobb egyetemre járhatna, mint a pestiek. Nem akart menni, hiába szakított vele a pasija, a baráti kör itt volt. De attól tartott, ha az anyja marad, a szülei elválnak.

Én tudom, milyen ez, mondtam, és megsimogattam a kezét. Elmosolyodott. Ezt biztos a volt barátja, vagy Tündi, vagy a srácok úszásról sem értenék meg, de most végre elmondta valakinek. Nekem.

Este elővettem a róla készült befejezetlen rajzokat.

A decemberi kiállításmegnyitónkra anyán kívül eljött Ilka és Tündi is, aki hozta a barátját, Patrikot. Az igazgató unalmas beszédet mondott, majd gyerekpezsgőt nyomtak a kezünkbe, pedig az évfolyam nagy része már elmúlt tizennyolc.

Január végére tették a szalagavatót, az osztályunk egy skót néptáncot adott elő. Amikor fellépés előtt az öltözőben húztam át a kockás szoknyát, azt hallottam, páran a vécében isszák a dugi whiskyt, hogy legyen bátorságuk kiállni a puccba vágott közönség elé. Kérni akartam tőlük, de nem maradt időm. Eleve késtem, túl sokáig könyörögtem a kozmetikusnak, hogy javítsa ki sminkemet, mert túl sok lett rajta szerintem a bordó csillám. Nem vett komolyan, otthon kellett levakarnom a felét, hogy ne úgy nézzek ki, mint egy vadnyugati kurva. Legalább az estélyim nem volt rossz, anya varrta át egy régi kék ruhájából, és sikerült rábeszelnem, hogy vagdossa le róla a flittereket.

Tíz pár keringőzött, és a habfehér estélyik láttán arra gondoltam, biztos viszketne a bőröm a sok műszáltól és csipkétől. Ábel széles mozdulatokkal pörgette a festett vörös Diát, már amennyire a szmoking és a betanult mozdulatok engedték. Nem lettem volna Dia helyében, de úgysí rühelltem azokat, akik tervezőgrafikára jelentkeztek. A palotást meg se vártam, inkább Ágotához csapódtam, hogy kitárgyaljuk az osztálytáncot. A bálban vagy vele próbáltuk elkerülni Ábelt és Krisztit, vagy anyával ácsorogtam. Nagyon büszke volt rám, húzhatnék szoknyát máskor is, magyarázta. Tíz körül hazament, és a lelkekre kötötte, vigyázzak magamra az afterpartyn, és hazafelé a taxis ismerősét hívjam, aki épp akkor éjjel dolgozott.

Csak egy osztálytársam kért fel táncolni. Megfeszítettem magam, elnéztem a vállá felé, nehogy elvörösödjek. Később elárulták, fogadtak velem, felmeríték a kért összes lányt az évfolyamon. Nevettem, és úgy tettem, mintha én is az elejétől kezdve tudtam volna.

Később Tündivel és pár tizenegyedikessel vodkázunk a színpad mögött. A bál éjfélkor ért véget, és az egyik közeli diszkóban volt az after, Ilkáké viszont másfele vette az irányt.

A mienk Patriknál lesz, a szülei elutaztak, biztos elhívhatlak, vonta meg a vállát Ilka.

Patrik korábban lelépett a bálból. Amikor odaértünk, már bömbölt a diszkózene, amit az emberek kisebb-nagyobb csapatokba verődve próbáltak túlkiabálni. A bőr kanapén pár MOME-s arcot fedeztem fel az osztálytársaim közt. A lépcsőn ülve néhány vagányabbnak tartott alsóséves cigit tekert. A fiúk nagy része csak ledobta a zakót és a nyakkendőt. A lányok átöltöztek, de a báli sminkjük hibátlan maradt. Átvágtunk Patrik BME-s haverjain, hogy bejussunk a konyhába.

Ezt a szalagavatóra!, nyomta Tündi a tequilát a kezünkbe. Nem maradt citrom, csak só, és szörnyen csípett. Köhögtem, Ilka úgy vert hátba, mint amikor általánosban coopernél leelőzött.

Ezt pedig Ilka be nem jelentett plusz egyére. Az arcom elvörösödött, Ilkára néztem, Tündi röhögött, és azt mondta, ne parázzak.

A szekrény tetejéről egy cirmos macska ugrott le a márványozott pultra, majdnem a salsa szószban landolt. Ilka végigsimította fényes bundáját, de az fűjt, és elszaladt.

Rá se ránts, Bandi utálja a vendégeket, legyintett Tündi, majd otthagyt minket.

A macskaszórtól tüszögni kezdtem. A nappaliban Patrik bekapcsolt egy füstgépet. Ilka elsztorizta, valamelyik rock klubból lopták, ahol Patrik csoporttársáék játszottak Green Day feldolgozásokat. Alig kaptam levegőt. Becsuktam a konyhaajtót, tompult a zaj, a füst kevésbé szűrődött be. Az asztalnak dőltem.

Még nem engedél fel, állapította meg Ilka. A felvételen kattogsz? Vedd már egy kicsit lazábban, mondta, és megfogta a vállamat. Le akartam söpörni a kezét, aztán inkább öntöttem a tequilából.

Van fejlemény a szüleiddel?, kérdeztem.

Lehet, én is lelépnék.

De azért jelentkezel közgázra itt is, nem?

Ja, de talán jobb lenne rögtön kimenni anyuval.

Én sajnálnám.

Összenéztünk. Én kaptam el a tekintetemet először. A zene elhallgatott, majd egy J.Lo számot tettek be. A lányok visongtak. Ilka az ő osztálytáncukból rögtönzött.

Gyere már, egyetemen is bulikba kell majd járni! A kezem után nyúlt. Próbáltam felidézni a skót néptánc lépéseit.

Ekkor a macska besurrant a résnyire nyitott konyhaajtón, felugrott a pultra, és a mosogató alján összegyűlt vízből lefetyelt. Reflexszerűen megsimogattam, és megvakartam a szemem.

Fenébe, a szemembe ment.

Jól elkentem a sminkedet, nevetett Ilka. Meg akartam nézni a tükörképemet a mikro ajtajában, de csak könnyeztem.

Kitámolyogtam a konyhából, hogy megkeressem a fürdőszobát. Tündi az emeletre irányított. Véletlenül belerúgtam pár alsóbb évesbe a márványozott lépcsőn.

A fürdőben Ilka szemcseppet keresett nekem a kis tükrös szekrényből. Megmostam a szememet, közben a legközelebbi röplabdameccsről kérdezgetett. Kezdtém élesebben látni a virágmintás csempéket, de úgy éreztem, mintha egy körhintán forognék, nem voltam benne biztos, hogy az allergiától-e. A mosdókagylóba kapaszkodtam, és megjegyeztem Ilkának, hogy egész jól tudja, mi hol van.

Patrik nem először tart itt bulit, mondta, és leült a nagy rózsaszínű kád szélére.

Szóval sokat lógsz itt, mióta Zsombor kikerült a képből?, kérdeztem. Szédültem, nagy erőfeszítembe került, hogy felé forduljak.

Mit akarsz, mit mondjak?, vonta fel a szemöldökét. Mellé ültem.

Nem tudom. Semmit.

Miért mondanám, hogy semmi? Félmósolyra húzta a száját, megvontam a vállam.

Megint hallgattunk. Odalent felhangosították a zenét.

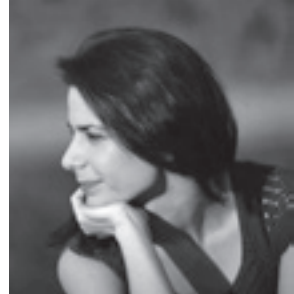
Felé fordultam. Mentás lehelet. Elmosódtak előttem a szempillái. Végig ezt szerettem volna, hogy ennyire közel legyen, és az ő vállába temethessem az arcomat. Nem tudtam elképzelni, hogy Londonba költözzön. Érezni akartam az illatát, hogy megérintsen, körem fonja a karjait. Összeért az orrunk. Egy pillanatra elakadt a lélegzete, kinyitotta a szemét, és magához húzott.

Félálomban lehettem, amikor dörömbölni kezdtek az ajtón. A zaj távolinak tűnt. A kád alja már nyomta a hátamat. Ilka felkönyökölt. Abbahagyták a kopogást.

Rendbetettem magam, és felhívtam anya taxis ismerősét. Ilka azt mondta, másnap átmehetek hozzá. ■ ■ ■

Zakariás Cecília: a Pécsi Tudományegyetemen végzett anglisztika szakon, Budapesten él. A FISZ prózaműhelyén tanul. Pár éve ír és publikál, a Szivárgók csoport tagja. Egy kisregényen dolgozik.

Valóságos csoda

Csoda

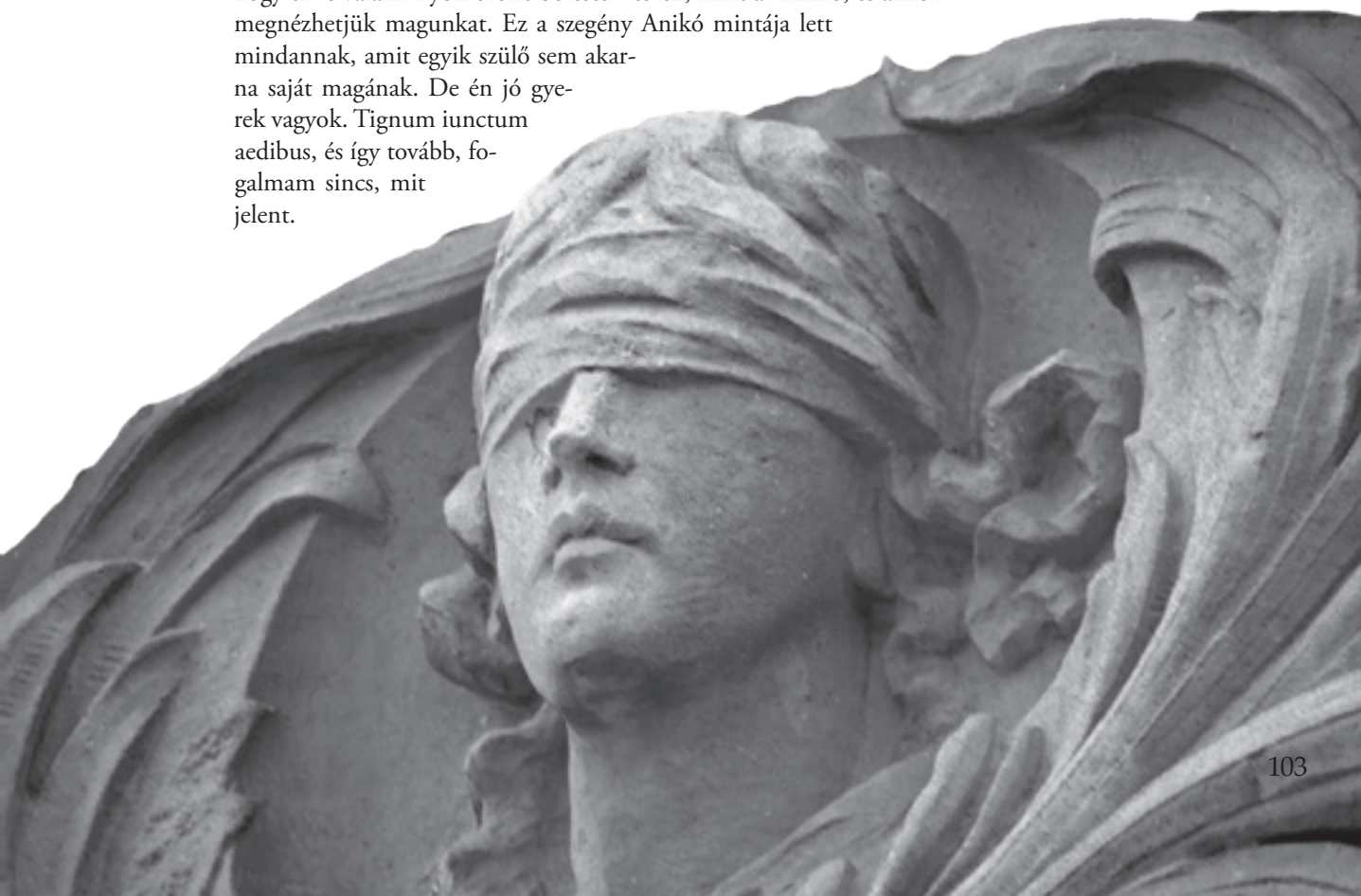
Nem érdekel a politika, mondom apámnak, mert mindenképpen tudni akarja, hogy mire szavazok. Nálunk botrányba fulladnak az úgynevezett politikai beszélgetések, úgyhogy nem mondok neki egy árva szót sem. Mi ez a hülyeség, hogy nem érdekel, horkan föl apám, hiszen ez maga az élet, nem lehetsz ennyire közönyös, és mielőtt a szemei elkezdenek vérben forogni, odamegyek hozzá, és azt mondom, hogy nyugi. Lehet, hogy el se megyek szavazni. Ekkor már tudja, hogy szórakozok vele, mert olyan nálunk nincsen, családlilag vonulunk szavazni, és nézik, hogy dobtam-e papírt az urnába. Az esetleges érvénytelen szavazás pedig száradjon a lelkiismeretemen. Nem adok alapot a kiborulásra, ez már így megy, mindig ilyen voltam, rendes gyerek. A rendes gyerek nem viszi sírba a szüleit a hülyeségeivel, rendesen tanul, nem kábítószerezik, meg se kell nézni a könyökhajlatát, mint az Anikónak, akit a szülei minden héten csekkoltak. Szegény Anikó. Bölcsészkarra ment, és most gyászol az egész család, de szó szerint, az anyja ballagáskor tiszta feketébe öltözött. Szép kis nap volt, harminc fokos napsütés, béna dalokat énekelünk, és tapadt ránk a kötelező harisnya. Anyám könnybe lábadt szemmel, félrebiccent fejével nézett, elballagott a kicsikéje. Senki sem tudja, nem borzoló a kedélyeket, hogy képtelen vagyok bármilyen meghatódásra.

Anyám úgy hív, hogy Zsófikám, a szülésznő után nevezett el, mert majdnem úgy volt, hogy a szüléskor meghalok. Farral próbáltam a világra jönni, anyám nagyon szenvedett, a szívhangom egyre gyengült, és így tovább, elmondja egészen a véres részletekig. Ha hétvégére hazajövök, mos rám, mintha nem tudnám megnyomni azt a nyomorult gombot a mosógépen, Zsófikám, nekem ez öröm, mondja anyám. Úgy vár haza, mint egy tékozló fiút, vagyis esetemben lányt, aki felfalta a házi kosztot, összekoszolta a tiszta ruhát, de hétvégén boldogan feltankol megint. Ne zrikáld apádat, mondja, ez a szavajárása, pedig négy éve ő fenyegette meg, hogy soha többé nem csinál neki vacsorát, ha apám arra a genyó párt-ra szavaz. Anyámnak vannak ezek a furcsa kifejezései, amiket olyan finoman ejt ki, mint egy úrinő. Például most is: a derekához szorít egy lavórnyi szennyest, de légiesen közlekedik, vékony, előre nyújtott nyakkal, és néha elejti, hogy az a rohadék, vagy fasiszta, esetleg kommunista banda. Politikai és világnézeti kérdésekben nem lehet vele vitatkozni, mert ő mindig tudja, hogy mi van, és akkor az van.

Ilyenkor nem ér nevetni, mert én mindenből csak viccet csinállok, szerinte, pedig ez halál komoly, és az értékítélete, még ha sommás is, megfelelő tájékozottságon alapul. Ilyen szavakat használ, hogy sommás, és más hasonló szakkifejezéseket. Apám ügyvéd, és lassan anyám is jogásszá vált mellette, valószínűleg simán meg tudna írni egy válókeresetet. Anyám nézi a közös képviselő elszámolását, és már hallom is, hogy azt mondja, ezt meg milyen jogcímen vonta le az a kis genyó? A család majdnem belerokkant anyagilag, hogy taníttassák apámat, nem volt evidens a továbbtanulás. Ez is egy sokat emlegetett családi sztori, és apám szerint meg kell becsülnöm, hogy van jogom és lehetőségem tanulni. Ilyen fennkölt érzéseim viszonylag ritkán vannak, nem lehetek hálás olyan dolgokért, amiket nem én tapasztaltam meg, hanem az apám. Apa büszke az eredményeire, nem akarom elszomorítani azzal, hogy az a sok akta a dolgozószobában, és még gyakorlatilag mindenhol a lakásban, engem elszomorít.

Jogot tanulok, de nem akarok szenevegni. Dönteni kell, vállalni a felelősséget, ilyenekkel jöttek, és a lázadáshoz gyáva vagyok. Meg hova lázadni, ha azt sem tudom, hogy mit akarok. Lázadni nemcsak valami ellen, de valamiért is kell, és nekem nincs meg az a valami. Apám kibontott egy üveg bort, amikor felvettek az egyetemre, én meg örültem, hogy ő ennyire örül, anyának könnybe lábadt a szeme, mint mindig, meghatódáskor. Na hogy megy a római jog, kérdezte apám az első hét után, mit lehet erre válaszolni. Jelenleg nem mozog, több évezredes lemaradásban van, mondom, jaj de vicces vagyok. Követem a családi tradíciót, és jogász leszek, de van néhány vészforgatókönyvem, amiről nem beszélek. Például kivándorlok, én is egy olyan *robadt* leszek, aki elhagyta a hazát. Talonban tartom még a könyvesbolti eladói szakmát, mekkorát nézne a rokonság, ha ott találna egy pénztár mögött. Szülész nő, anyám története nyomán. Agyagozó. Kecses ujjaim végigfutnának valami váza nyakán, mint abban a régi filmben, amiből ennyi maradt meg. A szép, szofisztikált nők kerámiáznak. Pizzafutár, újság- vagy reklámszöveg író, esetleg sminkes.

Vannak szép, bonyolult ügyek, mondja apám, próbál gusztust csinálni az ügyvédkedésre, és az sem utolsó szempont, hogy átvehetem a praxisát. Ha elképzelem magam talárban, apám óriási íróasztala mögött, egy kis szúrást érzek a gyomromban. A nagynéném is megmondta, hogy nem vagyok az a személyiség, de az ilyen megjegyzésekre apám úgy néz, mint egy felbőszült bika. Klári, ne beszéljél hülyeségeket, és látom, komolyan, ahogy fel-fújódik a mellkasa, aztán a bajsza alatt pöfögtetve ereszti ki a levegőt. Apám rémálma, hogy én is valami nyomoronc bölcsész leszek, mint az Anikó, és akkor megnézhetjük magunkat. Ez a szegény Anikó mintája lett mindannak, amit egyik szülő sem akarja saját magának. De én jó gyerek vagyok. Tignum iunctum aedibus, és így tovább, fogalmam sincs, mit jelent.

Úgy magolok, mint egy eszelős, befogom a fülem, és előre-hátra hintázva kimondom hangosan a mondatokat. Szia, te kis tignumjunktum, mondja anyám, ha megérkezek pénteken, és már veszi ki a kezemből a táskám.

Mindig kell egy alapkonfliktus, ami kiderül már jó előre, mondta nekem Anikó a gimiben, akkoriban novellákat írt az iskolaújságba. Ebből a konfliktusból fejlődik majd ki a drámai cselekmény, szerinte, és én nem vontam kétségbe. Nem voltam igazán jó semmiben, majdnem színötös bizonyítvány, de semmi különleges tehetség, talán éppen az ilyenekből lesznek a jogászok, és talán apám attól óv meg, hogy rájöjjek, semmi másra nem lennék képes. Öt év egyetem, három év gyakorlat, az utam ki van járva, csak végig kell menni rajta. Államilag elismert ügyvéd leszek, konfliktus egy szál se. Belép anyám, felnézek a könyvből, és kimondom hangosan: konfliktus egy szál se. Az jó, nem, kérdezi anyám szórakozottan, miközben a szennyest szedi össze, vagyis minden kezébe akadó ruhadarabot, hogy megteljen a mosógép. Egy nagymosás a hétvége.

És utazás a fotelek mélyére. Apám újabban pipázik, beékelődve az egyik fotelbe, és hunyorogva néz. Gyanús vagy nekem, te lány, mondja, én meg visszahunyorgok. Pipázz csak, majd jól tüdőrákot kapsz, mondom, mert ezen mindig felhúzza magát, a nagyapja évtizedeket dohányzott végig, és nem kapott rákot, végelgyengülésben halt meg nem tudom, hány évvel ezelőtt, mindenesetre nagyon öregem. Talán az a konfliktus, hogy nincs konfliktus. A *nincs* a probléma. Ez a biztonságos motoszkalás az életemben, a lassú hanyatlás a fiatalkorba, amikor kiderül, hogy az iskola után csak egy másik iskola jön, és azután egy iroda. Bezzeg az Anikó bátor volt, úgy otthagya az egyetemet, amit ő választott magának, mint a pinty. Apám a fotelben ül, úgy néz, mintha a fejembe akarna látni, a besütő nap-sugárban szálldogáló porszemek.

Állítólag nem sírtam, amikor megszülettem, sokáig. A szülésznő megcsapdosta a fenekem, anyám örülten rettegett, hogy megfulladok, elfelejtek levegőt venni, és szépen meghalok. Valóságos csoda, hogy életben vagyok. Néha elképzelem azt a pillanatot, amire nem

emlékezhetek, az első korty levegőre gondolok, ahogy fájdalmasan kitágítja a mellkasom, és azzal ki is préselem ordítva, és úgy ordítok, ahogy csak bírok, ahogy a kis hangszálaimból futja. Anyám hálalevelét írt a születésnőnek, sose kérdeztem meg, hogy miért nem volt ott egy orvos. Bizonyos történeteket olyan régóta hallgatok, hogy eszembe sem jut rákérdezni az egyéb részletekre.

Arra gondolok, ahogy Anikó ült a sulis kerítésén, füves cigivel a kezében, a szülei meg mindenáron a tű nyomát akarták felfedezni a karján. Egyszer ki akartam próbálni, de Anikó azt mondta, hogy nekem nincs szükségem rá, mert én úgyis mindig el vagyok varázsolva. De azt hiszem, csak nem akarta rám pazarolni.

El vagy varázsolva, mondja apám, mint aki tényleg a fejembe lát.

Apa, nekem nincsen politikai hovatartozásom, mondom hirtelen és megkönnyebbülve, hogy végre bevallottam. Úgy értem, hogy van véleményem, de nincs ragaszkodásom.

Nem érdekel továbbá Ulpianus, a tizenkét táblás törvények, az egyetemes jogtörténet, és attól tartok, hogy semmi nem lesz belőlem.

Kis hallgatás, aztán: megúsztunk ennyi évet, és most kezdesz el kamaszodni? Anya, csinálj valamit, kiabálja hátra anyámnak, érdemes volt megszólalnom. Akkor jön anyám az összehúzott, magas homlokával, előkelően, de aggódalmasan, hogy mi történik itt, és mi van. Sajnos nem gondoltam végig a jelenetet.

Elköltözök, végül ezt bököm ki, anyám eltátja a száját. Innen már nincs visszaút, érzem. Csinálom a feszítvált, ahogy apám mondaná, és talán mondja is, szegény anyám majd egy kicsit összeroppan. Most apára néz, aztán rám, kezében lóg a konyharuha. Valószínűleg már a híd alá vizionál engem. Nem érzek semmit, csak követem a kimondott szavakat.

Ez egy elkényeztetett nemzedék, mondta egyszer a Klári nagynéni, bánya kell nekik, nem egyetem, amire anyám csak forgatta a szemét, utálja a Klárit, de persze nem mondja ki, rendesen viselkedik ő is. Úgyhogy amikor anyám azt kérdezi, mit fogok csinálni, ez az első, ami eszembe jut: elmegyek a bányába. Úgy hangzik abban a nagy csendben, mint valami rossz vicc, elnevetem magam, anyám nem érti, talán megbolondultam, vagy mi a fene történik, közben úgy nevetek, hogy szinte hátraesek, a fotel megbillen a falábakon.

Ha most hátraesnék, beverném a fejem, és szétfolyna a vérem, legalább lenne valami súlya ennek az idétlen jelenetnek, legalább tartana valahova a történet, jelen esetben az életem csodálatos kezdetétől a nevetséges végéig. Olyanok vagyunk, mint akik elfelejtették a szövegkönyvet, apám vérekes szemmel ül a pipafüstben, anyám még mindig a konyharuhába kapaszkodik.

Végül nem történik semmi, apám felemelkedik a fotelből, hogy biztosan túltanultam magam, anyám is becsukja a száját, visszamegy a fazékhoz. Este már úgy hív megint, hogy Zsófikám, és átnézzük együtt a közös képviselő elszámolását, mert azzal bizonyosan nem stimmel valami. Nem megyek bányába, és máshova sem. De már kimondtam ezeket a szavakat. Nézzem végig újra, ahogy anyám vasalt ruhákat pakol a táskába?

Talán masször is lehetnék, talpmasször, végignyomogatnám az idegen emberek lábát, és közben egy szót se szólnék. Vagy ki tiltja meg, hogy kalauz legyek? Utaznék egész nap a kalauz ruhában, és lyukasztanám a jegyeket, ha még lenne lyukasztó, de azt hiszem, már valami jegyleolvasó berendezés van.

Vagy sárkányeregető lennék, ahogy azt gyerekkoromban képzeltem, amikor azt hittem, hogy minden foglalkozás, amit csinálni lehet és érdemes.

Eldőlök az ágyon, a repkedő papírsárkány gondolatával elalszom. Arra ébredek, hogy csukódik a bejárati ajtó, az órára nézek: apuék nyitásra mennek szavazni. ■ ■ ■

Schillinger Gyöngyvér (1983, Dunaújváros): Budapesten él, különböző jogászszakmákat kipróbált, jelenleg egyéni ügyvéd, jogi szövegeket fordít magyarról angolra. Novellákat, verseket ír, és a PTE-MK forgatókönyv- és drámaíró szakos hallgatója.

NYIRÁN FERENC

Elvonulás

A tó közepére evezel, feltűrt ingujjban, lazán, majd hanyatt dőlsz a csónakban. Sütteted borostás arcod a kora őszi nappal, kezed belelógatod a hús vízbe, és élvezed a simogatást. Csak a víz csobogása karcolja a csönd feszes felszínét. Nem érnek el idáig a hétköznapiok bántásai, a megannyi civilizációs ártalom - itt a világ végén nincs tévé, nincs téroró, végre magadban vagy. Este kunyhódban majd fekete, orosz rozskenyeret eszel kaukázusi kefirrel, kékpenészes sajttal. És közben Szvetlanára gondolsz.

Varródoboz

Örököltem egy igen gazdag felszereltségű varródobozt. Jól jött most, hogy a kedvenc mustársárga farmernadrágom felfeslett varrásait megjavítsam, mert belevágtam, hogy egy évig nem veszek új holmikat. Persze megláttam egy színben hozzá illő pólót, amit két nap gondolkodás után végül mégiscsak megvettem akciósan. Habár így karantén idején ki tudja, mikor fogom hordani a színben egyező vászoncipőmmel. Nagyon bejött nekem ez a javítgatás. A hátizsákomat is megvarrtam, mert több helyen is megsérült a sokéves használatban. Itt is, akárcsak a farmernél, gyűszűt kellett használnom az anyag vastagsága miatt, mégis sikerült megszúrnom párszor az ujjamat. Ekkor eszembe jutottál, pedig hónapok óta nem fordult ez elő. Rég volt már, hogy naponta kínok gyötörtek miattad. Bosszúból akkor egy vudubabába gombostűket szúrtam, nem ecsetelném, tested mely részeibe, de a szív és a fej érintett volt az ügyben. Ám a minap élém került egy friss képed. ÉN NEM EZT AKARTAM!, döbbsent belém, pedig rég kihúztam az acéltűket amikor már nem éreztem irántad semmit, még csak közönyt sem.

Éjszakai párbeszéd

Azt hitted, ezzel még tudsz bármit is kezdeni? Hogy lehet akármin változtatni, úgy tenni, mintha mi sem történt volna?

Írtál neki, sokat, holott tudtad, nem lenne szabad. *Szedd össze magad!* Ennyi volt a jó tanács.

Kösz, akkor majd megpróbálom egyoldalúan, elvárások nélkül.

Mire: *nem akarlak elkeseríteni, de én erre már huszonnégy éves koromban rájöttem.* Elég is volt, hogy elkeseredj, nem mintha ez

lett volna a jó megoldás. Hát ennyire nem érdekellek már, ennyire közömbös vagyok?

Bár az lennél

OSCURO

„Az ember önnön határait megtapasztalva válik istenivé.”

WSB:

Egy lógó mellű, fogatlan rézbőrű asszony
méretes pipával a szájában felénk hajol,
és savanyú füstöt fúj az arcunkba.

KC:

Ahogy fújja ránk a füstöt
belátok elkerekített ajkain át
a szájába.

Ínyének szivacsos gumói között
egy odvas fog csillog
és én látom az életet megnyílni
a csontnak ebben az alattomos fekete lyukában.

WSB:

Az őrlőfog szűk odújában
ott lakozik egyedül a lélek.

KC:

A lélek egy csont!

WSB:

Nem!

A lélek egy lyuk a csontban.

Egy üreg a redves szájüregben
ülő dentális masszában.

Kavitás a kavitásban.

Az ismétlődő odú abszolút feketesége.

KC:

Ismétlődő odúk.

Önmagukat reprodukáló feketelyukak.

Egyre csak osztódó szemüregek mindenütt.

*orchideákba borult sírkertek, trópusi kóma
terjed a láz bennem mint bibor tengeri óda*

WSB:

Az anyag elkezdett szétáradni bennünk.

KC:

Én a gyomromban kezdtem el érezni
először valami florális erjedést.

Beleim hol megfeszültek, mintha gipszet ettem volna
hideg salakkal keverve,
hol pedig tekeregtek,
mint mérgezett szalamandrák
egy szűk terráriumban.

WSB:

Milyen érdekes,
hogy a fájdalomon keresztül fedezzük fel újra
testünk elfelejtett zónáit.
A fájdalomtól az organizmus
egy jelentéktelen pontjába sűrűsödik
az egész test.

Hirtelen a test csak ezt a pontot lakja be,
csak erre a profán territóriumra redukálódik.

KC:

Fedezzük fel együtt
az összehúzódó gyomorszáj,
az egymáshoz csapódó bendők,
a tekeredő belek elhanyagolt tereit.

WSB:

Most minden, ami én vagyok
kavargó gyomromba koncentráldott.
Az elfelejtett emésztőszerv egyszer csak
életre kelt.

KC:

Egy a szervezetből kiszakadó
magányos gyomor.
Egy tomboló, emancipált ventriculus.

WSB:

És ez az autonomizált emésztőszerv
eljutott a teljes önfelszabadítás határáig.

KC:

Hirtelen kiszakadt belőlem.
Míntha egy bővízű forrás törne elő
robosztus bazaltszilikák közül.
Kérlelhetetlen erőszakossággal
tolakodott ki
ez az öntudatra ébredt gyomor
a nyelőcsövemen keresztül.

Úgy hánytam

mintha önmagamot okádnám ki.
Míntha mindent, ami én vagyok,
ki lehetne öklendezni
ezen az idegen szájon.

WSB:

Szájam
egy a testemtől független
sejtgyűrűként lebegett körülöttem.
Egy nyitva felejtett pöcegödör volt,
amin keresztül most távozott az,
ami bennem felgyűlt,
ami bennem lerakódott és,
ami tulajdonképpen én voltam.

KC:

Kivételes alkalmakkor
az emberi élet bestiálisan még mindig
a szájban összpontosul.
És heroikus okádásom kiterjesztett pillanata
minden kétséget kizáróan
egy ilyen kivételes alkalom volt.

WSB:

A hányás során kristálytiszta
evidenciaként tárul fel az emberi test
evolúciójának elfelejtett és kitakart archéja:
a tápcsatorna.

KC:

Hiszen a test gyakorlatilag
nem más mint a száját

a végbélnyílással összekötő
nyirkos alagút
köré kiépült
parafrenália.

WSB:

De lehet,
hogyan csak a pápa ordítása
köti össze
a szétnyíló állkapocs bejáratát
az ánusz kijáratával
vagy fordítva.

KC:

Okádtam és ordítottam én is.
Visszaalakultam egy hatalmas üvöltő összajjá,
melyen egyszerre távozik
az akusztikus és organikus salakanyag.

WSB:

Okádtam és ordítottam...
A rettegés és a borzalmas szenvedés
a száját füleket feltépő
üvöltések szervévé változtatja.

KC:

Aztán egyszer csak csend.

WSB:

Forró és nyálkás csend.
Szimmetrikus és mukózus csend.
A sötétben pihenő puhatestűek csendje.
A megtelt zsigerzacskók csendje
az emésztés morajlása után.

KC:

Ez a totális csend egyszerre volt
rémisztő és otthonos.

WSB:

Un-heimlich!

KC:

És akkor egyszer csak
ennek az abszolút csendnek és sötétségnek,
a tökéletes semminek a közepén
megjelent
egy kölyökjaguár.

WSB:

Aranyló szőre fenségesen ragyogott
ebben a nyomasztó fekete lyuk némaságban.

KC:

Szemei helyén vérvörös rubintok csillogtak.
Szájából sűrű, csillámló pára szivárgott.

WSB:

Ahogy közeledett felénk
puha lépte acéllá tömörült.

KC:

Végigszaglászta a testemet,
mintha keresne valamit
és én nem tudtam mozdulni.
Csak feküdtem a földön kiterítve.

Nedves orrának predatorialis hőjétől
szinte behorpadt homlokom.

WSB:

Ragyogó rubint merült
kiégett szemeim bányatavának aljára.

KC:

Bennem pedig megdobbant egy szív,
ami nem az enyém volt.

WSB:

És a gyermek-ragadozó hatalmasra tátotta száját,
mi pedig ott lihegtünk éhes ajkai alatt.

KC:

Mintha egy Szfinx hajolna fölénk.

WSB:

De közben mégis inkább táj volt,
mint élőlény.

KC:

Pofáját pofámhoz érintette
és elkezdte lerágni az arcom.

Lassan és módszeresen dolgozott,
apró borotvapenge-szerű fogaival.

Először a bőrt fejtette le,
majd lenyiszatolta a járomcsonttól a húst is.

Úgy harapott, rágott és nyelt, mint egy örökké kielégítetlen
és éppen ezért tökéletes vágó-gépezet.

Az elfogyasztott szövetektől és vértől
pedig egyre csak nőtt és nőtt.

Végül teljesen beterítette a sötétséget.

Fénylő bundáján a minták
egy elmerült birodalom térképeként ragyogtak.

WSB:

Aztán, ugyanolyan váratlanul,
mint ahogy megjelent
hirtelen elillant.

Elpárologott,

mint olcsó heroin az ezüstpapírról.

KC:

De én már tudtam,

hogy azért jött,

hogy megfosszon minket az arctól,

hogy kiegye belőlünk az énünket,

hogy arcnélkülivé tegyen bennünket

és megszabadítson

a szubjektivitás zsarnokságából.

Hiszen ennek a világzaj utáni
végzetesen nehézkedő csendnek

a mélyén,

az univerzum tárgult kölyökjaguár

hiányzó helyén

eljutottunk oda,

ahol már nem volt
se definiálható valóság,
se fantázia, se hang,
se vizualitás,
se antropomorf formák,
se geometriai struktúrák.

Nem volt se tér, se idő.

Se racionalitás, se linearitás.

Minden egymásba csúszott, egyszerre lélegzett,
mint egy kozmikus rizóma
a fűszisz és az eidosz
feltartóztatathatatlantul burjánzó
káoszmózisában.

WSB:

Nem volt se rend,

se higiénia,

se forma.

Csak a nyelv legtisztább csillogása!

KC:

És akkor felragyogott bennem

a nyelv

a maga legétebb egyértelműségében
és transzparenciájában.

WSB:

És tudtam, hogy én vagyok ez a nyelv.

KC:

Ez a tökéletes reine Sprache.

WSB:

Hiszen minden jelölt és jelöltet
egyszerre birtokoltam.

Enyém volt a jelentés abszolútuma.

Bekerültem a jelölés felvilágosult abszolutizmusába
és dezaktiválódtam alattam a szemiozisz
alattomos aknamezeje.

KC:

A jelölőlánc vashorgonya

belőlem csapódott ki

és az én mellkasomba

vágódott vissza.

WSB:

Én voltam a tökéletes palindróma.

KC:

A palindrómák palindrómája.

Az egyetlen, ősi és eredeti mestertropus.

SATOR

AREPO

TENET

OPERA

ROTAS

„Semmivé kell lenniünk, hogy igaz helyünkre kerülhessünk mindenben”

KC:

Aztán hirtelen Aberdeenben találtam magam.
Ott guggoltam a gimnázium udvarán
és egy betonba csavarozott fémpad lábairól
rágtam le a kesernyés rozsdát.

WSB:

Aztán hirtelen Tangierben voltam
és ébenfekete hajú, meztelen arab kislány
péniszét fogdostam.

Félénken összeszűkülő ánuszrózsájukba
mahjounnal töltött aprósüteményeket
és narancsvirág-vízbe mártott datolyákat
dugdostam.

KC:

Aztán hirtelen egy híd alatt ültem,
a Wishkah folyó sáros partján
és csak néztem, hogy duzzad a lábaim alatt
egy egész generáció
hömpölygő ritalin-szorongása.

WSB:

Aztán hirtelen a Mexikóvárosi Egyetem
üres mosdóiban barangoltam.
A wc-csészék mellé helyezett szemeteskosarakból
kibányásztam a használt wc-papírokat
és lenyalogattam a rájuk rakódott szart.

KC:

Aztán hirtelen Salvador da Bahiában találtam magam,
egy candomblé-szertartás közepén.
Láttam, ahogy egy pillanat alatt átkelt az óceánon
egy elfojtott afrikai isten
és megszállta egy táncoló rabszolga testét.

WSB:

Aztán én voltam ez a vad fekete isten,
aki feltört a kolonizált kontinens
gyomrának mélyéből
és egy rángatózó, fogatlan négerben
öltött testet.

KC:

Un Santo Oscuro!

WSB:

Aztán hirtelen a Sonorai sivatagban bolyongtam
és egy eltűnt európai íróat kerestem.
De a homokban csak megcsontított női holttesteket,
levágott melleket
és kitépelt vaginákat találtam.

KC:

Egy elfeledett temető a halott,
vagy meg sem született szemhéj alatt.

WSB:

Aztán hirtelen ott álltam
a túlterhelt birkenauai krematórium oldalában.
Az emésztőgödör véranarancsszínű poklában
izzott a bőr és a csont.
Fortyogott a zsír és velő.

És láttam elégni mindent, ami emberi.
Láttam, hogy véget ér az ember.
Ott álltam egy Leicával a kezemben
és képeket csináltam.

Katt. Katt. Katt.

KC:

Az antropológiai gépezet utolsó
kattanásai.

WSB:

Aztán hirtelen egy tengerparton voltam...

KC:

Seaside Suicide!

WSB:

És egy dűne tetejéről figyeltem,
hogyan emésztik magukba a hullámok,
a hatalmas, homokba rajzolt arcot.

KC:

Mindez talán csak pár másodpercig tartott,
de az is lehet, hogy pár óráig,
évtizedig,
évszázadig.

Nem tudom megmondani.

WSB:

De amikor úgy éreztem,
hogy a realitás tökesúlya,
a konkrét életvilág könnyörtelen gravitációs ereje
elkezd visszarántani a tisztásra,
már hajnalodott és a hányás szinte teljesen felszáradt.

KC:

Így hát az álomgép csendesen
kilökött magából.

Az ember belép az éjszakába,
de az éjszaka az ébredéshez vezet,
és íme féreggé vált.

WSB:

A tudás pedig a féreg útját követve
akar behatolni
a test elzárt tárnáiba.

KC:

A máglya helyén
most csak szürke
hamuhegyek füstölögtek
és némi parázs izzott.

WSB:

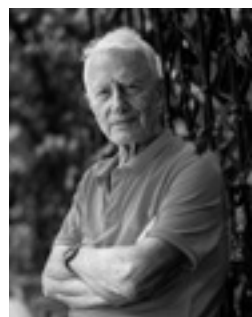
Reflexből az arcomhoz akartam emelni
a Leicát,
de nem volt nálam
semmilyen fényképezőgép.

KC:

Az indiánok és a Csótányarcú eltűntek.
Magunkra hagytak minket,
elvitték a kígyókat,
a tüzet,
az üstöt
és az infernális kántálást.

Urbán Bálint (1984): luzitanista irodalmár, fordító.

A REALIZMUS

mint VISSZATÉRÉS

Az irodalom mindig a valóságról szól. Még ha első pillantásra a legvadabb hülyeségnek is látszik. Akár fikció, akár nem, a szerző saját valósága, ön-maga belső világa az, amely megfogalmazódik. És, ha az ember nagyon figyel, talán tartalmaz valamit abból a könyvön és szerzőn kívüli világból is, mely nem pusztán tények halmaza. Ha elhiszem neki, hogy valóban azt írta meg, amit így vagy úgy lát, akkor számomra jó, amit írt.

Úgy fest, mintha az elődök világa minden korszakban folytathatatlannak látszanék. Ezt amúgy is sokan szeretnék, hogy így legyen. Ez ugyanis igazolhatná, hogy „tegyenek rá”. Mármost a történelemre. Nyilván megváltozik a nemzedékek belső világa, benne az is, amit a külső világról, a „valóságról” tart valaki. Mert az utóbbi biztos, hogy változik; olyan nem volt, hogy ne így legyen. Ezt kétségtelenül követheti annak megváltozása is, hogy valaki mit lát a külső valóságban. A legrosszabb, ha azt hiszi, mindent lát. Akár így, akár úgy, a külső valóság változásával, akár akarja, akár nem, ön-maga világa, belső valósága is megváltozik.

Így aztán – hála a változásoknak, ugye – adott esetben például a korábban elképzelhetetlen és fölfoghatatlan is (például a műszakilag tökéletesített emberirtás) ábrázolható lesz. Hiszen mindig akad túlélő; és vagy ő, vagy valaki más megírja azt, ami túlélhetetlen. Elképzelhető lesz, ami addig elképzelhetetlen. Megírhatja akár minuciózus pontossággal (Ladislav Fuks *Hullaégető*, 1967, magyarul: 1972), vagy az idősíkot általánosabb irányban megemelve (Kertész Imre *Sorstalanság*, 1975), vagy akár leltári pontosságú leírás formájában (Varlam Salamov kolimai történetei, amelyek 1954 és 1978 között íródtak).

Annak a polgári világnak a sorszerűségét például, amely mintha önmagát ítélte volna halálra, lehet magyar középosztályi szemmel ábrázolni klasszikusan realistán, ahogy Márai teszi naplóján és az *Egy polgár vallomásain* keresztül. Lehet tényregénynek álcázott, afféle monda formájába önteni, ahogyan azt orosz értelmiségi módra Vaszilij Akszonov tette a *Moszkvai történet* című nagyregényének megírásával,¹ de lehet akár „fancsikóként”, látzólag kifinomult szövegvirtuózként lubickolva, nem azonosulni az írónak megadott világban (mint Esterházy Péter). És lehet esszéisztikus színvonalon egy nagyon személyes, önéletrajzi realizmust művelni (mint például Nadas Péter a *Világoló részletekben*).

Az utóbbi évtizedben az angol, francia és német regényirodalomban megjelent egy olyasféle, nem hagyományos realizmus, melyre az jellemző, hogy nem fikciós. Nem a do-

kumentumregényekre vagy másféle tényirodalomra gondolok. Ezek már valamivel hosszabb ideje léteztek. Nem a tárgytól való távolságtartás, semlegesség jellemző erre az új *nem fikciós* realizmusra. Ellenkezőleg, az a szerzői látásmód, intenció hatja át a műveket, mely a klasszikus realizmus sajátja – csak éppen *nem elrejtve a kapcsolatot a regény és az alapjául szolgáló tények között*. De mind a klasszikus, mind a nem fikciós esetben a tényeken túlmenő valóság válik irodalommal, csak az utóbbi művekben közvetlenebb, konkrét formájában.

Ez az újra megjelenő realizmusfajta nem valamiféle közvetlen visszatérés a klasszikus realizmushoz. Inkább a realizmus műfaján belül képződő új forma. A folyamat nem különösen feltűnő. A nem fikciós realista regényeket nem veszi körül elméletalkotói, művészeti célokat megfogalmazó szerzői kör mozgalma, nincs körülötte figyelemfelkeltő igyekezet. Senki se állítja, hogy mostantól aztán ez lenne a korszellem. Nincs szó tehát arról, hogy emiatt netán, mondjuk, a posztmodern szépirodalom szorulna vissza, melyben a hangsúly elsődlegesen magán a szövegen volt, nem a történet tárgyán, témáján, jelentésén.

Ez a nem fikciós realista próza foglalkoztat. Először azonban ki kell térnem a ma bizonyos mértékig uralkodó posztmodernre. Nemcsak azért, mert az uralkodó irányzat szerepét játszotta az elmúlt évtizedekben, hanem mert úgy tűnik, mintha – egy másik, magát újrealizmusnak nevező irányzattal együtt, melyhez azonban semmi köze – ez a nem fikciós realizmus is a posztmodern ellenhatásaként jött volna létre.

A posztmodernnek a lényegét a magyar irodalomban Esterházy Péter azzal gondolta megfogalmazni – Wittgenstein nyomán –, miszerint „*nincs jelentés, csak szövegösszefüggés*”.² Mögötte alapvető szemlélet húzódik meg, mégpedig az, hogy valójában nincsenek fogalmak; csak a nyelvvel ragadható meg, fejezhető ki, írható le a valóság. Minden más, a gondolkodásban lejátszódó kognitív jelenség (melyet fogalomnak, gondolatnak és hasonlóknak nevezünk) inkább csak folyton változó, nehezen megragadható, játékos tudati asszociációk tömegei.³ Nem konkrétak, nem láthatóak, nem azonosíthatóak, mint a szavak. Van, aki ettől a nézettől szárnyal, én ettől leszek rosszul.

Az irodalomnak ez a posztmodern – látszólag csak a szövegek belső szövetére figyelő – formája a „valóságot” talán radikálisabban fel tudja forgatni, mint egykor a realizmus, vagy később a dokumentumszerű tényirodalom. A *Kis magyar pornográfia* például úgy leplezte le a „kinti” valóságot, mint Andersen az ő híres meséjében a mezítelen királyt.

Ezt a leleplezőképeséget a világirodalomban is meg lehetett figyelni. Esterházy példájánál maradv a magyar irodalomban különösen jól megfigyelhetjük. Ő a „technikát” is megfogalmazta, ahogy a *Termelési regényben* újraértékelt a mikszáthi örökséget. A korábbi évtizedek erőltetett kánonja (és megideologizált realizmuseszméje) leértékelt ezt az anekdotázást, e kánon szerint a mikszáthi anekdotázásnak nem sok köze volt a valósághoz. E kánon szerint nem számított az sem erénynek, hogy az eszménynek tekintett szilárd, zárt regényszerkezetet alárendelte a csattanóknak. Esterházy azonban felismerte, hogy a mikszáthi anekdotázásban az ő alkotói módszeréhez is nagyon közel álló töredékesség, az alinearís történetmesélés, az egymás alá és fölé rendelt nézőpontok, asszociációk laza, széttartó eseménydarabkái jelennek meg, és ebben az elődjére ismert. Az anekdota jellemzőjének tartott humor és ironia többek között, és talán elsőként Esterházy nyelvén, a poénjaival, a nyelvjátékaival, az ironikus, kétértelmű fordulataival vált a „magas” irodalom egyik nyelvévé. Ez a nyelv nemcsak a merev, pártállamban diktált realizmusköveteléssel, hanem általában a magyar irodalom tragizáló, elégikus nyelvével szemben szinte elkerülhetetlenül meg kellett, hogy előbb-utóbb jelenjék. Mára olykor afféle elvárt kánonnak is tűnik. A konkrétól való elrugaszkodásban kétségtelenül van valami nagyobb szabadság, és amikor Esterházy alkotott, rettenetes hiány volt belőle, csak éppen rettenetesen másképp, mint ma.

Nincs azonban a posztmodernben sem semmiféle irodalmi-művészeti megváltás, amelyre esküdni kellene. Talán inkább elfordulás volt a klasszikus realizmustól. Attól a légkörétől, hogy azt sugallta: minden megismerhető. Valamiféle történelmi hullámszóról lehet szó, melyben a posztmodern kezdetben az ellensúly szerepét játszotta az uralkodó realista esz-

ménnyel szemben. Mára elterjedése, ménsztrím, korszellemnek számító volta ugyancsak kiválthat ellenreakciót. Feltevésem szerint ezt az ellenreakciót több mai, új irodalmi forma megjelenése jelzi, köztük az említett, újfajta realizmus is.

Esterházy persze jóval túllépte vélt előfutárát iróniában, a végtelen szómágiájával (szinte minden mondat egy költemény), és az ezeket átható, „nyelvire” finomított szenvedélyével. Látszólag például nincs összefüggés a „Pornográfia” kis írásjegységei között, elsőre úgy tűnik, hogy teljesen véletlenszerűen kerültek egymás mögé. A stílus erejével kifejezett hangulat köti össze őket. De ez a posztmodern se pusztán fikció, hanem nagyon is valóságfüggő, mert például nagyon ellentmond(ott) neki.

Ugyanakkor a hagyományos (sült)realizmus is fikció, csak éppen nem ebbe a hitbe ringatja az olvasót, hanem abba, hogy közvetlen valóságot lát a témában, a cselekményben. Az egyik első, modern értelemben vett európai regényíró, Defoe például megtörtént eseteket írt meg a *Robinson Crusoe*-ban (1719), a *Moll Flanders*-ben (1722) és a *Roxanában* (1724), ha tehette volna, talán fotókat is mellékelte volna – de közben attól lett máig népszerű, hogy akaratlanul is folyton elrugaskodott a valóságtól. Proust ugyanezt teszi, csak másként. Ugyanúgy, ahogy a közelmúlt világirodalmában mondjuk Winfried Sebald. Defoe, Proust vagy Sebald attól jók, hogy nem szociológiát írtak, azaz nem tapadtak a közvetlen, tárgyi valósághoz, és mégis nagyon valóságábrázolóak voltak. Velük szemben viszont például Joyce és az igazán átütő posztmodernnek, mint Esterházy, attól jók, hogy szövegirodalomként is képesek szociológiai szempontokat is érvényesíteni. És attól a személyességtől is jók, amely áthatja a mondataikat.

Nem arról van szó, hogy Esterházy – vagy bárki más – kizárólag egyetlen kategóriába lenne besorolható. Egy életműben több irányzat, megközelítés is megfér egymással. Legfeljebb a művek átlagát tekintve beszélhetünk egyáltalán bármiféle kategorizálástól. Például Esterházy-nak a *Javított kiadás* című regényében mintha a „realizmus diadala” következett volna be, ahogy egy elemző írta. Pontosabban a mai, fikciómentes realizmusé. És tényleg. Meg merem kockáztatni: néhány évszázad múlva ez lesz az a regénye, melyet még mindenki viszonylag könnyen fog tudni olvasni. Ugyanis nem lép annyira előtérbe a stílusa. A leg hamarabb ugyanis a stílus avul. Jókai is ezért nehezen olvasható már.⁴

Mindezt lehet másként is tekinteni. Például úgy, ahogy 1978-ban egy Lengyel Péterhez írt levelében Nádas Péter.⁵ Ő megkülönbözteti a Thomas Mann-féle szellem és irodalom leszármazottait a Joyce-örökség folytatóitól. Az előbbi a zárt, az utóbbi a nyitott forma művelője. Nádas magát az előbbiekhöz, Esterházyt az utóbbiakhoz sorolja.

Ha a mélyére nézünk Nádas örökségzsemléletének, akkor észre kell vennünk, hogy ez figyelemre méltóan ellentmond annak, hogy – mint említettem – Esterházy Mikszáthot tekintette példaképének. Nyilván szempont kérdése a kétféle megközelítés. Ami az egyik nézőpontból látszik, egyértelmű lehet, de ugyanaz egy másiktól nem feltétlenül látható, nem feltétlenül egyértelmű.

Az én nézőpontomból tehát általánosabban a mann-i örökség folytatói közé sorolhatóak azok is, akik a realizmus valamiféle, akár klasszikus, akár a később tárgyalt fikciómentes formáját művelik; a joyce-i folytatóinak pedig tekinthetők – többek között – ama forma képviselői is, akik ma éppen a szövegirodalmat művelik.

Nádas a dichotómiája kapcsán az európai kultúra romjairól és széthullott cserepeiről, törmelékeiről beszél. Bizonyára ezt is lehet így nézni. Ahogy a középkor lelegején, amikor még láthatók voltak az antik városok romjai, az egykori antik kultúra egész öröksége is tekinthető volt romhalmaznak. III. Ottó német-római császárnak az Aventinus domb tetejére épített egyszerű germán fapalotájából látni lehetett a márványos Forum Romanum még fehéren világító, messzi, távoli, akkor még sokkal épbb romjait az akkori város közepén. A feljegyzések szerint a császár 998 és 1002 között olykor zokogva nézte ezeknek a távoli, még fénylő építményeknek az impozáns maradványait.⁶ Ezért aztán én is felmentem – noha nem az Aventinus dombra, hanem a vele szemben levő, a Tiberis túlszéljén fekvő Gianicolo (egykor Janiculum) nevű lényegesen magasabb emelkedésre. Lévén, hogy ma az Aventino-ról nem lehet jól látni az egykori Fórum Romano romjait. De az ember ott is, a Trastevere fölött, biztonságosan nekitámaszkodva a Terrazza del Gianicolo szélén levő mellvédnek, nézhette a még mindig márványfehérlő, bizonyára

azóta megfoghatkozott távoli romokat, jól kisírhatta magát, pedig ez már majdnem pontosan ezer évvel később volt. Nekem már nem sikerült sírni, de azért kicsit még megrendültem és meghatódtam.

A romokból persze, meg a népvándorlás és a zsidó-kereszténység örökségéből vagy hatásából együttesen ma, a humanizmus és a felvilágosodás útján egy új, bonyolultabb, fogalmilag differenciáltabb gondolkodáshoz vezető világban élünk, melyet euro-atlanti kultúrának nevezhetünk. Ez természetesen csak egyike a Föld mai nagy kultúráinak.

Amivel nem állítom, hogy ma – mint egykor az antikra – az euro-atlanti kultúrára ne leselkednék irtózatossá. Még azt se, hogy ne lenne már ma eleve minden romhalmaz (legfeljebb még nem látjuk). Ilyesmi sok mindenkivel és mindennel előfordult már.

Visszatérve a fejtegetésekhez, a tárgyalt dichotóm osztályozáson kívül bizonyára alkalmazhatók továbbiak is. Mindig csak az a kérdés, hogy éppen melyik gyümölcsözőbb, melyik szemléletesebb, a célra alkalmasabb a világról alkotott képzetek számára.

Ezek az osztályozások annyira különbözőek, hogy sokszor nincs is átjárás közöttük. Kitekintésül csak egy magyar regényelméletet említek, Ottlik Géza *A regényről* írt tanulmányát. Ebben például olyan regénytípusokat tárgyal, melyek az általa elképzelt négyféle valóságérzékelést képviselik. Természetesen a szerző valóságérzékelését, mely viszonyát a valósághoz meghatározza. Ezek az én nézőpontja (R0), a külvilág (az „olvasó”, a „konvenció”) nézőpontja (R1), a „kozmosz” nézőpont (R2), és egy metamodell (Rr), amelyben ez a három felülíródik, amelytől végül a regény „regény” lesz, mert a mű befogadást biztosító nyitottságát biztosítja. Mondhatom, elég összetett elképzelés. Valószínűleg azt próbálja vele Ottlik megragadni, hogy talán emiatt az összetettség miatt van, hogy a mű nem pusztán valóság, hanem annak Arany János által említett égi mása. A regény írója ezekből együttesen építkezve hozza létre a művét, hogy együttesen fejezzék ki a valóság teljességét. Mivel e négy összetevő különböző hangsúlyokkal érvényesülhet, lehetne akár e négy megközelítés egymáshoz viszonyított erőssége alapján is osztályozni a regényeket.⁷

(Nádas említett levelében mind Esterházyval, mind magával kapcsolatban arról beszél, hogy valójában mindketten kétségbeesetten és görcsösen kotorásznak a közös örökségükben.⁸ Miközben van egy másik állítása, amely szerint a hitetlenség joyce-i mitikusai éppen a hitetlenségük következtében derűsek. Például Esterházy. Holott – állítja – mindketten, tehát Esterházy is, és ő, Nádas is, görcsös és kétségbeesett. Nyilván összefér számára, hogy Esterházy egyszerre derűs és egyszerre kotorászik kétségbeesetten. Ez akár a hegeli tétel és antitézis szintézise lehet a számára, de ezt nem gondolom komolyan. De bizonyára tényleg összefér. És én is azt mondom, amivel Nádas fejezi be: „ez nem baj”. Csak éppen nagyon másként gondolom. De talán ez se baj.)

(Jó félnémet svájcként én nem kotorászom kétségbeesetten, csak teuton – és wertheri – hagyományaimhoz hűen szomorkodom egy jóízűt...)

(Még egy megjegyzés. A leszámazás kiindulópontja aligha valami abszolút dolog. Így a Thomas Mann-i szál akár Apuleius *Aranyszamaráig* vagy a görög eposzokig visszavezethető, a Joyce-i örökség meg – nekem most épp ez ugrik be – akár Laurence Sterne *Tristram Shandy*-jáig.)

Vessük pillantásunkat a posztmodernen belül a Himalája csúcsai után valamivel lejjebb, ahol dúsabb a tenyészet.

A probléma mindig a középhaddal van. Amennyiben szövegirodalmuk stílusa fölbe kerekedik a nagyon nehezen definiálható formán (azon az „emelt”, metaforikus valamin, amitől az irodalom művészet), az eredmény unalmas lesz, önmagát ismétlő. Ugyanígy a realizmus: ha a cselekmény, a téma kerekedik fölül, akkor még a detektívregény is silány lesz (ahogy manapság például a televíziós tömegfilmek). A korszellemnek áldozatul esőkkel többnyire ez a baj. Később olvasva őket, dögunalmasak a laikusnak. Értő történészek viszont olyanok, mint sebészek, aki felnyit egy gyomrot, és csettint: „szép rák”!

„Ez az oka annak, hogy erős stílusú szerzők gyakran gyenge könyveket írnak. Ahogy annak is, hogy erős tematikájú szerzők gyakran gyenge könyveket írnak. Ahhoz, hogy irodalom jöheszen létre, előbb meg kell törni az erős témákat és stílusokat. Ez a roncsolás az, amit 'írásnak' nevezünk”, írja a norvég Karl Ove Knausgård – miközben szerintem maga sem tudott megbirkózni a *Halál* című háromkötetes, csodálatos vállalkozású regényében (ahonnan az idé-

zet származik) azzal, hogy megoldja a saját nyelv megtalálásához szükséges állítólagos „röncsolást”. Nem lehet mindenki egyaránt erős elméletben és gyakorlatban.

Ezt a „tématörést” vagy „valóságrombolást” inkább annak nevezném, hogy valaki megtalálja a „való égi mását”, metaforikus, áttételes mélységét. Ez utóbbi megtalálása valóban nem attól függ, hogy valaki szövegirodalmat vagy realizmust művel. (Nem mintha ez lenne a szépirodalom leglényegesebb dichotómiája – ahogy fentebb már jeleztem –, legfeljebb, hogy pillanatnyilag számomra van némi időszerűsége).

Visszatérve a realizmus említett új, nem fikciós formájához: megjelenésével inkább mint-ha a korszellem alig észrevehető változása játszódna le. Az ilyen változás többnyire nem azzal jár, hogy avulttá válnék vagy tévedés lett volna, ami addig létezett. Inkább a választék lesz szélesebb, azaz az addiginál több regényműfaj kezd létezni egymás mellett. A szépirodalom összetettsége, ha tetszik, a komplexitása növekszik meg. Olyasmí válik szépirodalomná, amit addig – mondhatni – nem tekintettek annak. Pedig hát – ugyan hol lennének a szép irodalomnak határai?

Berkovits György például élete derekán, a *'Hajdú' besúg*⁹ című művében már határt lépett át: a pártállam belső elhárításának dolgozó Tar Sándor író valóban színvonalas jelentéseit emelte szépirodalmi rangra. Ilyen földhözragadtnak tetsző valóságosság akár versben is megjelenik. Várady Szabolcs például 2010-ben az e-mailszövegeinek törmelékéből alkotta meg a mai magyar költészet egy jelentős művét, az „Egy év cserepei. Beérkezett üzenetek”-et.¹⁰

Az igazán izgalmas kérdés az, hogy vajon mi válhatta ki azt a szerénynek tűnő, lassan alakuló változást, mely a realizmus említett, nem fikciós formájának – egyúttal pedig számos további regényforma megjelenéséhez –, ha tetszik, újra megerősödéséhez vezetett? (Azon kívül, hogy változások mindig vannak, az inga mindig kileng és visszaleng és hasonló közhelyek.) Nem mintha realista művek ne lettek volna mindvégig jelen a világirodalomban, még a posztmodern idején is. A társadalom irodalmon kívüli fejlődése nyilván fontos szerepet játszik a szépirodalom változásában is. Elsősorban a regényirodalom változására gondolok. Csak a nézőpontomból legfontosabbnak látszó fejleményeket említem, mert mindez sokkal hosszabb tanulmányt igényelne.

Hogy ezek a fejlemények valójában milyen rövid idő alatt bontakoztak ki, azt jobban megérthetjük, ha figyelembe vesszük, hogy a regény eleve csak a 18. század közepére vált véglegesen a szépirodalom (a „poézis”) részévé. Ezt követően a 20. század elejéig kb. 150 év telt el. Ez nem valami hosszú idő a művészet több ezer éves történetében, viszont a regény klasszikus korszaka volt – és vagyunk néhányan, akiknek az az egykori tökély olyan elérhetetlen vágyalom, akárcsak III. Ottónak a Forum Romanum romjai.

A legfontosabb ebből a szempontból az lehet, hogy a 20. század elejétől, tehát az elmúlt több mint száz év alatt, miután a klasszikusnak tekinthető realizmus uralkodó volta megszűnt, az avantgárd okozta első lökés után egy idő múlva burjánzani kezdtek a legkülönbébb regényformák. Folytatódott a fikciós regény diadalútja.

Már a két világháború között, de főleg a második világháború után a valóság és a hagyományos próza átalakításán túl, mint valamiféle véglet, egyrészt megjelent a fantasztikus irodalom (fantasy) és a science fiction. Ide sorolható a már 1923-tól a „weird Tales” magazinban megjelent horrorisztikus művek tömkelege (a műfaj egyik ismert későbbi művelője Stephen King), amelyek egyik klasszikusa Howard Philips Lovecraft (1890–1937), az 1926-ban írt, mítoszt teremtő *Cthulhu hívása* (1928, magyarul 1992) című regényével. Persze, ennek a műfajnak is vannak korábbi, kiemelkedő művelői, elég csak Edgar Allan Poe-ra gondolni.

Velük eltűnt a határ a regény, a szerepjáték és az ezoterikus mítoszképzés között, ráadásul ezek történelmileg is, és a térben is íróilag célzottan összekapcsolódtak az olvasóik világával (pl. George Orwell, Isaac Asimov, John Ronald Tolkien), olykor például posztapokaliptikus képzelgések formájában (például a kelet-nyugati szembenállással és az atomháború fenyegetésével a középpontban). A virtuális valóság irodalmi megvalósításai is megjelentek már (pl. William Gibson: *Neurománc*). Korábban az ilyesmi nem számított szépirodalomnak,

noha a regény megjelenésének pillanatától kezdve voltak nyomai, már mielőtt maga a regény „irodalommá” vált volna (példa rá Apuleius: *AranySzamár* című regénye), de ez után is (klasszikusa Verne). A mai végletek azonban elképzelhetetlenek voltak a korábbi szépirodalmi kánonban.

Másrészt a szépirodalom elkezdte birtokba venni a közkeletűt, a közönségest, a laposságot, kiterjesztve ezúttal az illetékességét a köznyelv egészére (formula fiction, Triviáliteratur). Az ilyen regények már a 19. század legelején megjelentek. Ma is fűződik hozzájuk valamiféle pejoratív képzet, mégis, ma már a szépirodalom keretén belül tárgyalják a műfajt, habár különválasztva mind a magas, mind a szórakoztató irodalomtól (pl. *Ezerarcú hős*¹¹). Ennek is megvannak a régi gyökerei, például a 15. században divatos populáris grafikával összekapcsolódó egylapos fametszet.

A harmadik legfontosabb új regényműfaj a 20. század elején kialakuló irodalomtudományi szemléletnek felelt meg. Eszerint a szerző, a korszak és az életmű csak adalék az adott műhöz. A lényeg a szöveg szerkezete és esztétikuma. Mintegy erre az elméleti „ajánlatra” reagálva (vagy ösztönösen ezzel párhuzamosan ugyanezt műfajilag is megvalósítva) a regényírók olyan műveket alkottak, melyben maga a szöveg az asszociációs tér, vele az igazság alapja. Mondhatni, a regény irodalomelméletté vált (pl. James Joyce: *Ulysses*).

A posztmodern regény a maga játékoságával ennek a fejlődésnek a folytatója. Ahogy Roland Barthes fogalmazott, a kreativitás valójában nem más, mint a meglévő nyelvi anyag folytonos újrakombinációja.¹² (Nehogy úgy fessen, mintha magam is osztanám ezt a fel fogást: ezt is lehet másképp látni, és az se valamiféle baj.) Jellegzetes prototípusa ezeknek a szerzőknek Thomas Pynchon, aki még a rejtekező életmódjával is hangsúlyozni akarta, hogy személyesen semmi köze a szövegei irodalmi értékéhez. Mintegy kiprovokálva, hogy a regény és az irodalomelmélet viszonya a lényeg, mert alig magyarázható, hogy valójában mi is maga a fikcionalitás, vele a szerzői szerep.

Szándékosan nem foglalkozom a szakajtónyi magyar példákkal, mert megítélésem szerint a magyar szépirodalom akarva-akaratlanul elválaszthatatlanul együtt fejlődik a világ-irodalommal.

Természetesen az említett kiemelt regényműfajok mellett ezernyi más is továbblétezik. Hogy csak a besorolhatatlan legnagyobbak közül említsek néhányat: Franz Kafkától Robert Musilon, Hermann Brochon át Henry Miller *Ráktérítőjéig* és vissza. Hatásukban külön-külön felérnek egy-egy irodalmi és szellemi irányzattal. Ahogy Herakleitosz írta: „egy nekem tízezer, ha a legkülönb!”¹³ Mentségemre szóljon, hogy onnan nézve, ami most nagyon foglalkoztat, mindegyik lényege, hogy fikciósak, jelentsen ez bármit, csak nem közvetlen adat-, tény- és valóságyszerűséget. Egyszerűbb elmék számára is nyilvánvaló, hogy egy ilyen helyzetben előbb-utóbb szükségszerű, hogy megjelenjék markánsabban mindennek az ellenkezője. Metafizikai okát nem tárgyalom, legyen talán elég annyi, hogy ha van valami, akkor így vagy úgy, de léteznie kell az ellentétének is.

Első látásra a fikciós irodalom ellentétének látszik az az irányzat, melyet filozófiai képviselői az utóbbi években újrealizmusnak és spekulatív realizmusnak neveznek. Az utóbbi hirdetője, a Heideggertől induló Graham Harman (1968) az említett sci-fi szerző Lovecraft-ot tekinti a spekulatív realizmus egyik legfontosabb megteremtőjének, aki körül máig tartó olvasói kultusz alakult ki.¹⁴

Az 1923 óta kisebb megszakításokkal létező „weird Tales magazin”-ról a spekulatív realizmus követőit „weird irodalomnak” is nevezik.¹⁵ E műfaj művelő a harmani „objektum orientált filozófia” megalapozása szerint elutasítja, hogy az emberinek elsőbbsége, kitüntetett jellege lenne minden mással, így az élettelen tárgyakkal szemben – ezért „objektum” orientált. Bizonyára ebben a szellemi elszállásban is van valami szép, különösen, ha meggondoljuk, hogy létezik objektum orientált programozás, aminek, persze, az égvilágon semmi köze a filozófiához. Az „objektum orientáltság” mindenesetre ebből a számítástechnikai kifejezésből lett származtatva kellő képzelőerővel. (Ilyen értelemben az „objektum” orientáltak alapvetően, „von Haus aus” természetvédők, mivel vitatják a környezet-

pusztítás és –szennyezés bármiféle indokát és jogát.) Az irányzat lényegében összerosódik a poszthumanista filozófiával. Ennek lényegi tézise, hogy a mai, biológiai ember az evolúció végét is jelenti egyben, és az értelmes élet következő fejlettségi foka a mesterséges intelligencia világába vezet. Annál is inkább, mert hirdetőik nem műszaki szakemberek, még kevésbé vannak otthon a mesterséges intelligencia kutatásában. Ezért aztán nem is korlátozza természettudományi okadatolás a képzeletük szárnyalását. Így virágozik minden virág.

Az ún. újrealizmus meg épphogy ahumán meg deklaráltan poszthumán. Egyik képviselőjük szerint a földtörténet régebbi, mint az emberi történelem, ezért „primerebb”. Biztos, de az emberiben is van valami, mert különben nem ismerné föl, hogy saját magán kívül még ott a csillagászati, a geológiai és a „történelmi” történelem is. Ezért ebben, ahogy a gondolkodás megszületésében is lehet valami „primer”.

A mechanikus materializmus feltalálása ez, csak militáns ember- (és Isten-) tagadással spekulálva. Egy humortalan dada, nem világösszeomlásra adott tragikomédiázó, szellemes (és persze blöffel is tarkított) válasz, hanem pusztán reagálás a látszatjelenre, a Hírekre, mely mesterséges intelligens módon „véresen” komolyan veszi saját magát. (Eleve bocsánat a csodálatos, avantgárd dadától ezért az összevetésért.)

Mivel jövőbeli, valójában metafizikus spekulációról van szó, szépirodalmi megjelenése elválaszthatatlan a fantasztikus irodalomtól. Művelői közé sorolható a már említett William Gibson, vagy például a prózaíróság mellett blogger, emberjogi aktivista és újságíró Cory Doctorov, akit Stephen Kinghez hasonlóan a fantasztikus irodalmat közlő Locus Magazin díjjal tüntettek ki 2004-ben. Hogy milyen ágas-bogas, kaleidoszkópszerűen változatos és meglehetősen ellentmondásosan értelmezett területről van szó, azt jól jellemezheti a példa, hogy Akutagava Rjunosuke japán költőt és író (többek között a Kuroszava Akira *A vihar kapujában* című filmjének alapjául szolgáló elbeszélés, a *Rasómon* szerzőjét) vannak, akik weird írónak tekintik, holott életműve valójában inkább a klasszikus, társadalomkritikai, és nagyon mély értelmű, az emberi lélek alapvető vonásait megragadni próbáló realizmushoz sorolható. A maguknak meglehetősen dinamizmussal létezési jogot követelő irányzatok képviselői mindig is hajlamosok irányzatuk egyetemes kiterjesztésére. Ahogy például a marxista-leninista irodalomteoretikusok még antik szerzők műveibe is bele tudták magyarázni a haladó művészet fogalmát.

Az újrealizmus mai filozófiai fogalmát¹⁶ a Derridától induló Maurizio Ferraris hirdetete meg 2012-ben, folytatva frontális támadását az analitikus filozófia redukcionizmusa,¹⁷ de Kant filozófiája és a felvilágosodás ellen is. Az irányzat mögött rendkívül szerteágazó és érdekesítő törekvések is megfigyelhetők, melyekre itt nem térhetek ki. Irodalmi képviselői külön nincsenek, valójában a magukat újrealistának tekintő írók is spekulatív realitást, csak éppen a két kifejezés keveredik a fejekben. A spekulatív realizmus, vagy (a moly.hu egyik hozzászólója szerint) „ébredező magyar weird irodalom” egyik képviselője Farkas Balázs, például a *Lu purpu* (FISZ, 2019) című művével.

Összegezve talán arról van szó, hogy az új vagy spekulatív realizmus egyáltalán nem realizmus a szó klasszikus értelmében. Az utóbbi feltételez egy valóságot, melyet tapasztalat, élmény alapján át lehet élni, azaz valami külsőből bensővé lehet tenni. Ezen alapul a realista történet olvasásának is a lehetséges hatása, a valóság művészi megismeréséből fakadó revelatív élmény. Az újrealizmus ezzel szemben – ahogy Benoit francia filozófus megfogalmazta¹⁸ – feltételezi, hogy a reálissal már előzetesen rendelkezünk kell, hogy azt mint valami külső „adottat” felfoghassuk, reflektáljunk rá. Más szóval az irányzat képviselői szerint a fogalmakkal való rendelkezés, a gondolkodó képesség megelőlegezi azt, amit realitásnak tekintünk. Eleve rendelkezünk a realitás tudásával.¹⁹ (Ezt az irányzat filozófusai nyilván tudva vallják, az irányzat szépírói esetében talán inkább ösztönös érzés lehet, afféle „gondolta a fene”.)

Ezért van, hogy szépirodalmi formájában az újrealizmus jóformán szintiszta fikció, hiszen azt rögzíti valóságként, amit valaki gondol. Akár a posztmodern túlhajtásának is tekinthető. Kockázatokkal járó korszak, ha az ilyesmi megint általánosan uralkodóvá válik. A középkorban így volt, égették is a boszorkányokat azon az alapon, hogy valaki mit gondolt valaki másról. Ma még (e korszak előtt) egyelőre származhatnak e felfogásból megtermékenyítő gondolatok. Nem volna rossz, ha csak ennyiben maradna a dolog.

Mintegy ellenpólusként mindeme – akár (a szememben) lélegzetelállító – fejleményekre minden eddig nagyjából egységes regényformával szemben megjelent a hibrid regény műfaja. Mondhatni, kitérés formaként az eddigi határozottabb műfaji keretektől. Sokszor fikciós elemeket is megőrizve, de ötvözve más, többnyire nem szépirodalmi összetevőkkel. Például Sebald regényeiben a képek. Egyik kiemelkedő példaként a *Légi háború és irodalom* a maga esszészzerűségét, szakszerűen előadott tényeket és adatokat tartalmazó formájával.

Ennek a hibrid formának egyik leágazásaként is értékelhető a realizmus nem fikciós formájának viszonylag feltűnésmentes megjelenése az 1960-as évektől kezdve. Ez nem azonos a sokkal korábbi újrealizmussal, mely a harmincas években, mintegy ellenreakcióként az avantgárdra, megjelent. Végképp nem azonos a mai újrealizmussal, melyet az előző részben a különbségtétel érdekében részletesebben tárgyaltam.

Maradva a kifejezésnél, ezekben a nem fikciós realista regényekben lehet akár fikciós összetevő is. Valójában elkerülhetetlenül, hiszen a regény írója szépirodalmat ír, és ennek megfelelően tér el a saját látásmódja szerint a szereplők és az események adatszerű tényeitől, noha minden úgy fest, mintha kizárólag tényekről lenne szó. Más szóval az ilyen regény írója a tényeket továbbra is az ábrázolási felfogásának alárendelve jeleníti meg, de ezt nem valamilyen fikciós formában teszi, megváltoztatott történetekkel és szereplőkkel. A lényeg, hogy minden megfelel a valóságnak, csak éppen emeltebb, kifejezettebb szépirodalmi szinten és igénnyel fogalmazzák meg. Nincs elhallgatva, hogy itt konkrétan létező dolgokról van szó, de mégse pusztán ezeket jelenítik meg szociografikus vagy dokumentatív módon.²⁰

Anem fikciós regénynek hagyományosan két formája ismert, a dokumentumregény és a tényregény. A két műfajt meglehetősen keverten használják, kétségtelen, hogy megkülönböztetésük kritériumai szinte ismeretlenek. Valójában sem a dokumentum-, sem a tényregény nem azonos a nem fikciós realista regénnyel. Mielőtt végleg rátérnék a nem fikciós realista regény említett, új megjelenésére, megkísérlem ennek a két hagyományos nem fikciós formának a műfaji szétválasztását.

A valós szereplőkön és tényleges eseményeken alapuló dokumentumregény – legalábbis elvileg – szigorúbban követi a forrásokat (adott esetben szóbelieket is), tehát nem tartalmaz érdemben fikciós elemeket. Mint ilyen, közel áll a tényfeltáró újságírás, olykor a szociográfia műveivel. Abban különbözik alapvetően az utóbbiaktól, hogy meghatározóbb és érzékelhetőbb benne a szerzői személyiségből, lelkületből, szemléletből következő ábrázolásmód, vele a forrásoknál (dokumentumoknál) mélyebb jelentés igénye. Jellegzetes példái Svetlana Alekszijejics regényei (pl. a *Csernobili ima*), Lower Wendy Hitler *fürdői. Német nők a náci vérmezőkön* című regénye, a magyar irodalomban például Zelei Miklós *A kettézárt falu*²¹ című műve.

Az ugyancsak valós szereplőkön és eseményeken alapuló tényregényben ezzel szemben – megint csak elvileg – nem a források konkrét követése a meghatározó. Ha egyáltalán, a szóbeli források idézése meghatározóbb, és eleve tartalmaz fikciós elemeket, főként rekonstruált párbeszédet. A szerzői személyiség szerepe is meghatározóbb, mint a dokumentumregények esetében, a történetmesélést fikciós eszközök színezzetik (amiért olykor „metafikciós” regénynek is nevezik). Egyik korai képviselője a Sacco és Vanzetti sorsát leíró Upton Sinclair *Boston* (1928), klasszikus példája pedig Truman Capote *Hidegvérrel* (1965) című műve. Azonban nem minden dokumentum- vagy tényregény, ami először annak fénylik. Tényregénynek számított például Alex Haley *Gyökerek* (1976) című, bestsellerré vált apologetikus, az afrikaiságot magasra emelő regénye, melyről idővel kiderült, hogy túlnyomórészt fikciós (szókimondóbb elmék szintiszta ideologikus kitalálásnak minősítenék).

Itt is hangsúlyozom, hogy egyrészt sok művet nem lehet egyértelműen besorolni csak dokumentum-, vagy csak tényregényként. Másrészt ennek a két műfajnak is létezhetnek átmenetei, és egészen korai esetei is. A kategóriák valójában mindig csak afféle modellek, melyek átfogó tájékozódásra valók.

Tárgyam valójában ez az újnak tűnő nem fikciós realista regény. Tárgyalásához szükségem volt az eddigi, hosszú előkészületre: a posztmodern rövid tárgyalására, a regényműfaj rövid történeti áttekintésére, és a nem fikciós regénynek az újrealizmustól való megkülönböztetésére. De szükségesnek tűnt ezt a nem fikciós regényműfajt valamivel pontosabban megkülönböztetni a nagyon hasonló dokumentum- és tényregénytől is. Az utóbbi kettővel, valamint a klasszikus realizmussal szemben a nem fikciós realista regényt a klasszikus realista regény valamiféle megújulásának tartom, noha nem gondolom, hogy felváltaná azt. A klasszikus változat (vagy ami arra emlékeztet) ma is él. Parádés példája Borisz Paszternak *Zsivago Doktor* című regénye, és mintegy annak „folytatása”, Vaszilij Akszjonov említett *Moszkvai történet* című regénye. Tovább él ugyanakkor a klasszikus realista regény, többségében egy másféle szinten, kommersz, könnyen fogyasztható formában is, mintegy aprópénzre váltva a hagyományos fikciós technikát.

A dokumentum- és tényregény is tekinthető „realista” regénynek, hiszen ezekben is a „valóságot” ábrázolják, ráadásul ezúttal a lehető legkisebb torzítással. A tárgyalt realista nem fikciós regényben látszólag ugyanaz a törekvés, mint a dokumentum- és tényregényben. Mind a három regényműfaj közvetlenül, lényegében fikciós áttételek nélkül a valóságot ábrázolja – vagy legalábbis azt, amit a szerző annak tart. A dokumentum- és tényregénnyel szemben azonban a nem fikciós realista regény jellemzője a mélyebb jelentésadásra törekvő esemény-, ember- és társadalomábrázolás, és az, hogy van ebben valami állásfoglalás, vele jelentésadás, felvállalt, nyíltabb formában. Nem egy ideológia, és nem is az „intenzív totalitás” alapján, melyről Lukács György beszélt (nyilván lehet így is nézni), hanem annál lényegesen egyszerűbb, természetesebb, köznapibb és egyénibb valami.

A nem fikciós regény valóságos történeteiben a saját írói, többnyire tágabb társadalmi-politikai helyzettel való szembesülés – a dokumentum- és tényregényhez képest – határozottabb, nyíltabb ítéletkezés is érzékelhető, sőt a morális ítéletkezés is. Mintha – mégis! – volna jelentés, vele együtt igazság. Az elbeszélők olykor, áttételesen maguk is véleményeznek, noha, mintegy „tanulva” a hagyományos realizmus történetéből, arra törekedtek, hogy ebben ne a mindent tudás igénye, hanem – az írói hitelesség érdekében – az őszintébb, nyíltabb személyesség nyilvánuljon meg. Máskor megőrződik az objektívnek tűnő narráció, de marad mögötte tere annak, hogy ez nincs abszolút, kizárólagos érvénnyel elgondolva. Még az olvasóra bízott ítéletkezés se. Mindez hol a hitelesen elhangzó állításokkal, hol nagyon visszafogott, ritkán adagolt fikciós eszközökkel valósul meg.

Egyik prototípusa a műfajnak például Eric Vuillard. Évekig tartó munkával kutatja át a történelmi forrásokat, hogy megtalálja és leírja azokat az apró szimptomákat, melyekben a távoli katasztrófa már megnyilvánul. Ez lehet annak a titkos megbeszélésnek a minuciózus pontosságú története, melyet Hitler a német nagyiparosokkal folytatott („Tagesordnung” [„Napirend”])²² vagy az 1884-ben tartott berlini Kongó-konferencia.²³ Ugyancsak kiemelkedő példa Edmund De Waal regénye, *A borostyánszemű nyúl. Az elfeledett örökség*. Egy odeszszai ágas-bogas család teljesen reális történetének szenttelen, sallangmentes nyelvű, precíz rekonstrukciója. Még az alkalmazott lábjegyzetek és – Waals regényében – a fényképek se gyengítik a művek szépirodalmi jellegét.

Jellegzetesen következetlen, magyar példa Závada Pál *Egy piaci nap* és *Hajó a ködben*²⁴ című regénye. Závada mindkettőbe fiktív szereplőket is beépített. Talán úgy tartja ő is, mint sokan, hogy a szépirodalom mégse lehet meg fikciós valami nélkül? Zoltán Gábor *Orgia* című műve meg szinte tobzódik a tényszerűnek festő emberi lealjasulásokban, de ezzel inkább imitálta a valójában „szürkébb”, köznapibb, nem fikciós valót. Említhető a magyar szépirodalomban talán legidősebb regényíróként debütáló, különösen személyes, egyben nagyon tényszerű regénnyel jelentkező Vajda Miklós is (*Anyakép amerikai keretben*).

Megkockáztatom, Nádas Péter *Az élet sója* című „meséje” is elmozdulás a nem fikciós irányba. Egy beazonosítható német kisváros polgárainak valós története ez. Ő is ugyanúgy ódzkodik attól, hogy szépirodalomban pontosan okadatoljon és azonosítson. Pedig a „természettudományos” okadatolás önmagában nem rontja az irodalmat – ha valóban szépirodalom. Egy ilyen mű, bármennyire legyen is pontosan visszavezethető világi alapjára, ezzel soha se magyarázza meg igazán, hogy mitől művészet az, ami miatt a mű mű, azaz jó.

Az élet sója lényegéhez tartozik (noha másként, mint a *Híd a Drinán* esetében), hogy kapcsolódik a történelmi tényekhez. „Egy valós mese”, ahogy a könyv borítóján olvasható. És ami figyelemre méltó, van benne valami derűlátás. (Talán ezért véli egyik recenziója a tisztelőkörei után „furcsa olvasmányoknak”? Ugyan mi lehet „furcsa” egy ilyen regényben? A derű? Vagy a ténybeliség?)²⁵

A nem fikciós regények történetei azt követik, ami a források szerint valóban történt, és lényegében azonosítható néven nevezik meg az eseményeket és szereplőket. Az utóbbiak neve lehet ugyan más (személyiségjogi okokból), mégis könnyebben azonosíthatók, mint mondjuk Thomas Mann *A Buddenbrook házá*nak hősei, akiknek pontos eredetijeit, közelről-távolról alapul vett személyeit és eseményeit csak komoly forráskutatással lehetett megállapítani – bizonyítva, hogy ők se a semmiből jöttek.

Kiegészülhetnek az ilyen nem fikciós realista művek – mintegy jelezve, hogy a hibrid forma egyik esetéről van szó – akár konkrét adatok, mutatók, jegyzetek kombinációjával is, melyre számos példa van. A külföldi példákról Balogh Magdolna (ő a realizmus változásáról²⁶) – és Györke Ágnes (ő a mai angol regény példái alapján²⁷) egy legutóbbi konferencia-előadásában részletesen beszámolt.

Ennek a realizmusnak az írói a dolgokat figyelik meg a lehető legpontosabban, noha nyilvánvaló, hogy ennek az erőlködésnek – ahogy ezt egykor Nádas *az Élveboncolás* című elbeszélésében belátta²⁸ – határai vannak. Még azt se változtatják meg, hogy konkrétan mik és kik ezek a „dolgok”. A megszelídíthetetlen valóságról szólnak, hogy maga ez a valóság meséljen: történjék úgy, ahogy megfigyelhető volt. De nem a tények puszta közlésével, hanem a személyes élmény alapján, vagy forrásokon keresztül, de a személyes élmény hatását, vele a leírás pontosságának a határait a megfogalmazáson keresztül elkerülhetetlenül elárulva, sejtetve.

Parádés példája a határok felismerésének Nádas említett *Élveboncolás* című – immár ötvenegy évvel ezelőtt született – elbeszélése. Ebben a stílushoz, az elvárt szépen formált szöveghez, a tökéletesen zárt formához, összefoglalóan az irodalmiassághoz való igazodási kényszerét leplezi le. Ami miatt meghamisítódik a valóság. (Mondhatom, szinte a szemem látára küzdött meg ezzel, mert annak idején beszélt is róla.) De egyáltalán nem valamiféle külvilághoz, politikai rendszerhez való alkalmazkodásról van szó (az szóba se került), hanem arról az ösztönös vagy tanult, szakmai igazodásról, hogy mi számít „szép” irodalomnak, prózaművészetnek, jól formált szövegnek, egységes, homogén műnek, esztétikumnak – hogy aztán előfordulhat, hogy valaki ezekkel a mércékkel annyira azonosul, hogy maga az irodalmi lét lesz azonos a saját életével... Ez lesz aztán a végállomás, amelyben már csak az írói teljesítmény számít ténynek és valóságnak.²⁹

Az *Élveboncolás* e szabad személyiséget fenyegető veszély korai felismerése az írói pálya legelején. A magas (highbrow) irodalom műveiben a színvonal (?), a belátás mélysége (?), az egyéniség (?) (és még ki a megmondhatója, hogy mi minden) minőségének jóvoltából e kényszer nem okozza azt az olvasói zavarodottságot, melyre az írói viselkedésre érzékenyebb olvasókat, irodalomtörténeti szakembereket az ilyesmiről árulkodó szövegek esetében ma már talán inkább elfogja. Legalábbis így értelmezem a „zavarodottság” kifejezést, melyet Szilágyi Zsófia használt Szabó Magdával kapcsolatban. Amikor a teljes szépírói fegyverzet birtokában valaki áldozatul esik saját tudásának: észre se veszi, hogy tökéletesnek festő megfogalmazásai mögött nem a belülről megalapozott, életét átható hit, hanem a pusztán tudás munkál. Mondhatnánk, csak az munkál hitelként. A saját hitel néha egyáltalán nem fogalmazható meg gördülékenyen. Talán azért, mert ezt a hitelt addig senki se fogalmazta meg, nincs mintája, bevált fordulata.³⁰

Az *Élveboncolás* célzata felől nézve Nádasnak ez az 1968-ban írt elbeszélése valójában felfogható úgy is, mint ami a rutinból folytatott írói munkával szemben fölvetett küzdelem kezdetéről árulkodnék. Ennek eredménye, ha nem sikerül, vagy nem kerül sor e szembenézésre a kiemelkedő tehetségek esetén, többnyire a közép- vagy lektúr (middlebrow vagy lowbrow) irodalomvá válás. (Ez feltehetően még tehetséges író esetén is a koporsó előttig tartó veszély lehet). Nem mintha ez a közép-irodalom minden művelőjére vonatkoznék, hiszen tehetségének természete okán („saját jogán”) sok nagyon jó író sorolható ebbe a kategóriába (ha ez a kategorizálás a gyakorlatban egyáltalán elvégezhető).

Ha belegondolunk, Nádas ezt a problémát nem csak, hogy alkotói életének korai szakaszában exponálta (magának, mert meglehetősen visszhangtalan maradt), hanem még a „szépirodalmi ártatlanság” és gyanútlanág korszakában, legalábbis annak a vége előtt (ami a visszhangtalanóságot is érthetőbbé teszi). Egy olyan korszakban, amikor az „irodalmisság” áthagyományozott eszméje az avantgárd attackjai ellenére, és különösen a pártállamokban még nagyjából érintetlen volt, és ritkábban okozhatott észlelése egy maihoz hasonló zavarodottságot.

A műfaj mai, legkorábbi és következetes magyar képviselője Györe Balázs. 1989-ben még csak hagyományos naplóregényt írt,³¹ de teljesen a kilencvenes évek közepétől-végétől írt regényeiben bontakozott ki. Először a *Ha már ő sem él, kérem olvasatlanul elégetni* című regényével.³² Maga kínálta ki a magyar műfajt, főleg kezdetben vállalva a megíratlanságot (amin a fikciótlanóságot is érti), a töredékességet is. „...a koporsóig kíséri végig az anyai, pontosabban az anya-fiú élettörténetet. A gyerekkor emlékei, mondatcserepek, cédulák, naptárak, fényképek, álmok, az anya tanári pályájának dokumentumai, a tolla alatt született művészettörténeti elemzés, az általa írt önéletrajzi fragmentumok, a családi levelezés, az első, szerelmi levelezés, az anya és a fia közötti levelezés, egy elkezdett, de befejezetlenül maradt regény lapjai, csip-csup tárgyak lomjai, báli meghívók, tánciskolai értesítők, végzések, füzetek, orvosi zárójelentések szövegrétegei préselődnek egymásra. Mindezek fölött pedig, afféle végső nehezezként, nyomatékként az apai hagyatékban megtalált naplók,” írja róla Jánosy Lajos.³³

Györe mintegy összegezve műfaji indulását, Bródy Sándort idézi 1997-ben megjelent regényének mottójában: „A dokumentum beszél, a szó belefűl az időbe.”³⁴ Küszködik azzal, hogy valójában regényt ír, de az a szakmában dokumentumnak számít. Regényesztétikailag mintegy leértékelve. Ennek a kritikai közvéleményben nagyon is megvannak a jelei. Hiszen a szerző, lám, még csak álnevek mögé sem rejtőzik? A dokumentarizmus problémájára később is visszatér, nehezen szabadul meg a leértékelés nyomásától. „Minden esetben magamat akarom megérteni, az életrajzomat akarom tisztán látni, hogy mi miért történik, miért születtem, a szüleim, a szerelmeim, a barátaim miért pont azok voltak, akik. Ha azt mondják a könyveimre, hogy ezek nem regények, sőt nem is szépirodalmi művek, hanem dokumentumok, akkor egyáltalán nem sértődöm meg, hiszen rettentően fontosnak tartom a dokumentumokat.”³⁵

A nem fikciós realista regényműfajban teljesen révbe az apjáról és anyjáról szóló regényekben ér, a kétezres évek elején. Úttörőként időt vett igénybe ez a folyamat, hiszen – nem tehetett mást, mert valójában nem tudott másként – életművel kellett bizonyítania a nem fikciós regény mégis *regény* voltát, nem egyetlen művel. Egyedi művekre voltak korábbi példák. 2004-ben kiadott verseskötetével deklaráltan vállalta, hogy könyvei regények.³⁶

A nem fikciós realizmus valójában *nagyon más*, mint a hagyományos formája. Legfeljebb a valóság megjelenítésének az ethosza és szándéka közös. A realizmus eme újabb formája esetében ez a szándék sokkal radikálisabban és közvetlenebbül valósul meg. Ráadásul a fikció dominanciája és mindenféle deus ex machina nélkül. Az utóbbiakat maguk a ténylegesen megtörtént események, maga a valóság amúgy is tálcán kínálja, annyira, hogy sokszor ki se lehetne azokat találni.

Lehet, persze, hogy a nem fikciós realista regény fogalma – s vele az egész, általam megfogalmazott gondolatmenet – irodalomszakmailag téveszme. Erre utal egy kritikában Pál Sándor Attila: „Olyan novella, amely ugyanakkor nem fikció [...] ennek nincs értelme, ami szépirodalom, az fikció.”³⁷ Nincs kifejtve a kategorikus állítás, így bizonyára könnyebb volt kijelenteni. Így viszont értelmezhető szó szerint, és akkor alighanem kétséges dolog a szép-irodalomról általánosítva, ellentmondást nem tűrően bármit kizárni. Értelmezhető azonban úgy is, hogy valami áttételességre, „emeltségre”, mélyebb jelentésadásra törekvés a nem fikciós regénytől is elválaszthatatlan, amelyről fentebb beszéltem – de akkor ezt kellene mondani. Valószínű, hogy valaki megintcsak sommásan, rövidre zárva fogalmazott, mert nem szó szerint értette, amit mondott. Van ez így sokszor...

Figyelemre méltó, milyen, szinte militáns ellenreakciókat válthat ki olykor a tényirodalom vagy az önéletrajziség. Olga Tokarczuk az egyik legmagasabb szépirodalmi fórumon, a Nobel-díj átvételekor tartott beszédében ezzel a szétforgácsolódott valóságképpel szem-

ben a fikció segítségével megfogalmazott megértő, „gyengéd” elbeszélői, írói mindentudást, instanciát veszi harcra készen védelmébe. „Én-formában elbeszélte történetek polifóniája által teremtett valóságban élünk...”, és az olyan érdeklődést, mely a mű megalkotásának alapjául szolgáló szerzői valóságélményekre irányul, „civilizációs visszafejlődésnek” tekinti. A szépirodalmiságot és szerzőiségét mintha valamiféle felbonthatatlan, homogén egységnek tekintené egy, az analitikusságnak hadat üzenő színtetizmus jegyében: „Talán, hogy ne kelljen elveszni a könyvcímek és szerzőnevek sokféleségében, hozzákezdünk az irodalom leviatán-testének felosztásához műfajokra. Úgy kezeljük ezeket, ahogy a különféle sportágakat, és az írókat mint különlegesen kiképzett aktorokat.” Ekkora bűn volna műfajokra osztani valamit? A könyvszakmai kereskedelmi versengés ugyan nem kell hogy tettszen, de csak emiatt léteznének az egyes regényműfajok? Ugyanebben a beszédében mondja: „A fikció mindig az igazság egyik formája.” Mélyen igaz. De ha az „egyik” formája, akkor miért ne lehetne igaz a nem fikciós irodalom is? Az írókat persze nem azért szeretjük, mert diszkurzív, formálisan támadhatatlan állításokban fogalmazzák meg a véleményüket, hanem mert ábrázolni tudnak. Állítás és ábrázolás nem ugyanaz, és otthon igazán az utóbbiban vannak. Igazat mondani bizonyára csak egyféleképpen lehet. Ábrázolni azonban nagyon sokféleképpen.

Úgy tűnik, hogy mindhárom fontosabb nem fikciós szépirodalmi regényforma, a már korábban is létezett dokumentum- és tényregény, újabban pedig a realista regénynek az itt tárgyalt, nem fikciós új formája – egyáltalán: a megjelenése – minden jel szerint összefüggésben van az igazsághoz fűződő gondolkodás társadalmi megrendülésének korszakos eleményével. Az a korszellemmel elterjedt nézet, hogy „sok igazság létezik”, meg hogy minden a szövegösszefüggésen múlik, a „nem szakmabeliek” számára egyre nagyobb hiányérzetet eredményezett. Az előbb említett Olga Tokarczuk ezt így fogalmazza meg: „A fikció elvesztette az olvasók bizalmát, mivel a hazugság veszélyes tömegpusztító fegyverré vált [...]”³⁸ Kétségtelen. De akkor miért ne lehetne az egyik legitim válasz a fikciós irodalom ethosának fenntartása mellett a tényirodalom, meg az olyan realizmus, melynek nem elengedhetetlen alapja a fikció? Hiszen az egyik legünnepeltebb amerikai író, Philip Roth már 1961-ben megfogalmazta, hogy az amerikai valóság maga alá gyűri azt, amit ki lehet találni. „Elképedtőle, belebetegszik, dühöng, és végül még végtelenül kínos is, összevetve saját sovány képzelőerejével. [...] Mit kezdhet az író azzal a sokféle amerikai valósággal, amely olyan, amilyen?”³⁹ Hát talán azt is, amit vele Truman Capote csinált. Azt írta meg.

A színtiszta spekulációnak is lehet élvezetes, olykor valóban mély értelmű képzetmozgató hatása, lehet könnyed, élvezetes olvasmányélmény, de ha csak ez van, nincs minden, hiszen az ellenkezője hiányzik. Valami biztosabb lelki fogódzó iránti vágy jelenhetett meg – és ez a kereslet hatott a szépirodalomban is. Mintha mégis csak kellene – a pusztán tényeken kívül – valami esendő „igazság”, mely kényszerű módon, így vagy úgy, de kiemelkedik a sok közül, noha megőrzi a belátást, hogy erre nekünk van szükségünk – lehet, hogy valamiféle egyetemesebb, talán éppen az erkölcsösségre emlékeztető okból. Hiszen az is lehet – ahogy a régi görög filozófusok tanították – hogy a világ (a kozmosz) eleve jól van teremve, jól formált, és csak figyelni kell a sugallataira. Ebben itt nem foglalok állást. Akárhogy is van, ettől az igazság iránti kipusztíthatatlan szükséglettől nőhetett meg az ázsiója a dokumentumregénynek, tényregénynek, és az újabb prózai, nem fikciós realizmusnak.

A hitelesség hiánycikk lett, és elkezdték keresni. Ettől természetesen még virágozhat számos más regényműfaj, de én itt az új, nem hagyományos realizmussal foglalkoztam.⁴⁰

■ ■ ■
Ungváry Rudolf (1936): író, okleveles gépészmérnök. Legutóbbi kötete: *Balaton nyaraló* (Jelenkor, 2019).

- 1 Vaszilij, Akszonov, *Moszkvai történet*, Európa, 2001 (Eredeti címe „Moszkvai rege”, *Московская чара*, 1999). Valójában Borisz Paszternak *Zsivago doktor* című regényének folytatása. Vinogradov orvosprofesszor (a regényben Gradov) polgári családjának története ott kezdődik, ahol Doktor Zsivago története befejeződik, 1925–29 között, és tart Sztálin haláláig, 1953-ig, amikor az orvosperbe fogott professzort Berija magához hivatja, és közli, hogy szabad.
- 2 „*Azt mondja Wittgenstein, a szónak nincs jelentése, csak szóhasználat van, ezt a használatot kell ismerni naprakészen.*” Esterházy Péter, *A szavak csodálatos életéből* https://reader.dia.hu/document/Esterhazy_Peter-A_szavak_csodalatos_eletebol-395 Az eredeti wittgensteini állítás: „*Egy szó jelentése – használata.*”
- 3 Wittgenstein a játék fogalmával – pardon: kifejezésével – ragadja meg, szemlélteti a fogalmak eme nem létezését: „*Mert ha megnézed őket [az egyes játékokat], nem fogsz ugyan olyasmint látni, ami mindben közös, de látsz majd hasonlóságokat, rokonságokat, mégpedig egész halomnyit.*” Azaz nincs olyan közös ismertetőjegy, mely minden játékra jellemző lenne, a dolgok csak úgy függenek össze, ahogy a jégheg (a hideg–langyos–meleg hasonlóságláncon keresztül) a tűzforróval. Ezt nevezi családi hasonlóságnak. Wittgenstein, Ludwig, *Filozófiai vizsgálódások*, Neumer Katalin ford. Atlantisz, 1998
- 4 Bán Zoltán András, *A realizmus diadala*, Magyar Narancs, 2002. május 23.
- 5 Nadas Péter, *Levél Lengyel Péternek, ezerkilencszázhetvennyolcból* In: N. P., *Talált cetli*, 2000. http://dia.pool.pim.hu/xhtml/nadas_peter/Nadas_Peter-Talalt_cetli.xhtml. „*Joyce művében az európai kultúra abban a pillanatban látható, amikor irtózatossá válik, omlik szerteszét, s csak a törmelékek, a romok utalnak arra, hogy mindez valaha, ha egyáltalán, egészséges egészként működött. Thomas Mann a zárt forma, James Joyce a nyitott forma apostola. Thomas Mann a hit mitikusa, s ezért olyan komoly, James Joyce a hitetlenség mitikusa, s ezért olyan derűs.*”
- 6 Keller, Hagen Rudi, *Die Ottonen. 5. aktualisierte Auflage*, Beck, München 2017, pp. 256.
- 7 Ottlik Géza, *A regényről* = O. G., Próza, Magvető, 1994. Legújabbban behatóan tárgyalta Hernádi Mária, *A rejtett munkahipotézis. Megjegyzések az ottliki Rr-hez*, Műhely, 2011. 3. sz.
- 8 „*És ez a kétségbeesettség, görcsösség és kotorászás, már meg-bocssás, mindkettőnkre vonatkozik.*” Ennek a *Talált cetli*-ben megjelent levélnek, és a könyvben szereplő többi szövegnek is olykor van egy nagyon emelt, mára úgy tűnik, mint ha csúcsra járatott hangja, stílje. Szinte kellett magát azzal, ahogy írni tud. És mintha – abban a pártállami világban – eltakarna vele valamit. (Ennek az időszaknak a Mészölyéné is megfigyelhető. Megilletődve úgy éreztem, mennyire meg-csócsálják tárgyukat.)
- 9 Budapesti Jelenlét, 1999, pp. 23–24.
- 10 Élet és Irodalom, 2018. szeptember 28.
- 11 Campbell, Joseph, *The Hero with a Thousand Faces*, 1949 (Magyarul 2010).
- 12 Több művében is megfogalmazta, például Barthes, Roland, *The Elements of Semiology*, 1964, publ. Hilland Wang, <https://pdfs.semanticscholar.org/269c/b85a43033826bb00292d76f6b6eee37b9d78.pdf>
- 13 *Hérakleitosz töredékei*, 4. sz. *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény*. 1–2. köt., Tankönyvkiadó, 1958. és 1960., 1. köt. 23. Kerényi Károly ford.
- 14 Az irányzatnak az Ex Symposion különszámot szentelt Losonc Márk bevezetőjével (2018. 99. sz.). 2019-ben külön kötet jelent meg tíz szerzővel (Horváth Márk; Losonc Márk; Lovász Ádám, *A valóság visszatérése. Szpekulatív realizmusok és újrealizmusok a kortárs filozófiában*, Újvidék, Forum, 2019). A könyvről Selyem Zsuzsa írt kiváló recenziót (*Minden létezik*, Élet és Irodalom, 2019. szept. 20.)
- 15 A „weird” jelző talán a spekulatív realizmuson belül a mágiakusabb változatot reprezentálja Farkas Balázs *Lu purpu* (FISZ, 2019) című művével.
- 16 A 20. század elején – többek között B. Russel is – újrealisták voltak, akik azonban egy sokkal visszafogottabb filozófiát képviseltek. Azt, hogy a spekulációval szemben a filozófiai kérdéseket a logika, a matematika és a természettudományok segítségével kell megpróbálni megválaszolni. A Ferraris képviselte irányzat ezzel szemben a tárgyszerűséget teljesen metafizikai, valójában tehát spekulatív módon értelmezi.
- 17 A redukcionizmus szerint minden mentális, biológiai, társadalmi stb. dolog visszavezethető, redukálható valamilyen fizikaira. A felfogás merevsége mára ugyan jelentősen mérséklődött, de a lényege változatlan. A kérdés összefügg a formális logika mai állapotával. Ebben a logikában minden fogalomról át kell térni annak terjedelmére, a konkrétumra, melyet reprezentál. Azonban köztudott Bertrand Russel óta, hogy ez korlátlanul nem tehető meg ellentmondások, paradoxonok nélkül.
- 18 Benoist, Jocelyn, *Éléments de philosophie réaliste. Réflexions sur ce que l'on a*. Párizs, 2011.
- 19 Benoist ezzel nem áll egyedül. A Noam Chomsky megalkotta generatív grammatika lényege hasonló, csak sokkal meg-alapozottabb. Eszerint az ember beszédképessége, azaz az a képessége, hogy nyelvtanilag helyes kijelentéseket tud tenni, olyan kognitív struktúrákon alapszik, melyek feltételezhetően genetikailag öröklöttek. Ez teljes ellentéte a behaviorista felfogásnak, amely abból indul ki, hogy az ember nyelvi képességei nélkül születik – afféle tabula rasa –, és a beszédet kizárólag a külvilág imitációja révén sajátítja el. Chomsky, Noam, *Aspects of the Theory of Syntax*, MIT Press. 1965. E főműben ugyan minden benne van, de érthetően összefoglalja Schwarz, Monika, *Einführung in die kognitive Linguistik*, Francke, 1996, a 13–15. oldalakon.
- 20 A valóság megjelenítésével való birkózás parádés példája Nadas Péter később még tárgyalt, 1968-ban írt *Éveboncolás* (eredetileg: *A modell bevonul. . .*) című elbeszélése, melyben egy modellt ülő meztelen nőt próbál pontosan leírni, és ez egyre nehezebbnek, s végül lehetetlennek bizonyul. In: N. P., *Leírás*, Szépirodalmi, 1979, pp. 5–11.

- 21 A kárpátaljai Nagyhelmecről, amely 1945-től Oroszországhoz (ma Ukrajnához), másik része Szlovákiához tartozik. (Zelei Miklós, *A kettévágott falu*, Ister, 2000)
- 22 Vuillard, Eric, *L'Ordre du jour*, Arles. Actes Sud. 2017.
- 23 Vuillard, Eric, *Kongo*, Arles. Actes Sud. 2012.
- 24 A *Hajó a ködben* esetében ráadásul úgy, hogy például az egyik, a valóságban létező szereplőnek csak a keresztnevét változtatta meg ahhoz, hogy az erkölcsi dilemma jobb szemléltetése érdekében „megöngyilkolja”, holott az illető az életével valóságban – az erkölcsi dilemma valóságban is fennálló helyzetében – egyáltalán nem így cselekedett
- 25 „*Fontos meglátások és közhelyek, magával ragadó és semmitmondó leírások elegyét, amelyek végére érve az olvasónak meg kell küzdenie érte, hogy a tanulságot ne pusztán didaxisként, hanem érdemi gondolatként fogadja be.*” Gábor Sámuel, *Nádas Péter: Az élet sója*, Kortárs 2017/7-8. <https://www.kortaronline.hu/archivum/2017/07-08/arch-gabor-nadas.html>
- 26 Györke Ágnes, *A kortárs angol nyelvű próza főbb irányai*. Előadás. 2018. november 30. „A kortárs próza újabb fejleményei”. MTA BTK Irodalomtudományi Intézet. http://iti.btk.mta.hu/images/kortars-proza-konferencia-absztraktok_18112930.pdf
- 27 Balogh Magdolna, *A realizmus fogalma az újabb közép-európai interpretációk tükrében*. Előadás. 2018. november 30. „A kortárs próza újabb fejleményei”. MTA BTK Irodalomtudományi Intézet. http://iti.btk.mta.hu/images/kortars-proza-konferencia-absztraktok_18112930.pdf
- 28 „A modell a paraván mögé vonul. Kilép a szoknyájából, átbújik a blúzán. . . [. . .] Hasán vakbélműtét stigmája. [. . .] A modell nem szoknyában és blúzban volt, hanem ujjatlan nyári ruhában. Stílárís okokból változtattam a valóságon. Úgy gondoltam, hogy a *kilép, átbújik, leveti, lehúzza* állítmányokkal – a cselekvés azonosságaira és különbségeire utaló ritmust kölcsönzök a mondatnak. [. . .] . . . a műterem sarkába rúgta a cipőket. [. . .] . . . nem a műterem sarkába rúgta a cipőket. Ezt a tényt most találtam ki, mert nem emlékszem, hogy lehajolt volna. Akkor, hogyan vette le? Egyszerűen kilépett belőle. De akkor hogyan került a cipő a kályha mellé? Nem került a kályha mellé. [. . .] Nem mütötték a hasán. Azt kéne mondani, hogy a vakbélműtétet azért találtam ki, mert ízléstelennek tartottam leírni: a modell derekán látszik a bugyi gumijának a nyoma. De nem tudom, látszott-e. Általában látszik. A vakbéloperáció szépen fogalmazott stigmája a kép nyersességét volt hivatva hangsúlyozni. [. . .] a görcsös ragaszkodás egyfajta konzervatívnak nevezhető stíluszményhez (nálam), az igazság rovására ment.” Lásd Nádas Péter, *Élveboncolás*
- 29 Egy ilyen szerepjáték, vele az irodalmiasság középírodalmi „nagymesterét” ismerte fel néhány évvel ezelőtt például Kiss Noémi Szabó Magda műveiben. „Mintha volna némi gyávaság a kerek megoldásban, a hiány mégsem világnézet, inkább közönségszolgálat. A történeti keret és a konfliktus egységes, receptje működik, előre eltervezettek a mondatok, a nyelvezet csupa gazdagság. [. . .] Szabó Magdának az irodalmi élet volt a saját élete, ahogy regényei világa és saját élete között is csak szűk sáv húzódtott.” Kiss Noémi, „*Nem tudom, mit kezdjek magammal*”. *Száz éve született Szabó Magda*, Élet és Irodalom, 2017. 10. 6.
- 30 „Miért vagyunk annyira zavarban, ha Szabó Magdáról kell véleményt mondanunk? Igaz, a [. . .] 'laikus' olvasó sokkal kevésbé feszeng ilyenkor, mint a 'hivatásosak'. [. . .] És ha olyan egyszerű lenne a helyzet, hogy az irodalomtudósok nem tartják nagyra az életművet, viszont az olvasók imádják, [. . .] talán kevésbé lenne az a furcsa zavar. De az egész jelenség sokkal bonyolultabb. A zavarodottságról nem véletlenül beszéltem többes számban. [. . .] hosszú listát tudnék írni az életmű [. . .] idegesítő momentumairól. [. . .] rájöttem, más is így érez. . . ” Szilágyi Zsófia, *Szabó Magda határai*, Alföld, 2019/12, pp. 136–145.
- 31 Györe Balázs, *A 91-esen nyugodtan elalhatok*, Naplóregény, Magvető, 1989
- 32 *Ha már ő sem él, kérem olvasatlanul elégetni*, Liget Műhely Alapítvány, 1996
- 33 Jánossy Lajos, *Anyajegy*, Litera, 2015. 06. 10. <https://litera.hu/magazin/kritika/anyajegy.html>
- 34 *A valóságban is létezik*, Liget Műhely Alapítvány, 1997
- 35 Jánossy Lajos, „*Most mutasd meg, irodalom!*” (*Györe Balázs író*), Magyar Narancs, 2001. 09. 13. https://magyarnarancs.hu/film2/most_mutasd_meg_irodalom_gyore_balazs_iro-58582
- 36 *Megszakítottam egy regényt*, Versek, Pozsony, Kalligram, 2004
- 37 A kritika Kőrössi P. József *Naplóromok* című művéről szól: Pál Sándor Attila, *Kvaterkanaplók*, Élet és Irodalom, 2019. 10. 4. <https://www.es.hu/cikk/2019-10-04/pal-sandor-attila/kvaterkanaplok.html>
- 38 Legutóbb Krusovszky Dénes foglalkozott többek között Tokarczukot is idézve az „igazság utáni irodalom korában”, a disztópia, önéletrajz és a valóságbrázolás problémájával (Magyar Narancs, 2020 január 23., pp. 28–29.)
- 39 Roth, Philip, *Writing American Fiction*, Commentary, 1961. május. <https://www.commentarymagazine.com/articles/writing-american-fiction/>
- 40 Tisztában vagyok azzal, hogy olyan szakterületre merészkedtem, melyet professzionálisan nem művelek. Mérget veszek rá, hogy van, ami elkerülte a figyelmemet, amit pedig a területet régen művelő szakember már természetes tudásként birtokol. Ezért piszkosul tévedhetek is. Ez az oka a személyes kitételeknek is. Nem akartam komoly képpel úgy tenni, mintha ennek a szakterületnek az avatott embere lennék.
- Azt se hallgatom el, hogy azért tettem azt, amit ezzel az esszével tettem, mert magamról is gondolkodom. A nemrég megjelent *Balaton nyaraló* című regényemről szeretném megtudni, megsejteni (Jelenkor, 2. kiadás, 2019, 1. kiadás ugyanennek az évnek az elején), hogy valójában mit is írtam. E tanulmányt (amellett, hogy tényleg, mindettől függetlenül is megigéz a regényműfaj mára és rövid, alig száz év alatti kialakulásának változatossága), azért is írtam meg, hogy valamennyire azt is értelmezni tudjam, mi az, amit ezzel a regénnyel a szépirodalomban egyáltalán képviselek.

AZ ÚJ BÖLCSÉSZET

Néhány nagyon szubjektív megfigyelés, sejtés, refutáció

LENGYELORSZÁGBAN

Depressziós helyzetbe szorítva

Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy még csak nem egészen tíz éve vannak jelen lengyel környezetben az „új bölcsész” eszmék és gyakorlatok, csak örülhetünk az ezeket kísérő viták komolyságának és hőfokának, mert a kettő alighanem arról tanúskodik, hogy a bölcsészek, a humán tudományok és e tudományterület státusza szempontjából alapvető fontosságú aktuális kérdésekről van szó. E rövid bevezető tanulmányban először szeretnék a legfontosabb viták, aggályok vagy fenntartások természeténél (és a félreértéseknél) időzni, hogy aztán rátérjek a lassan stabilizálódó új bölcsészeti kutatási mező fő területeinek vázolására, végül befejezzem a „saját portámról” vett megjegyzésekkel, bizonyos kutatások szűk áramlatának bemutatásával, amellyel próbálok foglalkozni.

Biztos részben az hevíttette fel a vitákat, hogy felerősíti ezeket a bölcsészet úgynevezett válságáról folytatott eszmecsere, amelynek Nyugaton már több mint negyven éves hagyománya van, Lengyelországba is nagyjából ugyanekkor jutott el. Ez egyébként arról tanúskodik, hogy nem tárgyalhatjuk már ezeket a kérdéseket kizárólag a hivatásos kutatók zárt körében, „a világtól elzárva” – mert, röviden fogalmazva, áttörték az omladozó falakat, amelyek elválasztották a tudományukat a külvilágtól vagy maguktól omlottak le, és tisztában

kell lennünk azzal, hogy most mindannyian ugyanabban a „belsőben” ügködünk, ami azt jelenti, hogy egyben közszemlére is vagyunk téve.

Csak a következőket akartam mondani e „válság” ügyében. Először is valóságos alapjai vannak a mai világ technológiai-civilizációs, társadalmi, kulturális, történelmi-politikai átalakulásában. Egyébként a kutatás és a képzés humán tudományos modelljei mindig is reagáltak az ilyen változásokra (néha ösztönözték is ezeket) – semmi ok hát arra, hogy most másként legyen. Másodszor pedig, megítélésem szerint mégiscsak a politikusok és a „humán erőforrásokkal” gazdálkodó adminisztrátorok meglepően hatékony retorikájából is következik ez. Nem tudok szabadulni attól az érzéstől, hogy ez a Lego Batmanről szóló filmre, a főszereplő sulykoló érvelésének – mint tudjuk, átmeneti – következményeire emlékeztet, akinek sikerült mély depresszióba taszítania Jokert, mert az utóbbi elhitte neki, hogy ő maga nem ér semmit, mert sosem volt és nem is lesz Fontos Ember, vagyis e történet pozitív hőisével szembeszálló Legfőbb Ellenfél.

Kicsit hasonló a helyzet, mert sikerült bebeszélni a bölcsészeknek, hogy az Adófizetők fáradtságos munkával összekuporgatott keresetét elherdáló ingyenélők; amit csinálnak, az nem fontos (a Tudománynak) és nem hasznos (a Társadalomnak). Ha figyelembe vesszük azt, hogy a bölcsészet legfőbb feladata továbbra

is a kritikus önismeret kialakítása, valamint az egyének és a közösségek érzékenységének és hatékony kreativitásának formálása, akkor nagyon úgy néz ki, hogy politikailag igen kifizetődő depressziós helyzetbe szorítani a bölcsészeket, mert a hatalom kisajátíthatja és a saját céljaira használhatja az eszközeiket és a kutatási területeiket, ugyanakkor rájuk háríthatja a felelősséget e tevékenységek mentális és társadalmi következményeiért (nemrég írt erről igen meggyőzően többek között Markus Miessen *A részvétel fantomjában*).

Egymást kioltó félelmek, fenyegetések, zaklatások

Meg vagyok győződve arról, hogy a bölcsészet (a lengyelt is beleértve) valójában jól van, a válság pedig – ezen a mai helyzetre jellemző kritikai gondolkodás pezsgését értem – mindenekelőtt dinamikus fejlődésről és átalakulásokról tanúskodik. A rá irányuló kritika éle – ez nagyon jellemző – antinomikus, megítélésem szerint három vitatott kérdést, a társadalmi hasznosságot, az innováció teljesítményalapú rangját és a diszciplináris professzionalizmust veszi célba.

Az első kérdés a társadalmi hasznosság. Egyesek azt hirdetik, hogy a bölcsészetnek a jelenkor társadalmi és civilizációs szempontból lényeges problémáit kellene felvetnie és megoldania ahelyett, hogy anakronisztikus, hermetikus kérdéseinek elefántcsonttornyába zárkózik. Alighanem ez az értelme a brit középkorászokat kiszűrő miniszter elhíresült megjegyzésének (mint tudjuk, Lengyelországban is a bölcsészet kompetens elitjének ismerik el a medievistákat), aki azt mondta, „semmi kifogása az ellen, hogy tartsanak dísznek néhány középkorászt, de semmi oka az államnak arra, hogy fizesse őket”.¹ Mások viszont úgy érvelnek, hogy a bölcsészet küldetéséből adódóan védje az autonómiáját, szakmailag helyes, semleges és objektív kutatásokat folytasson, az ettől való eltérés e tudományterület ideológiai degenerálódásáról tanúskodik. Nehéz elmagyarázni azt az előbbieknél, hogy ezeknek a kutatásoknak, amelyekre látszólag senkinek sincs szüksége, nem csak kognitív, hanem társadalmi jelentőségük is van, esetenként pedig szemléletformáló hatásúak, gyakran új irányt adnak a gondolkodásnak. Az utóbbiakat pedig arról nehéz meggyőzni, hogy ma nem lehetséges az autonóm izolacionizmus semmilyen változata (valójában korábban sem volt az).

A második kérdés: a nemzeti bölcsészet teljesítményalapú rangja. Egyesek szerint ezt akkor szerezhethetjük meg, ha megszabadulunk a tudományos alsóbbrendűség érzésétől, amely abból fakad, hogy idegenektől és bölcsébektől tanulunk, vagyis értelmezésük szerint nyugati

mintákat utánzunk, és jobban tennénk, ha magunkba néznénk, vagyis a hazai, nemzeti gondolathoz és hagyományhoz fordulnánk, mert csak így érhetjük el az igazi eredetiséget. Mások szerint a nemzeti bölcsészet nemzetközi pozíciója az egyetlen mindenütt elismert értékmérő, ezért minél előbb a nemzetközivé válás útjára kell lépni. Az előbbieket gyakran hivatkoznak Alekszandr Kjoszev merész koncepciójára, aki úgy gondolja, az önkolonizáció következménye Közép-Kelet-Európa provinciális, marginális pozíciója, vagyis önmagát nyilvánítja alsóbbrendűnek és rosszabbnak.² Függetlenül e tézis inspiratív értékeitől, amelyek lehetővé teszik azt, hogy azonosítsuk és érdekesen interpretáljuk e helyzet jellemzőinek és okainak szindrómáját, az én fülemben ez úgy hangzik, mint a genetikailag és etimológiailag rabszolga szlávokról megfogalmazott rasszista tézisek nehezteléssel terhelt meglepő – aligha szándékos – visszhangja, és sötét idegengyűlöletet ébreszthet a hazai „eredetiség” kultusza mellett, az utóbbin bizzar tősgyökerességet értek (ahogy azt mondjuk néha valakiről eufemisztikusan, hogy „eredeti figura”).

Amúgy se nagyon látni, hogy létezne például őshonos Piast-kori poétika vagy Jagelló-kori kulturális tanulmányokra bukkantunk volna (amelyeket eltitkoltunk, mert feszélyezve éreztük magunkat kulturális kiskorúságunk miatt). Általában véve aligha tagadható, hogy másokhoz hasonlóan mi is inkább személyek és eszmék nemzetközi cseréjének és fúziójának köszönhetjük azt, ami a legeredetibb a történelmünkben, a mi esetünkben mindenekelőtt a XIX. századi német bölcsészet hatását kell kiemelni. Ez nem jelenti azt, hogy mivel az eszméknek nincs nemzetiségük, az eszméket kutató történészeknek sincs, ellenkezőleg, ez látszik is a tankönyveken és a kézikönyveken: az angolszászok által írt irodalomelméleti szintézisekben az angolszász hagyomány uralkodik, a franciáknál a francia, a németeknél a német, az oroszoknál az orosz, a cseheknek a cseh... Nem látok semmi okot arra, hogy a lengyel szerzők tankönyveiben marginalizálni vagy figyelmen kívül kellene hagyni az eredeti lengyel eredményeket.

A másik tábor, mint tudjuk, „nemzetközivé válásra” szólít fel, ami a gyakorlatban oda vezet, hogy szorgalmazza a kutatási eredmények angol nyelvű publikálását. Közben nem nagyon számolnak azzal, hogy hiába vetik be akár a szakmailag legkiválóbb erőket is, komoly anyagi támogatással, valóban angolul, nem csak ahhoz hasonló nyelven kiadott folyóiratok indításához, mondjuk, a ľęborki Poszthumanisztikai Egyetemen, de említhetném az ojcóvi Tájéépitészeti Főiskola könyvsorozatát is, ettől még a legcsekélyebb mértékben sem emelkedik világviszonylatban automatikusan az oktatók idézetsége.

Az előbbieket arról kellene meggyőzni, hogy a világal való szembesülés kerülése azzal a veszéllyel fenyeget, hogy öntudatlanul is másodlagosságba vagy osto-

baságba, sőt, idiotizmusba süllyedünk (az utóbbi etimológiailag a műveletlenség mellett azt jelenti, hogy magunkra és a privát szféránkra koncentrálnak, figyelmen kívül hagyva a közügyeket). Ami pedig az utóbbiakat illeti, érdemes lenne megpróbálni meggyőzni őket arról, hogy az egész világra kiterjedő láthatóság, figyelem igen elit körébe bekerülni (az olvasásról vagy a vitáról nem is beszélve) mindig csak lépésről lépésre haladva lehet, ez pedig igen fáradságos procedúra, ráadásul nem csak esetlegességgel és kockázattal kell számolnunk, hanem emellett még kénytelenek vagyunk alárendelni magunkat azoknak a (rendszerint íratlan) törvényeknek, melyeket a globalizált tudomány nagy központjaiban működő tudás- és elméletgyárak diktálnak (sok mindent mond erről a centrum-periféria függőségek elmélete, melyet a társadalomtudományokra és a bölcsészet új áramlataira is alkalmaznak).³

A harmadik kérdés: a diszciplináris professzionalizmus. Alighanem ez a legbajosabb, mert ebben megítélem szerint valós és megoldatlan problémák rejtőznek. Egyesek szerint az új bölcsészet egyszerűen jogtalanul tekinti újnak magát. Mint Henryk Markiewicz emlegette nagy előszeretettel, az új rendszerint a rég elfelejtett régi; tehát ha bárki is használni próbálja ezt a jelzőt, akkor a lehető legnagyobb gondossággal kell átkutatnia a tudás számunkra hozzáférhető készleteit, hogy ellenőrizze, nem mondtak-e már valami hasonlót... E munka eredménye pedig természetesen pozitív vagy az lehet, már csak azért is, mert minden dolog hasonlíthat valamilyen szempontból minden másra. Mások szerint az új bölcsészet programjai valós fenyegetést jelentenek a diszciplináris professzionalizmusra nézve: tagadják ugyanis a kutatás tárgyának stabilitását és meghatározottságát, a módszer különbözőségét és egységét, sőt még azt is, hogy egyáltalán lehet teóriát építeni a humán tudományok mai szemlélete szerint – vagyis mint általános érvényű állítások rendszerezett együttesét, amelyek végül betetőzik azt a folyamatot, melynek során kidolgozzák az egyes állítások komplexumát.

Az előbbieknél azt kellene mondani, hogy, először is, nem volt és nincs is történetileg viszonylagosabb jelenség, mint az újdonság, tehát az ilyen kitétel bármiféle használatának csak meghatározott kontextusban van értelme. Másodsor, a szellemi-kulturális változás jellemzője (vagy talán ismérve is) a humán tudományos örökség újrendezése: ahogy (mint Borges észrevette) az új, eredeti író teremt az előfutárait, a bölcsészet új tendenciái is lehetővé teszik, hogy *ex post* vegyük észre a „protogén”, előremutató vagy előfutár vonásokat a történetileg lezártnak, vagy elavultnak tekintett tendenciákban. Az átértékelés és átértelmezés e retroaktív gépezete állandó jellemzője a szellettudományokban végbemenő történelmi átalakulások folyamatának.

Az utóbbiaknak viszont el kell ismernünk, hogy itt még valóban sok a tennivaló. Miután áttörték a falakat a diszciplínák, illetve a bölcsészet és a környezete között, jóval szélesebb lett az empirikus mező, és fölcserélték a befejezett, holisztikus teóriát mint a rendszeralkotó munka termékét a most induló kutatási folyamat egyfajta munkaprogramjára, tehát helyi konkrét „művelésre” (a gyakorlati esetekből való levezetésre) is vagy a kutatások kísérleti koncepcióira;⁴ emellett a kutatási folyamatban konstituálódik a tárgy, a módszerek pedig eklektikusak, hibridek. Mindez nyilvánvalóan nem segít abban, hogy garantálhassuk az új humán kutatások (poszt)diszciplínájának? területének? azonosságát. De ebből meggyőződésem szerint nem következik az, hogy fel kell függeszteni ezeket, várunk kell arra, hogy ez az új eszme – vagyis, elmélet, tárgy és módszer – „mézbe töpped, mint a füge, elmállik, mint a dohány...”⁵

Az új bölcsészet mint öt áramlat vízgyűjtő területe

Az új bölcsészet kutatási területei nincsenek teljesen kijelölve, felosztva sem a nagyvilágban, sem Lengyelországban. Itt még továbbra is javában folynak az érdemi viták, többek között a kompetenciáról, módszereket és problematikákat helyeznek át, tárgyalnak az inter- és transzdiszciplináris együttműködésekről. A legerősebb, intézményesen a legkönnyebben törvényesíthető áramlat alighanem a digitális bölcsészet (az óriási jelentőségű új médiáknak és eszközöknek köszönhetően) a maga LAB-jeivel (a humán kutatások digitális laboratóriumával), amelyek gomba módra szaporodnak a világon (nálunk lassabban, de emelkedő tendenciával). A második áramlat a hasonlóan erős, korán kikristályosodott, társadalmi, gazdasági és kulturális ügyeknek elkötelezett bölcsészet, amely a semlegeséget és autonómiát hirdető modern tézisekkel ellentétben kritikai-emancipatorikus. A harmadik áramlat mintha különböző bölcsészeti programokat kapcsolna össze, melyek feltételezik a természettudományokkal és az egzakt tudományokkal való együttműködést, lehetőség szerint a tudományos cserét is, vagy legalább használja az eredményeiket és a módszereiket. Ez az áramlat gyakran veszi fel a kognitív bölcsészet nevet (mivel fontos az ismerettudomány e humán kutatásokban). Szeretnék hozzátenni a három tendencia rövid listájához még kettőt, amely napjainkban erősödik. Ez lenne a poszthumanisztika, ha ezt elég tágran, olyan orientációként értelmezzük, amely az ember és a természeti-kulturális környezet viszonyát kutatja, amely hat rá és ő is hat erre. Az utolsó fő áramlat pedig a művészi

bölcsészet lenne (ha szabad ilyen ügyetlenül fogalmaznom), melyben egyaránt helyet kap a művészeti eszközök és gyakorlatokat használó bölcsészet és a művészet mint kutatásokon alapuló kulturális gyakorlat.

Ugyanakkor mindezeket az áramlatokat (csak a szubjektív véleményem szerint legfontosabbakat soroltam fel) számos csatorna köti össze, átfolyanak egymásba; tehát inkább az új bölcsészet folyójának vízgyűjtő területét képezik, nem külön mederben csobogó mellékfolyók. Ugyanakkor, mint könnyen észrevehetjük, az általános tendencia közös és tisztán kivethető. Mindegyik áramlat hidakat képez falak helyett, amelyek korábban elválasztották a humán tudományok reflexióját (a) a technikai szférától és a technológiai eszköztártól; (b) a társadalmi élettől, a politikától, a történelemtől, a gazdaságtól, a kulturális gyakorlatoktól; (c) az egzakt tudományoktól (az antipozitivistá fordulat korában ástak árkok, hogy védjék a szellemtudományok autonómiáját); (d) a természeti környezettől (ez az árok másik része, amely a természet fölé, a természeten kívülre helyezi az embert); (e) a szépművészetektől, az irodalomtól és más művészeti gyakorlatoktól, melyeket korábban a kutatások tárgyaként fogtak fel, nem pedig alkotóelemeként. A gyakorlatban ez tényleg kiterjeszti a kutatás lehetőségét a (tág értelemben vett) bölcsészet egész területére és az új határvidékeire, bár nincsenek egyértelmű kritériumok, melyek alapján megkülönböztethetnénk ezeket más kutatási területektől. A befejezésben még visszatérek ehhez a kulcskérdéshez, hogy rámutathassak a tárgyalt irányzatok néhány dilemmájára.

A *digitális bölcsészet* ma az új bölcsészet leginkább felismerhető, reprezentatív márkája, emellett alighanem a legnagyobb forradalom jelszava, ami a feladattípus⁶ való gondolkodásban végbement. Itt még ma sem láthatók előre a fejlődés lehetőségei, ezért mindig új reményeket kelt a megismerés terén. Bár egyáltalán nem célja az, hogy valami újjal cserélje fel a bölcsészet ma is létező kutatási specifikumát, olyan benyomást kelt, mintha mindenre képes lenne az eszközeivel. Nem keveset írtak már az erősségeiről, de most mégis inkább bizonyos fogyatékoságaira vagy veszélyeire és korlátaira szeretnék kitérni. Ezek szerintem háromfélék. Az első kétely azzal kapcsolatos, hogy veszedelmes versengés indult a minőségi és a mennyiségi módszerek között. Franco Moretti élezte ki ezt a kérdést önéletrajzi kiáltványában, amikor bevallotta, hogy akkor keltették fel az érdeklődését a digitális bölcsészet és az ehhez tartozó *big data* lehetőségei, amikor észrevette, hogy, bár évtizedek óta foglalkozik az európai regénnyel, csak a termés tizenegynéhány százalékát ismerte meg az őt érdeklő korszakból és területről – tehát az általa konstruált általánosítások vagy szintézisek (ez minden irodalomtörténészre vonatkozik) egyáltalán nem jogszak.⁷

Igen értékes ez az észrevétel; mintha valami nagy figyelmetlenséget, mellőzést fedezett volna fel. De ha már szabad folyást engedünk a szerző gyors felfogása iránti lelkesedésünknek, és túl vagyunk a vakságunk miatti szégyenkezés pillanatán, akkor fel kell tennünk magunknak azt a kérdést, hogy ezek valójában egymással rivalizáló kutatási stratégiák-e, és biztos érdemes-e fölcserélni az egyiket a másikra. Hisz sosem tartozott a bölcsészet legfőbb céljai közé a teljes tudás birtoklása és az értékeléstől mentes, semleges leírásra való törekvés... Nem fejtem ki bővebben ezt a gondolatot; csak megjegyzem, hogy ezek a programok e kételyektől függetlenül lehetővé teszik azt, hogy más kérdéseket tegyünk fel a tárgyi korpusznak, mint eddig, és más lényeges, új, néha lenyűgözően inspiratív válaszokat kapjunk.

A másik kétely a teljes, objektív, semleges tudás mítoszának népszerűsítésére vonatkozik, melyet a digitális mennyiségi módszerekkel szerezhetünk. Hisz ez a mítosz leplezi azt a folyamatot, melynek során nagymértékben szelektálják, sematizálják és homogénizálják a kutatásba bekapcsolt „anyagot”. Nem kutatnak mindent, csak azt, amit sikerült digitalizálni (ami pedig nem kerül be az adatbázisba, az nem létezik, vagyis láthatatlan lesz e közeg számára); abból pedig, amit digitalizáltak, számos további kritérium alapján válogatják ki a vizsgálandó anyagot. Végül erősen homogenizált formában elemzik, amelyben nem csak az egyes példányok specifikuma mosódik el, hanem a műfajoké is.

A regény kutatói például a gyakorlatban a hivatalos besorolás alapjául szolgáló jellemzőit vehetik figyelembe (ilyen az alcímben szereplő „regény”), és nem a valós, hanem az ideáltípus tulajdonságait írják le. Így viszont nem csak azt nem tudjuk meg az ilyen kutatásokból, hogy például Wiktor Woroszyłski *Irodalom. Regény* című művében a vallomásos-önéletrajzi, esszéisztikus, öntükröző metairrodalmi szövegek jellemzőivel keverednek a regény konvenciói, hanem azt sem, hogy maga ez a műfaj is hibrid! Mint Latour megjegyezte, a tudományos korszerűség szelleme rejtezik a digitális bölcsészetben, ez pedig a tiszta műfajok mítoszt népszerűsíti. Természetesen tökéletesen tisztában vannak ezzel e tudományág művelői, ezért mindenekelőtt olyan kérdéseket tesznek fel – ezek vonatkozhatnak például metrikai, stilisztikai jellemzőkre, fabuláris sémák, témák vagy cselekmények diffúzióvándorlására –, amelyeket nem tett fel a minőségi bölcsészet, vagy nem talált választ ezekre.

A harmadik probléma a kutatási mező és a módszerek forradalmi átalakulásának következményeivel kapcsolatos. Ha szélsőséges változatra extrapolálunk a digitális bölcsészet gyakorlatából, kijelenthetjük, hogy hosszabb távon felváltja az irodalmi és kulturális szövegek kutatását az adatok (*big data*) feldolgozása; az

interpretációt a vizualizáció, a modellezés, a szimuláció (tehát a leírás több formája); nem az egyedi, az eredeti, az értékhardozó és értékteremtő érdekli, hanem a makrotendenciák statisztikai elemzése.⁸ Jeleztem az átalakulások számomra legalábbis vitatható konzekvenciáit, de ezzel egyáltalán nem szándékoztam védeni a minőségi és a mennyiségi módszerek közt kialakult, eddig működő *modus vivendit*. Ellenkezőleg: arra kell törekednünk, hogy megtaláljuk azokat a módokat, melyeknek köszönhetően lényeges minőségi eredményekhez vezetnek a mennyiségi módszerek, a minőségiek pedig képesek legitimálni az argumentációikat és a következtetéseiket az új mennyiségi analitikus lehetőségekkel.

Az *elkötelezett bölcsészet* is hasonlóan korán észre vettette magát azzal, hogy a társadalmi és mentális környezetre összpontosította a „beavatkozást”, a *status quo* (a létező társadalmi megosztottságok, hierarchiák, kiváltságok és stigmatizációk) megváltoztatására törekedett.⁹ Figyelemre méltó, hogy kezdetben elsősorban baloldali világnézeti orientációk inspirálták, mára ezt kiegyensúlyozta a liberális, konzervatív, sőt akár vallási-teológiai álláspontok megjelenése (hozzájárulása). Mutatja ezt többek között e terület reprezentatív kézikönyve, a *The New Humanities Reader* 2015-ben megjelent ötödik kiadása, amely jó betekintést ad e kutatások tematikai és módszertani topográfiájába. Ezek nem a tudás új területének, hanem a lehető legtágabb értelemben vett tudás humán, „emberi dimenziójának” mutatkoznak. Tehát nem az emberi világ új, rendszerszerű elemzését ajánlják, hanem inkább az esettanulmányok konstellációs sokféleségét, amelyek megmutatják, milyen kapcsolatok vannak a különböző gondolkodásmódok, módszerek, tudásmezők között. Kreatív olvasást tanítanak (kell tanítaniuk), amely nem csak a befogadó tudását, hanem a tapasztalatát, az invencióját és a képzeletét is mozgósítják. Arra biztatnak, hogy fejlesszük a „tudni hogyan” képességeinket, a „technikai” és eszközhasználati ismereteinket, boldoguljunk kockázatos (kísérleti) helyzetekben, kritikusan tekintsünk az axiómákra és a dogmákra, tevőlegesen vegyünk részt a kulturális, társadalmi vagy politikai valóságban.¹⁰

Ez biztos nem különösebben új, inkább a kulturális kompetencia XIX. századi mintáját újítja fel, mely szerint a kultúra szemléletformáló gyakorlat, inkább az egyén jellemző vonása (Stanisław Pietraszko meghatározása szerint), nem a kutatás tárgya. De azt sem mondhatjuk, hogy ez ne lenne megint aktuális és fontos ügy. Ezen a téren látható a legvilágosabban, hogy az új bölcsészet (egyszerűen mint bölcsészet) alkalmazhatósága elsősorban azt jelenti, hogy az eszmék szférájában ugyanúgy képes „kiszellőztetni” és „átrendezni” a fejeket egyének és közösségek esetében, mint az attitűdök, viselkedések, célirányos tevékenységek, az érzékenység világában. És kétségtől ilyen „applikatív” hatás-

sal vannak a befogadóra a legjobb könyvek, előadások, művészi tevékenységek (lengyel szerzők esetében is).

Bár a *kognitív bölcsészet* a legnyitottabb a természet-tudományok eszméire, módszereire és kutatási eredményeire (különös tekintettel az élet- és az agytudományra), amennyire meg tudom ítélni, ez van a többihez képest a legkevésbé egyenrangú helyzetben, mert a gyakorlati együttműködésre tett kísérleteiben ütközik e kemény tudományok kemény tárgyi és módszertani álláspontjával (annak ellenére, hogy demokratikus, baráti és ökumenikus ideológia támogatja a közös munkát). Kijelenthetjük, hogy ezen a téren még mindig a monopolkapitalizmus szakaszánál tartunk, mint Ford korában, amikor bármilyen színű autót választhatott a vevő, feltéve, ha az a szín fekete – így az „egzaktakkal” (ahogy a bölcsészek nevezik őket) kialakított viszonyokat is determinálja mindennapi körülmények között az a szilárd meggyőződés, hogy monopóliumuk van az egzakt, biztos és teljes tudásra. De segítségünkre sietnek az etnológusok, a szociológusok és a tudományfilozófusok – Latour, Knorr-Cettiny és mások –, akik kimutatják a látszólag tisztán tudományos laboratóriumi vizsgálatok szubjektív mentális, társadalmi, kulturális és politikai determinánsait, ez pedig reményteljes (bár csak hosszú távon), ugyanakkor ihletet és eszközöket is ad ahhoz, hogy kiépítsük a valódi tudományos csere vagy együttműködés különböző nézőpontokat ütköztető hídjait.

Ugyanakkor az az érzésem, hogy csak akkor nyithatunk új fejezetet a valódi együttműködésben, ha már kialakítottuk azt a közös kutatási mezőt, ahol találkoznak a problémák iránti érdeklődések, valamint a bölcsész és kognitív nézőpontok, és tárgyalhatnak az igazukról. Nincs kizárva, hogy ilyen ösztönző szerepet játszhat a „megtettesült elme” kategóriája (egyébként régóta jelen van a nyelvészeti és antropológiai kutatásokban) – legalábbis a *The Cognitive Humanities. Embodied Mind in Literature and Culture* (Basingstoke 2016) című, talán fordulópontot hozó kötetből ítélve.

A *poszthumanisztika* pedig alighanem a legnagyobb eszmei, világnézeti, filozófiai vitákat kavargató napjainkban, ez pedig mintha arra mutatna, hogy a tárgyalt kérdések fontosak, egyre jelentősebb szerepet játszik az áramlat az egész bölcsészetben. A keretei között folyik a dolgok, az anyagosság, a természeti környezet, a növény- és az állatvilág sokoldalú kutatása. Elmennek a határokig, vizsgálják, tényleg áttörhetetlen-e az antropológiai sorompó, tágítható-e az antropológiai megismerés területe. Ami engem illet, két inspiratív útmutató vonz erre a területre. Az egyiket Roberto Espositónak köszönhetem, aki megjegyezte, hogy mind Heidegger (*Levél a humanizmusról*), mind Sartre (*Az egzisztencializmus: humanizmus* – mindkét mű 1946-ban jelent meg) fordulópontot hozó tanulmányában „valójában a legkorábbi filozófiai axiómák egyikét sem

vitatják, ilyen az emberi természet biológiai fogalmának elvetése, az ember abszolút szembeállítását más élőlények nemeivel, nem értékeli kellőképpen a testet mint az egzisztencia elsődleges dimenzióját”.¹² Pontosan e problémák megvitatása várt a poszthumán reflexióra. A másik inspiratív útmutatót Latourtól kaptuk, aki megjegyezte, hogy

nemcsak azt kockáztatjuk, hogy figyelmen kívül hagyunk mindent, ami érdekes azokban a létezőkben, melyekkel találkozunk a sajátos módon „kulturálisnak” vagy „társadalmi” nevezett antropológia, hanem emellett még az a veszély is fenyeget, hogy még csak nem is ítéljük meg igazságosan azt, amit nemrég még „anyagiságnak” neveztünk, és a fizikai antropológia kutatási területéhez tartozó „túloldalinak” nyilvánítottunk. (...) Függetlenül az etimológiától nincs semmi ok arra, hogy *antropocentrikus* maradjon az antropológia. Ez csak annyit jelent, hogy e tudományág számára különösen érdekesek a cselekvő tényezők (*agencies*) bizonyos találkozási pontjai és bizonyos történelmi alakzatok, melyek az „emberiség” kategóriához köthetők.¹³

Azt mondhatnám, kockáztatva a karikatúrához illő leegyszerűsítést, hogy a poszthumanisztika a „kulturtermészet” (visszacsatolás a kultúra és a természet, a történelem és a természet, a társadalmi és a biológiai között) világában tanulmányozza az embert. Ilyen szövegösszefüggésben először is – Konwicki megint aktuális fogalmi jellegű irodalmi találmányára utalva – „állatemberrém” típusú „hibridként”, olyan pszichoszomatikus lényként fogják fel az embert, akit hatalmukba kerítették a múlt rémségei, a jövő kísérletei, a vágyak és az affektív ingerek fantazmái. Ellenében maga idejében olyan híres Monsieur Teste-tel, Paul Valéry hőisével, a tiszta intellektussal, sorsának korlátlan urával, aki uralkodik a teremtésen (a biológiai-természeti-anyagi környezet fölött, azon kívül helyezkedik el). Másodsor, már nem helyezhető el a természetén kívül – és azzal szembeállítva – sem az ember, sem a kultúra, csak szupplementárisan: a kölcsönösen aktív participáció közegében.

Az utolsó áramlatot, amelyre szeretném felhívni a figyelmet, a művészeteken alapuló, művészetet használó kutatások (*art based research*) alkotják, amelyek kiegészülnek azzal, hogy a művészeteken keresztül használják a humán kutatásokat (mindenekelőtt az úgynevezett kritikai áramlatba tartozó művészetről van szó). E nem túl szerencsés meghatározás – *művészi bölcsészet* – funkciója az, hogy rámutasson a kognitív-kulturális gyakorlatok a területei közti kétoldalú kapcsolatokra. Több mint két évtizedes hagyományuk van a művészetet használó kutatásoknak, Lengyelországban pedig alighanem csak néhány éve fejlődik szisztematikusabban és tudatosan,¹⁴ miközben lassan emancipálódik, kiválik az elkötelezett bölcsészet közegéből.

Összekötik ugyanis a társadalmi problémákra való érzékenységből adódó megközelítést az úgynevezett cselekvésorientált társadalomtudományok munkamódszeirevel és a különféle művészi (narratív, performatív, vizuális) formákkal. Itt olyan módoként fogják fel a művészi kísérletet, amely lehetővé teszi a humán megismerés konstruálását, méghozzá olyanét, amely túllép a nyelv és a fogalmi racionalitás határain. Így a művészeteken alapuló kutatások tágítani próbálják a megismerés, valamint az emberi képességekről, a megértés funkcióiról és forrásairól, az identitás, a cselekvő attitűdök formálásának módjairól szerzett tudás határait, de említetném a közösségi kapcsolatok érzékelési struktúráját, affektív alapját és így tovább. Susanne Langer klasszikus, fontos, inspiratív munkái (elégedettséggel tölt el, hogy ezt hangsúlyozhatom) itt végre kellő figyelmet, adekvát értelmezést és megérdemelt elismerést kaptak.

A kulturális irodalomelmélettől az olvasás kulturális szövegeiig

Szeretném röviden átgondolni a fontosabb új bölcsészeti álláspontok eképp vázolt – igen szubjektív – topográfájának kontextusában az irodalomelméleti reflexió evolúciójának esetét, melynek egyik áramlatánál ügyködtem. A kulturális irodalomelméletről¹⁵ van szó, amely pár évvel ezelőtt csoportos javaslat volt a modern irodalomelmélet érett szakasza és az akkor születő jelenkori mutációi, megtestesülései és metamorfózisai közötti „átmeneti időszakra”.

A legjobb alkalom az irodalomelmélettről való strukturális gondolkodás érett szakaszának mérlegelésére a szótári definíció elolvasása, melyet Janusz Sławiński dolgozott ki. Azt olvashatjuk az első mondatában, hogy ez „az irodalomtudomány olyan ágazata, amely felöleli az irodalom mint a humán tevékenység egyik területének strukturális és evolúciós törvényszerűségeit, az irodalmi művek sajátosságait és ezek tipológiai differenciálódását, bizonyos területeken pedig az alkotói folyamat és az irodalmi művek befogadásának mechanizmusait feltáró vizsgálatokat is”.¹⁶ Ez a definíció, bár Sławiński használja benne az egyik kedvenc „elasztikus” terminusát („vizsgálatok”), a rendszerszerű és szisztematikus gondolkodás mesterműve: rendszer (vagy rendszerszerű) a mű, a műfaj, a konvenció, az irodalom (mint „a történelemben működő normák rendszere”), az irodalomelmélet és – mint fölrendelt egész – az irodalomtudomány. Minden normatív rendnek van helye a székházában az elemi „tipikus nyelvi-konstrukciós egységektől” az „irodalmi hagyományig”, az irányzatokig és a kutatói iskoláig. Az eképp felfo-

gott irodalomelmélet a kutatói feladatok részleges teljesítésének „általánosítása és sematizálása”, ezen a szinten alakítják ki azokat a kategóriákat, amelyek rendszerezik ezeket a részletekre irányuló kutatásokat, és bekapcsolják mindezt „az irodalomismeret koherens komplexumába” (vegyük észre ezt a Sławińskira jellemző retorikai „lazítást”, amely enyhít a tudományosság pozitívista szellemű modelljének szorításán: a *rendszerű irodalomtudománytól az irodalomismeret koherens komplexuma* felé tart).

Az eképp felfogott irodalomelmélet, mondhatni, semmit sem veszített az értékéből, csakhogya ez az érték egyre inkább történeti lett. Továbbra is művelhető, művelik is, a kulturális tanulmányok fő elméleti és módszertani elképzeléseiben például megtalálható e strukturalista szemléletű kutatói elmélet legtöbb alaptétele. Alighanem az a fő probléma, hogy a nagyrészt az irodalom belső rendezettségére vonatkozó kérdések, melyekre válaszolhatott, már nem számítanak fontosnak vagy érdekesnek – gondolkodjunk el azon, hogy manapság milyen gyakran írnak és olvasnak tanulmányokat a narratív struktúráról, a fabula és a szűzés, az elbeszélő és a hős, a tér és az idő, a leírás és az elbeszélés viszonyáról és így tovább. Amikor 2000-ben szó-tári definíciót próbáltam adni az „irodalmelméletre”, tiszteletben akartam tartani e kategória a szó mindkét értelmében véve történelmi státuszát, azt a koncepciót, mely szerint a modernség racionális, szisztematikus szellemében foglalkoznak az elmélettel, ezért azt írtam az első mondatban, hogy ez „az irodalomtudomány részterülete, amely felöleli az irodalom lényegére, változataira, (strukturális és evolúciós) szabályszerűségeire vonatkozó általános állítások rendszerezett összességét”.¹⁷

Az eképp felfogott elmélet a dolog természetéből adódóan nem adhatott választ azokra a kérdésekre, hogy miért írnak és olvasnak az emberek, mi van az irodalomban – a strukturális kategóriák sterilitása, általánossága és sematikus ellenére is –, aminek köszönhetően képes ellátni e feladatait, egzisztenciális, világnézeti és társadalmi szükségleteket elégít ki. Természetesen érvelhetünk úgy, hogy ezek a kérdések egyáltalán nem voltak ismeretlenek, de úgy gondolták, ezek nem szakmaiak vagy nem felelnek meg a modern irodalomelmélet „tudományos” sztenderdjeinek. Csakhogya tényleg másképp fogjuk fel ezeket a kérdéseket, ennek következtében pedig a kognitív feladatok formája és jellege is változott.

A kulturális irodalomelmélet ötlete mindenekelőtt azért látszott ígéretes kutatási tervnek ezen a területen, mert kiterjedt mind az irodalmi szövegek tág értelemben vett kulturális aspektusaira, mind pedig az olvasás és az elemzés kulturális (nem csak a normatív irodalomtudományban bevett) módjaira is. De kezdettől fogva nem feltételezte azt (mert nem tehetette és nem is

akarta), hogy fenntartsa az elmélet mint rendszeresítő és rendszeralkotó racionális gondolkodás termékének „tudományos” státuszát. Itt „elméletek” voltak a különféle „tanulmányok” és „fordulatok”, vagyis inkább kutatási koncepciók (amelyek olyan kulcsfogalmakból fejlődtek ki, mint a gender, a posztkolonializmus, az emlékezet, a performance, az affektum stb.), elméletek *in statu nascendi*, folyamatban lévő elméletek, „az elmélet művelései”, amelyek inkább a kezdeményezett kutatási programok tervezeteit képezték, nem hoztak létre az adott tárgyterület szisztematikus vizsgálatára épülő lezárt műveket. Egyébként Nyugaton ez volt az az időszak, amikor kihaltak az „irodalmi”, majd (Jonathan Culler ismert meghatározása szerint) a „jelző” és „minősítés” nélküli elméletek, ezután pedig egyszerűen eljött az „irodalmi-kulturális tanulmányok” ideje, melyek keretei között már nem tölti be az „elmélet” a fő operatív kategória funkcióját (gondolom, épp azért nem, mert változott a kutatási tevékenység e formájának érvényességi köre és funkciója).

Ma úgy gondolom, hogy függetlenül excentrikus, sőt bizarr nevével – mert vagy irodalom-, vagy kultúraelmélet, kulturális tanulmányok – volt létjogosultsága a kulturális irodalomelméletnek, szükség volt rá, ezen kívül pontosan ez az áramlat felelt meg az irodalmi-kulturális tanulmányoknak. Amerikában például Robert Dale Parker sok kiadásban megjelent kézikönyvei¹⁸ adtak intézményes formát neki, Európában pedig Naomi Segal és Daniela Koleva nemrég megjelent munkája, a *From Literature to Cultural Literacy* (Basingstoke 2014). Az utóbbi kötet mindenképpen megérdemel egy rövid kommentárt – tekintettel a „kulturális írástudás” kategóriájára és az itt megfogalmazott programra (jobban mondva kinyilvánított akaratra), amely a napjainkban folyó kutatások tárgyi és módszertani profilírozását szorgalmazza. Az előbbi mára magasabb szintű esernyőfogalomra nőtte ki magát a bölcsészetben, a jelentései és a funkciói pedig egyértelműen eltávolodnak a filológiai felfogott „írástudástól” (például az „oralitással” szembeállítva), ami egyébként már régóta látszott az amerikai hagyományban, elég, ha itt a kitűnő irodalomkutató, E. D. Hirsch pár évtizede megjelent bestsellerére¹⁹ hivatkozom. Itt tehát mindenekelőtt egyfajta kulturális kompetenciáról, illetanról vagy etiketről van szó, ahogy régebben nevezték. Ez tehát a *tudni hogyan* (nem pedig a *tudni mit*, Gilbert Ryle megkülönböztetése szerint), ami lehetővé teszi az ügyes és hatékony működést a társadalomban és a mai kultúrában (a technológiáit is beleértve).

Az utóbbi motívum mintha egy kulcsfeladat elvállalása lenne, vagyis „identitás alapon” próbálná precízebbé tenni (pontosabban meghatározni, professzionalizálni) a mai humán kutatásokat, melyek során a tárgyak és a problémák szinte határtalan sokféleségével foglalkoz-

nak látszólag teljesen hibrid módon, híján bármiféle egységességnek, csak e területre jellemző módszertannak. E javaslat értelmében négy kulcskategóriát kell elkülönítenünk, amelyek irányt adnak az irodalmi-kulturális tanulmányoknak, sőt talán modellálják azokat, nevezetesen a textualitást, a fikcionalitást, a retorikuságot és a történetiséget.

Ezt jó iránynak tartom, biztos érdemes fejleszteni, részleteiben kidolgozni, kritikailag ellenőrizni operatív lehetőségeit (bár még csak az út elején járunk). A magam részéről próbálok kicsit más (de tényleg csak kicsit más) úton járni. Pár éve ugyanis azzal a magyarázattal kezdem a kulturális irodalomelméletéről tartott előadásomat, hogy a cím továbbra is érvényes, csak lassan változik a területe és az elméleti-módszertani tartalma, vagyis eljutunk a kulturális irodalomelmélettől *az olvasás kulturális szövegeiig*. Rövid magyarázatot szeretnék fűzni az utóbbi három szóhoz.

Először is, úgy gondolom, továbbra is teljes joggal foglalkozhatunk szövegekkel, természetesen e szó szűkebb és tágabb értelmében véve, nem kell kizárólag irodalomnak nevezett szövegekre szorítkoznunk. Mivel nem kevésbé fontos szerepet játszanak a hihetetlen mennyiségben termelt különféle, gyakran teljesen újfajta szóbeli és írott szövegek a mai cyberkulturában, közéletben és a hétköznapokban. És azért is, mert más – vizuális, akusztikai, cselekvő, performatív – gyakorlatok is megkapják a kulturális szövegek státuszát (itt, elentétben a természetes tárgyakkal, amelyek az egzakt és a természettudományok kutatási tárgyai), mert szemiotikailag szervezett objektumok és jelentéssel rendelkező gyakorlatok.²⁰

Másodszor pedig, a jelentésüket egyértelműen tágabban kellene felfognunk, nem csak a nyelvi kifejezések fogalmi tartalmaként – ez mind a nyelvi, mind a kulturális (nyelven kívüli) szövegekre vonatkozik. Másutt tett megjegyzéseimre utalva²¹ azt mondhatnám: ha megtartjuk azt a felfogást, mely szerint az interpretáció mint szellemi procedúra során jelentést tulajdonítunk az érthetetlen szöveghelyeknek, annak köszönhetően, hogy azonosítjuk a kontextust, amelyen belül értelmet kapnak, felépítik a szövegegész szemantikai rendjét, akkor a lényeges jelentések legalább két területe marad kívül ezen. Az első a jelentés nyelv és fogalom előtti érzékelése, amely emergens, öntudatlan, öngerjesztő, a tapasztalati közösségben való részvételünkéből adódik (itt található ezek a szövegek, praktikák, viselkedések). A másik pedig a fogalom előtti, fogalmon kívüli és fogalmi jelentések hatóerejének, transzmissziójának „fogalom utáni” (testi, affektív, tapasztalati) effektusai.

Hisz a köznyelvben mindegyiket jelentésnek nevezük, amikor azt mondjuk valamiről (valamilyen viselkedésről, attitűdről, eseményről), hogy tudjuk, mire megy ki a játék, mond nekünk (közölni akar) valamit,

van jelentése, gondolunk valamire, értésünkre adja... Azt mondhatnánk, hogy körülveszik, átítatják, képezik a fogalmon kívüli jelentések (amelyeket szintén lehet képezni) ezt a fogalmi jelentést. De biztos találobb lenne, ha azt mondanánk, hogy valójában hibrid jellegű „megtetesült jelentéssel”²² van dolgunk, amely a test jelentésétől a társadalmi „test” közösségleg osztott jelentésein át a „kulturtermészet” környezetébe írt jelentésekig terjed, melyeket az ökoszisztéma „affordanciái” ösztönöznek (James Gibson meghatározása); ezeket itt egyfajta „jelentésajánlatokként” fogjuk fel, melyeket a környezet szignalizál a kapcsolatainkon keresztül.

Remélem, két egyszerű példa világosabbá teszi ezt a túl tömény jellemzést. Nézzük az elsőt. Amikor ezzel a híres felütéssel kezdi Charles Baudelaire *Spleen* című nem kevésbé híres versét: „Mikor az alacsony égbolt az unalomtól / nyögő lélekre mint fedő nehezedik...” (Szabó Lőrinc fordítása), három dolgot tesz egyszerre (legalább). Először is képi meghatározást talál a pszichikai levertség, depresszió, melankólia tapasztalatára, amelynek azelőtt nem volt a képzeletre ilyen erősen ható megjelenítése (bár a meghatározás új, aktiválja a korábbi hagyományokat például az égboltozat középkori képzetét, amely nem semmitől sem korlátozott nyitott térség, mint például Szymborskánál). Másodszor, fogalmilag pontosítja e kép jelentését (nyomasztó érzés, mintha összelapítaná az embert a hatalmas ólomfedő). Harmadszor, e kép hatóereje, amelyet számos olvasó vett saját használatba, kétségkívül hozzájárult az egész mű népszerűségéhez, megihlette számos más író alkotó munkáját a XIX-XX. század fordulóján (nálunk különösen azokra a költőkre hatott, akik dekadens „belső tájakat” kreáltak).

A másik példa: amikor Joanna Rajkowska elkészítette az *Üdvözlét a Jeruzsálem sugárútról* című művét (vagyis a pálmát Varsóban, a De Gaulle köröndön), szintén három dolgot csinált (legalább). Először is, aktiválta a „közelség” érzését, egyfajta affektív-tapasztalati kapcsolatot a társadalmak és a nemzetek, a lengyelek és a zsidók között, akik egykor szomszédok voltak, de most elválasztja őket egymástól a tér, az idő, a halál, az emlékezetben őrzött traumák, a mentális konfliktusok sorompója, és így tovább. Ezt a képzőművészeti gesztus (e pálmafa installációja) esztétikailag finom (ilyen értelemben politikailag semleges) eszközeivel érte el, minek következtében az izraeli tájkép természetes elemének mesterséges utánzata felidézi a sokrétű kulturális kontextusokat, ahogy az utcanév látszólag önkényes választásának történelmi motivációját is (hasonló gesztust tett később sokkal intenzívebb eszközökkel Rafał Betlejewski a *Hiányzol, zsidó* című projektben). Másodszor, az „üdvözlőlap” fogalmi alakzata a diszkurzív üzenet szintjén „baráti” típusú kommunikációs távkapcsolatot teremt – és, mond-

hatni, stabilizálja (performatívan) ezt a kapcsolatot mint „távbarátságot”, harmadszor, e gesztus hatóereje, amely sikeresen talált utat a társadalom érzékenységéhez és mentalitásához, jelentésekben igen gazdag történetbe kezdett arról, hogy miként működik a pálma a város és lakói életében, és közben felvette a kulturális palimpszesztus és az egymással összeütközésbe került emlékezetpolitikák csomópontjának jellemzőjét.

E nyilván túlságosan leegyszerűsítő jellemzés csak azt próbálta szemléltetni, hogy tágitani kell a „kulturális szövegek” szemantikai aktivitásának mezőjét és formáit, melyet át kell fognia szellemileg az olvasóknak. Az olvasás/olvasat fogalma megítélésem szerint ma az analitikai „metakategória” szerepét töltheti be olyan jellemzőinek köszönhetően, amelyek egyébként a hétköznapi használatban sem hiányoznak: a folyamatszerűsége hangsúlyozza (nem az eredményt), a részlegességet vagy az aspektualitást (nem a befejezettséget vagy a teljességet), az alany aktivitását mint a jelentés aktíválásának feltételét (a participációt, nem a kontemplációt vagy a megfigyelést), a jelentés viszonyokra épülő és interaktív jellegű (nem pedig bizonyos meghatározott értelem, melyet letétbe helyeztek a szövegbe rejtett adott helyen). És mindenekelőtt azt hangsúlyozza, hogy ugyanabban a térben helyezkedik el az alany és a szöveg is, ugyanabban a szerepben lépnek fel mint aktív tényezők, a kulturális valóság ugyanazon belső terében vesznek részt (nem a kognitív barikád ellenoldalon helyezkednek el).

Az olvasás/olvasat mint az ilyen alanyok-tárgyak közt létesülő kapcsolatok mediációs szervezési folyamata jelentéshordozó és a kulturális megismerés participációs médiuma lesz. És végül: az olvasás/olvasat tekinthető (sőt annak kell tekintenünk) az irodalomtudományi kompetenciák kvintesszenciájának vagy megtestesülésének (empirikus működés közben végzett tesztelésnek), amelyek eszközöket adnak ahhoz, hogy megoldjuk a kulturális szövegek, a „kulturtermészetben” működő jelentések világában eligazító „tudni hogyan” legbonyolultabb rejtélyeit (ahol *nota bene* biztosan aktívak ma a kultúrsemiotika hagyományai). Mindezzel azt jeleztem itt, hogy a kulturális szöveg státusza, a megtestesült jelentés jellege, az olvasás/olvasat koncepciója természetesen csak az első néhány útmutató, amely kijelöli a kívánatos módszertani projekt kiindulópontjait.

A participáció kultúrájától a részvétel kultúrájáig

Az új bölcsészet sebtében vázolt öt fő fejlődési változatát bemutató áttekintés csak kísérlet az álláspontok munkahipotézisként használható topográfiájára, me-

lyek körül lassan koncentrálódni kezd (ebből az elemzésből legalábbis ez következik) számos tanulmányoknak és fordulatnak nevezett tudományág. Ezek gyorsan szaporodtak és terjeszkedtek az elmúlt negyedszázadban. Bár nagyon különbözőek, más-más irányba mutatnak a céljaik és a stratégiáik, igen meglepő közös vonásaik vannak (beleértve az irodalmi-kulturális kutatások külön tárgyalt áramlatát is), ezért végül ezekre is szeretnék kitérni. Sok ilyen vonás van, de itt csak három, talán legjellemzőbb tulajdonságáról lesz szó.

Az új bölcsészet világa először is és mindenekelőtt az immanencia, a valós participáció, a belső résztvevő megismerés világa. Ez világosan látható minden változatán. A digitális bölcsészet „a részvétel kultúrájában” dolgozik. Az elkötelezett bölcsészet a beavatkozás egyik formája, néha komoly erővel próbálja kimozdítani az adott közösség vagy halmaz rögzült attitűdjeinek előítéleteit, viselkedéseit. A kognitív bölcsészetet az alany mint „környezetben lévő alany” participációs helyzete jellemzi. A poszthumanisztikát – a „kulturtermészet” ökoszisztémája mint az alanyi aktivitás univerzuma. A művészi bölcsészet – befogadja a művészetet mint az alkotó jellegű megismerés eszközt és médiumát. Kirsten Hastrup fogalmazta meg a legradikálisabban az új bölcsészetre jellemző megismerés e sajátosságát: „sehogysem juthatunk el a valósághoz, ha nem válunk a részévé”.²³

Itt kétségkívül hallani (ahogy ma fogalmaznánk), a performatív megismerés nietzschei proklamációjának visszhangjait: „az igazságot nem megismeri az ember, hanem azzá válik”, valamint azt a prognózist, hogy felváltja az objektivizmust a perspektivizmus. Általában véve pedig arról van szó, hogy egyértelműen szembeállnak a megismerés modern (és neopozitivist) ideáljával, mely szerint metanyelvi perspektívából, kívülről szemléljük a megismerés aktusát megelőzően, attól függetlenül létező, elfogulatlanul, semlegetesen, objektíven érzékelt dolgokat. Az ilyen ontológiai-episztemológiai sajátosságra épülő humán kutatások fejlesztése kétségkívül nagyrészt új és kognitív szempontból vonzó feladat.

Míntha már beléptünk volna a participáció kultúrájába, ennek pedig vannak konzekvenciái. Érzékeny né tesz a részvétel különböző formáira, az öntudatlant is beleértve, ilyen a tanú, a passzív néző kétértelmű helyzete (úgy gondolom, ezt ösztönözte többek között a holokauszt korába helyezett *bystanderi* pozíció történeti megnyilvánulásai fölötti mai reflexió); ráébreszt arra, hogy milyen nehéz – ha ugyan nem lehetetlen – belépni az elkötelezetlen megfigyelő szerepébe. Ez kellemetlenségekkel, sőt veszélyekkel is jár, ilyen „az immanenciába való bezártság” érzése és a metanyelvi kognitív funkció elérhetetlensége, amely lehetővé teszi a holisztikus perspektíva és az elfogulatlan távolságtartás kialakítását, képessé tesz arra, hogy

transzcendentáljunk minden szituatív meghatározót. Egyébként talán ezért olyan vonzóak azok az alternatív koncepciók, amelyek közvetlenül utalnak például a kantai hagyományra.²⁴

A másik meglepő vonás a „tudni hogyan”, az eszközök, a kompetitív képességek primátusa – valójában e kutatások mindegyik áramlatában. Ez biztos leginkább a digitális bölcsészetben érezhető, amely tüntetően hangsúlyozza „instrumentális” jellegét, mint olyan új, nagy teljesítményű eszközök összességét, amelyek potenciálisan mindenre képesek, miközben méltó kihívásokat és feladatokat keresnek. Ezt hasonlóképpen kiemelik a kulturális írástudás kutatásában, amit egyértelműen a kompetitív képességek kategóriáiban, újfajta civilizációs „pallérozottságként” definiálunk, ezt pedig ma mindenkinek meg kell szereznie. Az olvasás/olvasat és az „elmélet” mint egy folyamatot és kutatási tervet elindító koncepció mai primátusa abból is következik, hogy elvetjük a modern elmélet sztenderdjeit, amely hangsúlyozta, hogy összegzi a részleges eredményeket, véglegesíti és rendszerezi az általános tudást, ez tehát ajánlott, fogalmi „tudni mit”.

Értelmezésem szerint nem arról van szó, hogy az egyik a másik helyébe lép, inkább az új eszközökből, felfogásokból, koncepciókból próbáljuk levezetni a célokat (köztük az új kutatási feladatokat) – nem pedig az eszközöket választjuk meg az önkényesen kitűzött doktrinér célokhoz, alárendelve azokat e célkitűzéseknek. Mert pontosan ezek a kísérleti elméleti koncepciók, kutatói hipotézisek teremtenek lehetőséget arra, hogy valóban új tárgyi tudást szerezzünk, ne a kötelező témát extrapoláljuk újabb területekre. Ilyen formában mutatkozik meg ez a vonás a leglátványosabban az új bölcsészet más áramlataiban, az elkötelezett, a kognitív és a művészi bölcsészetben, valamint a poszthumanisztikában.

És végül nézzük a rokon vonások utolsó csoportját: inkább folyamatok iránt érdeklődnek (nem az eredmények vagy a változatlan tárgyak esszenciális tulajdonságai fontosak) – az alkotói, befogadói folyamat, a változás folyamata kerül előtérbe, inkább a gyakorlatok számítanak, nem a régi stílusú elméletek, a kulturális és társadalmi valóság aktív oldala, amely elengedhetetlen, ugyanolyan fontos az ember és a kultúra fennmaradása és fejlődése szempontjából. Ezért összpontosulnak a kutatások a diffúzió folyamataira és a kulturális elemek terjesztésére a digitális bölcsészet laboratóriumaiban; az „intervenció” programokra és a társadalmi aktivitás vagy változás vizsgálatára az elkötelezett bölcsészetben; az ember és a környezet kölcsönhatására (a „kulturtermészeti” környezetet is beleértve) a kognitív bölcsészetben és a poszthumanisztikában; a művészet mint performatív kulturális praxis használatára a művészi bölcsészetben. Ezért is terjesztik ki „természetes módon” az ilyen irányú kutatáso-

kat az alkotás, a kreativitás, az újdonság vagy az újítás problematikájára (az utóbbiak *ex post* tanúskodnak arról, hogy milyen változásokat idéztek elő ezek a folyamatok a korábbi állapotokban). E perspektívából nézve még az is megmutatja processzuális, változó, hibrid, kreatív „igei” arculatát, amit az egység és az azonosság szinonimáinak láttunk: az ember és a kultúra.

A kultúra mint ige: rosszkor jött újítás, jókor jött ötlet

Végül engedjenek meg egy anekdotát (a saját portámról). Mivel érdekel ez a problematika, készítettem egy előadást, melyet 2014 májusában tartottam a Kopernikusz-Fesztiválon, és nagyon elégedett voltam azzal, hogy milyen címet találtam ki hozzá: *A kultúra mint ige*. De nem sokáig örülhettem az eredetiségemnek és az ötletességemnek: 2015 elején jelent meg (2014-es kiadási évvel) az itt gyakran idézett *Kolokwia antropologiczne* című kötet, amelybe beválogatták Tim Ingold *To Human is a Verb* című előadását.²⁵ Nem azért hozakodtam elő ezzel a példával, hogy az elsőséggel dicsekedjem – amúgy sem lenne jogos, hisz Ingold valamivel korábban publikálta az előadását, mint én, és mivel lelkes olvasója vagyok ennek az általam igen nagyra értékelt antropológusnak, tudom, hogy korábban már foglalkozott többek között a „kulturális improvizáció” kategóriájával is, amely valamelyest már kiterjedt erre a problematikára.

Azért hivatkozom az esetre, mert (szerintem legalábbis) nyilvánvalóan arról tanúskodik, hogy tényleg elméleti-módszertani és gyakorlati változás megy végbe a globalizált világ bölcsészetében; ha a centrumban és a perifériákon, a világ élvonalához tartozó koponyákban, az ottani gyakorlatban és a bölcsész eszköztár helyi barkácmestereinek agyában is hasonló ötletek, kutatási tervek születnek, akkor hasonlóan megy végbe a helyek, álláspontok, nézőpontok korábban nem várt változása. Biztos ettől olyan szubjektív és bizonytalanul optimista ez az írás – ráadásul ezt még az az aggasztó (időskori) benyomás kíséri, hogy mintha ismételném magam – az új bölcsészet útkereséséről: nem tudjuk, jobb lesz-e, ha másképp lesz, de alighanem más kell, ha azt akarjuk, hogy jobb legyen. ■ ■ ■

Pálfalvi Lajos fordítása

- 1 P. Saukko idézi Charles Clarke brit oktatási miniszter 2003-ban megfogalmazott véleményét, *Metodologie dla studiów kulturowych. Podejście integrujące* [in:] *Metody badań jakościowych*, red. N. K. Denzin, Y. S. Lincoln, 1. köt. Warszawa 2010. 499. o.
- 2 A. Kjoszev, *Megjegyzések az önkolonizáló kultúráról*, ford. Karádi É., Magyar Lettre Internationale, 37. 2000 nyár, 7–10. o.
- 3 Vö. T. Zarycki, *Peryferie. Nowe ujęcia zależności centro-peryferijnych*, Warszawa 2009.
- 4 Korábban már írtam erről különböző alkalmak kapcsán, ld. többek között R. Nycz, *Poetyka doświadczenia. Teoria – nowoczesność – literatura*, Warszawa 2012. a 115. oldaltól.
- 5 A. Mickiewicz, *Ősök*, ford. Bella I., Budapest 2000. 195. o.
- 6 Ld. pl. N. Fogle recenzióját a *Digital Humanities* c. kötetéről (Cambridge 2012), amely e szimptomaiikus címen jelent meg: *Manifesto for the New Humanities*, Avant, IV. évf., 2. (2013).
- 7 Vö. F. Moretti, *Conjectures on world literature*, New Left Review, 2000, 1. 54–68. o.
- 8 Ld. pl. A. Pawlicka, *Humanistyka. Pracownia, centrum czy laboratorium*, Teksty Drugie, 2017, 1.
- 9 Erről beszélt korábban Ewa Domańska egy interjúban K. Więckowskának. *O nowej humanistyce*, Litteraria Copernicana, 2011, 2.
- 10 Vö. *The New Humanities Reader*, ed. by R. E. Miller, K. Spellmeyer, Stanford 2015. XXII–XXXIV. o.
- 11 Ld. pl. A. Bielik-Robson, *Nowa Humanistyka. W poszukiwaniu granic*, Teksty Drugie, 2017, 1.
- 12 R. Esposito, *Polityka i natura ludzka* [in:] *Uő, Pojęcia polityczne. Wspólnota, immunizacja, biopolityka*, Kraków 2015. 145. o.
- 13 B- Latour, *Wyrwyjąc się snom i spekulacjom – prezentacja AIME* [in:] *Kolokwia antropologiczne. Problemy współczesnej antropologii społecznej*, Poznań 2014. 581, 583. o.
- 14 Ld. többek között E. W. Elser, *The Enlightened Eye. Qualitative Inquiry and the Enhancement of Educational Practice*, New York 1998; G. I. Ulmer, *Heuristics. The Logic of Invention*, Baltimore – London 1994; S. Finley, *Badania posługujące się sztuką. Rewolucyjna pedagogika oparta na performansie* [in:] *Metody badań jakościowych*, 2. köt., Warszawa 2014; M. Kosińska, *Między autonomią a epifanią. Art based research, badania jakościowe i teoria sztuki*, Sztuka i Dokumentacja, 2016, 14; T. Rakowski, *Sztuka w przestrzeniach wiejskich i eksperymenty etnograficzne. Pożegnanie kultury zawstydzenia. Jednoczasowość, zwrot ku sobie, proto-socjologia*, Teksty Drugie, 2016, 4. Ld. még S. K. Langer klasszikus munkáját, melyben előlegezi többek között a művészet kutatásában bekövetkezett affektív fordulatot, *Feeling and Form. A Theory of Art*, New York 1953.
- 15 *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. M. P. Markowski, R. Nycz, Kraków 2006; *Kulturowa teoria literatury 2. Poetyki, problematyki, interpretacje*, red. T. Walas, R. Nycz, Kraków 2012.
- 16 J. Sławiński, *Teoria literatury* [in:] *Słownik terminów literackich*, pod red. J. Sławińskiego, 3. jav. kiad., Wrocław 1998.
- 17 R. Nycz, *Teoria literatury* [in:] *Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 2000.
- 18 Ld. R. D. Parker, *How to Interpret Literature. Critical Theory for Literary and Cultural Studies*, 3. kiad., New York 2015; Uő, *Critical Theory. A Reader for Literary and Cultural Studies*, New York 2012.
- 19 E. D. Hirsch, *Cultural Literacy. What Every American Needs to Know*, New York 1988.
- 20 Hosszú hagyománya van a XX. századi gondolkodásban annak, hogy megkülönböztetjük a természetudósok által kutatott tárgyakat, amelyek „csak vannak”, a kulturális tárgyaktól, melyek a kulturális valóság részei, „nem csak vannak, hanem jelentenek is”. Egy másik alkalommal ezt S. Czarnowski gondolataiból vezettem le, de többek között R. Ingarden is kiállt az ilyen megkülönböztetés mellett. Ha mérleljük a tárgy tulajdonsága és értéke közti különbséget, jegyezte meg, az előbbi mindegyiknek jár, az utóbbi pedig némi többlet, ami, egyfajta *méltóságot* ad a tárgynak, ez a létének teljesen új aspektusa, melyet enélkül sosem érhetne el. Ez minden értékektől megfosztott tárgy fölé emeli a létben, amely csak létezik, de nem jelent semmit” (R. Ingarden, *Przeżycie, dzieło, wartość*, Kraków 1966. 100. o.). Vö. E. Cassirer hasonló jellegű megjegyzésével, amely szintén a kulturális tárgyra vonatkozik: „Ez a tárgy, mint minden más tárgy, időben és térben helyezkedik el.
- Megvan a maga itt és mostja, keletkezik és elmúlik. És amennyiben leírjuk ezt az itt és mostot, ezt a keletkezést és elmúlást, nem szükséges túllépnünk a fizikai megállapítások területén. Másrészt viszont pontosan ezen a területen mutatkozik meg új *funkciójában* az, ami fizikai. Nem csak »van« és »keletkezik«, hanem »mutat« is valami más a létében és a keletkezésében. Valamilyen »értelem« megmutatása, amely nincs elválasztva a fizikai tárgytól, általa, benne testesül meg, mindazon tartalmak közös mozzanata, melyeket »kultúra« nével jelölünk (E. Cassirer, *Logika nauk o kulturze*, Kęty 2011, 67. o.)
- 21 Ld. a *Literatura: lityery lektura. O tekście, interpretacji, doświadczeniu rozumienia i doświadczenia czytania. Z dodaniem studium przypadku „Wagonu” Adama Ważyka* c. tanulmányban tett észrevételeimet. R. Nycz, *Poetyka doświadczenia. Teoria – nowoczesność – literatura*, Warszawa 2012. a 301. oldaltól.
- 22 Vö. M. Johnson, *Znaczenie ciała. Estetyka rozumienia ludzkiego*, Łódź 2015.
- 23 K. Hastrup, *Social Anthropology. Towards a Pragmatic Enlightenment?*, Social Anthropology, 13. 2005, 2. Idézi E. Klekot, *Rozpoznawanie topografii* [in:] *Kolokwia antropologiczne. Problemy współczesnej antropologii społecznej*, pod red. M. Buchowskiego i A. Bentkowskiego, Poznań 2014. 76. o.
- 24 Ld. N. Rapport, *Człowiek nieprzypisany, jakikolwiek, Anyone. O uznanie podmiotu postkulturowego i kosmopolitycznego*; R. Rakowski, *Nieustająca zdolność do działania. Nigela Rapporta antropologia wolności* [in:] *Kolokwia antropologiczne. . .*
- 25 Ld. R. Nycz, *Kultúra jako czasownik*, előadás, <https://www.youtube.com/watch?v=PpiAuOxWfzg>; T. Ingold, „Człowieczy” to czasownik [in:] *Kolokwia antropologiczne*; T. Ingold, *Człowiek to czasownik*, Autoportret, 2014, 4. *Nota bene* Ingold megfogalmazását intertextuálisan összeköthetjük korábbi hasonló kitételekkel, különös tekintettel az olyanokra, mint a „God is a verb” – ld. többek között D. A. Cooper, *God is a verb. Kabbalah and the practice of mystical judaism*, New York 1998, és ezt a Buckminster Fuller verséből vett kijelentést: „God is not a noun, God is a verb”.

Ryszard Nycz (1951): lengyel irodalomtörténész és teoretikus, a Jagelló Egyetem professzora (1988), a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete által kiadott kéthavi folyóirat, a Teksty Drugie főszerkesztője (1990). Magyarul megjelent tanulmányai: *Az intertextualitás és területei. Szövegek, műfajok, világok* (Helikon, 1993/4), *A dekonstruktivizmus az irodalomelméletben* (Kalligram, 1994/4–5), *Lengyel posztkolonialis és/vagy posztfüggőségi tanulmányok* [in:] *Távolodhatunk-e a birodalomtól? Posztkolonializmus a lengyel irodalomtudományban* (Rézbong, 2018). E tanulmánya a *Kultúra jako czasownik. Sondowanie nowej humanistyki* (A kultúra mint ige. Az új bölcsészet szondázása, Varsó, 2017) című kötetében jelent meg.

PERSEPOLIS

A „statikus” és a „mozgásban lévő” város Voltaire és Dosztojevszkij műveiben

és SZENTPÉTERVÁR

Kiss István a XVIII. századi, *Jeruzsálemi utazás* című művében nem ír Pozsonyról, mondván, jól ismert: „Méltó volna, hogy itt ezen nemes magyar aranyalmát, Posony *várát* és jeles pompás városát írásommal magasztaljam, de mivel az országnak gyöngye, félek, hogy a gyöngyházat rövid írásommal béka tekenővé ne változtassam. Úgy is tudva vagyon annak mind nagysága, mind gazdagsága, mind pedig a többi magyarországi városok között legnemesebb méltósága, a felemelt *templominak*, a szerzetes atyák és apátza szüzek *klastrominak* sokasága, a fényes *palotáknak*, *magos épületeknek* gyönyörködtető czifrasága.” Dicsérheti Pozsonyt „minden aki e várost szemével látta, vagy látta, dücsösséges állapottját tapasztalja, *borait*, *gyümölcsseit* kóstolgatja, *virágos kerteiben* magát mulatgatja”.¹

A statikus város általánosított retorikai sztereotípiá, rögzített toposz. Vára, tornyai, templomai, színházai, piac- és sétateret, főutcája, a városháza, a nagyszabású építkezések, a sűrű háztömbök mind-mind az élénk világi, egyházi, művészeti, kulturális, társasági, kereskedelmi, gazdasági központ típusos emblémái. Olyan rögzített pontok, társadalmi funkciók, amelyek a várost mint olyat fémjelzik. Ilyen toposz a XI. századi pravoszláv szerzetes, a kijevi metropolita, Ilarion egyetlen fennmaradt művében (*Elmélkedés a „törvényről” és a „kegyelemről”*) Kijev székesegyháza is. Az általánosítás szándékát, az emblematikusságot, a sztereotipizálást érzékelteti, hogy a Kijevi Rusz (Bizánccal va-

ló) egyenlőségének, önállóságának és hatalmának hirdetése végett a *székesegyházat* méltatja. Az immár elhunyt Vlagyimir Szvjatoszlavics nagyfejedelemhez, az orosz föld megkeresztelőjéhez intézi szavait, dicsérve annak fiát: „Isten bölcsességének tiszteletére, városod megszentelésére hatalmas és szent székesegyházat emelt, s feldíszíté minden szépséggel: arannyal, ezüsttel, drágakövekkel és mives edényekkel. E mérhetetlen sok kincssel ékesített székesegyházat csodálják és dicsőítik még a szomszédos országokban is, hiszen nincs hozzá hasonló az egész északi féltekén, kelettől nyugatig.”² Kijev a templomok, a kincsek és a szent ikonok téri toposzaiban formálódik meg keresztény városként, sőt a hit központjaként. Ebben a sztereotipizálásban áll a toposzok működése, amelyek a *keresztény város* típusát alkotják meg, megvalósítva az anyagi gazdagság és a vallási erény közti átjárhatóságot.

Voltaire 1748-as, *A világ sora* című műve egy általánosított várost teremt, Persepolist, amelynek közelkeleti álcája mögött Párizs hívságairól és erényeiről szól. A felcserelésnek ez a korban rendkívül népszerű alakzata az egytetemesítést nyomatékosítja.³ Iturriel angyal azt a feladatot adja Babuknak, tegyen jelentést Persepolisról, és ennek alapján fogja eldönteni, elpusztítsa-e. Babuk így érkezik meg Persepolisba: „Belépett a roppant városba az ókapun, amelynek kezdetlegessége és ízléstelen nyersége sérti a szemet.”⁴ A szem ezt követően is uralkodik tapasztalatában („látva, hogy számos nő letérdepel”; „látott szebb, díszesebb templo-

mokat, [...] megtekintett néhány közutat, [...] Megcsodálta a folyót átívelő nagyszerű hidakat, a fenséges széles rakpartokat”). Babuk téri és emberi szempontból egyaránt típusokkal találkozik. A háborúban például „minden hibát, minden undokságot meglátott”, „majd hallott hőstettekről, nagylelkű és emberséges cselekedeteiről”. Egy férjezett hölgy „bevallotta, hogy az ifjú mágus közel áll szívéhez, s hogy Persepolis *valamennyi házában* olyasmi található, mint az övében”. Babuk megtudja egy fiatal bíróról, hogy „magas hivatala van, mert gazdag az apja, s bírói tisztséget *nálunk* éppúgy lehet vásárolni, mint valami majort”. Általánosságban „minden hivatalban *mindig* az túlekedik a legpimaszabbul, aki a megjelenésre a legméltatlanabb”. A Babukot becsapó, szélsőségesen magas árat szabó kereskedő azzal érvel, „ez ösztönzi *az ipart*, tartja fenn *az ízlést, a forgalmat és a bőséget*”, a szomszédos országoknak pedig még drágábban árul, „s épp ezzel használók *a birodalomnak*”. [Kiem. D. E.] A kiemelések érzékeltetik a generalizálást, a tipizálást, valamint azt, hogy bármely megfigyelő ugyanezt tapasztalná. Az Ituriel által adott megbízás is ezt foglalja magában: „Jártodban mindent megláss, meghallj és megfigyelj”, utasítja, „*aztán* jöjj vissza híven számot adni”. Babuk áttetsző médiumként – Jonathan Craryval szövege – leképezi a külső világot. Tapasztalatai ambivalensek, de végül beleszeret a városba, és megbocsátja hibáit. A tipizálás és az egyetemesítés hangsúlyos a zárlatban is: „Fennmaradt hát Persepolis, Babuk pedig nem panaszkodott, mint Jónás, aki zokon vette, hogy Ninivét nem pusztítják el. Igaz, hogy ha valaki három napot tölt egy cethal gyomrában, nincs olyan jó kedve, mint annak, aki járt az operában, színházban és jó társaságban vacsorázott.” Általános toposzként rögzíti tehát, hogy a város kulturális és társasági központként működik.

Régi térképeken, mint Drezda XVI. századi térképén – amely Georg Braun és Frans Hogenberg

Civitates orbis terrarum című munkájának első kötetében jelent meg 1572-ben – jól kivehetők a sztereotip, felirattal is jelölt téri pontok: a város kapui és falai, a templomok, az Elba, a vízben úszó csónakok, a híd, a városhoz tartozó, szépen művelt földek, a malmok, a fegyvertár, a kastély, a pénzverde, a vámház. Az épületek sokasága jelzi a népességet, a szervezettséget és az azonosságtudat lényeges elemeit. A székesegyház például (Kijevhez hasonlóan) gyakran a város definíciójának része. Minden hasonlóság mellett megfigyelhető viszont az egyénítés szándéka is. Penelope J. Corfield hangsúlyozza, hogy „még a legkisebb városok is képesek voltak arra, hogy kialakítsák saját városi identitásukat”.⁵ A városi életmód ugyanis – bár kritika is jócskán érte – társadalmi megbecsülés tárgya volt. (Ez az irodalmi városképekben is megnyilvánul.) Az előtérben szintúgy tipizált, elegáns polgárokat látunk, akik a hajókhöz, csónakokhoz hasonlóan mintha le volnának cövekelve. Pillanatnyi téri helyzetük és mozdulatuk irreleváns. Meghatározott életformát és értékrendszert testesítenek meg, ez definiálja a városhoz fűződő kapcsolatukat, és ebből adódik a tértől való elkülönülésük.

A XIX. század folyamán fontos változások zajlottak le a város szemléletében. A statikus, térben rögzített, közösséggel bíró várost – jelentős részben a modern közlekedési eszközök és a film kultúrtörténeti hatása nyomán – az egyéni tudatban létrejövő, mozgásban lévő, fragmentált tér váltotta fel.⁶ A város fogalmában mindjobban a mozgás, a változás és a megjósolhatatlan egymás mellé helyezés elvében definiált termüködés lett uralkodó, méghozzá valamely individualizált nézőpontra és észlelésen, egyéni tapasztalaton keresztül, maga után vonva az egyén elszigeteltségét, anonimitását, a tájékozódás instabilitását és nehézségét, valamint a rend ingatagságát és sérülékenységet. Ez az elmozdulás összefügg a Jonathan Crary által a történeti konstrukcióként értett látásban vizs-

Drezda térképe (1572). Georg Braun és Frans Hogenberg: *Civitates orbis terrarum*. Forrás: commons.wikimedia.org/wiki/File:Braun_Dresden_UBHD.jpg. Hozzáférés: 2020. febr. 18.

gált – a technikai és egyúttal diskurzív tárgyként fel-fogott camera obscurával és a sztereoszkóppal fémjelzett – két modellel. Előbbiben a látás a megfigyelőtől függetlenül létező jelenségeket képez le: a szemlélő független a látás folyamatától, testi szubjektivitása ki van zárva. Az 1810–40-es évektől érvényesülő másikk, a sztereoszkóppal fémjelzett észlelésben kétséges-sé válik a megfigyelő kizárhatósága, mivel e modellben a látás nem leképezi, hanem létrehozza a külvilágot.⁷ Cray behatóan elemzi az optikai eszköz és a megfigyelő viszonyát, hangsúlyozva, hogy az új készülékkel az észlelés *antropológiai* struktúrája változik meg. A sztereoszkóp konstruktív működésén túl a vetített képek, a film még erőteljesebben mobilizálják a látást. Az 1820–30-as években a szemben megjelenő képpel, az utóképpel kapcsolatos kísérletezések idején a „statikus tárgyak befogadásának látásmodellje [...] mobilizálódik, a tekintet gyorsan iskolázódik a mozgás befogadására”.⁸ A percepció mediális feltételezettségéről árulkodik, hogy Paul Valéry a *Füzetek* 1894 és 1914 közötti részének egyik korai helyén, tehát még a századfordulón innen így írt: „A gyorsvonal úgy változtatja a képeket, akár egy fényképalbum.”⁹ A tekintet nagyobb fokú mobilizálódását jelzi, amikor a különálló képeknek a fényképalbum hasonlatában foglalt egymásra következő helyett a szem folyamatos mozgásban levő látványt érzékel. Az album képeit ugyanis nem folyamatos látványként „látjuk”, már csak azért sem, mert sebességük nem csaphatja be a tekintetet, mint a film esetében. A filmen az egymás után kivetített képek száma úgy van kialakítva, hogy rászedje a szemet, és az megszakítatlan (annak tűnő) mozgást lásson, holott valójában másodpercenként 24 állóképet érzékel.¹⁰ A film térhódítása a tekintet olyan *motorizálásával* (Kittler) járt együtt, amely a vasút tértapasztalatával is összekapcsolódott. Mint a vasúti utazás kultúrtörténetét vizsgáló Wolfgang Schivelbusch felhívja a figyelmet, a modern közlekedési eszközök elterjedésével a mozgás hozza létre a látványt, *képlékennyé* téve azt;¹¹ másrészt távoli területek kerültek egymás közelébe, a látással együtt a tereket is mobilizálva. A Párizsban élő Heine a Párizst Rouennal és Orléans-nal összekötő vasútvonal 1843-as átadása kapcsán – még a szemléleti „korszakváltáson” innen – „titokzatos borzongásról” ír, mivel a vasút „megöli a teret”: „Olyan ez, mintha a világ hegyei és erdői Párizs felé közelednének. Már érzem a német hársak illatát; ajtóm előtt az Északi-tenger hullámai morajlanak.”¹²

Lesser Ury 1889-es képén (*Nachtbeleuchtung*) a mozgás, a pillanatnyi mozgásban lét és ennek *nehézsége* dominál. A város alakzata az egyidejűség és a találkozás, fogalmaz Henri Lefebvre. A metropolisz a találkozások, az egyensúlyhiány és a kiszámíthatatlanság tere.¹³ Az úttesten átkelni készülő, körülnéző nők, a közeledő kocsi, a jövő-menő járókelők megjelenített pozí-

ciója egy szemvillanásig tart, s (a fikció szerint) máris tovahaladtak. A város szabadon *áramló* egyénékből áll. Az előtérben lévő két nő számára az átkelés esetleges pillanat, amit testtartásuk is érzékeltet – és mindekelőtt az impresszionista stílus, a mozdulatokhoz hasonlóan a fények, a színek, a körvonalak elmosódottsága, az átmenetiség sok szempontú kiemelése. A mozgás elve Richard Sennett elemzésében előbb a test vonatkozásában fogalmazódott meg, méghozzá a XVII. században William Harvey által felfedezett vérkeringéssel, amely szerint az egészség alapja a vér és az idegi energiák szabad áramlása. Érdemes megjegyezni, hogy nem kisebb tekintély, mint René Descartes méltatja Harvey munkásságát az *Értekezés a módszerről* című munkájában (1637): „Ha azonban azt kérdezi valaki, miért nem fogynak ki a vénák a vérből, holott ez mindig a szívbe folyik, s miért nem telnek meg az artériák nagyon is vérrrel, holott minden vér, amely átmegegy a szíven, beléjük áramlik, akkor nem kell egyebet válaszolnom, mint amit már egy angol orvos megírt, akinek el kell ismerni azt az érdemét, hogy megtörte a jeget, s elsőként tanította azt, hogy [...] a vér mozgása nem egyéb, mint folytonos keringés.”¹⁴ Az életenergia forrása eszerint nem a hő, mint azt az ókorban hitték, hanem a mechanikus keringés. A XVIII. században Ernst Platner azt állította, hogy a levegő a vérhez hasonló: szabadon kell áramolnia. Az új emberkép a XIX. században már a várostervezésre is kihatott, érzékeltetve, hogy a test politikája miként gyakorol hatalmat és alkot térformákat: a sokaságnak áramolnia kell, ehhez pedig a városnak artériák és vénák hálózataként kell működnie, hiszen ha a közlekedés folyamata bárhol megakad, az éppoly végzetes, mint a testen.¹⁵ A két nő a városi tömeg két, definíció szerint mozgó tagja. Részei az ábrázolt térnek, a járda és az úttest tagolta utcának, a többi gyalogos és a kocsik viszonyrendszerének, méghozzá azokkal kölcsönhatásban. Ezt a mindent beborító eső is hangsúlyozza. A térképen megjelenített drezdai polgárok elsődlegesen képviselői (nem részei) a városnak. Pozitúrájuk nem illékony mozdulat, hanem életforma. Nem ágyazódnak bele a *téri* viszonylatokba, amelyek között mozognának és másokkal kölcsönhatásban tájékozódának, hanem statikusan, megnyugtató szilárdsággal reprezentálják a sztereotipizált Drezdát. A polgárok és a város képi viszonyában nem a téri, hanem az eszmei (azaz az életmódot és az értékrendszert kifejező) kapcsolódás érvényesül. Lesser Ury festményén ellenben a két nő mozgása nem tipizálható. Kizárólag ehhez a pillanatnyi térszerveződéshez rendelhető.

Még inkább megfigyelhető ez Waldemar Titzenthaler 1901-es Berlin-fényképén (*Hallesches Tor*), a sokféle irányban mozgó emberek és különféle járművek kompozícióján. A madártávlatbeli kép és az utakra, a sínekre és az S-Bahn állomásra néző perspektíva egyenesen

Lesser Ury: *Nachtbeleuchtung* (1889). Forrás: commons.wikimedia.org/wiki/File:Lesser_Ury_1889_Nachtbeleuchtung.JPG. Hozzáférés: 2020. febr. 18.

a mozgások strukturált tereként jeleníti meg a várost. Bal oldalon az S-Bahn pályaudvar uralja a képi kompozíciót, s a villamosok, a lovaskocsik, a jövő-menő emberek egymást keresztező útvonalainak sokasága ennek összehangolt, szervezeten kiépített vonzaskörzeteként formálódik meg. Minden mozgás, mozdulat szükségképpen az áramlásként felfogott közlekedés hálózatába illeszkedik. Ez a komplex hálózat decentralizálja a metropolisz képét. Émile Aillaud, 1988-ban elhunyt francia építész szerint az urbanisztikai terv kidolgozásának az az első kérdése, hogy számításba veszi-e a mozgást, ahogyan a városlakó érzékeli, illetve megéli azt. Mint írja, „a mindenség felett lebegő isten szemét” helyettesíteni kell „az emberével, aki a város belsejében közlekedik, és sohasem látja összességét”. Ez azt jelenti, hogy „a totális látvány elvét a részletlátvány folyamatos áthelyeződésének elvével” váltsuk fel. Henri Lefebvre hasonló gondolatot fogalmazott meg, arra intve, hogy az urbanisztika nem épülettömegek felsó-

rakoztatása, hanem útvonalak egymásutánja.¹⁶ Az így felfogott városban az ismeretlenek, az újak, az addig sosem látottak, sosem tapasztaltak a feltűnése szakadatlanul fennálló lehetőség. A városi létet a mozgás, a változás, az átmenetiség határozza meg, ami azt is jelenti, hogy a tájékozódási, a referenciapontok elbizonytalanodnak, illetve, hogy az átszerveződő, elmozduló térben szakadatlanul újabbakat kell definiálni. Az emberi léptéket meghaladó változás képzetét szolgáltatta meg Baudelaire *A hattyú* című – először *A Romlás virágai* második, 1861-es kiadásában megjelent – versében: „– A vén Párizs oda! – (hajh, változik a város, / és oly gyorsan, ahogy halandók szíve sem!)”¹⁷

Émile Zola *Tisztes úriház* című regényének (1882–83) elején Octave így érkezik meg Párizsba: „Octave a Lyoni pályaudvaron bérkocsiba ült három utazókossal, befelé hajtattott a városba. A Neuve-Saint-Augustin utcában kocsitorlódás állította meg, és a fiatalember leeresztette az egyik ablakot, bár csípős hi-

deg volt ezen a sötét novemberi délutánon. Meglepte, hogy milyen hirtelen beesteledett a nyüzsgő tömegetől hangos, szűk utcák között. A prűszkölő lovakat ütlegető kocsisok káromkodása, a járdán tülekedő emberek, az eladókkal és vevőkkel tömött üzletek sűrű sora valósággal elkábította. Úgy képzelte, hogy Párizs tisztább, nem gondolta, hogy az élet irama itt ilyen kélhetetlen és mohó, úgy érezte, mintha a város elszánt fickók szabad prédája volna.”¹⁸

A Babukra jellemző statikus látvány, szépség és rútság rögzíthető elkülönítése helyett Octave alapélménye a mozgás. Párizsba érkezve nem körülnéz, hanem kocsiba ül, s a látvány onnan tárul fel. A szem nem is elég: leereszti az ablakot. A minden érzékre ható tapasztalás fizikai körülményeit ugyanis meg kell teremteni. Babuk árulkodó módon azt veti fel Iturielnek a megbízatás hallatán, hogy „nem ismerek ott senkit”. Az angyal ezzel nyugtatja meg: „Éles szemmel áldott meg az ég, s ezt megtetézem a bizalomgerjesztés adományával.” A bizalom szempontja – „mindenütt jól bánnak majd veled”, mondja Ituriel – az emberi közösség fogalmában formálja meg a várost, míg Zola regénye fizikai kölcsönhatásként. Ebben az interakcióban Párizs hatást gyakorol az észlelésre. Persepolis Babuknak a véleményét változtatja meg gyakran, aki hol dicséri, hol kárhoztatja annak különböző, de a megfigyelőtől függetlenül definiálható aspektusait. A torlódásban kényszerűen megálló kocsiból vetett pillantás térben és időben az esetlegességet, a város („szilárd”) „képe” helyett az emberre rátoló, őt „elkábító”, szinte letaglózó mozgást hangsúlyozza. A metropoliszt az ingersűrűség, a feszültséggel teli, szédítő, sőt nyomasztó sodrás jellemzi. Octave számára nem lehetséges a kívülállóként való *ítélkezés*, hiszen város és ember között *kölcsönhatás*, dinamikus viszony működik: a város egyszerre mohó és préda, az ember egyszerre elszánt és a tömeg irama űzi.

Dosztojevszkijről szólva Szini Gyula érdekes módon szintén – mint írja, a „miliófestéssel” szemben – a mozgást, pontosabban a cselekvést (a „drámaiságot”) emeli ki. Az orosz író regényei „annyira drámák, hogy a cselekmény színhelye csak érintve van, mint a színpadi instrukciókban anélkül, hogy Dosztojevszki sok színt pazarolna milliófestésre”.¹⁹ A *Bűn és bűnhődés* (1866)²⁰ tere korántsem determinál, nem „fatalisztikus”, hanem a mozgásban lévő egyén által elfogadandó vagy elvetendő cselekvési lehetőségeket kínál. Ezek feltárulása, interpretációja (az ember diszpozíciói nyomán) és *gyötörő* esetlegességük a dosztojevszkiji (városi) tér működésének fontos mechanizmusa. Ez felidézheti a Kurt Lewin nevéhez fűződő hodologikus, azaz az utak által megnyitott tér fogalmát (az absztrakt matematikai térrel szemben), az utcák hálózatát médiumként gondolva el. E koncepció előtérbe állítja a téri célpontok különféle elérhetősége nyomán a megélt térben bekö-

vetkező változásokat. Az egyenes vonal – mint két pont legrövidebb kapcsolódása – helyére így, Lewin kifejezésével élve, a „kitüntetett út” (*ausgezeichnete Weg*) lép, amely az egyén által támasztott sokféle igény, elvárás függvénye. Lewin szerint az ember egy mezőben, a motívációs állapotokat (például éhség) és az érzéketeket, vagyis az egyénnel irányuló hatásokat magában foglaló, ún. élettérben cselekszik.²¹ Raszkolnyikov szövegeiben artikulálódik, hogy milyen jelentéssel bír a tér, illetve valamely téri elem a gyilkosságra készülő, a menekülni igyekvő, majd a rablott tárgyaktól szabadulni törekvő ember számára.

A gyilkosságot megelőző barangolások során számtalan helyen olvashatjuk, hogy Raszkolnyikov – gondolataiba mélyedve – nem látja környezetét: „mint rendesen, nem látott, nem hallott” (49), és mindannyiszor rácsodálkozik arra, hol van. „De hamarosan megint elmélyedt gondolataiban, szinte öntudatlanságba esett, és csak ment: környezetéből semmit se látott, nem is akart meglátni.” (6) „Sokszor megtörtént vele már, hogy egyszer csak hazaért, és nem tudta, milyen úton jött, megszokta, hogy az utcán csak megy, és nem lát.” (57)

A szegény lovacska bestiális agyonveréséről szóló rémálmát követően Raszkolnyikov eláll szörnyű tervétől. Ezt az álmot azután látta, hogy „kiért a Kis Névához, *átment* a hídon, és *lekanyarodott* a Szigetekre” [kiem. D. E.], azaz valamelyest elhagyta a várost: a „zöld gyepek és üdeség előbb jólesett fáradt szemének a városi por, az egymásra zúfolt, nyomasztó, nagy bérházak után – itt nem volt se fojtó hőség, se bűz, se kocsmák” (65). A borzasztó tett gondolatát elutasítva „egyszerre könnyebben *lélegzett*”, szabadságot érzett, „ledobta az iszonyú terhet, amely olyan régen nyomja, és könnyű lett, *elcsendesedett* a lelke” (73) [kiem. D. E.]. Az orosz szövegben a *mirno* (‘békes’) szó szerepel (66), amelynek jelentése a ‘nyugodt, csendes’ mellett – írja (1863 és 1866 között megjelent monumentális értelmező szótárában) Vlagyimir Ivanovics Dalj – ‘baráti/barátságos, veszekedés nélküli’.²² Mindezek ellentétben állnak a bűzös, fojtogató, szűk, lármás és gyanakvó várossal, amelyet Raszkolnyikov *maga mögött hagyott*, és amely összefonódik a gyilkosság tervével. A bizalmatlanság és a félelem alapállás az idegenekhez való viszonyulásban, ezért figyelemre méltó a *mirno* szó összetett jelentésmezője. A „zöld gyepek és üdeség” asszociációi elütnek lakhelyétől, a fogság képzetét hordozó „szűk kis ketrectől” (34), a halál szféráját jelentő „gyűlöletes koporsótól”, ahol „már szinte *fuldokolt* a szűk sárga szobában, amely inkább szekrény vagy láda lehetett volna” (49) [kiem. D. E.]. A környezetre ekkor, rémálma után eszmél rá: „Felállt, és csodálkozva nézett körül, mintha az is meglepné, hogy ott van. Aztán elindult a T... híd felé. [...] A hídon menet nyugodtan, csendesen néz-

te a Névát, a fényes vörös nap lenyugtát.” (73) A híd egyszerre köt össze és választ el, kifejezve a távolságot és a kapcsolódást. Ez az átmenetiség²³ ekkor az életet, annak harmonikus teljességét jelenti Raszkolnyikovnak. A Szigetek ugyanis egységet, teljességet közvetítenek azáltal, hogy a szöveg a négy alapelemet társítja hozzájuk, illetve a hídon való átkeléshez: a „zöld gyeret” (зелень, azaz általában a zöld növényzetet – vagyis a földet), az „üdeséget” (свежесть, azaz a frissességet – vagyis a levegőt), majd a Névát (a vizet) és a lenyugvó nap vörösségét (a tüzet). Utóbbit a *fényes* szó ismétlése hangsúlyozza: „яркий закат яркого, красного солнца” (66), azaz 'a fényes, vörös nap fényes lenyugtát'. A *jarkij* szó ('nagyon fényes, vakító, tündöklő') Dalj szótára szerint jellegzetes kollokációja a tűznek is.²⁴ Mindezzel szemben a város képét a négy alapelem tagadása határozza meg.

Az átkelés mind a kétszer (oda és vissza) jelképes, mint az az idézetekben megfigyelhető. A tér és benne a mozgás valamiféle „fatalisztikus” szemléletéről azonban koránt sincs szó. Miután Szvidrigajlov végül búcsút vesz menyasszonyától, ugyanezen a hídon megy át, de ezúttal a környezet képe kifordítja a Raszkolnyikovhoz fent kapcsolódó harmóniát: „Éppen éjfél

volt. Az eső elállt, de a szél még zúgott. Didergett, és egy hosszú percig nézte a Kis Néva fekete vizét, sajátos kíváncsisággal, sőt valamiféle kérdéssel a szemében. De aztán érezte, hogy hideg van így álldogálni, megfordult, és elindult a B... sugárúton. Már jó ideje, talán fél órája ment a végeláthatatlan úton, többször meg is botlott a faburkolaton a sötétben” (591). A zölddel szemben „végeláthatatlan útra” tér rá a sötétségben a faburkolaton; a levegő nem friss, nem üde, hanem zúg és didergető; a víz fekete; az éjféli sötétségben nincs fényesség. Raszkolnyikov nyugalmával, csendességével ellentétben „kérdéssel a szemében” néz. Jelképesen „többször meg is botlott”, márpedig az ifjú is azért fohászokodott Istenhez, „mutasd meg az *utamat*” (73) [kiem. D. E.]. Raszkolnyikov a Petrovskij-szigeten *bokrok* között, a fűben (a zöldben!) elszunynyadva látta álmát, Szvidrigajlov viszont egy mocskos, kopott fogadóba megy aludni, ahol szintúgy rémálmodok gyötrik. Csakhogy ezek nem eltántorítják a bűntől, hanem megerősítik öngyilkossági szándékát, s először a park egy *bokránál* akar végezni magával: „megyek egyenest a Péter parkba, ott kiválasztok egy jó nagy bokrot” (597). Végül annál a hídnál lövi főbe magát, ahol a fiatalember megkönnyebbüléssel állt

Waldemar Titzenthaler: *Hallesches Tor* (1901). Forrás: de.wikipedia.org/wiki/Datei:Hallesches_Tor,_1901.jpg. Hozzáférés: 2020. febr. 18.

el iszonyú tervétől, s ahol békesség, nyugalom szállta meg. A Raszkolnyikov és Szvidrigajlov előtt a mozgás során a környezetben feltáruló jelenségek vizsgálata jelzi a tér működésének összetettségét.

„Mihelyt ébren gondoltam rá, már a gondolattól is felfordult a gyomrom” (72) – szól Raszkolnyikov a gyilkosság tervéről. Ennek ellenére a rémálom tántorítja el – átmenetileg. Később (a visszaemlékezésésként megalkotott szövegrészekben formálódó visszatekintő én) egy hazafelé menet tett *kerülőnek* – és az így bekövetkező „döntő és annyira véletlen találkozásnak” – tulajdonítja, hogy mégis megöli Aljona Ivanovná. Az orosz szöveg „a legnagyobb mértékben véletlen találkozással” nyugtatékosítja az esetlegességet („в высшей степени случайная встреча”; 66). Raszkolnyikov ugyanis „sohasem tudta megmagyarázni, felderíteni, hogy akkor fáradtan, elcsigázottan mért nem ment a legrövidebb úton egyenesen haza, mért került a Széna tér felé”, „ahol semmi keresnivalója nem volt”, hiszen ez „kétségtelenül kerülő, és egészen felesleges”. Márpedig „éppen akkor, életének éppen abban az órájában, abban a percében [...] lelkiállapota és körülményei miatt ez a találkozás ilyen döntő, végzetes hatással volt egész sorsára” (73–74). Raszkolnyikov egy véletlenül meghallott beszélgetésből „hirtelen és tökéletesen váratlanul” (75) megtudta, hogy Lizaveta Ivanovna (Aljona Ivanovna húga és egyetlen lakótársa) másnap hét órakor nem lesz otthon.

„Úgy lépett be a szobájába, mint a halálraítélt. Nem gondolkozott, nem is tudott most gondolkozni, de egész valójával rádöbent, hogy most már nincs meggondolás, nincs akarás többé, az imént egy csapásra eldőlt, véglegesen eldőlt minden.” (75) Az eredetiben azt olvassuk, „nincs többé sem a józan ész/értelem/ítélőképesség szabadsága, sem akarát” („нет у него более ни свободы рассудка, ни воли”; 68). A történetet kifejező *eldőlt* ige („решено”) – az akarát hiányának és a véglegességnek a hangsúlyozásával együtt – úgy alkotja meg a találkozást, hogy az mindent felülír. Az Aljona Ivanovnával kapcsolatban sorsdöntőként felfogott három találkozás, ezek „véletlenszerűségének”, illetve az ezzel szembeállított „sorsszerűségének” értelmezése az ifjú számára *kínzó probléma*.²⁵ A szöveg úgy formálja meg őt, mintha nem csupán passzív ágens volna, hanem mintha valamely fölötte álló erő, fórum ítélet gyanánt egyenesen rá mérte volna e tettet, ezt az alkalmat. Raszkolnyikov ugyanakkor éberén kereste azt („észrevétlenül ment el mellettük, ügyelve, hogy egyetlen szót se szalasszon el”; 75). Később, olvassuk, „hajlandó volt feltételezni, hogy rendkívüli erők és rendkívüli véletlenek irányították” (76). A tudatalattiból felbukkanó, rémálomként látott történet hatására állt el adáz tervétől, majd sorsdöntő véletlenekként értelmezett események nyomán szánja el magát újfent annak végrehajtására. Így végső soron egyiket sem valamely tuda-

tos döntésben horgonyozza le a szöveg. A gyilkosság elgondolását a *meccsa* szóval illeti: „Megtagadom ezt az átkozott... álmat” (73), szól a rémálom után, s így a fiktitivás konnotációját kapcsolja tervéhez. A *meccsa* ugyanis éber „álom”, azaz ábrándkép. Dalj szótára szerint ez a szó a képzelet képeire, a gondolkodás játékára utal. Alaptalan, megvalósíthatatlan kitalálás vagy akár illúzió.²⁶ Mind *meccs*ként felfogott terve, mind a „halálraítéltre” kiszabott véghezvitel különös módon idegeníti el a gyilkosságot Raszkolnyikovtól.

Egyetlen tényező dönti el Raszkolnyikov számára a gyilkosságot: az asszony egyedülléte, azaz az *alkalom*, a tett lehetősége. Az olvasó ekkor még nem ismeri a Porfirij Petroviccsal folytatott beszélgetésből később feltáruló ideológiai motívumokat. Ezeket a textus itt mellőzi. E szövegrészben semmiféle szerepet nem játszanak a kivételes emberekről szóló gondolatai a tekintetben, hogy *mégis* végrehajtja tervét. „Nyilvánvaló: évekig várhatna az alkalmas pillanatra, és még akkor is kérdés, hogy – miután terve már készen van – módja lenne-e valaha is ennyire kedvező alkalmat kivárni, mint amilyen most kínálkozik.” (75–76) A „ждать удобного случая” (68) az oroszban (a *szlucsaj* szó többértelműségéből adódóan) nem csupán a megfelelő alkalom, hanem a kedvező *véletlen* kivárását is jelentheti. A terv hiába van készen, megvalósításához az alkalmat ki kell várni, amíg nem *kínálkozik*. Ez történik meg Raszkolnyikov felfogása szerint e találkozás során, ám ez a „kínálkozás” egyúttal „ítélet”. Elvetette ugyan a gyilkosság tervét, de Lizaveta távolléte (mint téri alakulat) mégis rögtön ennek lehetőségét *jelenti* számára, amint az Kurt Lewin hivatkozott észrevételei, a jelentésadásról szóló elemzései nyomán is értelmezhető.

A Szigetekre való lekanyarodás és a Széna tér felé tett kerülő fontos szöveghelyei után, a gyilkosság és a rablott tárgyak elrejtése kapcsán is nyomon követhető, hogy Raszkolnyikov a mozgás közben feltáruló térben kínálkozó lehetőségek szövevényében bolyong. Amíg tervezi a bűntényt, a szöveget inkább a környezet negligálása (nem látása és nem hallása) uralja. Ugyanakkor az „álzalogot” is (egy simára gyalult fadarabot és egy vékony vaslemezt), amellyel az uzsorásnő figyelmét akarja lekötöni, „véletlenül találta egyszer kószálása közben valami udvaron” (83). Később viszont lázas bódultságában is mind újabb kiaknázható téri elemeket *pillant meg*, amelyek nyomán elveti addigi terveit, és hirtelenjében újakat kell rögtönöznie. A balta megszerzésétől kezdve Lizaveta távollétéig tudniillik minden számítása tévedésnek bizonyul. Elgondolásának egyetlen eleme sem valósul meg várakozása szerint. Gary Rosenshield „tévedések képtelen és hátborzongató vígjátékának” nevezi Aljona Ivanovna meggyilkolását, amelyben a tettes végül „baklövészei ellenére” sikerrel jár.²⁷ Nem annyira (vagy nem csupán) elméje segíti, hanem a körülmények különleges együttállása. Bár

Jelenetfotó Robert Wiene *Raskolnyikov* c. filmjéből (1923). Forrás: ethanclements.blogspot.com/2011/09/raskolnikow-1923.html. Hozzáférés: 2020. febr. 18.

tervei sorra összeomlanak, Raskolnyikov képes kiaknázni nem várt, adott pillanatban adott helyen ténylegesen feltáruló (azaz nem mint *meosta* elgondolt) téri lehetőségeket, amelyek esetlegességét a szöveg újra és újra kiemeli. „A kapuban, szerencséjére, nem volt semmi baj. Egy hatalmas, rakott szénásszekér mintha azért fordult volna be éppen előtte a kapun, hogy őt eltakarja, míg ott elmegy, és amint a szekér az udvarra hajtott, villámgyorsan elszurrant mellette, jobbra.” (89) A kedvező körülmény megköveteli az egyén részéről a legmegfelelőbb mozgást és annak összehangolását másokéval. A gyilkosságok elkövetése után csaknem belebotlik a felfelé tartó házmesterékbe, hallja lépteiket, ám – megpillantva a nyitott ajtót – gyorsan elrejtőzik a felújítás alatt álló első emeleti lakásban: „Már-már talákoztak, csak egy lépcsősor volt közöttük, és akkor váratlanul – megmenekült!” (102) Senkivel sem akadt össze sem a lépcsőházban, sem a kapualjban, sőt még a baltát is sikerült visszalopnia a házmester éppen üres lakásába. Elhatározta ugyan, hogy vízbe dobja a lopott holmikat, és a csatorna partján „nézegette a lépcsőket, de szó se lehetett arról, hogy tervét végrehajtsa”, mivel túl nagy volt a tömeg. Fontolgatta a Névát és a Szigetek bokrait, s „a gondolat hibátlannak tetszett”, csakhogy „megpillantotta bal felől egy udvar be-

járatát”, „bement a kapun, és rögtön meglátta” a szükséghelyet. „Még egyszer körülnézett, és már a zsebébe nyúlt, amikor megpillantott a külső falnál” egy jókora terméskövet (126–128), amely alatt végül elrejtí a tárgyakat. A csatornát elveti, de éppúgy dobhatná a holmikat a Névába, mint ahogyan el is áshatná a Szigeteken, és a véletlenül (a Szigetek felé tartva!) meglátott udvaron is több lehetőséget körvonalaz. Mérlegel, ám a szakadatlan mozgásban meghozott döntéseit és tetteit esetlegesként jeleníti meg a szöveg.

Cselekvéseinek ez a sajátossága kulcsfontosságú a gyilkosság ideológiai vonatkozásában. A törvényt szabó kivételes emberekről szóló gondolatai még inkább arra irányítják a figyelmet, hogy nem képes uralni, irányítani tervét és tetteit, jóllehet neki ez volna az eszménye: éppen azzal jellemzi a „nem közönséges” embereket, hogy „mind egytől egyig törvényszegők voltak, már csak azért is, mert új törvényt hoztak” (304). A törvényre – és ezáltal a későbbi történések rögzítésére, szabályszerűségére, a jövő birtoklására – fektetett hangsúly szemben áll a véletlennel, az alkalomszerűvel, amely megragadhatatlan és megjósolhatatlan mozgásban tartja az eseményeket. Raskolnyikov ezt a kiszámíthatatlanságot éli át a mozgás során feltáruló térben, hiszen az esetleges, a szándékot segítő vagy

gátló („szerencsés” vagy „szerencsétlen”) körülményeket kell felhasználnia, illetve azokhoz alkalmazkodnia. Aljona Ivanovna személye éppúgy esetleges, mint ahogyan a többi mozzanatot és körülményt akként tapasztalja meg. Ebből fakadóan viszont – „napóleoni” ideáljával szemben – alkalmatlanságát és jelentéktelenségét éli meg, *mivel* rögzítési törekvései sorra kudarcot vallanak. Számos lehetőségről maga mond le még újabb opciók javára, s a szöveg kiemeli a terv előzetesen definiált elemeinek meghíúsulását. Philip Rahv egyenesen úgy fogalmaz, a gyilkosság nem „tartozik” hozzá Raszkolnyikovhoz, aki „csaknem nevetségesen alkalmatlan” elkövetésére.²⁸ Amikor Aljona Ivanovna az ablak felé fordulva bontogatja az álzalogot, és éppen feléje fordulna, ismét a megfelelő pillanat készíti cselekvésre, akárcsak akkor, amikor Lizaveta távollétéről hallott: „Egy pillanat se volt vesztegetni való.” (92) Ekkor emeli fel a baltát.

Raszkolnyikov tette „passzív” gyilkosság; félig öntudatlan, nem fejt ki erőt, mintha a balta csaknem „magától” zuhanna le, és nem lesújtana vele. A szöveg zavarba ejtő módon egymással korreláló kifejezésekkel él a kezdeti cselekvésképtelenséget és a gyilkosságot illetően. Raszkolnyikov ugyanis, az álzaloggal bíbelődő asszony mögött állva, már-már meghátrál: „Irtózatosan *gyenge volt a karja*, és érezte, hogy pillanatról pillanatra zsidbad, benuul. Félt, hogy elereszti, *leejti* a baltát. És akkor még *forogni is kezdett vele a világ*.” Amikor azonban az asszony már megfordult volna, a baltát „félig *önkívületben*, szinte gépiesen, *erőkifejtés nélkül*, fokával az öregasszony fejére *ejtette*” (92) [kiem. D. E.]. Úgy ölt, hogy képtelen volt rá. Ezt a paradoxont nyomatékosítja, hogy ugyanaz az ige (más-más igeekötővel) utal az erőtlenségre („leejti”, elereszti, az eredetiben „выпустит”) és a gyilkosságra („fejére ejtette”, az eredetiben „опустил на голову”). A halott nyakáról csak „nagy nehezen, jó kétpercnyi vesződésként” sikerült levágnia a bugyellárist; a komódnán nem boldogult a kulcsokkal, „valahogy nem volt szerencséje, nem illettek a zárakba”; „alighogy kicsit megbolygatta a rongyokat, a bunda alól kicsúszott egy aranyóra” (94–95), de Raszkolnyikov nem örülhetett e véletlennek, minthogy megdöbbenésére Lizaveta közben váratlanul hazaért... Ezután a dermedtség különféle változatai határozzák meg lelkiállapotát: „holtta dermedve”, „nem tudta, mit csinál”, „valami szórakozottság ereszkedett rá”, „megmered az egész teste, mintha álomban élné át mindezt... [...] mintha földbe gyökerezne a lába, a karját se bírja mozdítani”, „dermedt rémülettel vár[t]”, „forogni kezdett vele a világ”, „elvesztette a fejét”, „félholt volt”, „alig bírt mozogni”, „félig eszméletlenül” ment, majd hazaérve „teljes kábultságba esett” (95–104).

A „Lükurgoszok, Szolónok, Mohamedek és Napóleonok” törvényszegését viszont Porfirij Petroviccsal foly-

tatott beszélgetésében téri cselekvésként formálja meg. Sőt „mindenki, aki a rendes *kerékvágásból* csak egy kicsit *kimozdul*, tehát jóformán minden olyan ember, aki valami kis újat tud mondani – természete szerint szükségképpen törvényszegő”, hiszen „másként nem tudna *kimozdulni a kerékvágásból*” (304) [kiem. D. E.]. Az eredetiben ugyanez a téri kifejezés olvasható („из колеи выходящие люди”; 270), s a *koleja* szó kifejezetten vasúti jelentést is hordoz (vasúti nyomtáv). A gonosztett annál inkább mozgásként (a törvény *áthágásaként*) formálódik meg, mivel a regény címében szereplő, „bűnként” fordított *presztuplenyje a presztupaty*, ’áthág, átlép, túllép’ szóból származik. A gyilkosság története márpedig azt mutatja meg, hogy Raszkolnyikov – aki erőtlenségül, félig öntudatlanul követi el a vétket – nem tud *kimozdulni* a „kerékvágásból”.

„A tegnapi nap aztán váratlanul egy csapásra eldöntött mindent, és most már szinte gépiesen cselekedett. Ment, mint akit kézen fogtak, és erővel húznak, ment vakon, ellenállás nélkül, mint akinek ruhája csücskét elkapta a *kerék*, és elrántja őt magát is.” [Kiem. D. E.]²⁹ A „kérdés erkölcsi megítélésével csakugyan elkészült, borotvaéles érvei voltak”, de „valójában nem hitt magának” (85). Nem a belső vívódás valamiféle feloldódásáról van szó, hanem az erkölcsi szempont, sőt végső soron a tudatosság félresöppréséről a gépies cselekvés javára, pusztán azért, mert a tett végrehajthatónak mutatkozik. Figyelmet érdemel a kerék megismétlése, illetve az eredetiben „a gép kereke” szerepel („колесо машины”; 77). A szöveg nem az eseményeket formáló emberként alkotja meg Raszkolnyikovot – mint amilyeneként a felsorolt történelmi személyeket említi –, hanem fölötte álló erőnek kiszolgáltatott, passzív, akarat nélküli alakként. Nem ő határozza meg az események alakulását, hanem „a tegnapi nap”, és még ellenállni sem képes. Nem ura a járásnak, de még a látásnak sem. A vakság összefonódik azokkal a korábbi utalásokkal, hogy nem látja környezetét. Mozgása áramlás, sodródás, amely nem az ő akaratából történik (kézen fogták, húzzák, rántják). A bekezdés eleji idézetben az orosz szöveg nyomatékosítja ezt: „неотразимо”, azaz nem lehetett kitérnie, nem lehetett elhárítania, kivonnia magát,³⁰ „с неестественною силой, без возражений” (77), azaz természetellenes erővel, ellenkezés nélkül ment. Anyagává vált a történelemnek, mint ahogyan a „közönséges” emberekről ezt mondta Porfirij Petroviccsnak: „úgyszólván nyersanyag”, olyanok, akik „engedelmesek, és szívesen fogadnak szót” (305).

A ruhája csücskét elkapó kerék hasonlata azt foglalja magában, hogy Raszkolnyikovot ellenőrzésén túli erők ragadták magukkal. Mindazonáltal teljes felelősséggel tartozik. Ezt a kettősséget fogalmazza meg Tallár Ferenc: „Persze, hogy szándékosan öli meg az uzsorásnőt, de *saját* szándékait követi-e? Nem érti-e félre önma-

gát, nem valaki másnak, ti. tanulmánya hősenek, annak a »különleges embernek« az akaratát követi-e, aki nem »ő maga«? [...] Nem világos, vajon Raszkolnyikov játszik-e a »különleges ember« és a gyilkosság gondolatával, vagy inkább ez az őt megelőző és rajta túlmutató gondolat játszik ővele.» Az elkövetett tett, »valahogy mégis személytelen marad, vagy legalábbis viszonya az »elkövetőhöz« tisztázatlan». ³¹ A kerék magával rántja, maga alá tapossa Raszkolnyikovot, mégsem tehetetlen áldozat, hiszen a gépezetet ő alkotta meg és hozta létre. Az ő felfogása tette ugyanis elsődlegessé a kivitelezés, »technikai« részleteit, és ő értelmezte a véletlent sorszerűségként. A gyilkosság ezért, amint (Lizaveta távollétéről hallva) »technikailag« lehetségesnek mutatkozik, egyszersmind elkerülhetetlen számára. Az általa kidolgozott gépezet őt is felhasználja, Raszkolnyikov pedig – szédelegve, kábultan és borzadva – el is követi a gyilkosságo(ka)t. Mintha egy idegen erő ragadta volna magával, akárcsak az epilógusban olvasható rémál-mában az emberiséget. Ez az »idegenség« ³² magyarázza a halálraítélt hasonlatát, bár ő alkotta e gépezetet.

Raszkolnyikovot »még« gyötéri az esetlegesség, amely-lyel szemben alkalmatlanságát, jelentéktelenségét éli meg, de Wilkie Collins *A Holdgyémánt* című, 1868-as művében ³³ – az ún. szenzációregény klasszikusában – ez »már« magától értetődő kiindulópont. Ezt érzékelteti az a szöveghely is, ahol az egyik narrátor elbeszéli egy londoni találkozás történetét. A jótekonyságról ismert és a narrátor által sokra tartott Godfrey egy bankból jött ki. »Az ügylet lebonyolítása után, Mr. Godfrey az ajtó felé indult, s ott összetalálkozott egy úrral – sose látta azelőtt – aki pontosan ugyanakkor távozott a bankból. Udvariasan tessékelték egymást az ajtón kifelé. Elsőnek Mr. Godfrey ment ki végül, az utcán még váltottak egy-két udvarias szót; aztán mindketten meghajoltak és elváltak.» (1967: 148) A másik úr, Luker a bankban egy különleges értékű, Indiából származó szent gyémántot helyezett letétbe. Az ékkövet három hindu pap követi nyomon, hogy visszaszerez-zék. Ezért mindkét férfit elcsalják egy házba, megkörtö-zik és megmottozzák. A narrátor így értelmezi a törté-nteket: »A tolvajok megbízhatatlan értesülést szereztek. Nyilván nem tudták biztosan, hogy Mr. Luker maga vitte-e be a drágakövet a bankba, vagy valaki mást bí-zott meg vele. Szegény Mr. Godfrey-re gyanakodtak, mert beszélni látták Mr. Lukerrel.» (1967: 151) A re-gény végére azonban kiderül, nem véletlenül futottak össze: Godfrey bízta meg Lukert. Nem csupán a tol-vaj Godfrey állítja be a támadást összetévesztésnek, ha-nem megingathatatlan hittel a narrátor is annak véli. Már *kiindulópont* az esetleges összetalálkozás és az eb-ből fakadó összetévesztés, hibás egymás mellé rende-lés – a valójában az ismertségen alapuló, tervezett ta-lálkozóval szemben. Lehetne szó ugyanakkor véletlen-ről. A megkülönböztetés nehézsége, sőt lehetetlensége

mutatkozik meg a regény végén, amikor két szereplő azt figyel, ismét a bankban, kinek adja át Luker a ki-váltott gyémántot. Luker az ajtó felé lépkedett, s »vi-lágosan láttam, hogy megmozdult a keze, amint elha-ladt egy alacsony, kövér, tisztos halványszürke öltönyt viselő úr mellett. Az kissé összerezett, és utána né-zett. Mr. Luker lassan továbbment a tömegen keresztül» (1994: 429). A férfiről kiderül, ártatlan, vagyis félreér-telmeztek az igazában véletlen »találkozást«. A két jele-net szimmetriája a találkozások, mozdulatok, egymásra vetett pillantások interpretációjának nehézségeiről vall.

Ez a példa érzékelteti azt is, miként közelíthető meg a városi kommunikáció a teatralitás összefüggésében. A nagyvárosban, írja Richard Sennett, »figyelhető meg legjobban az idegenekből álló tömeg élete, és az ide-genek közötti érintkezés itt válik különösen fontossá». Ez ugyanis az a környezet, amelyben »elsőként ural-kodott el a személytelen, burzsoá, világi társadalom-ra épülő modern közélet». »Az egymással kapcsolatba kerülő idegenek alkotta környezetben» Sennett értel-mezése szerint a közönség olyan jellegű problémája je-lentkezik, amilyennel a színész találkozik a színházban. Az utca és a színpad közös kérdése az, »hogyan tehet-jük hitelessé a megjelenésünket az idegenek alkotta közegben». Az emberek megítélése tudniillik »a pilla-natnyi helyzet keretein belül marad», hiszen nem ismerik egymás múltját. »Ezért, hogy valaki hitet tud-e kelteni maga iránt, az attól függ, hogy az adott szitu-ációban hogyan viselkedik – beszél, gesztikulál, mo-zog, öltözködik, figyel.» A röpké megjelenítés tehát – legyen szó Godfrey-ről vagy Luker úrról, mint Collins regényében – fontos probléma a városban. Itt, akárcsak a színházban, »a *pillanatnyi találkozást* tekintjük a meg-ismerhető valóság határának». ³⁴ Richard L. Meier ab-ból indult ki 1962-es munkájában (*A Communications Theory of Urban Growth*), mi a város lényege, és azt a konklúziót fogalmazta meg, hogy a közös és kardi-nális elem az emberi érintkezések problémaköre. Első ízben vállalkozott információelméleti megközelítésre, és megállapította: az ember városi életformájának és magának a városnak a lényegét a különféleképpen ér-telmezhető kommunikációs módozatok és szintek fe-jezik ki a legjobban. ³⁵ »Nem túlzó az az állítás, hogy a városi térségekben az emberek legfőbb tevékenysé-ge a kommunikáció» – szögezi le. ³⁶

A sokféle dinamikával bíró város korszakalkotó el-méleti megfogalmazása Melvin M. Webber városter-vező és -teoretikus nevéhez fűződik, ³⁷ aki 1965-ös (rendszerelméleti szempontokat érvényesítő) tanulmá-nyában rámutatott arra a szemléleti változásra, hogy a különálló és szétválasztható részek alkotta struktú-rát a komplex kölcsönhatásoknak kitett alrendszerek, a társadalmi, gazdasági közösségek áramlásán és mo-bilitáson alapuló hálózata váltotta fel. A fent tárgyalt »statikus» várost az definiálja, mik, milyen központi

funkciókat betöltő helyek és kik találhatóak annak tisztán kivethető, tagolt elrendezésében. A „mozgásban lévő”, dinamikus város elsődleges kérdése – az ember-, áru-, épület- és vagyonszerkezetek helyett – az, hogy hogyan működik, és milyen interakciók, az emberek, az áruk, a pénz, a szolgáltatások, az információk milyen jellegű áramlása zajlik.

A „mozgásban lévő” város eszmei hátterében ott húzódik az a széles körű, részben tudományos felfogás, amely szerint két esemény nem okozati viszonya (a „véletlen”) inkább szabály, semmint pusztán lehetősé-

ség. A kvantumelmélet fontos szemléleti folyamánya az a belátás, hogy a nyílt rendszer – mint amilyen az emberi viselkedés is – bármikor, bármilyen irányban elmozdulhat. A szűk értelemben vett nyílt rendszer és a környezete közötti dinamikus áramlásban ugyanis mind az energia-, mind az anyagátmenet lehetséges. A környezet és az általa támasztott követelmények változékonysága megköveteli a struktúra módosulásra való képességét, amely maga is összetett, egymással kölcsönhatásban álló alrendszerekből áll. Így inkább szabályszerű, hogy egészen új szerveződés keletkezhet.

JEGYZETEK

- 1 Kiss 1958: 24–25. [Kiem. D. E.]
- 2 Ilarion 1981.
- 3 Pike 1981: 28–30.
- 4 Az idézetek forrása: Voltaire 1955.
- 5 Corfield 1995: 2–12.
- 6 L. még Pike 1981: 27.
- 7 Cray 1999: 42–47.
- 8 Kolta 2003: 95.
- 9 Valéry 1997: 40.
- 10 Kittler 2005: 112–113.
- 11 Schivelbusch 2008: 71.
- 12 Idézi Schivelbusch 2008: 45.
- 13 Lefebvre 1996: 129.
- 14 Descartes 2000: 60. A vérkeringésben a szív szerepével viszont nem értett egyet. Harvey ugyanis azt pumpához hasonlította, Descartes szerint azonban a szívben a nagyobb meleg a keringés oka.
- 15 Sennett 2002: 255–264. Lewis Mumford így ír a közlekedés elsődleges szempontjairól ebben a felfogásban: „A metropolisz alakjának tehát éppen alaktalansága felel meg, ahogyan célja is saját céltalan megnövelése. Akik ennek a rendszernek ideológiai korlátai között dolgoznak, a tökéletesedésnek csupán mennyiségi elgondolásával rendelkeznek: megkísérik magasztítani épületeit, szélesíteni utcáit, tágítani parkolóhelyeit, szíves-örömmel megsokszorozzák a hidak, az alagutak, az országutak számát, ezáltal megkönnyítve a bejutást a városba és a kijutást onnan, ugyanakkor azonban összezsugorítanának a városban a közlekedésen kívül bármely egyéb célra rendelkezésre álló helyet.” (Mumford 1985: 503.)
- 16 Idézi Oudin 1980: 67–68. [Kiem. D. E.]
- 17 Baudelaire 1980: 171.
- 18 Zola 2007: 5.
- 19 Szini 1922: 41. [Az idézetben természetesen megőriztem az eredeti szöveg írásmódját.]
- 20 Az idézetek oldalszámait a következő magyar, illetve orosz kiadásra vonatkoznak: Dosztojevszkij 1993; Dosztojevszkij 1957.
- 21 Bővebben elemzi Bollnow 1976: 195–202.
- 22 Dalj 1978–1980: II. 329.
- 23 Vö. Gill 1982: 147–149.
- 24 Dalj 1978–1980: IV. 680.
- 25 Raszkolnyikov úgy ismerte meg az asszonyt, hogy „egyik ismerőse – egy Pokorjev nevű diák” (nem közeli ismerőse tehát) elutazása előtt „búcsúzáskor csak úgy mellékesen megemlítette neki az öreg Aljona Ivanovna címét, ha netán zálogba akarna tenni valamit” (76). Ez az első fontos találkozás. Miután először kereste fel az uzorást, betért egy vendéglőbe, ahol megrökönyödésére egy diák éppen Aljona Ivanovna komiszágáról, hitványságáról beszélt, s hogy megölésével mennyi jóra lehetne fordítani a pénzét. E vita kapcsán Raszkolnyikovban ugyanaz a kérdés merült fel, mint Lizaveta szavait hallva a Széna téren: „De mért *kellett* éppen most ezt a vitát, ezeket a gondolatokat hallania, amikor az ő fejében is éppen most születtek meg... pontosan ugyanezek a gondolatok?” (80) [Kiem. D. E.] A harmadik, a legnagyobb súlyú találkozás a Széna térre tett kerülő.
- 26 Dalj 1978–1980: II. 324.
- 27 Rosenshiel 1978: 102.
- 28 Rahv 1965: 35.
- 29 Ez a fontos szövegrész a narrátor szólamaként értelmezhető, hiszen a bekezdés számos ponton élesen elválik Raszkolnyikov szólamatól („amiről nem is gondolkozott”, „sikerült önmagát meggyőznie”, „legalábbis ő maga annak látta” stb.). A szöveg olyan elbeszélői funkciót alkot, amely komoly kétségekkel illeti Raszkolnyikov indítékait és helyzetértékelését, szembehelyezkedik felfogásával, és kifejezésre juttatja, hogy az téved. Vö. Rosenshiel 1978: 101–103.
- 30 Vö. Dalj 1978–1980: II. 526.
- 31 Tallár 1999: 80–81.
- 32 Ezt a „szervetlenséget” Rahv mellett Burton Pike is összeköti a múltbeli gyökerekkel nem rendelkező, Nagy Péter sürgető parancsára a „semiből” felépített fővárossal. Pike szerint Szentpétervár szükségszerű helyszíne a valamiféle tökéletesebb rendről alkotott nagyszabású, elvont, idegen elképzeléseknek. Míg az amerikai városokat is, írja, az új országgal együtt alapították, ugyanazon kultúra részeként, Szentpétervár idegen test egy eltérő, nagy múltú kultúrában. Uralkodói akaratból jött létre, nyugati minták alapján. Pike összekapcsolja Raszkolnyikov bűnét a főváros e történelmi „gyökértelességével”, amely felerősíti az anonimitást és a személytelenséget. (Pike 1981: 90–95.)
- 33 Kis Ferencné fordítása (Collins 1967) erősen hiányos és csonka. Az általa kihagyott egyik szövegrészt a saját fordításomban közlöm az angol eredetiből (Collins 1994). Az idézetek forrását az évszám megadásával jelölöm.
- 34 Sennett 1998: 49–51. [Kiem. D. E.]
- 35 Vidor 2004: 56.
- 36 Meier 1962: 1.
- 37 Webber 1979. L. még Vidor 2004: 57–58.

- BAUDELAIRE, Charles: *A Romlás virágai*. Ford. Babits Mihály, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád. Magyar Helikon, Budapest, 1980.
- BOLLNOW, Otto Friedrich: *Mensch und Raum*. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1976³.
- COLLINS, Wilkie: *A Holdgyémánt*. Ford. Kis Ferencné. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1967.
- *The Moonstone*. Penguin Books Ltd, London, 1994. (Penguin Popular Classics)
- CORFIELD, Penelope J.: *Szociabilitás és kisvárosok a 18. századi Angliában*. Ford. Szívós Erika. In: GYÁMI Gábor (vál. és szerk.): *A modern város történeti dilemmái*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1995. (Csokonai História Könyvek) 1–13.
- CRARY, Jonathan: *A megfigyelő módszerei. Látás és modernitás a 19. században*. Ford. Lukács Ágnes. Osiris, Budapest, 1999.
- DAL, Vlagyimir Ivanovics: *Tolkovij szlovár zsvovo velikorusszkovo jazika*. 1–4. Russzkij jazik, Moszkva, 1978–1980.
- DESCARTES, René: *Értekezés a módszerről*. Szemere Samu fordítását átdolgozta, a kötetet szerkesztette és a jegyzeteket összeállította Boros Gábor. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2000. (Matúra Bőlcselet)
- DOSZTOJEVSKIJ, Fjodor Mihajlovics: *Bűn és bűnhődés*. Ford. Görög Imre és G. Beke Margit. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993. (Európa Diákkönyvtár)
- *Presztuplennyje i nakazanyije*. Podgotovka tyekszta i primecsanyija K. N. Polonszkij. Szobranijje szocsinyenyij. 5. Goszudarsztvennoje izdatyelsztvo hudozsztvennoj lityeraturi, Moszkva, 1957.
- GILL, Richard: *The Bridges of St. Petersburg: A Motif in Crime and Punishment*. *Dostoevsky Studies*, vol. 3 (1982) pp. 146–156.
- ILARION: *Elmélkedés a „törvényről” és a „kegyelemről”*. (Részletek) Ford. Iglói Endre. In: *Az orosz irodalom kistükre. Ilariontól Ragyiscsevig. XI–XVIII. sz. Vál., a bevezetést és a jegyzeteket írta Iglói Endre*. Európa, Budapest, 1981. 39–42.
- KISS István: *Jeruzsálemi utazás*. A bevezetést és a jegyzeteket írta Pásztor Lajos. Anonymus, Róma, 1958.
- KITTLER, Friedrich: *Optikai médiumok. Berlini előadás, 1999*. Ford. Kelemen Pál. Magyar Műhely Kiadó – Ráció Kiadó, Budapest, 2005. (Techné és théória, 1.)
- KOLTA Magdolna: *Képmutatók. A fotográfiai látás kultúrtörténete*. Magyar Fotográfiai Múzeum, Budapest, 2003.
- LEFEBVRE, Henri: *Writings on Cities*. Trans. and ed. by Eleonore Kofman and Elizabeth Lebas. Blackwell, Oxford, 1996.
- MEIER, Richard L.: *A Communications Theory of Urban Growth*. The MIT Press, Cambridge, Mass., 1962. (Resources for the Future)
- MUMFORD, Lewis: *A város a történelemben. Létrejötte, változásai és jövőjének kilátásai*. Ford. Félix Pál. Gondolat, Budapest, 1985.
- OUJIN, Bernard: *A város védelmében*. Ford. Vajna Márta. Corvina Kiadó, Budapest, 1980.
- PIKE, Burton: *The Image of the City in Modern Literature*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1981.
- RAHV, Philip: *Dostoevsky in Crime and Punishment*. In: René WELLEK (ed.): *Dostoevsky: A Collection of Critical Essays*. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N. J., 1965³. (A Spectrum Book) 16–38.
- ROSENSHIELD, Gary: *Crime and Punishment. The Techniques of the Omniscient Author*. The Peter De Ridder Press, Lisse, 1978.
- SCHIVELBUSCH, Wolfgang: *A vasúti utazás története. A tér és az idő iparosodása a 19. században*. Ford. Laczházi Gyula. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.
- SENNETT, Richard: *A közéleti ember bukása*. Ford. Boross Anna. Helikon Kiadó, Budapest, 1998.
- *Flesh and Stone. The Body and the City in Western Civilization*. Penguin Books, London, 2002.
- SZINI Gyula: *Írói arcképek (Essayk)*. Világirodalom Könyvkiadó, Budapest, 1922.
- TALLÁR Ferenc: *A szabadság és az európai tradíció*. Szerk. Fedor Sára. Atlantisz, Budapest, 1999. (Kísértések)
- VALÉRY, Paul: *Füzetek*. Vál., ford., az előszót és az utószót írta Somlyó György. Európa, Budapest, 1997. (Mérleg)
- VIDOR Ferenc: *Képek és képtelenségek a városok világáról*. Terc, Budapest, 2004.
- VOLTAIRE: *A világ sora. Babuk látomása*. Ford. Benedek Marcell. In: Uő: *Kísregények*. Szerk., a bevezetőt és a jegyzeteket írta Benedek Marcell. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1955. (A világirodalom klasszikusai) 5–22.
- WEBBER, Melvin M.: *Az információs rendszerek szerepe a városi rendszerek tervezésében*. Ford. Félix Pál. In: VIDOR Ferenc (szerk. és vál.): *Urbanisztika. Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Budapest, 1979. 308–339.
- ZOLA, Émile: *Tisztes úrház*. Ford. Bartócz Ilona. Ulpus-ház Könyvkiadó, Budapest, 2007.

Dömötör Edít (1978, Budapest): irodalomtörténész. Az ELTE magyar, angol, összehasonlító irodalomtörténet szakjain végzett. Ösztöndíjjal a berlini Humboldt Egyetemen német irodalmat hallgatott. 2009-ben doktorált irodalomtudományból. Elsősorban bűnügyi és gótikus irodalommal foglalkozik. 2011-ben jelent meg önálló kötete „Az eltított gonosztettet a szél is kifújja”?: *A magyar bűnügyi irodalom ismeretelméleti megközelítése* címmel. Jelenleg *A bűn terei* című könyvén dolgozik.

„A TARTALOM SZÉTTÉPI A FORMÁT.”

Szvetlana Alekszijejics

Szvetlana Alekszijejics óriási akadályokat küzdött le, mire jó negyven év alkotómunka után megkapta a lehető legnagyobb irodalmi elismerést. Hisz mindenre emlékezett, csak élő klasszikusra nem. Nyilván a Svéd Akadémia ítéseihez is tárgítaniuk kellett az irodalom fogalmát, hogy beférjen ez a rendkívüli jelenség. Mert Alekszijejics semmiben sem hasonlít azokra a régi mesterekre, akik nagy esszéket tudtak írni az európai kultúrában kialakult apollóni és dionüszoszi elem kölcsönhatásáról; távol tartja műveitől a „nagy írótól” elvárható műveltséganyagot, alulról mutatja be azokat a történelmi folyamatokat, amelyek az eurázsiai birodalom felbomlásához, majd szűkített újratermeléséhez vezettek.

A katasztrófák és a remények korában lett író, amikor mintha a hatalom is elborzadt volna gaztettei következményeitől, melyeket már a tökélyre fejlesztett hazugságtechnikáival sem tudott eltüntetni. Afganisztán és Csernobil – az író két legfontosabb témája, ide tér vissza újra meg újra, szereplői sorsát követve, amikor meg akarja ragadni a birodalom szétesésével létrejött kelet-európai káoszt.

Ez az a térség, ahol csak a katasztrófák időszakában lehet átélni a szabadságot. Alekszijejics sok második világháborús veterántól hallotta azt, hogy csak a tűzvonalban érezték igazán szabadnak magukat, ahová nem küldhették utánuk a politikai és az elhárító tiszteket, ahol nem jegyzték föl titokban a káromkodása-

ikat (a csernobili zónában nem így volt, ott a szennyezett területeken is működött a spiclihálózat). A szovjet megszállás alól szabadult közép-európai országokban hamar kialakult az a tévhit, hogy már nem érintettek mindabban, ami Kelet-Európában történik, a történelem biztonságos túlsó partjáról figyelhetik a fejleményeket. Szerencsére Alekszijejics lengyelországi és magyarországi sikerei azt mutatják, hogy változik a helyzet. Egyre többen tudják, hogy mindez rólunk is szól, hisz nekünk is jutott a felrobbant reaktorból szétszóródott „forró részecskékből”. De aki magától nem jut el eddig a felismerésig, azt is gondolkodóba ejtheti a Svéd Akadémia döntése.

Próbáljuk a poétika felől megközelíteni a műveit. Alekszijejics nem a képzeletére hagyatkozik, embereket és különös eseteket keres. Lehet az egójában egy hatalmas átmeneti zóna, amelyben maga sem tudja megkülönböztetni a privát együttérzést és az írói érdeklődést. Olyan mély bizalmat kelt a beszélgetőpartnereiben, hogy a legnagyobb nyomorúságukról is képesek mesélni neki. Érzik, hogy szükségük van egy ilyen empatikus kívülállóra, nélküle nehezebben tudnák feldolgozni a traumáikat (mert azt azért kétlem, hogy beszélgetés közben azt is föl tudták fogni, hogy olyan könyvbe kerülnek bele, akár névvel is, amelyet az egész világon olvasnak).

Ez még önmagában nem szokatlan, Csalog Zsolt is kazettákra vett interjúkból írt szociografikus prózát, de

ő inkább egész életutakat akart bemutatni, nagy portrékat készített, regényíróként dolgozott. Alekszijejics gyakran csak a hosszú beszélgetések legizgalmasabb pillanatait hagyja meg, nem sokat tudunk meg az előzményekből, így egymást követik az olvasó szeme előtt a nagy sorsfordító események. Nem regényszerű szöveget olvas, amelyből mindig megtud valami újat a főszereplőről és a környezetéről, hanem a kórust figyeli, a kórus válik főszereplővé, illetve a szereplők alkotnak kórust (a *Csernobili ima* három nagy fejezete a katonák, a nép és a gyerekek kórusával végződik).

Alekszijejics ezzel a tényirodalom egyéni változatát hozta létre, így nemcsak a nem birodalmi Kelet-Európának, hanem egy mindmáig nem teljesen elismert, de napjainkban virágkorát élő műfajnak is elsőként hozta meg a legnagyobb elismerést. De nézzük azt, amiben a tényirodalmon belül is egyedülálló. Nemcsak azért különleges, mert nagyobb kompozícióba illeszti az egyéni történeteket, hanem azért is, mert a művekben ábrázolt világ térben rendkívül kiterjedt, mintha a történetek mögött álló parttalan identitás mindent magába tudna szívni, képes lenne millióféle nézőpontból bemutatni egész Nyugat-Euráziát. Megtudjuk a könyveiből, milyennek látja a világot az, aki sosem hagyta el a faluját, és milyennek látja az, aki röghöz köti ezeket a nyomorultakat. Elviselni sem könnyű ennyiféle attitűdöt, de a szerző nemcsak elviseli, figyeli, hanem meg is szólaltatja mindet, eljuttatva őket a feltárulkozásig (hiszen a gyilkosok is könnyíthetnek a lelkükön).

Bármilyen eretnek gondolatnak is látszik egy olyan író esetében, aki feladatának tekinti, hogy megörökítse „a vörös ember végét”, Alekszijejics poétikailag mintha kötődne a szovjet irodalom kezdeti szakaszához, amikor sokan törték a fejüket azon, hogy lehetne szembeállítani valamiféle kollektív műfajt az egyéni élményvilágot feltáró nyugati regénnyel (Babel töredékeitől Solohov szintéziséig sokféle megoldás merült fel). Hisz nem lehet azzal kezdeni az ötéves terv teljesítéséről szóló regényt, hogy a brigádvezető beáztatja a kétszersültet egy csajka teába, aztán előjönnek belőle az emlékek, amelyekből megtudhatjuk, mi mindent élt át, miután belekezdték a nagy építőmunkába.

Iszaak Babel is kísérletezett a kollektív hőssel, amikor pillanatképekben idézte fel azokat a borzalmatokat, amelyeknek Bugyonnij lovasságát követve lehetett tanúja – megjegyzem, Sztálin kedvenc parancsnoka Alekszijejicsnél is feltűnik egy pillanatra, és mond két mondatot, amelyből kiderül, hogy nem feltétlenül a vitésége miatt vitte olyan sokra a Vörös Hadsegregben: „Nekem mindegy, kit aprítok. Szeretek hadonászni a karddal.” Kollektív hőst próbáltak teremteni a polgárháború éveit, majd az iparosítás és a kolhozosítás témáját feldolgozó szocreál írók, de közben nem akarták lerombolni a regény műfaját, mert a marxis-

ta esztétika ezt a műfajt találta a legalkalmasabbnak a történelmi tapasztalatok összegzésére.

Irodalomtörténeti paradoxon, hogy miután a szovjet parnasszus minden írógénusza kudarcot vallott ezzel a programmal, a birodalom pusztulását mintha mégiscsak sikerült volna megörökíteni ezzel a módszerrel. *A Gulag szigetvilág* volt az első olyan mű, amelyben épp egy klasszikus erényekkel megáldott regényíró lépett túl a műfaji korlátokon, azért, hogy minél több oldalról tudja bemutatni azt a történelmi tapasztalatot, mely szerint az önkény és a terror nem véletlen kisiklás, sajnálatos baleset, hanem a rendszer szerves része, fennmaradásának legfontosabb feltétele. Számtalan megrázó történetet írtak a lágerekbe száműzött alattvalók szenvedéséről, mégis Szolzsenyicin szintézise kellett ahhoz, hogy ne egyéni tragédiák sokaságának lássuk ezt a történetet.

Ha tanult ebből valamit Alekszijejics, akkor az a töredékekből teremtett szintézis igénye és a kollektív hő átértelmezése, amelyet olyan kórusként képzelhetünk el, amelyben mindenki megőrzi individuális létét. Birodalom utáni perspektívából nézve: a Szovjetunió nem hozott kollektív üdvösséget, viszont rengeteg közös szenvedést okozott, amelyet csak évtizedekig tartó hatalmas írói munkával lehet bemutatni.

A tényirodalom egy része majdnem olyan erősen kötődik az aktualitásokhoz, mint az újságírás. Kis időbeli távlatból próbálja feltárni az összefüggéseket. Az ilyen művek gyakran háborús konfliktusokat dolgoznak fel, és csak addig számíthatnak igazán komoly érdeklődésre, amíg ezek nem veszítik el aktualitásukat. Az ilyen könyvek ideje nem hosszú (ma már nem sokan olvassák például az orosz–csecsen háborúkról szóló könyveket), hisz nincs piaci értéke a nem naprakész tudásnak, a tényirodalomtól pedig használható ismereteket is várunk.

Alekszijejics nem az újdonság varázsával csábítja az olvasót. Kis túlzással akkora távlatból dolgozza fel a témáit, mint Tolsztoj a napóleoni háborúkat. Vagyis olyan alapos munkát végez, mint a regényírók, de nem szervezi az anyagát főszereplők köré. Gyorsan váltják egymást a szemünk előtt a szereplők, megosztják velünk életük legfontosabb tapasztalatát, majd lelépnek a színről (joggal fogalmazhatunk így, mert Alekszijejics műveiből már készültek színházi adaptációk), nekünk meg kisebb-nagyobb mozaikdarabkákból kell összeraknunk a képet. Melyik riporter merne könyvet kiadni Csernobilról húsz évvel a robbanás után? Aki gyorsan dolgozik, nem hatol ilyen mélyre.

Alekszijejics évtizedeken át figyel bizonyos folyamatokat, legjobb könyveiben korszakos tapasztalatokat összegez. Képzelnék el, milyen könyvek születtek volna a húszas-harmincas-egyvenes évek Szovjetuniójáról, ha valakinek módjában állt volna évtizedeken át utazgatni, anyagot gyűjteni a társadalom minden rétegében, majd mindezt a legnagyobb írói igényességgel feldolgozni, és minden cenzurális kötöttség nélkül publikálni. Valószínűleg másképp látnánk az egész XX. századot, ha készültek volna ilyen művek.

Arra viszont van esélyünk, hogy többet értsünk meg az elmúlt harminc évből, ha Alekszijejics könyveit olvassuk. Az író főbb témája a „vörös ember” bukása, mutációja és egyre riasztóbb utóélete. A keleti szláv népeket leíró etnográfusok gyakran használják a kéthitűség (dvojeverije) fogalmát, utalva arra, hogy a kereszténység felvétele itt nem járt a pogány hitvilág teljes elvesztésével, a kettő sokáig egymás mellett élt, majd a pogány praktikák háttérbe szorultak, de nem tűntek el. A pravoszláv falvakban még kaptak egy esélyt azok, akik nem segítettek az imádság. Megfordították az ikont, és munkához láthatott a vajákos.

A kommunisták harmadik elemmel bővítették a duális rendszert, a pogány-keresztények hitvilágába beleszült a forradalmi ideológia és a „tudományos világnézet” (elvileg egymást kizáró) bizarr elegyét. Alekszijejics hőseinek egy része azért olyan rejtélyes számunkra, mert

a tudatuk nem is két-, hanem háromfelé hasadt: ha a beteg gyerekükön nem segít a professzor, még tesznek egy kísérletet a kuruzslónál. Ha meghalnak a szeretteik, vannak elképzeléseik arról, hogyan léphetnek kapcsolatba velük, hogyan juttathatnak el fontos használati tárgyakat a túlvilágra. Míg a nyugati keresztényeknek Szent Ágoston kora óta tilos halottakat idézni, Fehéroroszországban a Szovjetunió felbomlása óta hivatalos ünnep a radunyica, a holtakra való emlékezés napja, amikor étel és vodka is kerül a sírokra, hogy legyen mi mellett beszélgetni a halottakkal. Bár fölháborodva mesélik, hogy annyit hazudtak Csernobilról a Szovjetunióban, mint 1941 óta soha – ami igen nagy szó –, amikor szilveszterkor megterítik az asztalt, és megrakják a céziummal és stronciummal megbolondított ízes csernobili hazaival (ők maguk nevezik így figyelemre méltó akasztófahumorral), majd fogyasztanak a zónában készült vodkából, lelkes forradalmi dalt énekelnek a Kreml ősi falait beragyogó reggeli napfényről.

A vörös ember létének Csernobil mellett az vetett véget, hogy elment Afganisztánba Barátság fasorokat ültetni. Az előbbi bontotta meg a pogány, a keresztény és a tudományos-ateista elemek ingatag konstrukcióját, mivel ez a legújabb elem kompromittálódott. A rendszer végnapjait felidézve a szerző egyik beszélgetőpartnere komolyan elgondolkodik azon a lehetőségen, hogy a nyolcvanas évek végén, a moszkvai tévében, főműsoridőben feltűnő parafenoménok, bioenergoterapeuták (oroszul *eksztraszenszerek*) nem a bolsevizmus új, okkultista változatát készítették-e elő. Döbbenetes, hogy képesek voltak magukkal ragadni ilyen otromba csalással a szovjet népet, akkora tömegeket csődítettek össze a stadionokban, amilyenről még a szovjet esztrád olyan sztárjai sem álmodhattak, mint Alla Pugacsova. Minszkben tudományos fokozattal rendelkező kutatók is a képernyő elé tettek egy háromliteres dunsztosüveget, tele vízzel, hogy minél közelebről tudja „feltölteni” Kaspirovskij, a varázsló. Utána ezt itták, ebben mosakodtak. Paraszka, az ukrán javasasszony szerződésekkel írt alá kolhozokkal és üzemekkel arról, hogy csökkenti a béta- és a gamma-sugárzást, nagy pénzekeket vett fel – igaz, ő börtönben végezte.

Ennyiféle embert belülről megérteni és a tapasztalatokat másoknak továbbadni csak tökéletes médium képes. Alekszijejics mindenütt otthonosan mozog a háromhitű Homo Postsovieticus rejtélyes világában. De bármilyen empatikus is az író, nem hagyja, hogy elvakítsák a jóságos, szenvedő orosz népről kialakított sztereotípiák (pedig a legnagyobb orosz klasszikusok is tele vannak ilyenekkel). A rengeteg áldozat mellett

* Talán mégsem jó a példa, mert ez a téma még legalább 48 ezer évig aktuális marad.

** Ezért tekintik Alekszijejics szereplői szimbolikusnak neves tudósok öngyilkosságát, atomenergiai szakemberek megőrülését. Valerij Legaszov professzort (1936–1988), a baleset utáni mentesítő munkákat irányító állami bizottság tagját két évvel a katasztrófa után találták fölkelasztva a dolgozószobájában.

nem kevés hóhér is kikerült ebből a népből, hisz tömegek működtették az erőszakgépezetet. Nélkülük pedig aligha lenne teljes a kép.

Az *Elhordott múltjaink* egyik epizódjában találtam a legérdekesebb hóhért. A „nagy tiszteletnek örvendő veterán” olyan érdekes dolgokat mesélt a vőjelöltnek, hogy „nem lehetett mellette unatkozni”. Elmagyarázta, mennyire más csatában rálőni valakire, amikor mindenki lövöldözhet ész nélkül, és mennyire más kikísérni valakit, majd három méterről agyonlőni. Persze sokkal könnyebb lengyelekkel meg litvánokkal végezni, mert azok legalább nem oroszul ordítanak vele. Ha már nyakig véres volt a kemény munkától, a hajába törölte a kezét. Munka után két vödört hoztak be nekik, az egyikben vodka volt, a másikban kölni. Abban derékig megmosakodott, mert a vér szaga olyan erős, hogy odahaza még a farkaskutyája sem mert a közelébe menni.

De vajon mivel premizálták a köztiszteletben álló veterán orosz tömeggyilkost, aki a kórházban a Biblia olvasására is rászokott? A vőjelölt egyszer elkísérte, átvették egy alagsori szobában a kasztjának járó csomagot, melyben a következők voltak: „egy rúd szalámi, egy doboz bolgár uborka, import halkonzerv, magyar dobozos sonka, zöldborsó, tőkealmáj”. Legalább utólag tudjuk meg, mi volt a jutalma annak, aki elvégezte a hóhérmunkát.

Alekszijevis Fehéroroszország déli, de akkor még nem sugárszennyezett részén, a regionális sajtóban, a számlátra legalján kezdte az újságírást. Mivel rengeteg benyomást szerzett, amelyet a szovjet sajtóra jellemző kényszeres hazudozás miatt nem írhatott meg, egyre erősebb lett benne az igazmondás vágya. Valószínűleg ez tette íróvá, hisz azzá kellett válnia, hogy ez a vágy megvalósulhasson (az első könyvét két évig visszatartotta a cenzúra, aztán a nyolcvanas évek végén átszakadt a gát).

A szereplői között is gyakran bukkannak fel operatőrök, fotósok, újságírók, akik rendkívüli tapasztalatokat szereztek, a katasztrófa idején mégis csak hazugságot termelhettek. Ha megérkeztek valahová, már kísérték is eljűk a hősokeket. Mert hős, az mindenütt volt bőven. De ha az ember jobban belegendol, rá kell jönnie, hogy hősokekre azért volt szükség, mert a rettenetes trahányság és a gyógyíthatatlan kleptománia előbb-utóbb katasztrófához vezet, és akkor már csak nem kis emberáldozattal lehet úrrá lenni a káoszon. Csernobilban a tűzoltókat „a tűz katonáinak”, a helikoptereket vezető pilótákat „csernobili sólymoknak” nevezték, mert az eposzi jelzőket nem sajnálták tőlük, a védőruhát viszont igen. Azt is megtudhatjuk, hogyan lehet nem

csak traktort, teherautót és helikoptert, hanem egész házakat is lopni a zónából.

A *Csernobili ima* című könyve a „Belarusz” szóval kezdődik. A szerző itt rögtön felhívja a figyelmet arra, hogy ez mindenekelőtt fehérorosz nemzeti tragédia. Még sokan emlékezhetnek arra, hogy harminc évvel ezelőtt a magyar médiában is gyakran emlegették azt, hogy *szerecsére* nem Kijev felé fúj a szél, mert akkor *nagyobb baj* is lehetett volna. Azt persze nem mondták, hogy tényleg nem Kijev felé fúj, hanem Minszk felé, és lett is *nagyobb baj*, csak nem Ukrajnában vagy Oroszországban, hanem Fehéroroszországban. A tízmilliók nemzetből több mint kétmillióan élnek sugárszennyezett területen. A katasztrófális egészségügyi, demográfiai és gazdasági következmények felmérését pedig még mindig akadályozza a diktatúra. Alekszijevis paraszti Atlantisznak nevezi az ország déli részén található Poléziát, amely a legnagyobb szennyezést kapta.

Nyilván az is megkönnyíti a mozgást és a kapcsolatteremtést, hogy Alekszijevis identitása mintha etnikailag is parttalan lenne: anyja ivano-frankivszki ukrán, aki az esküvő után nem sokkal Fehéroroszországba költözött anyanyelvi kultúrával nem rendelkező, haláláig hithű kommunista férjével. Az író két országot otthonának vallja, ugyanakkor erősen kötődik az orosz nyelvhez, irodalomhoz és kultúrához, íróként pedig egész Nyugat-Eurázsia a működési területe.

A nemzetállamok Európájában nem olyan könnyű megérteni ezt a posztsovjét (más szempontból premodern, az ukrán és a fehérorosz etnonemzeti projekt kezdete előtti időszakra, mondjuk, Gogol korára jellemző) konglomerátumot. Mikola Rjabcsukot kell segítségül hívnunk, aki az iszlám birodalmát jelentő *umma* fogalmát alkalmazta az ortodox keleti szlávok világára. Párhuzamot von a *Slavia Orthodoxa* és a *Pax Christiana* között: míg az utóbbi a felvilágosodás korában szekularizálódik, majd nemzetállamokra esik szét, az előbbi államosítja a cári birodalom, majd szovjetizálja az utódja, a XXI. századi Moszkva pedig most alakítja újbirodalmi Eurázsia-ideológiává. Bármilyen szép gesztusokat is tett Alekszijevis a fehérorosz ellenzéknek, igazából mintha ma is ehhez az *ummához* tartozna nyelvi és kulturálisan is. ■ ■ ■

Pálfalvi Lajos (1959): irodalomtörténész és műfordító, a PPKE Lengyel Tanszékén tanít, az utóbbi időben főként a posztkolonializmus közép-európai honosításával foglalkozik. Részt vesz a témát regionális szempontból tárgyaló *Nyugat-eurázsia idő* című sorozat szerkesztésében.

* Szvetlana Alekszijevis: *Elhordott múltjaink*, ford. Iván Ildikó. Európa Könyvkiadó 2015. 339. o.

** Mikola Rjabcsuk: *A keleti szláv „umma” és az emancipáció problémája. Az ukránok és a fehéroroszek gyenge identitásáról*, ford. Pálfalvi L. [in:] *Uő, A két Ukrajna*, Örökség Kulturpolitikai Intézet, 2015. 141–163. o.

NEM ELFUTNI A HALANDÓSÁG ELŐL

Kukorelly Endre igazi nagyregényt írt, a szó minden értelmében. A Cé Cé Cé Pé rendhagyó történet, család- és fejlődésregény, sajátos visszatekintés a XX. századra, magánmitológia. Az érett ember visszatekint az életére, és megköszöni a lehetőséget. Tud nevetni a botlásain, és nem akar elfutni a halandóság elől.

A történet több szálon fut, több idősíkon játszódik, időben az első világháború és 1989 között játszódik, főleg Magyarországon, de vannak európai, főleg német színterek is. Számolnunk kell továbbá egy mitikus, fikatív, eposzi idővel és helyszínnel. A történetet egy bizonyos (K) meséli egyes szám harmadik személyben, a betű nyilvánvalóan utal a szerzőre, de a harmadik személyű elbeszélő mód egyszerűen el is távolít tőle, mintegy figyelmezteti az olvasót arra, hogy (K) ebben az esetben nem egyszerűen a regény szerzője, hanem a hőse is, és amit mond, azt egy elbeszélés elbeszélőjeként mondja. A regény mozaikdarabokból áll össze, egy-egy mozaik egy bekezdésnyi szövegből áll, jellemzően pár mondatból, de előfordul egyszavas rész, és akár majdnem egyszavas szöveg is. A történet szisztematikus munkát vár az olvasótól, neki kell ugyanis összeállítani a fejében a történetet. Mintegy rekonstruálnia. A folyamat szimbolikus értelmű, az elbeszélő maga is ilyen mozaikokból rakja össze a történetét. A mozaikdarabok összeillesztése pedig egyfelől az a mód, ahogyan az elbeszélő előhívja a saját történetét, másfelől pedig az a mód, ahogyan az olvasó megismeri ezt a történetet. Minden mozaiknak van egy száma, egy 0 és 9 közötti szám jelzi a főtémát, utána pedig egy kétjegyű szám mutatja az adott szál lineáris előrehaladását. Ezek mögött a számok mögött én nem keresnék misztikus értelmet, egyszerűen fogódzók az

Kukorelly Endre: *Cé Cé Cé Pé, avagy lassúdad haladás a kommunizmus felé*
Kalligram, 2019.

olvasónak, hogy könnyebben azonosítsák az egyes történetrészeket, ez nem egyébként a számozás nélkül is, ez csak egy vizuális jelzés, ami követhetőbbé teszi a regényt. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az egyes fejezeteket római számok jelölik, mindegyik egy-egy évet nevez meg, de az adott éven kívüli események is szerepet kapnak. A 60-as évek többször előfordulnak, hiszen ez (K) ifjúkora, ekkor középiszokolás, egész életének meghatározó élményeit ebben az időben szerzi. Érdekes kérdés, hogy az 1989 utáni időkből miért nincsenek emlékek, (K) maga ezt úgy magyarázza, hogy a történetek valahogy mindig a régi időkből származnak, és az elbeszélőnek visszatekintve ez a rendszerváltás számít a régi idők végének. Az elbeszélő (K) ezt különben Berlinben éli meg, ezzel mintegy nemzetközi összefüggésbe kerül a történet. A különböző időkből származó emlékképek élessége egyáltalán nem egyforma, hiszen az emlékek jelentősége sem egyforma az elbeszélő jellemfejlődése szempontjából. Hiszen nagyon nem mindegy, hogy mi az, amire emlékszünk, hogy mennyire élesek ezek az emlékképek, és hogy mi az, amit elfelejtünk. Érdekes módon tehát az is jól jellemzi a személyiséget, hogy mi az, amire nem emlékszik. Van egy fikatív történet, ez nullás jelzéssel fut, főleg mitológiai és kultúr-történeti tartalmú szövegeket mesél el, ezek látszólag nem kapcsolódnak a többi történethez, illetve csak nagyon áttételes módon. Messziről nézve ezek a mitológikus történetek egyfajta alapsztorik, mátrixok. A szerelem,

a halál, a hűtlenség, a bosszú és társaik ősi megfogalmazásai. Ezek az alap-történetek, amelyek egyfajta különös ciklikusságban ismétlődnek az emlékekben felidézett történetekben. Ám egy különös mozzanat hirtelen mégis emberközelivé változtatja őket. Kiderül ugyanis, hogy az elbeszélő nagyapja volt az, aki görög mitológiai történeteket mesélt az unokáinak; így voltaképpen a görög mítoszok egyfajta életre való felkészítésül szolgáltak, amiket ott és akkor talán nem értettek meg a kisgyerekek, de mégis eligazítást adhattak a felnőtt életben. Így ezek a részben közismert, részben kevésbé ismert, ősi történetek személyes útmutatóvá, mércévé nőttek ki magukat. A mítosztörténetek alapképletei ismétlődnek az elbeszélő saját élményein és a csak hallo-másból ismert, családi mítoszokon alapuló történetekben. Illetve fontos az esetleges különbözőség, a szembeállítás, ahogy az egyes generációk megélik a szerelmet, a katonaságot, a fegyveres harcokat, a kommunizmust, a kitelepítést, a munkatárbort. Az a legérdekesebb, hogy az előző generációk életéből hogyan következik egy fiatalabb generáció sorsa. Hogy hogyan fonódnak egymásba az életek, hogyan lesz valami szükségképpen olyan, amilyen.

Megszoktuk a XX. századi nagyregényekben, hogy az emlékezés folyamata mindig szagokra, rögzült pillanatképekre, emlékfoszlányokra épül, itt sem történik ez másképp. Az elbeszélés annyiban is követi az emlékezés természetes módját, hogy többször is felidézi ugyanazt a történetet, de nem teljesen ugyanúgy. Mások a kiemelések, máshol kezdődik és végződik a történet. Van, hogy maga az elbeszélő is elbizonytalanodik, hogy hogyan is volt ez meg az. Sőt, olyan is előfordul, hogy rájön mesélés közben, hogy ezt a történetet nem láthatta személyesen, csak mesélték neki önmagáról, ez a visszamesélés. Érdekes, hogy hajlamosak vagyunk a magunkról visszamesélt történetet egészen saját történetként kezelni. Fontos része tehát az emlékek felidézésének a kollektív emlékezet, amely már olyan időkbe is vissza tudja vinni az elbeszélőt, amikor még nem lehettek saját élményei, mert meg sem született. Minden családban mesélnek ilyen réges-régi történeteket megboldogult fel-

menőkről. Itt is fontos az újabb generációk szempontjából, hogy mit mesélnek el a korábbi időről; hogy mit mesélnek, vagy nem mesélnek munkatáborról, kitelepítésről, háborúról vagy a nagypapa foglalkozásáról.

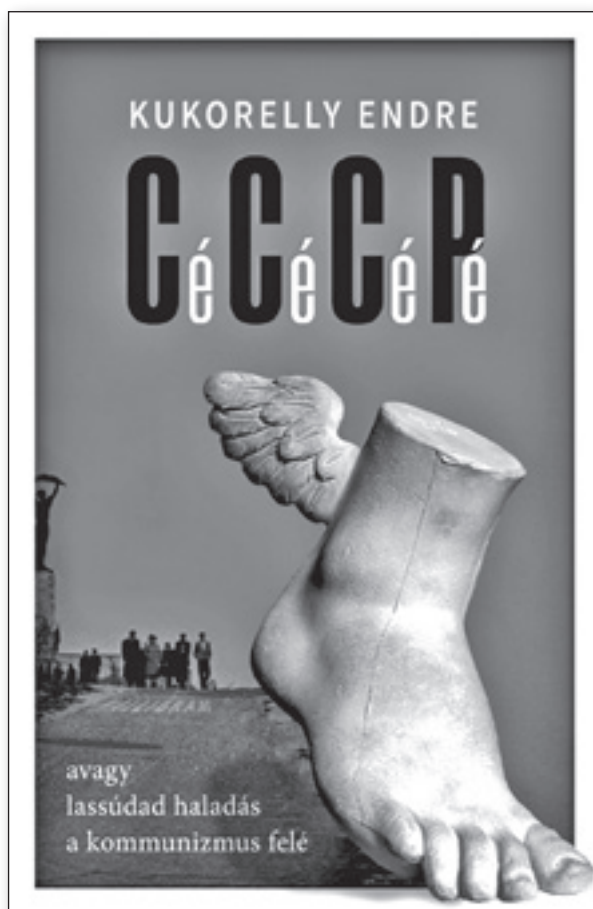
Az elbeszélő személyisége és személyiségének alakulása is a szemünk előtt megy végbe. Az elbeszélő a klasszikus fejlődésregényekhez hasonlóan szeretné megismerni saját magát, szeretné megérteni a tetteit, és valamilyen módon magyarázatot találni a dolgok látszólag esetleges alakulására. Ugyanis mint a történetekből kitetszik, a dolgok nem is nagyon alakulhattak volna másképp.

Az elbeszélő ugyanakkor modern, értelmiségi ember is, aki folyamatosan ráérez ennek a családi mítosznak az időnkénti hamisságára, ráérez az álszentségre és a tabutémákra. Jó is volna megérteni, hogy mit jelentenek azok a bélyegek, amiket olyan előszeretettel sütnek egymásra az emberek. Mit jelent az, hogy úri középosztály? Mi ez a felhajtás a katonatiszti mesterséggel? Kik azok a prolik? Mit jelent mulatni?

A regény azért tud szórakoztató maradni, mert az elbeszélő nagyon is képes az öniróniára, az iróniára és általában véve a bírálatra, az elmesélt történetekkel szemben elfoglalt kritikus magatartásra. Egy ilyen attitűddel fel lehet vállalni az érzelmeket, a tévedéseket, a tragédiákat. Az egyes mozaiktörténetek így mindig játékosak valamelyest, idézőjelben értendők. Az talán igaz viszont, hogy a rendszerváltás után eszmélő generációk bizonyos kifejezéseket csak magyarázattal fognak érteni, a regény nyelve és iróniája erősen kötődik az 1989 előtti nyelvhasználatához. Például a regény címe és a címben rejlő sokféle célzás csak akkor válik érthetővé, ha tudjuk, hogy a Cé cé cé cé pé (így, cével kimondva) nem egyszerűen a Szovjetunió, hanem az országnév hibás, ám rendkívül elterjedt olvasata volt. A Szovjetuniót ugyanis oroszul SzSzSzR betűszóval rövidítették, ha ezt cirill betűkkel leírom, és a cirill betűket latin betűknek olvasom ki (tévesen) magyarul, akkor jön elő az a Cé cé cé cé pé szóalak. Azok a gyerekek ejtették így ezt a szót, akik magyar betűkkel már tudtak olvasni, de oroszul még nem kezdtek el tanulni.

A címadás tehát egy ironikus gesztus, azzal, hogy egy közkeletű, de eredendően hibás szóalkotást használ a Szovjetunióra, mintegy kiemeli az elbeszélőnek a Szovjetunióhoz való sajátos viszonyát. A Szovjetunió nem egyszerűen egy ország volt, hanem az egész 1989 előtti rendszernek a jelképe is, a Cé cé cé pé elnevezés önmagában kifejezi ezt az egész abszurditást, amit Magyarországon a Szovjetunió jelentett. És nem utolsósorban leleplezi azt az ostoba képmutatást és hazugsággyarat, amit az 1989 előtti rendszer képviselt. *A Lassúdad haladás a kommunizmus felé* alcím voltaképpen ezt a főcímet hivattott értelmezni. A haladás és a kommunizmus szó önmagában is kedvelt közhely volt, a hivatalos ideológia pedig unos-untalan azt ismételte, hogy az ország folyamatosan halad a kommunizmus felé. De természetesen ez csak üres jelszó volt, a lassúdad szó jelzi a kifejezés iróniáját, és azt, hogy voltaképpen nem nagyon haladtunk semerre, de a kommunizmus felé egészen biztosan nem.

A sokféleképpen elmesélt és többször felidézett történetek óhatatlanul felvetik azt a kérdést, hogy valójában mi történt. Mi történt a Don-kanyarnál? Mi történt 1956-ban? Valójában hol volt XY ekkor és ekkor? Az események körüli bizonytalanság, annak a kérdése, hogy mi az, ami megtörtént, és mi az, amiről szerették volna, ha megtörténik, valami olyasmit sugall, hogy a személyesen átélt magántörténelem valahogy mindig különös fénybe állítja a történelem úgynevezett sorsfordító eseményeit. Hogy igen, igen, ez történt, de azért ez nem volt egészen úgy. Hogy az eseményeknek van egy teljesen más vetülete, más nézőpontja. És van olyan, hogy egy-egy ember életében éppen ez a másik nézőpont válik fontossá, ami a nagy történetben csak egy apró mellékszál. Figyeljük csak meg ezt a logikát: ha tankok jönnek, belőhetnek, ha lőhetnek lőni is fognak, vigyük a gyerekeket a pincébe, a cseledszobába, pince, éhség, frissen sült kenyérszag, nő az utcán, akit lelőttek, vagy talán mégsem, talán nem is volt

ott senki. Ezért lesz a pincének jó illata. A tankok szovjet tankok, ez egy 1956-os emlékkép. A Cé cé cé cé pé ezt is jelenti, a tankokat, a kenyér szagát, a pincét, az utcán fekvő halott embert. És persze még sok minden mást. A regény egyik alapkérdése, hogy mi volt ez az őrzítő ellentét Kelet és Nyugat között, a Cé cé cé cé pé pedig ennek a Keletnek a legfőbb reprezentánsa. Nem lehet néhány szóban összefoglalni, hogy milyen volt ez a Kelet, mert erről szól a regény. Nem ideológiákra kell gondolni, az nagyon unalmas volna. Az emlékekből kibontakoznak a Kádár-rendszer mindennapjai, az előzményei, Rákosi, Horthy és a háborúk. Az olvasó lépésről lépésre lesz beavatva. Ahogyan az elbeszélő megismeri először a maga szűkebb világát, a családot és az utcát, aztán kitekint a tágabb környezetére, majd utazik, többek közt nyugatra is, a rendszerváltást, ahogy arról már volt szó, éppen az újraegyesülő Németországban éli meg, úgy ismeri meg egyre jobban az olvasó is az 1989 előtti világot. A német újraegyesítés, egyáltalán a Nyugat és maga a rendszerváltás egyúttal tágabb összefüggéseket is megmutat, mintegy többdimenzióssá teszi a történetet.

Azoknak a generációknak, akik a Kádár-rendszerben szocializálódtak, külön örömet fog okozni, hogy a történetek ismerősek lesznek a számukra, biztos vagyok benne, hogy mindenkivel hasonló események történtek meg, de legalább hallott hasonlókról, például a néphadseregben átél katonaelményekről vagy éppen 1956 kapcsán. Az ifjabbak pedig nyilván hasonló történeteket hallhatnak a Kádár-rendszerrel a szüleiktől, nekik éppen ezek felismerése lesz érdekes. Így mondhatjuk talán, hogy minden magyar olvasónak lehet egyfajta személyes érintettsége.

Az egyes mozaiktörténetek olvashatók és élvezhetők önmagukban is, afféle egypercesek ezek, lehet őket olvasni buszon, vagy ha éppen kevés ideje van valakinek. Az biztos, hogy nem fogja senki elfelejteni, amit olvasott, mert az egyes történetek leleményesen vannak megírva, önálló anekdoták, szórakoztató olvasmányt jelenthetnek bárkinek. Aztán, hogy ki milyen szinten rakja össze magában a történeteket, hogy ki nek mennyire áll össze a fejében egész-

szé ez az egész kaotikus valami, amit mindközönségesen életnek nevezünk, az már más kérdés. És itt zárásként engedjék meg nekem még egy észrevétel. Újraolvasva az eddig írtakat, úgy látom, hogy a fenti értelmezésben egy kicsit háttérbe szorult az elbeszélő (K) személyisége. Pedig ez a regény minden említett korrajz és egyebek mellett szól egy kiteljesedő személyiségről is. Mondhatni, hogy a szemünk előtt lesz egy helyes kis gyerekből érdekes és sokszínű ember, aki tud és akar reflektálni a világra, és szeretné egy kicsit job-

ban érteni önmagát. Talán ezt az önértelmezést szolgálja a sokféle irodalmi idézet és utalás, ami egy kicsit artisztikussá teszi a regényt, de szerintem ez is nagyon klassz, hozzátartozik az elbeszélő (K) személyiségéhez. ■ ■ ■

■ **Mohácsi Árpád** (1966): költő, műfordító. Könyvei a Kalligram Kiadónál: *Portugál tenger* (Fernando Pessoa versei), *Kígyóból a kanyar* (Gottfried Benn), *Hannibál búcsúja* (saját versek).

KESERŰ JÓZSEF

A JÖVŐRE EMLÉKEZNI

A rózsá nevé óta vannak bizonyos íratlan szabályai a középkorról szóló kortárs „történelmi” regényeknek. Ezek közül az egyik legfontosabb így hangzik: ha a középkorról akarsz regényt írni, akkor kezd egy (lehetőleg bizonytalan eredetű) kéziratral.

Úgy tűnik, Bánki Éva megfogadta ezt a tanácsot, mert trilógiája első kötetének, a *Fordított idő*nek az utószavában – a regény műfaji hovatartozásának kérdését boncolgatva – nemcsak egy fiktív szerzőre, Patrick de Melára, illetve annak művére, hanem e mű feltehetőleg fiktív, de legalábbis visszakereshetetlen eredettel rendelkező magyar fordítóira, Csóka Katára és Orseolo Juditra is úgy hivatkozik, mint a regény elsődleges forrásaira. Bánki de Mela művét (vagy a sajátját – a kettő egymáshoz való viszonya nem egészen tisztázott) női lovagregénynek, illetve középkori margináliák füzérének nevezi, miközben felhívja a figyelmet arra, hogy a kora középkorban sem lovagregények (pláne nem női lovagregények!), sem pedig margináliák nem léteztek. Ez a bizonytalan eredetű szövegekre és szerzőkre való hivatkozás egyfelől a regény önleplező gesztusaként (vagyis

Bánki Éva
Fordított idő-trilógiájáról*

egy játék részeként) jelenik meg az utószóban, másfelől pedig a hitelesítés gyakorlataként, hiszen – mint megtudjuk – „egy történetet a középkori írók gyakran úgy hitelesítettek, hogy fordításnak titulálták az elbeszéléseiket” (FI, 270).

Az előző kettőhöz (lovagregény, margináliák) hasonlóan, az utószóban felbukkanó harmadik műfaji jelölő – a történelmi regény – is bizonytalanságokkal terhelt. Lehet-e történelmi regényt írni egy olyan korról (esetünkben a VI–XI. századról), amelyről ilyen kevés megbízható adattal rendelkezünk? Ha pedig a források megbízhatatlanok, akkor nem fenyegeti-e a vállalkozást a hamisítás veszélye? Ezek valóban súlyos kérdések, ugyanakkor azt sem szabadna szem elől tévesztenünk, hogy a történelmi regény elsősorban regény, és csak másodsorban történelem. Azaz: a műfaj nemcsak elbírja a kitalációkat, de azok egyenesen annak lényegi részét képezik. Míg a történetírás min-

* *Fordított idő*, Jelenkor, Budapest, 2015 (a továbbiakban: FI); *Elsodort idő*, Jelenkor, Budapest, 2017 (a továbbiakban: EI); *Összetört idő*, Jelenkor, Budapest, 2019 (a továbbiakban: ÖI).

denekelőtt a hivatalos emlékezet megteremtésén munkálkodik, addig a történelmi regény az események alternatív értelmezéseit teszi lehetővé. A *Fordított idő* krónikás-karaktere, Illighaen is kénytelen szembesülni azzal, hogy abból, ami történt, a hivatalos emlékezet szinte semmit nem őrzött meg. Igaz, az így felfogott megőrzésre a regény sem képes – a kreatív újratemtésre azonban igen. Nem tudjuk pontosan, hogyan tájékozódott, beszélt, érzett és gondolkodott a kora középkor embere, a regény mégis lehetőséget nyújt arra, hogy mindezt *elképzeljük*.

Van egy negyedik műfaji címke is, amely ugyan nem jelenik meg az első kötet utószavában, de annak recepciójában, valamint a szerző korábbi műveivel kapcsolatban már felbukkant: a mágikus realizmus. Bár a trilógia egyes részei ugyanúgy nem tekinthetők „tisztán” mágikus realista regényeknek, mint ahogy „tisztán” lovagregényeknek vagy történelmi regényeknek sem, azt nehezen lehetne tagadni, hogy felvonultatnak néhány mágikus realista elemet. Ezek elsősorban a kora középkor „mágikus” világszemléletéhez kapcsolódnak, amelyet Csilléry Orsolya miniatúrákat idéző rajzai is nagyszerűen megragadnak az első kötet egyes fejezeteinek elején. E rajzok némelyikén növények, állatok és emberek keverednek egymással: az egyikken egy csőrös és szárnyas lényt (madarat? sárkányt?) láthatunk, amelynek farka egy halban végződik, a másikon egy női fejjel és állati testtel rendelkező szárnyas lény tűnik fel, a hátán egy másik nővel, miközben a két alak mintha összefonult volna. Hasonló keveredésre a szövegben is akad példa: az emberek olykor tündérekkel, máskor szorgoknak nevezett humanoid lényekkel keverednek. A középkori margináliák kapcsán a következőket olvashatjuk az utószóban: „Csigák vagy nyulak párbajoznak oroszlánokkal, nők a tejükkel oroszlánokat táplálnak, az emberek virágkelyhekben hajtják álomra a fejüket, máskor szörnyekkel vagy démonokkal párosodnak; és mintha nemcsak az eleven lények, hanem a hajók, szobrok, emberi építmények is érezni és növekedni akarnának.” (FI, 272) Az animizmus egyfajta megnyilvánulásaként is értelmezhető, hogy a dolgok maguk nemcsak önálló léttel,

de saját érzékszervekkel is rendelkeznek. Ebben a felfogásban a köd a tenger titkos érzékszerveként jelenik meg (FI, 14), a járványoknak pedig külön életük van – hol elbújnak az ember elől, hol pedig ott loholnak a sarkában (FI, 17). Ezzel együtt a természeti jelenségek megértése semmivel sem egyszerűbb, mint az emberi viselkedés megértése: „Hogy érthetnénk *jól* egy vulkánt, egy több mint ezeresztendő, magányosan fortyogó teremtet, ha még egy összeomlóban lévő közösség is ennyire titokzatos?” (ÖI, 253–254)

A hibriditás és az animizmus mellett a trilógia mágikus realista vonásaként említhető a nyelv – ezen belül is a nevek – mágikus ereje, valamint a mágikus okozatiság. Egyes szereplők feltűnően sokat foglalkoznak a nyelvvel. Történeteket olvasnak számukra ismeretlen országokról és verseket idéznek ismeretlen szerzőktől, s e tevékenységek közben felismerik a nyelv hatalmát, azt, hogy a nyelv nemcsak a dolgok megnevezésére képes, hanem a valóság átalakítására is. „Talán azokból az ötven éve betiltott szavakból lettek a betegségek, rémálmok, az áskálódások, a sérel-

mek” – mondja az egyikük (FI, 110). Egyáltalán nem meglepő tehát, hogy a nyelv még a valóság definíciójában is szerepet kap: „hiszen mi más a valóság, ha nem a szavak és a tárgyak bonyolult kölcsönhatása, amit a költők, a törvények és a szokások egyszerre alakítanak?” (FI, 39). A nyelv hatalmát tükrözik a nevekkel kapcsolatos hiedelmek is, például az, hogy a valódi nevét mindenkinek titokban kell tartania, mert annak kitudódása sebezhetővé tesz, vagy hogy a névben benne foglaltatik az ember sorsa. Minderre a trilógia második kötetében, az *Elsodort időben* így reflektál az egyik szereplő: „Azt képzelem [Shiobian], hogy amíg a valódi nevét titkolja, addig nem lehet a rabszolgája senkinek.” (EI, 309–310) A trilógia zárókötetében pedig ez olvasható: „*A nevek tényleg megkötözik az embereket? Örökre meghatározzák a jellemünket és a tetteinket? Ha az ő neve, a Riolda nem jelentene királynőt, akkor várandós anyaként visszatérhetett volna-e a szigetére?*” (ÖI, 18 – kiemelés az eredetiben)

A *Fordított idő*-trilógia egy olyan világba kalauzol, ahol nem könnyű különbséget tenni az álmok, a fantázia és

a valóság között; vagy még inkább: egy olyan világba, ahol az álmok és a fantázia a valósággal azonos szinten helyezkednek el. „Ám hol van az a sziklaszilárd határ, amely a valóságot elválasztja a rémálmoktól?” – teszi fel a kérdést Riolda (EI, 16). A szél nemcsak embereket szállít a szigetek között, hanem láthatatlan dolgokat is: titokzatos magvakat és szavakat. Urraca, Bandemag király felesége például a szél révén tartja a kapcsolatot otthon maradt rokonaival. Ez a fajta mágikus okozatiság a legtisztább formában az idő és az emlékezés kapcsán mutatkozik meg. Az idővel talán még a nyelvnél is többet foglalkoznak a szereplők, akik lépten-nyomon az idővel kapcsolatos furcsaságokba, anomáliákba ütköznek: „Illighaen azon töprengett, hogy a sok furcsaság vajon nem az idő befejezetlenségével függ-e össze?” (FI, 43), Hildi így morfondírozik: „Vajon nem a sok kísértet okozza az idő baljós szakadását [...]?” (FI, 90). Riolda pedig egyenesen „[szeretné] az időt kijavítani” (ÖI, 43). Egy olyan korban, amely különböző időszámítások szerint határozta meg a világ korát, az idő bizonytalan helyzetén nem is nagyon lehet csodálkozni. Az idő itt olyannyira titokzatos jelenség, hogy – miként a trilógia címe is utal rá – még az iránya sem eleve adott. Ezzel magyarázható az a többször is felbukkanó gondolat, hogy vajon milyen lehet a jövőre emlékezni.

Talán a legemlékezetesebb példája az idő különös természetének Gundur egyik jelenete az első kötetben. Gundur egy nap különös könyvet ás elő valahonnan, amelyben a névtelen szerző nem a régmúltból a jelen felé haladva meséli el az eseményeket, hanem fordítva, a távoli jövőből a jelen és a múlt felé haladva: „Gundur megdermedt. A mindentudó krónikás egyetlen szót sem ejtett Corcaigh-ról, a tündérek emelte falakról, a kutyafattyá Halixról! De hiszen több százan elestek a háborúban! És a több száz áldozat közt ott volt Gundur édesanyja! Ám egy *halott* könyvvel és a *távoli* jövővel hogy vitakozhatna? Gundur hátrább lapozott, de még a messzi jövőbe sem fért bele a tündérek országa, ez a világ peremére szorult szigetcseke. Az ő története.” (FI, 152–153) Gundur itt mintha egy mai történelemkönyvbe nyerne bepil-

lantást, amely – mivel másképp nem lehetséges – a mából kiindulva próbálja meg (sokszor hiányos és töredékes adatok alapján) rekonstruálni a múltat, miközben akaratlanul is érvényesíti saját korának varázstalanított szemléletmódját. A (Gundur felől nézve) távoli jövőben írt történelemkönyvek nem ismerik a tündérek világát.

Hasonlóképpen ismeretlen a középkoriak számára egymás világa is. A *Fordított idő*-trilógia a kora középkort nem egységes világgként, hanem olyan lokális világok hálózataként mutatja be, amelyek olykor még egymás számára is fantasztikusnak tűnnek. A Normandiában partra szálló, majd ott egy varázslatnak köszönhetően mind odavesző írek története, csakúgy, mint a gyermekét feltámasztó hispániai Aldoré egyaránt hihetetlennek tűnik az ír krónikás, Illighaen számára, aki mindebben a dolgok természetes rendjének megbomlását látja (FI, 41). Mivel a tudásra jobbra csupán kétes eredetű könyvekből lehet szert tenni, még az is megtörténhet ebben a korban, hogy egy valós birodalmat mindaddig kitaláltak vélnek a tőle távol élők, amíg meg nem győződnek az ellentétéről. Így győzi meg Illighaent Bizánc létezéséről a bizánci követ, Nikophorész (FI, 119). Hasonló esetekkel később is találkozunk: az *Elsodort időben* Northumbriáról jelenti ki az egyik szereplő, hogy „[i]lyen ország nincs is” (EI, 148), az *Összetört időben* pedig ezt olvassuk: „Hispania csak egy képzelet határán lebegő, mesebeli hely, hasonló a Grál kastélyához...” (ÖI, 141). Számos kultúra – ír, dán, normann, hispán, mór stb. – találkozik ezekben a regényekben, de közülük egyik sem számít kitüntetettnek a többihez képest. Ahogyan a szerző is fogalmaz: „a VI–XI. században – amikor még egyetlen nyelv vagy egyetlen tradíció sem lehet annyira mindenható, hogy tökéletesen uralma alá vonhassa a másikat – bárki szembesülhet a saját kulturális tapasztalatainak viszonylagosságával” (FI, 274). Aligha kell bizonygatni, hogy olyan gondolat ez, amely azóta sem veszített aktualitásából.

Mint sokan megállapították, az időbeliség kérdése sosem választható le teljesen a térbeliség kérdéséről, így aztán semmi meglepő nincs abban, hogy –

előrehaladva a történetben – az idő mellett a térviszonyok is egyre fontosabbá válnak. Az erdő, a könyvtár, a város – kitüntetett szerepet elsősorban ezek kapnak a trilógiában. Az erdő nemcsak olyan helyként jelenik meg, ahol másfajta törvényszerűségek uralkodnak (varázslat), hanem szimbolikus térként is; a narrátor egy alkalommal arra utal, hogy „[a]z emlékezetet nem ok nélkül hasonlítják homályos erdőhöz a költők” (EI, 73). A könyvtár a tudás tereként jelenik meg, ám – ahogy korábban utaltam rá – az ott szerzhető tudásról nem egyszer kiderül, hogy nem teljesen megbízható. Ugyanakkor a könyvtár (mint az olvasás helye) a fikció öntüköröző jellegének allegóriájaként is értelmezhető: a szereplők olykor egymás történeteit olvassák a könyvtárban (pl. EI, 239), így szereznek tudomást más emberekről és másfajta kultúrákról, s arról se feledkezzünk el, hogy a trilógia zárófejezetében Riolda a saját történetét olvassa egy könyvtárban. A város kapcsán többek között az a – középkorra jellemző – elképzelés fogalmazódik meg, hogy a város nem egyszerűen letelepedett emberek lakhelye, hanem egyúttal az égi rend leképeződése is (EI, 59). Hákimot nem véletlenül foglalkoztatja a Tökéletes Város terve (EI, 129), egy ilyen városban ugyanis – ha valaha felépülne – maga Isten nyilvánulna meg. A trilógia nagyszerűen ragadja meg azt, ahogyan a középkor embere folyamatosan egy másik világ jelenlétével szembesült az érzékelhető világban. E másik világ (az égi szféra) nem zárkózik el, jelei folyamatosan olvashatóvá (hallhatóvá stb.) válnak (ilyen pl. a madáracsicsergés, amely nem egyszerűen madáracsicsergés: EI, 78). A világ ennek köszönhetően nem az őt alkotó elemek immanens rendszere, hanem olyan értelemösszefüggés, amely jelentését „odaátról” kapja.

Ha a természet egy olyan „csodálatos könyv”, amelyet Isten a saját kezével írt (EI, 135–136), akkor az emberi alkotásoknak is ehhez kell igazodniuk. A Tökéletes Város tehát csak szigorú szabályok mentén építhető fel; a rendnek, amelyen e városnak nyugodnia kell, az alapja csakis a legtisztább tudomány, a matematika lehet. A számolás és a kiszámíthatóság az élet minden területén egyre fontosabbá válnak, hi-

szen „csak az maradhat a trónon, aki ügyesen kalkulál” (EI, 67). Ez a gyakorlat magától értetődő módon visszazhat az idővel kapcsolatos képzetek-re is, aminek az egyik legfőbb következménye az a felismerés lesz, hogy az idő is mérhető. A trilógia második kötetének egyes fejezetcímei után nemcsak pontos térbeli lokalizációkkal, hanem időbeli meghatározásokkal is találkozunk (pl. „A Nyugati szél szigeten, áprilisban”; „Bamburgban, a varjú napján, április nónáján”; „A normann határvidék erdejében, a gólya napján” stb.). Bár a mai olvasó számára ezek az időmeghatározások nem minden esetben egyértelműek (némi utánajárást igényel, hogy megtudjuk, mikor van április nónája vagy a gólya napja stb.),

annyi mindenesetre lesűrhető, hogy mindegyikük „a napokat számontartó szenvedély”-ről (EI, 64) árulkodik.

A *Fordított idő*-trilógia Riolda során keresztül egy sajátos értelmezését nyújtja a kora középkor világának, miközben a történelemhez való hozzáférés és a továbbhagyományozódás kérdéseivel is szembesít. A történet szereplői olykor meglepő átalakulásokon mennek keresztül; néha hosszabb-rövidebb időre eltűnnek, hogy egészen váratlan helyeken és helyzetekben bukkanjanak fel újra; van, aki megfitalodik közülük, majd – szembesülve az idő visszafordíthatatlanságával – újra megöregszik. Az idő hatalmával való szembesülés az önazonosság kérdését is felszínre hozza. Az identitás kérdése Riolda szá-

mára úgy merül fel, ahogyan a 20. századból ismerjük: „azonos vagyok-e önmagammal?” (EI, 278). A trilógia egyik tanulsága éppen az, hogy az azonosság nem létezik önmagában, csakis a történetben, amely – saját törvényszerűségeinek és az elbeszélő szeszélyeinek engedelmessége – folyamatosan változtatja irányait, ritmusát, sőt az idejét is.

■ ■ ■

■ **Keserű József** (1975): irodalomteoretikus, a Selye János Egyetem oktatója, az MA Populáris Kultúra Kutatócsoport alapító tagja. Önálló kötetei: *Mindez így* (2009), *Az össze nem függő parkok* (2011), *Bevezetés az irodalomtudományba* (2016).

KOLOZSI ORSOLYA

KEVÉS KÉK, SOK SZÜRKE

Valami régi, valami új, valami kölcsön és valami kék – tanácsolja az ősrégi esküvői babona a menyasszony öltözékére vonatkozóan. A család, az erős gyökerek (rég), a jövőre vonatkozó remény (új), a megtartó kapcsolatok (kölcsön) és a hűség, a biztonság (kék) kapcsolódnak össze ezekben a szimbolikus tárgyokban. Csupa olyan dolog, mely Gáspár-Singer Anna első kötetének novelláiból hiányzik. A *Valami kék* tizennygy írásának szereplői mindannyian csonka családokban, magányosan vagy rossz kapcsolatokban élnek, legyenek akár szülők, gyerekek, férjek, feleségek vagy szinglik. Elvált vagy egymást megszaló szülők gyermekei, félárva, magányos, öregedésnek indult nők, az igazít kereső kiábrándult egyedülállók a könyv főhősei és elbeszélői. Olyan főhősök, akik senkinek sem fontosak, „láthatatlan” emberek, akikre senki nem figyel. A házasság indult harmincas, aki alkalmi munkából él, vágyik arra, hogy az egykor érte rajongó férfi újra felfigyeljen rá (*Maradjon minden a régi-ben*); a duci kislány irigyli a figyelmet,

Gáspár-Singer Anna:
Valami kék
Kalligram, 2019.

mely gyönyörű, vékony unokatestvérét, Karolát övezi (*Vakáció*); a negyvenes éveikhez közeledő betegápoló pedig rég megszokta már, hogy mindenki számára érdektelen (*Cukorborsó*). Sokféle életkorú és társadalmi helyzetű nő (és ritkábban férfi) életének eseményei jelennek meg a kötet novelláiban, de közös bennük, hogy senkit nem igazán érdekelnek, tulajdonképpen még saját életükben sem képesek főhősökké, központi szereplőkké válni. Legszemélyesebb (egy-egy szám első vagy harmadik személyben elbeszélte) történeteiket sem tudják úgy elmesélni, hogy annak akár egy pillanatig is ők álljanak a középpontjában. Saját történeteik centrumát mások sajátítják ki, ők pedig egyfajta tehetetlen passzivitással rég beletörődtek ebbe.

A hősök jelentéktelenséghez, szürkeségéhez kapcsolódnak azok a motívumok, melyek finoman átszövik az

egész kötetet, s melyek mindig a nők szorongásainak egyik alappillére jelentik: a túlsúly és a folyamatos izzadás. Mintha a plusz kilók és a ruhán kontrollálhatatlanul átütő izzadság ezeknek a nőknek a tipikus közérzetét szimbolizálnák. Kényelmetlenül érzik magukat a saját életükben, létük alapvető meghatározója ez a kényelmetlenség, diszkomfort és az ezzel együtt járó szorongás. Talán épp ezért húzódnak meg, színtelenednek el, nem kergetnek nagy álmokat. Sem sikerre, sem karrierre, de még párkapcsolatra sem vágnak, beérik helyette akár tengermalacok társaságával is: „Három éve élünk együtt hármásban, amikor hazaérek a munkából, kedvesen berregnek. Várják, hogy enni adjak nekik, ha óvatosan közelítek, engedik megsimogatni magukat. Mindig malacsimogatás közben támadnak a legjobb gondolataim, ezért nem válnék meg soha tőlük. Jól megvagyunk így, nekem nem kell már más. Anyámnak mégsem mondom, nem akarok veszekedést.” (*Új élet*) A szövegeket az említettek kivül még számos motívum köti össze (szinte a novellafüzérként való olvasás lehetőségét is felvetve), ezek közül a legerőteljesebb, de mégsem tolatkodó, az a címben is felbukkanó kék szín, mely általában a legátlagosabb tárgyakon (sátorponyva, póló, bugyi stb.) jelenik meg. A kék szín szimbo-

likusan mindig pozitív értékekkel kapcsolódik össze; jelentheti a biztonságot, a bölcsességet, az igazságot vagy a reményt. Ezekben a szövegekben viszont nem képes ilyen optimista szimbólummá válni, talán ezért is kötődik profán, hétköznapi tárgyakkhoz. Nincs ugyanis remény, sem biztonság, de még bölcsesség sem a történetekben. Az ételek és az evés aktusa jut még fontos szerephez több írásban, de ez sem pozitív kontextusban, hanem mindig a szorongással, a rossz közérzettel összekapcsolódva: „Az egyik bódében árultak palacsintát, a kígyózó sorban két férfi közé kerültem, egyikükön sem volt fürdőnadrág. (...) Egy nálam idősebb lány szolgált ki, mögötte egy nagydarab, szőke férfi műanyag edényben keverte a tésztát. Fehér kötény volt rajta, de alatta nem viselt semmit. Ahogy a karja fel-le járt az edényben, a kötény folyton félrecsúszott. Émelyegni kezdtem, elképzelttem, hogy a meztelen teste hozzáér a palacsintákhoz.” (*Strand*) A test és a lélek láthatatlan, sokszor fel sem fogható összefüggéseit több helyen nagyon jól érzékeltetik Gáspár-

Singer Anna írásai. A *Mennyei eszpresszó* főhőse például émelyegni kezd, mikor megtudja, hogy az ágyban, melyben egy férfival feküdt, korábban annak nagyapja halt meg. A tudatosságot el sem érő reakciók a test szintjén nagyon jól megjelennek, izzadás, remegés, émelygés formájában, a szereplők azonban nem tudatosítják, nem értelmezik ezeket a jelzéseket. Vagy azért, mert gyerekek (*Strand, Vakáció*), vagy azért, mert nem tudnak vagy akarnak igazán szembenézni a helyzetükkel.

A novellák szerkezeti felépítésében legtöbbször ugyanaz a technika válik láthatóvá: a történet a dolgok közepébe vágva indul, majd az aktuális szituáció kibontása közben emlékekből, visszautalásokból kibomlik a múlt (egy része), így a kis szituáció tágabb kontextusba kerül, a múlt felől is értelmezhetővé válik. Ez a megoldás jól működik, szinte már rutinszerű eljárás a *Valami kék* lapjain. Talán csak az utolsó négy szöveg (*Új élet, Valami kék, Erec, Ragtime*) különül el ettől (egyébként témájában is), hiszen ezek tágabb időintervallumot fognak át, általában

pár napos utazások történetei, zsúfolt, láncszerűen építkező, vásári forgatagokat idéző írások, melyek Budapest belvárosában, valamint az izraeli és arab utcákon játszódnak. Nem csak hasonlóan építi, de hasonlóan zárja le az egyes írásokat a szerző. A történetek félbehagyása, lezáratlansága rendkívül tudatos módszernek tűnik, nincs olyan írás, mely befejeződne; mindegyik összefüggéstől, váratlanul, gyakorlatilag teljesen véletlenszerűen marad abba. Mintha ezek a lezárások is azt hangsúlyoznák, hogy a felvázolt sorsoknak nincs haladási iránya, nem tartanak semerre, így történeteik sem végződhetnek csattanóra vagy tanulsággal.

Gáspár-Singer Anna 2019-es elbeszéléskötete egy nagyon erős mezőnybe érkezett, olyan női novellisták könyvei közé, mint amilyen Tóth Krisztina, Szvoren Edina és Szabó T. Anna, vagy Harag Anita, Mécs Anna, Papp-Zakor Ilka. Van, aki a lélek apró rezdüléseit ismeri jobban, van, aki a groteszk felé tágitja az értelmezéseket, vagy a társadalomábrázolást teszi hangsúlyosabbá. Van líraibb hangvételű novellista és minimalista eszközökkel operáló szerző is közöttük. Gáspár-Singer sok mindenben hasonlítható ennek a mezőnynek egyes tagjaihoz, az írások megszerkesztettségében fel is veszi velük a versenyt, de mégsem képes egy erőteljes, félreismerhetetlen írásmódot teremteni. Jó történetei vannak, jól bánik az arányokkal, finoman használja a motívumokat és szimbólumokat, ugyanakkor nyelvileg kicsit szürke, jellegtelen. Egyrészt biztosan azért, mert hősei is semmitmondóak, de talán ezekhez a figurákhoz is ki lehetett volna dolgozni egy autentikusabb megszólalásmódot, és unalmasságukat, szürkeségüket egy hatásosabb, élőbb nyelvbe csomagolni. Mert így egyszer-egyszer előfordul, hogy nem csak a szereplő, hanem maga a szöveg is unalmassá válik, s ez utóbbi egész biztosan nem szerzői intenció. ■ ■ ■

■ **Kolozsi Orsolya** (1980, Budapest): tanár, kritikus. A Szegedi Tudományegyetemen szerzett magyar-összehasonlító irodalomtudomány szakos oklevelet, ugyanitt a Modern Magyar Irodalom Tan széken folytatott doktori tanulmányokat.

Sokszor beszélünk arról, hogy a magyar irodalomkritikában nincs elég párbeszéd, ritkán ütköztetjük a véleményünket, legfeljebb a mostanra szinte egyedül maradt ÉS-kvartett, vagy az ugyancsak az ÉS-ben olvasható *Ketten egy könyvről* jelenti a kivételt. Ezúttal egy, félig már online lezajlott egyetemi szeminárium két résztvevője szólal meg – hiába egyidősek, hiába járnak ugyanarra a képzésre, a szegedi egyetem Magyar nyelv és irodalom MA képzésének Alkalmazott irodalomtudomány specializációjára, a véleményük erősen eltér. Két „elsőkritikás” szólal meg tehát egy első regényről, páros kritikában.

(Szilágyi Zsófia)

FEKETE FLÓRA MÁRTA

k r i t i k a

HA MENEKÜLNÉL,

Nemes Anna: *Előled*. Noran Libro Kiadó, Budapest, 2019.

DE NINCS HOVA*

Nemes Anna nevét legtöbbször a tévéből vagy a rádióból ismerhetik, az ATV híradóként rendszeresen feltűnik a képernyőn. Nem biztos, hogy sokan tudják, de korábban Kelemen Anna néven publikált novellákat, az *Előled* a szerző első regénye. A mű az elbeszélő emlékeinek felidézésével több problémáról is szót kíván ejteni, mint például a férfi-női kapcsolatok, az önismeret fontossága, az alkoholizmus, de mind közül a leglényegesebb, és talán ez alkotja a könyv gerincét is, a családon belüli erőszak.

Ha olvasás előtt szemügyre vesszük a tartalomjegyzéket, látjuk, hogy három város neve tagolja fejezetekre a történetet. Ez alapján hihetnénk azt, hogy útikönyv került a kezünkbe, viszont ebbéli meggyőződésünket már az első pár oldal megingatja. A főszereplőnk számára az utazás csak eszköz a visszaemlékezésre, mintha azzal, hogy eltávolodik saját életétől, objektíven tudná szemlélni azt. Sok történet játszik ezzel a motívummal, melyekből azonban már tudhatjuk, hogy a meneküléssel nem hagyjuk hátra a problémáinkat – csak sok pénzbe kerül, mire erre rájövünk.

Jó ideig nem tudjuk, ki is a történet mesélője. Férfi vagy nő-e az illető, hogy néz ki, milyen idős. Az elbeszélés módjából úgy tűnik, hogy az egyes szám első személyű narrátor a húszas-harmincas éveiben járó hölgy

lehet. Eszter, családjának csak Eszterke, a saját életéből elevenít fel történeteket. Látszólag az olvasóhoz beszél, de a dőlttel kiemelt részek mégis arra engednek következtetni, konkrét személyhez intézi szavait. Egy ismeretlenhez, akihez az olvasó még nevet sem tud társítani, de feltételezi, hogy a két ember között szoros kapcsolat áll (vagy már csak állt) fenn. Úgy tűnik, a menekülés a világból csak emiatt a férfi miatt történik, az ő hiánya váltja ki az önismeret szükségességét, és a múlttal való szembenézés fontosságát.

A regény egyszerűen mesél, lecsupaszított nyelven, számomra sok helyen brutálisan naturalis a leírás. Rögtön az első két oldal sokkolt, mikor az őz teteméből lakmároznak a kullancsok, majd a meg nem született gidának az anyja felvágott hasából kimeredő lábaival csak tetézte ezt. Ám talán ezáltal lesz hiteles, nem kerülgeti a forró kását, kimondja azt, amit gondol – aki állandó rettegésben él, nem köntörfalaz. Párbeszédet nem használ, az egész regény Eszter nagy monológja.

Először Brnoba utazunk vele. A városról keveset, a lány múltjáról annál többet tudunk meg. Az óvodai affér megmosolyogtat, Annus néni módszerei elborzasztanak. Ez a kettősség vonul végig a regényen. A nagymama alakja jelenti a boldog gyermekkort, az apáé viszont magát a poklot. De ne szaladjunk ennyire előre, róla még bőven lesz szó a történet folyamán. Az első fejezetben a nagymama karaktere kerül előtérbe. Történeteink keresztül beelátunk

* Részlet egy Quimby-számból

az életébe, milyen volt fiatalként: idősebb korában Eszter nézőpontjából szemléljük. Megismerjük a múltját, megtudjuk, miért kell az ablak előtt lennie éppen annak a tatarónak, meg azt is, hogyan házasodott, és találkozunk Erzsike alakjával is. A regény sejteti, hogy a nagymama a háború alatt egyike volt a több százezer nőnek, akiken az orosz katonák erőszakot követtek el. Érdeemes megfigyelni, hogy míg az elbeszélő az apával kapcsolatban kíméletlen őszinteséggel, nyersen leírja a borzalmas élményeket, a nagymama tragédiája kapcsán legfeljebb utal rájuk.

Eszterke tizenhat éves korában a nagymamánál tölti a nyári szünetet. Olyannak tűnik ez a két hónap, mint egy megkéséssel, idilli gyerekkor. Reggel felkelnek, együtt főznek, sokat beszélgetnek. Eddig is sejtettük, hogy az apa masszív alkoholista, az elbeszélés többször is utalt rá. Ám az csak a fejezet végén derül ki, hogy az alkohol kihozza belőle az elfojtott agressziót. Először jól megveri a lányt, mert állítása szerint kurválkodott – csakúgy, mint az anyja –, majd nem sokkal később kést szorít a torkához. Inentől kezdve a regény középpontjába az apa figurája kerül.

Esztert Szarajevóba egy kép vezeti el, melyet a nagymama fiókjában talált. Tudni akarja, kik szerepelnek a fotón, és reméli, hogy a városban kérdezősködve fényt deríthet a titokra. Sejtethető, hogy kísérlete eleve kudarcra van ítélve, hisz ki emlékezne rájuk évtizedek eltelte után. Ebben a részben már több alkalommal olvashatunk leírásokat az apa kegyetlenkedéseiről: hogy állandó rettegésben kell élni, ha nyílik az üveg, el kell rejteni a nagy késeket a sütőbe, és be kell zárkózni a szobába.

Az apa erős alakja mellett megjelenik a gyenge anyja. Ő az, aki szenvedélyesen rajong a férjéért, vagy inkább azért a tizenhét éves fiúért, akibe beleszeretett. Gyerekeivel szemben is őt védi, és inkább küldi el a saját lányát otthonról, őt téve felelőssé az állandó puszkaporos hangulatért. Mintha ő lenne az eredendő bűn, aki miatt az apa ilyen: ilyen alkoholista, ilyen erőszakos, ilyen vadállat. Két gyerekük van, ám mintha csak Eszterrel lennének problémák, hisz ő az, aki szembe mer szállni apjával. A bátyja lázadó szelleme – egyetlen helyzettől eltekintve – kimerül annyiban, hogy oldalba vizeli a szomszéd autóját. Nem tudunk meg túl sokat róla, de azt érezzük, ő inkább a „fejemet a homokba dugom” típusú figura. Nem gond, hogy az anyja hetek óta nem veszi fel a telefont, biztos jól van. Még csak véletlenül sem az apja zárta be a házba, éhezeti és veri. Á, dehogy.

Vastoba azért érkezik Eszter, mert az olaszországi nyaralás az egyedüli boldog emléke az apjával kapcsolatban. Utazása során itt találkozik az egyetlen olyan emberrel, aki tényleg ismerte az apját életében, még ha csak egy hét erejéig is. Dolgát elvégezte, most már hazatérhet.

Élvezetes, hogy az elbeszélés milyen könnyedséggel csúszik át a jelen leírásából a múlt felidézésébe. Az egyik pillanatban még azt ecseteli evés közben, kitől örökölte kézformáját, körmének alakját, a következőben pedig már Magdi néni mellett ülünk, és rettegünk a zongoraórán. Az író szépen belecsempészte az adott város történelmét a leírásokba. A szobrok, a golyónyomok vagy az ételek apropóján mesélt nekünk, mint az anyja a Szent Márk téren.

Az apa személyisége még halála után is kísérti a lányt. Mindig olyan fiúkat választ, akik hasonlítanak rá. Vegyük például a rejtélyes idegent. Tudjuk róla, hogy egy menyétre hasonlít, és Esztert az apjára emlékezteti. Mikor telefonon szakít vele a férfi, még ki is mondja, hogy „te sem vagy különb nála”. Ha megnézzük a dölt betűvel kiemelt részeket, amelyek ehhez a kedves ismeretlenhez szólnak, mit szűrünk le belőlük? Én azt, hogy ez a férfi nem szereti Esztert. Csak kényelmes neki, ha mindig kéznél van valaki. Szavaival degradálja a lányt, soha semmi nem jó, amit ő mond vagy tesz. Eszter viszont szereti őt, és reménykedik, hogy majd együtt térnek vissza Szarajevóba. Pontosan olyan kettejük között a viszony, mint az apa és az anyja között – leszámítva persze a bántalmazást, odáig nem fajult a dolog. A színész szintén az apjára hasonlít, és igazából ő is csak kihasználja. Eszterben nagy valószínűséggel kialakult egy apakomplexus, és tudat alatt választ olyan embereket, akikben ráismer a kedves papára.

Városi lány vagyok, mi disznóvágásra is csak akkor érkeztünk, mikor már a vért is felfesték. A brutális leírások, mikor szenved a malac, vagy ahogy élve eltemetik a nem kívánt kiscicákat, a halott gazdáját sirató kutya meggyilkolása egyre nagyobb ellenszenvet keltett bennem a mű iránt. Még akkor is, ha tudom, hogy valamikor teljesen általános volt ilyen módszereket alkalmazni – és csak remélni merem, hogy ezt valóban múlt időben mondhatom.

Hiába a súlyos téma, a szép megfogalmazás, engem nem győzött meg a regény. Számomra egy sokadik történet volt az alkoholista, erőszakos apáról, és az ezt elviselni kénytelen családjáról. Gondolok itt Stephen King kultikus *A ragyogás*ára, vagy Szaszko Gabriella *Maradj velem* című regényére, ahol az anyja a család fekete báránya. Péterfy-Novák Éva *Apád előtt ne vetközz* című könyve inkább a molesztálásra helyezi a hangsúlyt, én mégis érzek hasonlóságot a két alkotás közt. Az *Előled* egy bántalmazott gyerekből lett felnőtt nő története, akinek állandó rettegésben kellett élnie, dugdosni a késeket, a kocsikulcsot, hogy az alkoholmámorban úszó férfi ne tudjon nagyobb kárt tenni másban, esetleg saját magában. Egy kamasz lázadása a családjával szemben, aki nem hajlandó eltűnni a megaláztatásokat, ám változtatni egyedül nem tud. A saját magunk felfedezésének és a világ megismerésének párhuzamba állítását szintén klisének tartom, tucatjával vannak olyan művek, melyek ezt a sémát használják. Talán a legismertebb közülük az *Ízek, imák, szerelmek*. Az ismeretlen férfiről nem tudunk meg semmit, mi történt az elbeszélő és közte, miért szakítottak, és miért nem képes őt elengedni.

Az indulás ígéretes, de az első palacsinta sem sikerül mindig olyan jóra, mint az azt követők. A fogalmazásmód tetszett, a téma kevésbé, mindenesetre kíváncsi leszek, a szerző jelentkezik-e második könyvvel. ■ ■ ■

Fekete Flóra Márta: a 90-es évek gyermekeinek tábortól erősíti, jelenleg egyetemista, egyébként holtig tanuló. Még nem tudja, Harry Potter vagy Szabó Magda érdekli-e jobban, azt viszont igen, hogy irodalommal szeretne foglalkozni.

NEM MESE

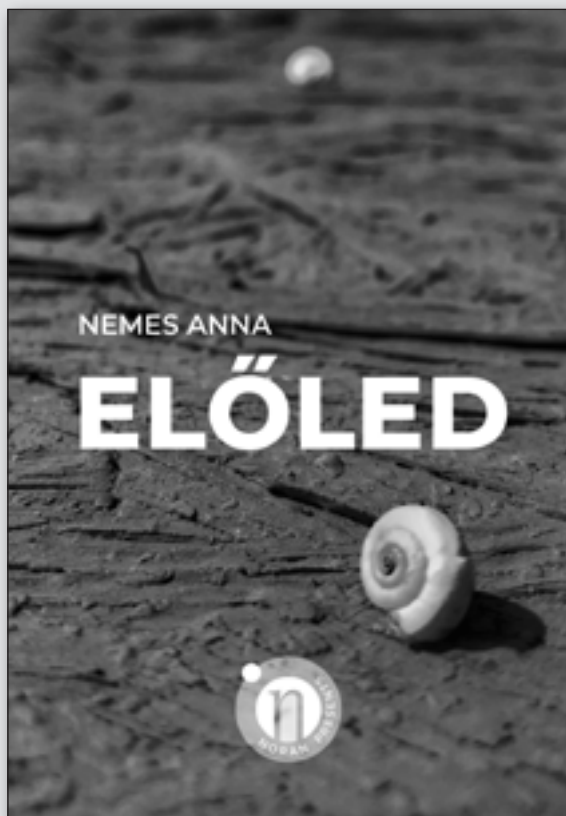
Nemes Anna: *Előled*
Noran Libro Kiadó,
Budapest, 2019.

Nemes Anna első regényéről kritikát írni azért nehéz a feladat, mert újra át kell élnem azokat a megrendítő történeteket és lelki folyamatokat, amiket a főszereplővel, Eszterkével egyszer már átéltem a könyv olvasása során. Igen, ennyire érzékletes, és attól különösen megrázó a könyv, hogy bár egy család kitalált tragédiáját meséli el, tudjuk, hogy ez nemcsak egy család meséje, és hogy egyáltalán nem mese.

A történet több térben és időben játszódik: *régmúlt, közelmúlt, jelen*; az elbeszélő-főhős szerelmének írt fikciós levelei érthetően és következetesen váltogatják egymást, a történetblokkok külön tárcaként vagy novellaként is megállják a helyüket. Gyermekként és tinédzser lányként otthoni környezetét mutatja be az elbeszélő, az asszociációk mentén vezetett visszaemlékezések között találunk olyan gyermekélményeket, amelyek mindnyájunk memóriájában ott lehetnek: a katicabogarak szétnyomkodása az óvodában, vagy egy összetaposott apró élőlény testének recsenő hangja a talpunk alatt. De olyan esetekről is olvashatunk, amelyek kevésbé kollektívek (szerencsére): milyen vérfagyasztó a félelem, ha az édesapa lassan húzza ki a konyhafiókot, vagy hogyan lehet szeretni a benzín illatát akkor is, ha székhez kötöznek, és leöntenek vele.

A narrációban érződik az érett női hang, ami hol valóban nevetett, hol iróniával vegyes érzéssel húzza mosolyra az olvasó száját. Az őszinte és szókimondó stílus nem teszi közönséggé az elbeszélőt, még akkor sem, amikor vele együtt nézzük véres-gennyes köpetének eltűnését a csapban.

A felnőtt hangja mellett egy gyermeké is meg-megszólal, aki több nézőpontból értelmez. Egyrészt persze ott van a saját szemszöve, de gyakran megtudjuk, hogy az édesanya és a nagymama az adott szituációra hogyan reagál, és hogy ez a két (illetve három) nő mennyire másként látja a világot: mindez rávilágít a generációs különbségekre is. A narrátor néha bájosan, mint egy árulkodva mesél, ami jól átadja a kislány-aspektust: *azt mondta (...), és azt is mondta*. A szöveget uráló *volt* és *volna* használatát is betudtam először ennek a gyermekiségnek, most mégis úgy gondolom, a mon-

datszerkezetek változatosságának hiánya és a *volt, volna* túlburjánzása gyengíti a szöveget. Ugyanakkor találni a regényben olyan szerkezeti megoldásokat is, amelyek kiegyenlítik a fent említett hibákat. Ilyen az, amikor hasonlítások alapján metaforikus vagy metonimikus logika szerint egyszerűen megfeleltet, például egy étkezésre visszaemlékezve saját és édesapja kezéről ír, majd azt mondja: *Apám kezével ettem*. Egyes kisebb egységek a saját farkukba harapó kígyóra emlékeztetnek: néhány részben található egy központi történet, amely visszavisszatér, végül csattanószerűen lezárja a szövegblokknak a végét. Mint amikor a főhős visszafordul a vonat-

állomásról egy régen, gyerekkorában elhunyt távoli rokon, Erzsike sírjára friss virágot tenni, hogy ne törje meg azt a hagyományt, amelyről a szövegegyesség elején mesélt. Talán még szebb példa erre az akácokban meggyilkolt csecsemők története, amit a szomszéd Annus néni kapcsán mesél el. Ez a mítosz többször is előjön, néhol csak széljegyzetként, utoljára az önálló elbeszélés-ként is felfogható rész végén, mikor a narrátor kitér az akácok virágzásának szépségére. Vannak kisebb példázatok, amelyek lehetnek annak a bizonyítékai, hogy a nagymamának nagy hatása volt Eszterkére, s emiatt mintha kicsit példázatként értelmeznék az életében tapasztalt eseményeket, például amikor hoz egy saját történetet, elítélve a drogos osztálytársának képmutatásából fakadó lelki kudarcot. De az anekdoták a népi hagyományt is megidézik, többek között akkor, amikor a hagyásfák megjelöléséről ír, összekapcsolva ezt a motívumot az eljegyzéssel.

A regénybeli elcsépelet mondatok és általános igazságok mégsem hatnak közhelyesen, mert a hozzájuk fűződő sztoriktól egyedi jelentésárnyalatokat kapnak. Emellett ezeket a hétköznapi igazságokat inkább szarkazmussal írja, tartalmilag nem veszi komolyan az állításokat, használatukkal egyfajta kulturális sekélységre reflektál, mintegy azt sugallva, hogy egyesek azt hiszik, néhány bölcsességgel minden problémát meg lehet oldani. De még ennél is messzebbre megy, hiszen a regényben megbújik a gondolat, hogy a személyes élmények valójában klisék, minden egyedi apróság ellenére is, és hogy az egész élet igazából közhelyekre épülő valóságos mese.

A *jelen* a nagymama üres házában meglátogatásával kezdődik – a felnőtt és dolgozó Eszterkét egy szakítás indítja el az útján. Valójában saját mélységes magánya elől menekül, először Brnoba, majd Szarajevóba. Az utazás Vastoban ér véget, azonban nem találja meg helyét a nagyvilágban, de önnön világában és a családjában sem. A városnézések közben történelmi és kultúr-történeti leírásokat kapunk, vele együtt elmélkedhetünk a csehek ateizmusának okairól, vagy elgondolkodhatunk, mit csináltunk, amikor felrobbantották a bosznia-hercegovinai főváros piacát.

Ezek az idegenvezetésre emlékeztető „betétek” tulajdonképpen trauma-feldolgozási gesztusok, amelyek azért érdekesek, mert az említett történelmi események nem voltak közvetlen hatással a narrátorra. Mégis, a beleérzés képességével feloldja a tapasztalati távolságot, és az általa teremtett fikciós valóságban próbálja tudat alatt feldolgozni a családjában történt eseményeket, de néha ő maga is összekapcsolja a kettőt. Például Szarajevó kapcsán mesél a város körbevételéről és az éhezésről; arról az érzésről, amikor valaki rab a saját otthonában és életében (mint az anyja), de nem talál alagutat, amin keresztül kijuthatna a terrortól: a sarajevóiaknak Nedžad Branković épített egyet.

Az érzékek, főleg a szaglás és ízlelés központi szerepet kapnak az asszociációk során, sokszor ezek alapján kapcsolódik egyik anekdota a másikhoz. A szagok, ma-

ga a szaglás, illetve a kegyetlenkedésekkel és a természetel kapcsolatos naturalisztikus, mégis plasztikus leírások néhol Borbély Szilárd *Nincstelének* című regényét idézik. Az ízlelés kapcsán nem meglepő módon az ételek, de a bor és a kávé is fontosak a műben – mintha fizikai érzelmeinek kielégítésével próbálná ellensúlyozni a lelkében lévő hiányt. Bár az étel inkább a család szimbólumtárába tartozik, ő egy személyben alkotja saját családját, többnyire egyedül eszik, ami ennek szomorúsága ellenére mégis meghittebb, mint a legtöbb családi együttétkezés, amire visszaemlékszik.

A nagymama alakja végig szerethető, még az érzelmi zsarolások ellenére is: ezek a zsarolások valójában a háború alatt felgyülemlt és fel nem dolgozott traumák miatt kialakult rigolyák. Az édesanya sokáig egy napsugaras, pozitív karakterként tűnik fel, míg meg nem tudjuk, az alkoholista férje mellett hogyan hagyja cserben gyermekeit, és hogyan alázódik meg egy rég letűnt szerelem emléke miatt.

A főhős szerelmének címzett leveleiben üdítő változásoként lép be újra és újra az egyes szám második személyű elbeszélői nézőpont. Ezekben a részekben is olvashatók rövidebb történetek, megtudunk néhány dolgot a férfi személyiségéről, kettejük kapcsolatáról. Eszter gyakran álmódzik arról, miképpen történnének a dolgok utazása közben, ha párja is vele lenne, de minél többet tudunk meg az exről, annál ellenszenvesebbé válik. A levelekben akaratlanul is összemosisodik a szerető és az édesapa képe, és a vége felé már nem tudni, hogy az elbeszélő ki vagy mi elől is menekül. A könyv egyik legfőbb erénye, hogy a benne lévő tragikum nem kap romantikus köntösöt, nem akar könnyeket fakasztani az olvasó szeméből, a fő eszköze inkább a szarkazmus, és a néhol bámulatos asszociációk, hasonlatok.

Mit kap egy lány az édesapjától útravalóul az életre? Mit kapott Eszterke? A felfedezés ironiáját, hogy a családfe egy napon született Sztálinnal, disznóvágásra emlékeztető összevert édesanyarc-képet, meg kétszer virágot: *Először egy ágynyi fehérét, másodjára rózsákat Szarajevóban.* ■ ■ ■

Mohai Aletta: hároméves korában tanult meg olvasni, a könyveknél talán csak a színházat szereti jobban. Ha regényt olvas, mindig elképzelem, milyen lenne színpadon. A színikritika-írás legkedveltebb elfoglaltságai egyike, és most úgy érzi, a könyvkritikaírás is könnyen kedvencévé válhat.